

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

**Цикличност и реверзибилност миграција
азиланата у одабраним земљама Западног
Балкана**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор: Проф. др Снежана Стојшин

Кандидат: Љупка Мандић Келијашевић

Нови Сад, 2020. године

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Одсек за социологију

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА

Редни број: РБР	
Идентификациони број: ИБР	
Тип документације: ТД	Монографска документација
Тип записа: ТЗ	Текстуални штампани материјал
Врста рада (дипл., маг., докт.): ВР	Докторска дисертација
Име и презиме аутора: АУ	Љупка Мандић Келијашевић
Ментор (титула, име, презиме, звање): МН	др Снежана Стојшин, ванредни професор
Наслов рада: НР	Цикличност и реверзибилност миграција азиланата у одабраним земљама Западног Балкана
Језик публикације: ЈП	Српски језик
Језик извода: ЈИ	срп. / енг.
Земља публикавања: ЗП	Република Србија
Уже географско подручје: УГП	АП Војводина
Година: ГО	2020. година
Издавач: ИЗ	ауторски репринт
Место и адреса: МА	21000 Нови Сад Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет Др Зорана Ђинђића 2

Физички опис рада: ФО	(7 поглавља / 304 стране / 12 слика / 33 табеле / 289 референци / 3 прилога)
Научна област: НО	Социологија
Научна дисциплина: НД	Социологија миграција
Предметна одредница, кључне речи: ПО	Цикличне миграције, Западни Балкан, азиланти, реадмисија, друштвени положај, сиромаштво, миграционе политике
УДК	УДК: 316 314.745.3-054.7 314.74
Чува се: ЧУ	Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, Централна библиотека
Важна напомена: ВН	Нема
Извод: ИЗ	VI-IX
Датум прихватања теме од стране НН већа: ДП	9. 03. 2018.
Датум одбране: ДО	
Чланови комисије: (име и презиме / титула / звање / назив организације / статус) КО	председник: члан: члан:

University of Novi Sad

Faculty of Philosophy

Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	Doctoral dissertation
Author: AU	Ljupka Mandić Kelijašević
Mentor: MN	Snežana Stojšin, PhD, assistant professor
Title: TI	Cyclicity and reversibility of asylum migrations in selected countries of the Western Balkans
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	AP Vojvodina
Publication year: PY	2020.
Publisher: PU	Author`s reprint
Publication place: PP	21000 Novi Sad , Dr Zorana Đinđića 2, Serbia

Physical description: PD	(7 chapters/ 304 pages/ 12 pictures/33 tables/ 289 references/ 3 appendices
Scientific field SF	Sociology
Scientific discipline SD	Sociology of migration
Subject, Key words SKW	cyclical migration, Western Balkans, asylum seekers, readmission, social status, poverty, migration policies
UC	316 314.745.3-054.7 314.74
Holding data: HD	Faculty of philosophy, University of Novi Sad, Central library
Note: N	None
Abstract: AB	VI-IX
Accepted on Scientific Board on: AS	9. 03. 2018.
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

Резиме

Предмет истраживања ове дисертације јесте анализа цикличног и реверзибилног карактера савремених миграција азиланата из земаља Западног Балкана, тачније из Србије, Босне и Херцеговине и Северне Македоније. У питању су емигранти који су одређено време боравили у европским земљама где су аплицирали за азил због заштите од дискриминације, угрожености права на живот, образовања или на пример, лечења. Ови захтеви у већини случајева нису уважени, те су се подносиоци вратили у земље порекла. Код многих миграната постоји тенденција ка поновној емиграцији и након поступка реадмисије, па можемо рећи да ове миграције имају цикличан ток што их чини врло интересантним.

У истраживању је нагласак стављен на анализу образаца и карактеристика кретања овог типа миграната, затим на истраживање њихових демографских и социоекономских особина, односно друштвеног положаја, а нагласак је на квалитативној димензији истраживаног феномена, јер су извори података о овој врсти миграција и мигрантима веома скромни.

Рад обухвата анализу основних појмова (миграције, цикличност миграција, савремене миграције) и њихових карактеристика, као и анализу и класификацију постојећих извора података који се користе у истраживању миграција. Један део теоријског оквира садржи и преглед теорија, односно досадашњих сазнања о савременим миграцијама у земљама Западног Балкана у условима савремених европских миграционих токова.

У методолошком оквиру анализирани су основне карактеристике метода случаја и објашњени разлози опредељења за примену овог метода у истраживању, а затим су дефинисани предмет и циљеви истраживања, хипотеза и индикатори.

Прикупљање података је реализовано у две фазе. У првој фази подаци су прикупљени посредством интервјуа са 30 представника организација и институција које се баве питањима миграција и реадмисије у Србији, Босни и Херцеговини и Северној Македонији. У другој фази урађено је 40 дубинских интервјуа са повратницима, азилантима у Србији и то у градовима Суботици, Новом Саду, Београду и Нишу. Током овог дела истраживања примењен је и метод посматрања, што је документовано фотографијама са терена.

Резултати истраживања су показали да су тражиоци азила из најсиромашнијих слојева друштва, ниско квалификовани или неквалификовани, који своје, углавном економске проблеме и депривацију, покушавају да превазиђу остваривањем статуса азила или неким другим моделом за насељавање у земљи дестинације. Потврђене су претпоставке да ове миграције обухватају већином кретање социјално угрожених/искључених категорија становништва, што их чини посебно рањивим у процесу миграције, односно директно утиче на начин њихове емиграције, и на отежано позиционирање у друштву дестинације и друштву порекла (тржишту рада, социјалним мрежама).

Поред ограничавајућих чинилаца код саме популације азиланата, уочена су веома значајна институционална ограничења њиховој интеграцији. У све три земље су уочене тешкоће у планирању и спровођењу мера интеграције повратника, те недостатак средстава за ове мере. Већину пракси и хуманитарних активности спроводе невладине организације које идентификују проблеме и потребе популације повратника, али најчешће нису укључене у процесе креирања политика и доношења одлука у њиховој интеграцији.

Анализа прикупљених података показала је да су све истражене земље Западног Балкана потписници споразума о реадмисији којима се обавезују на прихват својих држављана након депортације или добровољног повратка. Овај процес одвија се паралелно са процесом транзитних миграција избеглица са Блиског Истока ка ЕУ, те су због тога земље Западног Балкана морале да конструишу одређене механизме за управљање овим миграционим токовима. Ипак, политике ових земаља углавном су формулисане кроз отварање преговарачких поглавља или кроз визну либерализацију, остављајући веома мало простора Србији, Македонији и БиХ за аутономију миграционих политика. Њихове миграционе политике овим представљају инструменте европске миграционе политике.

Кључне речи: цикличне миграције, Западни Балкан, азиланти, реадмисија, друштвени положај, сиромаштво, миграционе политике

Abstract

The research subject of this dissertation is the analysis of the cyclical and reversible character of modern migrations of asylum seekers (emigrants) from the countries of the Western Balkans, more precisely from Serbia, Bosnia and Herzegovina and Northern Macedonia. The asylum seekers in question have spent some time in the European countries, where they applied for asylum due to protection from discrimination, endangerment of their right to live, their education or, for example, medical treatments. These requests were not granted in the majority of the cases and the applicants returned to their countries of origin. Many asylum seekers tend to emigrate again, after the readmission procedure, which is why we can say that these migrations have a cyclical course, which makes them very interesting.

The research primarily focuses on the analysis of patterns and characteristics of this particular type of migrants, and subsequently on the research of their demographic and socio-economic characteristics, ie. social position, and the emphasis is on the qualitative dimension of the researched phenomenon, since data sources for this type of migration and migrants are very scarce.

The paper includes an analysis of basic concepts (migrations, the cyclicity of migrations, modern migrations) and their characteristics, as well as an analysis and classification of existing data sources used in migration research. One part of the theoretical framework also contains an overview of theories, ie. the current knowledge of modern migrations in the countries of the Western Balkans, under the conditions and circumstances of modern European migration flows.

The methodological framework analyzes the basic characteristics of the case method and explains the reasons behind choosing this method of research, and later on defines the subject and the objectives of the research, its hypothesis and indicators.

Data collection was realized in two phases. In the first phase, data were collected through interviews with 30 representatives of organizations and institutions dealing with migration and readmission issues in Serbia, Bosnia and Herzegovina and Northern Macedonia. During the second phase, 40 in-depth interviews were conducted with returnees, asylum seekers in Serbia, in the cities of Subotica, Novi Sad, Belgrade and Niš. During this part of the research, the method of observation was applied, which is documented by photographs from the field. The results of the research showed that asylum seekers from the poorest layers of society are low-skilled or unskilled, and try to overcome their, mostly economical problems and

deprivation, by achieving asylum status or some other type of model for settling in the destination country. The assumptions that these migrations mostly cover the movement of socially vulnerable / excluded categories of the population have been confirmed, which makes them particularly vulnerable during the migration process, ie. directly affects the course of their emigration and difficulties when it comes to positioning in the destination society and society of origin (labor market, social networks). In addition to the limiting factors in the asylum population itself, very significant institutional constraints on their integration have been observed, as well. Difficulties in planning and implementing returnee integration measures and a lack of funding for these measures were observed in all of the three countries. The majority of practices and humanitarian activities are conducted by NGOs (Non-governmental organizations) that identify the problems and needs of the returnee population, but are usually not involved in policy-making and decision-making processes of their integration.

The analysis of the collected data showed that all surveyed countries of the Western Balkans are signatories of readmission agreements, which oblige them to accept their citizens after deportation or voluntary return. This process takes place in parallel with the process of transit migration of refugees from the Middle East to the EU (European Union), and therefore, the countries of the Western Balkans had to construct certain mechanisms to manage these migration flows. However, the policies of these countries are mainly formulated through opening negotiation chapters or through visa liberalization, leaving very little room for Serbia, Macedonia and Bosnia and Herzegovina for the autonomy of migration policies. Their migration policies, thus, represent the instruments of European migration policy.

Key words: cyclical migration, Western Balkans, asylum seekers, readmission, social status, poverty, migration policies

Изјава захвалности

Ова дисертација и истраживање које је реализовано у оквиру рада на њој, не би били могући без подршке многих особа.

Највећу захвалност дугујем менторки проф. др Снежани Стојшин која ми је пружила неизмерну и несебичну помоћ приликом залагања за писање о овој теми. Такође јој дугујем захвалност за указано поверење, као и за све конструктивне сугестије, знање и стручну подршку током читавог процеса осмишљавања, истраживања и писања ове дисертације, што је посебно допринело остваривању циљева и коначног изгледа ове дисертације.

Овом приликом се захваљујем и члановима Комисије чије су сугестије и смернице такође допринели писању и циљевима ове дисертације.

Користим прилику да се посебно захвалим председници Комисије, др Весни Лукић, вишој научној сарадници Института друштвених наука у Београду, на свесрдној и професионалној подршци током израде ове дисертације, чије су знање и сугестије допринеле свеукупном квалитету рада.

Исто тако се захваљујем професорима са Одсека за социологију који су током студија утицали на моје формирање и истраживачка интересовања.

Велику захвалност дугујем и испитаницима који су учествовали у овом истраживању. На овај начин се захваљујем свим представницима организација и институција у Србији, Северној Македонији и Босни и Херцеговини који су учествовали у интервјуима и на тај начин допринели упознавању једне посебне димензије проучаване појаве, становницима Суботице, насеља Велики рит и Бангладеш у Новом Саду, Орловског насеља и насеља Мали Лесковац у Београду, те насеља Сточни трг, Црвена звезда и Шљака у Нишу, испитаницима, повратницима по основу Споразума о реадмисији који су неретко, у најтежим тренуцима и животним приликама показали вољу за учествовање у истраживању и пружили за ово истраживање драгоцене податке.

Најзад, захваљујем се својој породици, родитељима Вери и Душану и сестри Данки, који су ме подстицали и подржавали у раду, а поготово супругу Милану и сину Николи без чије подршке, охрабрења и разумевања овај рад не би био могућ.

Садржај:

I Уводна разматрања.....	1
II Цикличност и реверзибилност савремених миграција у Европи	7
1. Одређење миграција	7
2. Теоријске оријентације у проучавању миграција	11
3. Критике теоријских приступа проучавању миграција	17
3.1. Де Хасова критика неолибералне перспективе савремених оријентација	19
3.2. Теорије о тумачењу везе сиромаштва и миграција.....	22
4. Цикличне миграције – класификација и могућности истраживања	24
5. Карактеристике цикличних миграција у савременој Европи	29
5.1. Миграције у Европи и почетак савремене мигрантске кризе	30
5.2. Развој управљања миграцијама у Европи.....	38
5.3. Слабости европског система азила и концепт сигурне земље порекла	43
6. Положај земаља Западног Балкана у оквиру мигрантске кризе у Европи	46
6.1. Западни Балкан – појам у политичком дискурсу	46
6.2. Хронологија савремених миграција у земљама Западног Балкана.....	48
7. Макроанализа концептуализација и пракси азила у Европи	52
7.1. Европска концептуализација азила и праксе.....	52
7.1.1. Процедура тражења азила и могућности и границе за азиланте	53
7.1.2. Питања угрожености азиланата из земаља Западног Балкана у праксама управљања миграцијама.....	57
7.1.3. Феномени илегалације и дехуманизације азиланата из земаља Западног Балкана	60
7.2. Положај земаља Западног Балкана у конструкцији европске миграционе политике – екстернализација европских граница.....	64
III Истраживање цикличности и реверзибилности миграција у одабраним земљама Западног Балкана	72
1. Извори истраживања миграција	72
1.1. Извори у области социологије	73
1.2. Извори у области антропологије	81
1.3. Извори у области демографије	82
1.4. Статистички извори	84
1.5. Извори у области права	87

1.6. Извори у области јавних политика и рада међународних организација	91
1.7. Извори у медијима	96
2. Миграције азиланата из земаља Западног Балкана – емиграција и реадмисија	99
2.1. Карактеристике миграција азиланата из Србије	102
2.2. Карактеристике миграција азиланата из БиХ	108
2.3. Миграције азиланата из Северне Македоније.....	113
3. Метод истраживања миграција азиланата.....	116
3.1. Избор метода у истраживању миграција	116
3.1.1. Карактеристике и значај квалитативног метода у истраживању цикличности и реверзибилности миграција	117
3.1.2. Метод случаја у квалитативној методологији и истраживању миграција ...	119
3.2. Подаци о процесу истраживања	122
3.2.1. Предмет истраживања и претпоставке	122
3.2.2. Конструисање основе за разговор	125
3.2.3. Узорак снежне грудве – значај начина узорковања	127
3.3. Анализа рада на терену	131
4. Резултати истраживања и дискусија	137
4.1. Демографске карактеристике испитаника.....	137
4.1.1. Сличности и разлике испитаника у односу на место живљења	140
4.2. Карактеристике насеља	141
4.3. Друштвени положај азиланата и узроци миграција	161
4.4. Начин доношења одлуке о мигрирању	168
4.5. Положај азиланата на тржишту рада	170
4.6. Породични односи азиланата.....	183
4.7. Процес одласка и прихвата у земљама пријема.....	188
4.8. Праксе и искуства у земљама боравка	191
4.9. Проблем образовања азиланата	199
4.10. Социјалне мреже и њихов значај у цикличним миграцијама.....	203
4.11. Разлози и начин повратка у земљу порекла	209
4.12. Неки проблеми азиланата након повратка	214
4.13. Планови повратника за будућност	217
5. Концептуализације и праксе поводом миграција азиланата у земљама Западног Балкана.....	220
5.1. Институционални приступ азилантима и праксе.....	220

5.2. Приступ питању реадмисије у хуманитарним организацијама.....	224
5.3. Култура сиромаштва у земљама порекла као чинилац цикличности и реверзибилности миграција азиланата	229
5.4. Азиланти у јавном дискурсу земаља Западног Балкана и феномен „моралне панике“	231
6. Феномен азила и оријентације миграционе политике у Европи	234
6.1. Социјална држава као фактор цикличних миграција из земаља Западног Балкана	234
6.2. Сиромаштво између социјалне и миграционе политике у савременој Европи	237
IV Закључна разматрања.....	243
V ЛИТЕРАТУРА:	252
VI Списак скраћеница	275
VII ПРИЛОЗИ	277

I Уводна разматрања

Земље Западног Балкана заузимају специфичан положај у оквиру савремених миграционих кретања. Након искуства са избеглиштвом после ратова деведесетих и миграцијама становништва са простора Хрватске и Босне и Херцеговине, као и прихватом великог броја интерно расељених лица са Косова и Метохије¹, данас се ове земље суочавају са новим формама кретања становништва, транзитним миграцијама у оквиру мигрантске кризе и емиграцијом тражилаца азила.

Такође, ове земље се у исто време налазе у поступцима евроинтеграција и кандидати су за чланство у ЕУ, те се тако, између осталог, суочавају са новим стандардима и захтевима у управљању миграцијама. Ови стандарди представљају саставни део процеса хармонизације политике и пракси са регулативом ЕУ

На једној страни, ово су земље преко чије територије се одвија процес масовних миграција са Блиског Истока ка развијеним земљама Европске уније. Такође, током мигрантске кризе земље Западног Балкана се појављују као земље које пружају супсидијарну заштиту и статус азила избеглицама.

Међутим, појава која феномен миграција у земљама Западног Балкана чини посебно комплексним, јесте да се балканске земље налазе и у позицији земаља из којих долази велики број тражилаца азила у земљама Европе. Наиме, изванредан број грађана је након визне либерализације 2009. – 2010. године², користио прилику за одлазак у земље Европске уније и подношење захтева за добијање статуса азила у тим земљама. Неки од података указују на веома висок број тражилаца азила из Србије, као тај да је од јануара 2010. до краја 2012. године поднето 55.000 захтева за азил од стране држављана Србије (АРС/СЗА, 2013b). Међутим свега 1,1% од укупног броја поднетих захтева је одобрено, што говори најчешће о неоснованости захтева и готово немогућим шансама за добијање азила. И поред тога, током година после 2012. није забележен значајнији пад броја захтева за азил (Ibid). Број тражилаца азила из Србије је чак посебно повећан у 2015. и 2016. години, упоредо са транзитним миграцијама током

¹ Назив Косово и Метохија се у раду наводи у контексту проблематике интерног расељавања и без прејудуцирања статуса, а у складу са Резолуцијом Савета безбедности 1244, текст Резолуције доступан на https://www.tuzilastvorz.org.rs/upload/Regulation/Document_sr/2016-05/rezolucija_1244_cir.pdf

² За грађане Србије и Северне Македоније визе су укинуте 2009. године, а за грађане БиХ визна либерализација је одобрена 2010. године.

мигрантске кризе, док се у 2017. и 2018. години бележи пад броја захтева за азил.³ Међутим, процес реадмисије популације из земаља Западно Балкана, која је емигрирала ранијих година, траје и данас и реализује се кроз добровољан или понекад присиљан и контролисан повратак ових особа у земље порекла.

Оно што је важно за ово истраживање, је да не постоје прецизне евиденције ни ближи подаци о одбијеним тражиоцима азила који се враћају у земље порекла. Тачан број повратника је тешко утврдити јер приликом повратка у Републику Србију, на пример, не постоји јасан критеријум раздвајања одбијених тражилаца азила од повратника по другим основама. Ово је последица праксе да остаје могућност добровољног повратка када нема евидентирања као одбијених тражилаца азила, као и због чињенице да су нека лица више пута затражила азил у истој или различитим земљама Европске уније, те су више пута уврштени у евиденције (Ibid).

Основни подаци који постоје о овој популацији налазе се у бази Комесаријата за избеглице Републике Србије а прикупљени су путем упитника који повратници попуњавају у Канцеларији за реадмисију на Аеродрому Никола Тесла. Прикупљају се подаци о старости, полу, земљи боравка, брачном статусу, образовању, смештају, занимању и здравственом статусу. Ови подаци се односе на само један део у популацији која броји много више повратника од којих су многи потенцијални секундарни мигранти, односно особе које планирају да понове емиграцију. Ова миграција је у званичним круговима Србије и ЕУ препозната као претња безвизном режиму и европским интеграцијама, те као таква подлеже посебном облику систематске стигматизације у друштву.

Имајући у виду ограниченост прикупљања података, читава једна димензија савремених миграционих процеса у Србији и Европи, остаје недовољно истражена. Вишефазни ток миграције наше циљне групе и недовољно познате карактеристике процеса реадмисије, те и дискурс који прати овај процес, утичу на препознавање значаја квалитативних истраживања о положају и статусу тражилаца азила.

Наведено је које демографске карактеристике можемо званично сазнати о овој популацији, односно једном делу, тако да остале друштвене карактеристике представљају велику непознаницу.

³ У 2016. години број захтева за азил у Немачкој из Србије је износио 26945, а из БиХ 7475, подаци доступни на <https://easo.europa.eu/asylum-trends-annual-report-2018>

Поједина истраживања која су настала у оквиру рада организација цивилног друштва и покушала да осветле перспективу тражилаца азила, наводе да је у питању популација која се налази у веома тешком социоекономском положају (Vuković, 2009). Такође, како би се разјаснила проблематика истраживања, у уводним разматрањима ћемо се вратити на поменути дискурс тражилаца азила из земаља Западног Балкана.

Наиме, након визне либерализације и настанка веома великог притиска од стране тражилаца азила у европским државама, у Србији и другим земљама Балкана које су се налазиле у процесу евроинтеграција, више пута је у јавном говору и медијима примећен забрињавајући тон у вези са одржањем безвизног режима. Као основни разлог који доводи у питање безвизни режим наведени су захтеви тзв. лажних азиланата. Битно је нагласити да су разлози и притисци долазили првенствено од стране европских званичника, те су онда пренети у подручје јавног говора у Србији (Chachipe, 2012).

На другој страни уочавају се и маргинализујуће тенденције у оквиру европске миграционе политике које се огледају у њеној рестриктивности и недостатку стандардизације критеријума поводом утврђивања права на азил, као и недоследности поводом управљања радним миграцијама.

Имајући наведено у виду, претпоставља се да је проблематизација миграција у Србији и тражилаца азила међу њеним грађанима и особама за које је Србија транзитна земља, нераздвојна од разматрања феномена друштвене стратификације и маргинализације. Ово указује на потребу разликовања економских и присилних миграција и промене дискурса у којима се развија европска миграциона политика. Путем анализе случаја миграната дисертација се бави, између осталог и питањем овог раздвајања, разумевања појмова азила, економских миграција, секуритизације, слободе кретања, универзалности људских права.

Зато се претпоставља да су питања социјалне искључености и маргинализације битни опосредујући чиниоци мигрантске кризе, као и да је подручје Западног Балкана једно од пресека осетљивих тачака савремене европске емиграције и имиграције, те да је ово подручје истраживачки значајно и плодно за анализу дешавања у оквиру „мешовитог миграционог тока“.

Такође се претпостављају разлике у концептуализацијама мешовитог миграционог тока и миграционе политике ЕУ са једне стране и балканских земаља, са друге стране, али и међусобна повезаност ових политика, односно зависни однос према

политици ЕУ. Зато су проучавани нивои кроз праксу и у Србији и у земљама ЕУ, где су актери и мигранти и заједнице пријема, те и анализа маргинализације у овом процесу укључује проучавање пракси у Србији нераздвајно од пракси ЕУ.

У овом истраживању се креће од разумевања миграција полазећи од хронологије њиховог јављања и социокултурних парадигми у којима су миграције тумачене током година. Такође је присутна анализа правних и административних извора који су имали утицај на постојећи дискурс о миграцијама као и статистичких евиденција, насталих како у научној делатности тако и у оквиру докумената практичних политика.

Предмет истраживања ове дисертације су дакле, тражиоци азила из одабраних земаља Западног Балкана у условима савремених миграција. За подручје истраживања су одабране три земље Западног Балкана: Србија, Северна Македонија и Босна и Херцеговина. Ове земље су одабране због околности повратних миграција и реадмисије присутних у све три земље који омогућавају упоредивост података. У обзир су узете и друге карактеристике административног уређења и миграционе политике које утичу на миграције тражилаца азила.⁴

Истраживање обухвата податке о надлежностима и праксама, прикупљене путем интервјуа са представницима организација и институција које се баве реадмисијом у Србији, Северној Македонији и Босни и Херцеговини.

Поред наведеног, истраживање чине и студије случаја испитаника из категорије тражилаца азила из Србије који су провели извесно време у европским земљама, те су након одређеног времена враћени у Србију, добровољно или путем депортације.

Дакле, рад садржи теоријски и емпиријски део. У теоријском делу се налази преглед доминирајућих теорија и приступа савременим миграцијама са нагласком на економске миграције и економским разлозима мигрирања. Затим се анализирају постојећи извори у истраживању миграција као и њихов значај за наше истраживање.

Теоријски део обухвата и приказ савремених дешавања у оквиру мигрантске кризе у Европи и у Србији као и анализу карактеристика и противречности у европској политици азила и миграција, те положај Србије у њој. Анализира се формирање специфичног дискурса према миграцијама у савременој Европи. На овај начин анализа

⁴ Наиме, у питању су земље са високом стопом тражилаца азила у развијеним земљама. У исто време, све три земље се налазе у процесу евроинтеграција и у складу са условима за то спроводе процесе реадмисије у својим земљама. Такође, ово су земље бившег југословенског простора те садрже сличне одлике система са сличном регулативном „традицијом“. Све три земље су транзитне за емигранте са Блиског истока и овај феномен је постао доминантан у односу на проблем реадмисије.

креће од корена маргинализације у јавним политикама и њиховој примени, а затим се посредством студија случаја и личних прича испитаника формулише целокупна перспектива маргинализације.

Емпиријски део садржи основне податке о методу случаја и објашњења разлога опредељења за примену овог метода у истраживању. У овом делу затим следи анализа података прикупљених емиријским истраживањем. На опис случаја се надовезује анализа уочених облика депривације и искључености на различитим нивоима и фазама миграције. Проучава се друштвени положај испитаника у условима живота у Србији, разлози за емиграцију, положај током процеса пресељења, поступци на границама, положај у условима боравка у земљи пријема, положај у сфери рада, процес повратка у Србију, тренутни положај, планови и потенцијална поновна емиграција.

* * *

Основни мотив за истраживање феномена миграције азиланата потиче из уочавања комплексности и значаја овог друштвеног процеса имајући у виду његову заступљеност у земљама региона. На другој страни, из непосредног искуства у раду са азилантима и повратницима је уочено богатство садржаја миграционог искуства и стратегија преживљавања, која отварају многа питања за анализу, насупротив приступу јавних политика које ова питања регулишу посредством докумената строго одређујући азил, питање виза или легалност миграције.

Поред свих карактеристика истиче се посебно да су савремене миграције снажно повезане са процесима друштвене стратификације, с обзиром на то да је у савременом друштву све чешће присутна поларизација миграната на вискоквалификоване који чине једну трећину укупног броја миграната и категорију нискоквалификованих имиграната, тражилаца азила или ирегуларних имиграната. За категорију висококвалификованих су предвиђени другачији, поједностављени критеријуми за улазак у земље имиграције, али и боље позиционирање у овим земљама док је већина нискоквалификованих миграната и тражилаца азила често препуштена нерегуларним каналима имиграције, подложна ризику од трговине људима и усмерена ка секундарним тржиштима рада. Ове категорије најчешће заузимају ниже положаје на друштвеној лествици у земљи пријема (Bobić, 2013).

Такође се увиђа настајање својеврсне „цикличне“ миграције која за проучавану популацију представља једну „стратегију преживљавања“. Она се одвија кроз настанак

мешовитог миграционог тока у којем се полако губе границе између избеглиштва, економске емиграције, азила или илегалне миграције.

II Цикличност и реверзибилност савремених миграција у Европи

Једна од битних и неистражених карактеристика савремених миграција јесте њихов циклични и реверзибилни карактер, а који је присутан и код миграција из земаља Западног Балкана. Савремене миграције се иначе разликују од традиционалних на више начина. Основна подручја у којима се разликују, садржана су у обиму, интензитету, правцима кретања (Castles&Miller, 2003), али и стратификационој компоненти (Bobić, 2013). По ширини и обиму, савремене миграције су нарочито екстензивне, са глобалним токовима становништва које се креће ка Европи, Северној Америци, развијеним подручјима преко великих светских простора. Интензитет и брзина одвијања миграција су такође изражени у односу на претходне периоде, захваљујући развоју саобраћајног и комуникационог система (Castles&Miller, 2003). Међутим, битна одредница савремених миграција налази се и у основама њиховог управљања, политици према миграцијама, која их уоквирује и чиме се утиче на миграционе правце и динамику. Отуд су, услед ових одредница, миграције у савременој Европи све више привременог али и понављајућег карактера, што њихов ток чини цикличним, повратним а друштвене односе, мреже и процесе који их прате, сложенијим.

1. Одређење миграција

Теоријска мисао о миграцијама обухвата различите приступе који се односе како на дефиницију миграција тако и на проблем њихове класификације, те објашњења мотива и могућности предвиђања даљег тока миграција. Поводом плуралитета приступа и тумачења миграција, у дисциплинама које се баве миграцијама није постигнут консензус.

Када су у питању одређења миграција, издвајају се нека основна тумачења која ће бити значајна за разумевање даљег излагања теоријских оријентација.

Једна од основних и најчешће прихваћених дефиниција миграција заснована је на одређењу Светске организације за миграције (ИОМ – International Organization for Migration). Она миграције дефинише као сваки вид трајног или привременог пресељења појединаца или друштвених група у простору. Ово се односи на свако

кретање у оквиру државе или ван државних граница без обзира на трајање, садржину и узроке (ИОМ, 2004). Процес иселавања популације из одређене средине означава се као емиграција, а процес досељења у другу средину као имиграција.

У српском речнику страних речи и израза као синоними речи миграција (*migratio*) се наводе сеоба или сељење, а изведени израз емиграција се одређује као присилно или добровољно иселење појединаца из земље дотадашњег живљења, док је имиграција досељавање становништва на одређени простор (Вујаклија, 1970).

Осим дефиниције Светске организације за миграције, посебно ће се нагласити различите научне дефиниције миграција које су настајале током развоја научне мисли. Њихово одређење се заснивало на више нивоа и уз узимање у обзир више компоненти као што су временска, просторна и мотивациона.

У друштвеним наукама које се баве миграцијама, дефинисања миграција подразумевају готово свако кретање које се односи на промену места становања без прецизирања дестинације и трајања (Poletti, 2013). Ли тако наводи да се миграцијом сматра свака трајна или привремена промена места пребивалишта, без обзира на удаљеност, добровољност и спољни-унутрашњи ниво кретања (Lee, 1966). Шоу миграцију одређује као релативно трајно кретање у простору (према Кок, 1999).

Међутим, Кук ипак истиче да је за одређење миграција доминантно смештање у временско просторни оквир, али и да већ ту долази до раскорака међу теоретичарима. Управо су дакле питања дистанце и трајања, та која смештање неког кретања у категорију миграција доводе у питање. У складу са временским оквиром и дестинацијом мобилности, Кук је (1999) представио један систематичан преглед типова кретања становништва и разликовања њихових миграционих одредница (Табела 1).

У свом одређењу он као кључне чиниоце дефинисања користи временску и просторну димензију, те разликује краткотрајна кретања, дневне миграције, краткотрајне радне миграције, дуготрајне радне миграције, као и трајне миграције које подразумевају промену пребивалишта.

Занимљиво је то што овај аутор осим временске и просторне димензије, велики значај приликом дефинисања придаје и мотивационој компоненти. Тачније, аутор разлог мигрирања види као одредницу битну за класификацију кретања, јер свако кретање које је повезано са послом има тенденцију да дефинише као миграционо кретање (Кок, 1999).

Табела 1. Преглед типова просторне мобилности (Кок, 1999)

Категорија	Пример	Временска димензија		Просторна димензија		Класификација
		Опис	Промена пребивалишта (сталног места боравка)	Опис	Кретање подразумева прелазак границе?	
Повремена кретања	Номади, сакупљачи	Људи без одређеног места живљења	Не	Кретања са дужим и краћим дистанцама	ДА/НЕ	„Пролазно“ кретање
	Путовања ради шопинга или туризма	Краткотрајна циркуларна кретања без промене места пребивалишта	Не	Кретања са дужим и краћим дистанцама	ДА/НЕ	Краткотрајно кретање
	Радне дневне миграције					Дневне миграције
	Миграције кући након радне недеље и на посао након викенда	Краткотрајна циркуларна кретања не нужно са променом места пребивалишта али са променом места боравишта	Да	Кретања са дужим и краћим дистанцама	НЕ	Локалне дневне миграције
					ДА	Краткотрајне радне миграције
Трајније радне миграције са одсуствима од куће дуже од једне недеље	Кретања на почетку или крају продуженог периода радне миграције	Да	Кретања са дужим и краћим дистанцама	НЕ	Локалне дуготрајне радне миграције	
				ДА	Дуготрајне радне миграције	
Трајнија кретања	Промена пребивалишта (пресељење)	Одлазак на нову дестинацију на дужи или краћи период	Да	Кретања са дужим и краћим дистанцама	НЕ	Трајне миграције
					ДА	Резиденцијално кретање

Извор: Кок, 1999: 22

Ипак ово смештање емиграције у временско-просторни оквир поседује извесна ограничења поготово када се у анализи узима у мноштво савремених миграционих позиција и њихово смењивање. Наиме мешовити миграциони ток који одликује савремене миграције, показује више фактора који утичу на нејединствен оквир у одређењу типологије миграција. У савременом друштву се све чешће могу уочити кретања које су у исто време и привремена и радно мотивисана, а некад укључују и спајање породица.

Нешто савременији, транснационални приступ, такође, не заступа биполарно схватање модела простора у поимању миграција, што значи да не тумачи миграције у виду поделе на друштва порекла и друштва дестинације и локализованих идентитета. Такође се не заснива на уопштавању временски одређених категорија сталних, привремених и повратних миграција, што се образлаже све чешћим уделом циркуларних миграција у кретању становништва (De Haas, 2005).

Код социолошког приступа миграцијама, може се нагласити да су оне схваћене у ширем смислу од самог појма механичког просторног кретања, већ се, осим на временску и просторну димензију, усмерава и на друге чиниоце овог процеса, његов вишефазни ток и социокултурни карактер (Mesić, 2002).

Исто тако је, у социолошком схватању миграција, тј. просторне покретљивости у друштву, садржано више од статистичко демографске анализе, јер социолошки појам миграције садржи јединство објективне друштвене појаве, историјског догађаја и индивидуално субјективно осећање напуштања завичаја (Milošević, 2010).

Као пример за социолошко проучавање миграција може се навести одређење појма Руже Петровић, с обзиром на то да она указује на потребу да се овај феномен сагледа и са индивидуално доживљајне и објективне друштвене стране. Она одређује појам миграција као двосмерног догађаја, „које је једно напуштање и једно долажење“ (Petrović, prema Milošević, 2010: 621).

Карактеристике социолошког приступа миграцијама упућују на разматрање шире димензије овог друштвеног процеса и анализу сложеног друштвеног детерминизма који опосредује процес миграција.

С обзиром на то да се ово истраживање бави цикличним и реверзибилним карактером миграција азиланата, задржаћемо се на објашњењу ових карактеристика. Појам цикличности се изводи из појма циклички, који према речнику страних речи и израза потиче од грчког појма *kyklos* који значи кружни, који се враћа у круг, који се правилно понавља (Вујаклија, 1970:1080). Цикличност миграција у овом истраживању указује на њихов кружни карактер и обухвата све миграције (у овом случају миграције азиланата из земаља Западног Балкана) које се одвијају на релацији: земља порекла – земља дестинације – земља порекла.

Такође, овај циклус миграција се неретко понавља те се у потпуности реализује као циклични миграциони ток. Овакав карактер имају и дневне миграције радника, ђака, студената, те понекад и међународне миграције радника и емиграција праћена реадмисијом. У случају конкретног истраживања цикличне миграције обухватају миграције тражилаца азила које се састоје у емиграцији ради тражења азила у страниј земљи, одбијања захтева миграната, те њиховог враћања у земљу порекла кроз поступак реадмисије, а потом и могућем понављању овог циклуса миграције након извесног времена.

Реверзибилност (nl. reversibilitas – повратљивост, повратност) (Вујаклија, 1970:808) миграција као појам наглашава повратни карактер миграција азиланата и у овом истраживању се састоји у повратним миграцијама популације чији су захтеви одбијени у поступку утврђивања права на азил. Повратне миграције обухватају добровољни повратак миграната или организоване депортације, али оба случаја бележе елементе присилности миграција, односно принудни карактер.

2. Теоријске оријентације у проучавању миграција

У складу са проблематиком дефинисања миграција, развили су се и одговарајући приступи овом феномену у зависности од дисциплине која га проучава. Класификација приступа се најчешће може извршити у зависности од научне области којој нека оријентација припада. Могу се издвојити следеће (Вијак, 2011):

1. социолошке теорије – теорија интервенишућих могућности, фактори привлачења и одбијања, теорија транснационалног социјалног простора;
2. економске теорије – макро: неокласични, кејнзијански, теорија дуалног тржишта рада; микро: неокласични, теорија вредности-очекивања, нова економија миграција;
3. географске теорије – теорија просторне интеракције, теорија гравитације, ентропија, теорија катастрофе и бифуркације, бихејвиорални модели;
4. обједињујуће теорије – теорија миграционих система, мултидисциплинарни приступ и транзиција мобилности.⁵

За ово истраживање су од посебног значаја социолошке и економске теорије, због нагласка на спољним факторима и економској мотивацији за миграцијом, тако да ће акценат бити стављен на приказ и анализу ових теорија. Иако се полази од Бијакове класификације, користе се још неке имајући у виду и друге релевантне ауторе, као и сложене односе теоријских оријентација (Вијак, 2001; Massey et al., 1993; Predojević Desrić, 2010). Зато се прво издвајају социолошке теорије, а затим се преглед економских теорија излаже у складу са Месијевом систематиком.

⁵ Теорија транзиције мобилности је позната теорија географа Зелинског из 1971. године (Zelinsky, 1971).

Социолошке теорије

Прве социолошке теорије миграција настају педесетих година 20. века, када се издваја теорија интервенишућих могућности коју уводи амерички социолог Stouffer (Вижак, 2011). Он у анализу уводи појам интервенишуће могућности што представља назив за мотивационе факторе оличене у шансама за позиционирање и успех имиграната у земљама дестинације. Ово истиче с обзиром да сматра да осим просторне дистанце улогу у миграцијама има и однос шанси за успех у земљи порекла и земљи дестинације. Он истиче да је број оних који емигрирају директно пропорционалан стопи могућности у земљи дестинације, али и обрнуто пропорционалан шансама у земљи порекла (Ibid).

Следећа и једна од најпознатијих теорија о миграцијама је *Лијева теорија привлачења и одбијања или теорија push – pool фактора* (Lee, 1966). Према овој теорији потенцијални мигрант мери одбијајуће факторе у земљи порекла и факторе привлачења у земљи пријема. Фактори одбијања могу бити сиромаштво, незапосленост, популациони и еколошки притисци, а фактори привлачења могућност боље зараде, напредовање на послу, бољи животни стандард. Он такође сматра да се миграције одвијају у виду јасно дефинисаних струја и то локализовано, од специфичних места порекла ка специфичним местима дестинације, што има утицај на могућност емиграције касније.

Ова теорија је дуго доминирала у истраживањима миграција, али је временом изложена критикама. Замерено јој је поједностављено тумачење сложеног процеса емиграције, те означена као дескриптивни *ad hoc* модел (Predojević Despić, 2010).

Тек на самом крају 20. века, након што су се исцрпили потенцијали дотадашњих теоријских модела, јављају се свеобухватнији приступи који представљају битан тзв. транснационални заокрет у проучавању миграција (Ibid).

За разлику од дотадашњих биполарних модела простора и локално одређених идентитета, нови приступи се фокусирају на стварање транснационалних простора и вишеструких друштвених веза. Сматра се да мигранти кроз своје активности образују и одржавају различите социјалне, економске и политичке односе којима се ствара веза друштвених средина земље порекла и земље имиграције (Vossagni, 2012). Овај приступ је значајан за истраживања савремених миграција из неколико разлога. Он интегрише досадашње приступе и покушава да фокусира истраживања на транснационално подручје, док миграције посматра у склопу савремених последица глобализације и

капиталистичког система. Исто тако, овај приступ указује на значај социјалног капитала у процесу миграција у смислу формирања мрежа, група и организација у процесима миграција на обе стране миграционог циклуса, као и кроз повећање економског, људског и социјалног капитала (Faist, 2000).

Такође, транснационални приступ превазилази биполарно схватање миграција, те не прилази структуралистички једнострано савременим миграцијама и наглашава позитивне ефекте миграције у односу на друштво порекла у смислу одржавања веза емиграната са друштвом порекла. За ово истраживање је и значајно то што се транснационалним приступом отвара једна нова димензија у анализи миграција те оне више нису посматране као једнодимензионалан процес, већ се догађају повратне миграције, циркулације људи, те информација и ресурса између земаља порекла и дестинације, а за појединца оне представљају стратегију преживљавања што не значи нужно губљење веза са земљом порекла (De Haas, 2005).

Транснационални приступ се између осталог, залаже за повезивање и надоградњу постојећих модела проучавања миграција, али са одговарајућим изменама у анализи и превазилажењем дихотомија, као што су оне засноване на разликама између „друштва порекла“ и „друштва примитка“, као и категорија сталних, привремених и повремених миграција, а све у складу са савременим токовима стварања транснационалних заједница, које прате логику капитализма и динамику глобализације (Predojević Despić, 2009).

Економске теорије

Бавећи се економским теоријама миграција Даглас Меси (Massey et al., 1993) је са сарадницима покушао да направи једну синтезу постојећих теоријских приступа где се као основне теорије појављују следеће:

- Теорија неокласичне економије,
- Теорија нове економије миграција,
- Теорија дуалног или сегментираног тржишта рада,
- Теорија светског система,
- Теорија социјалног капитала,
- Теорија кумулативне каузалности.

У наредним редовима биће наведене основне карактеристике ових теорија. Један од фундаменталних приступа који објашњава узроке миграција, јесте *неокласични економски приступ* који се бавио проблемом радних миграција у периоду индустријализације. Концепти произашли из овог приступа послужили су као оквир за конструисање политичког одговора на процес имиграције у развијене земље. Његове основне поставке садржане су у следећим гледиштима:

- Међународне миграције су подстакнуте разликама у висини надница међу земљама;
- Када се разлике укину, односно наднице изједначе престају и миграциона кретања;
- На међународна миграциона кретања радне снаге углавном утичу тржишта рада;
- Држава може утицати на међународне миграције радника регулисањем тржишта рада (Massey at al.,1993).

Овај приступ полази од претпоставке да су просторне разлике у понуди и потражњи за радном снагом, односно расподела капитала основни фактор емиграције из неразвијених у развијеније земље. Такође је идеја овог приступа да долази и до сељења капитала у обрнутом смеру од развијених ка сиромашним земљама. Наиме очекивало се да се људски капитал сели у сиромашне земље, при чему се првенствено мисли на стручњаке и високо квалификоване, те да се тако уновчава умеће и знање са којима су неразвијене земље у дефициту. То би све доводило до растуће конвергенције у примањима на оба краја миграционог процеса, што би временом уклонило основне узроке миграција (Arango, 2000; Predojević Despić, 2010).

Теорија *нове економије миграција* (Lucas, Stark, 1985) се издваја јер ставља нагласак на колектив односно, улогу породице у одлучивању на емиграцију, као један посебан, неретко запостављен, мезо аналитички ниво. Наиме, она представља даље развијен оквир push-pool модела, карактеристичан за многа домаћинства у земљама у развоју и посматра миграције као вид породичних стратегија са циљем увећања прихода. Породице контролишу и деле ризике прихода на тај начин што један од чланова емигрира, а остали остају укључени у локално тржиште рада (Predojević Despić, 2010).

Као основа неокласичног приступа издваја се и Тодарово (Todaro, 1980) становиште (*Херис-Тодаров модел*), које полази од уочавања следеће контрадикторности, да се у условима када опада запосленост у градовима, миграција

на релацији село–град интензивира (Todaro, 1980). Они сматрају да се у анализи модел разлика у надницама мора проширити и да се у обзир мора узимати и фактор очекиване зараде, с обзиром да на одлуку о мигрирању утичу пре свега очекивања добити. Разлика између очекиваног прихода у земљи порекла и земљи емиграције може се изразити као вероватноћа миграције (Ibid).

Аналитички модели миграција на макро нивоу, који се одређују и као структурално конфликтни, могу пружити више формулација и бољи увид у социолошке елементе проучавања проблема миграције. Међу њима се издваја *Пјореова теорија сегментираног тржишта рада* (prema Massey et al., 1993), која трага за узроцима миграција у потребама за радном снагом из иностранства, те се одређује као теорија фактора привлачења, односно теорија која наглашава улогу економских предности у земљама имиграције, као мотив који подстиче потенцијалне емигранте на кретање. Полази од становишта да у развијеним друштвима, постоји формиран један сектор сигурних, високо плаћених и цењених радних места, док су на другој страни мање цењена радна места, недовољно атрактивна за домаћу радну снагу, прљави, опасни и компликовани, тзв. Зд послови (dirty, dangerous and difficult). Оваква структура тржишта рада, резултира потребом за увозом радне снаге, и то готово по правилу из земаља нижег степена друштвено економске развијености, чије је становништво осим могућношћу запошљавања, привучено у нову средину и предностима које се огледају у бољим економским условима и уопште квалитетом живота (Arango. 2000).

Суштина Пјореове теорије може да се огледа на примерима више земаља пожељних за емигранте током двадесетог века, као што је случај Немачке и радне снаге из земаља Југоисточне Европе, када су у овој земљи постојала дефицитарна занимања и потреба за додатном радном снагом. Међутим, теорија сегментираног тржишта рада не остаје адекватна за питања миграција већ крајем двадесетог века, будући да се овај феномен усложњава и поприма другачије токове. Сегментирање тржишта рада опстаје, али се структура миграната и путеви њиховог кретања, намере и циљеви мењају, односно све већи број миграната долази из редова тражиоца азила, илегалних имиграната, тражиоца социјалних бенефиција у развијеним друштвима.

Теорија светског система је заснована на историјско структуралистичком приступу и наглашава да су економска и политичка моћ неједнако распоређене између развијених и неразвијених земаља, као и да чланови друштва стога немају једнак

приступ ресурсима, што их подстиче на пресељење, а негативни ефекти се гомилају и на једној и на другој страни (Massey et al., 1993; Arango, 2000).

На теорију система се надовезује Емануел Волрестин (Volerstin, 2012), са класификацијом друштава, која се деле на капиталистичке државе центра, затим на полупериферне и периферне, као и изоловане земље у спољашности капитализма. Тако су кретања становништва усмерена ка местима где је већа концентрација капитализма, дакле од периферних ка централним капиталистичким државама.

Ова теорија, иако је одређена као емпиријски адекватна, остаје изложена и одређеним критикама којима јој се замера да појединце посматра као пасивне инструменте наспрам макро сила.

Временом, издвја се и *теорија социјалног капитала* јер значај у миграцијама све више добијају миграторне мреже, које мигранте повезују у земљама порекла и дестинације, посредством родбинских, пријатељских, суседских веза. Сматра се да сваки контакт и мрежа бивају трансформисани у ресурс који даље служи као нови подстицај миграција. На тај начин се све више осветљава улога мрежа у миграционом процесу и то не само у мотивацији за емиграцију, већ и у процесу прилагођавања, смештаја, налажења посла. Тачније, нагласак настаје на људском посредовању у процесу миграција, а саме миграције се више не гледају само као израз нервнотеже на тржишту радне снаге (Predojević Despić, 2010). У исто време, социјалне мреже имају посебну улогу у условима савремене миграционе политике. Наиме, као одговор на рестриктивност имиграционих закона, настаје читав систем мрежа организација које помажу мигрантима. То су на једној страни хуманитарне организације, док се на другој страни јављају организације са илегалним активностима које стварају црно тржиште миграција. Свакако, оне гворе о све већој „менаџеризацији“ савремених миграција и све већој улози институција у њима, односно стварању још једног вида социјалног капитала (Mesić, 2002).

Један од познатих модела у анализи миграција, с обзиром на динамичку перспективу и нагласак на мењању фактора и услова миграције јесте Месијева теорија кумулативне каузалности (Massey at al, 1993). Меси је показао да услови миграције и њени узроци могу да доведу до настанка новог независног круга миграционих кретања, будући да свака одлука о мигрирању и сваки поступак емиграције ствара у конкретном друштву нове услове, односно трајно мења друштвени контекст који даље производи нове околности друштвених кретања. Он истиче да прва генерација миграната у земљи

доласка ствара базу информација, послова, контаката и социјално економских услова који постају основа за подстицај следећих досељеника, чиме се миграциона кретања убрзавају. Сматра и да се након доласка прве генерације досељеника формирају друштвене мреже између матичне земље и земље имиграције, које утичу на настанак једног специфичног круга миграција потпуно независног од првобитних услова који су их изазвали (Massey et al., 1993).

Теорија која такође наглашава динамичку перспективу у проучавању миграција јесте и *теорија миграционих система*, која спада у обједињујуће теорије али је блиско повезана са теоријом кумулативне каузалности. Њен оснивач је Акин Мабогује (Maboguје, 1970), који на примеру миграција у афричким земљама одређује овај систем као скуп места повезаних токовима људи, добара и услуга, са условима даље размене. Он значај у анализи придаје посебно механизмима повратне миграције, комуникацији са средином порекла, као и миграцијама из села у градове (Ibid).

Касније се развија и модел миграционих система Џејмса Фосета који се ослања на Месијево учење о кумулативној каузалности, предвиђајући самоодрживост миграционих токова помоћу компоненти као што су билатерални трговински уговори, паралелне образовне институције, токови комуникације између две групе земаља у овом систему – земаља порекла и земаља пријема (Predojević Despić, 2010).

3. Критике теоријских приступа проучавању миграција

Постојећим социолошким и економским теоријама је у литератури поклоњено доста пажње, међутим временом је почело да се примећује да је њихова употреба усмерена пре свега ка тражењу адекватног начина за управљање миграцијама које постаје све већи изазов за политике земаља имиграције. Такође се уочава да постојећи оквир на тај начин не доприноси у довољној мери разумевању процеса савремених миграција, јер запоставља неке битне елементе њиховог детерминизма.

Наиме, у литератури се често примећује да досадашњи теоријски доприноси не функционишу на свим нивоима анализе. Иако је ретка појава да се приступи међусобно искључују, они се углавном баве различитим сегментима и појединим аспектима миграционих процеса при чему се не уочава ниједан који посматра глобалне узрочно последичне односе миграционих кретања. Такође је као недостатак препознато

одвојено бављење узроцима миграција и њиховог утицаја на шири друштвени контекст (Predojević Despić, 2010).

Касније на критикама настају нове теорије које се према нивоима анализе могу разврстати на микро, мезо и макро теоријске приступе, међутим постоје запажања о недостацима теоријске основе за проучавање савремених миграција, њеном фрагментарном карактеру и непостојању кохерентне теорије (Poletti, 2013). Де Хас ово објашњава комплексношћу феномена, тешкоћом одвајања миграција од других друштвених процеса и дескриптивним карактером радова (De Haas, 2008).

Даглас Меси је ово тумачио указујући на неуспех ригорозних мера америчке миграторне политике у сузбијању недокументованих миграција. Он сматра да је до раскорака дошло услед погрешног разумевања узрока имиграције и мотива имиграната (Ibid).

Меси је (1994) такође развио систематику неколико главних слабости у тумачењима миграција, која су по његовом мишљењу прилазиле миграцијама као патолошком феномену. Он сматра и да су осликавајући једну социјално неприхватљиву димензију миграција, ова тумачења допринела негативним праксама у друштвеној стварности. Главне недостатке он налази у схватању да је узрок миграција недостатак економског благостања у земљама порекла, при чему он примећује да до емиграције долази управо у периодима развоја у земљама порекла, а да већи број миграната у свету потиче из средње развијених земаља. Погрешном претпоставком Меси сматра и да су мигранти привучени повољним социјалним бенефицијама у развијеним земљама, јер подаци о савременим миграцијама показују да су представници ове популације данас све чешће азиланти, илегални мигранти или расељена лица, те их тај статус онемогућава у коришћењу јавних услуга. Такође једном од заблуда сматра и уверење да већина миграната има намеру да се трајно настани у земљи пријема, што није поткрепљено подацима до којих је Меси дошао у Америци. Према подацима којима овај аутор располаже, миграције између Мексика и САД су имале повратни карактер и емигранти из Мексика нису имали намеру да се трајно настане у САД. Између осталог, ограничење досадашњих теоријских доприноса проучавању миграција се може наћи и у чињеници да су се ове теорије односиле на период индустријализације и тадашње економске, демографске и политичке прилике (Massey et al., 1994).

Осим наведених критика постојећих теорија, за ово истраживање се истиче улога приступа који наступају са позиције критике неолибераних оријентација. Међу њима се може издвојити рад Де Хаса, Де Хана и Јакуба. У питању су приступи од којих један тежи превазилажењу тумачења миграција са неолибералних позиција, док је други Јакубов приступ, који проблематизује до сада запостављену, а за наше истраживање значајну везу миграција и сиромаштва.

3.1. Де Хасова критика неолибералне перспективе савремених оријентација

Међу првим Де Хасовим критикама класичних миграционих теорија се могу издвојити оне које се односе на недостатке функционалистичких модела привлачења и одбијања. Овим моделима се превасходно замера дескриптивност и произвољно набрајање искључиво спољних фактора који утичу на доношење одлуке о мигрирању, чиме се занемарује специфична позиција појединца. Такође се наводи да наведени модел привлачења и одбијања има статичку перспективу проучавања миграција посматрајући их као нужну последицу датог оквира (Poletti, 2013).

На овај начин се превиђа значај индивидуалног искуства, њиховог тумачења од стране миграната, субјективне димензије миграционог процеса и његове сложености. Односно миграциони процес се овако посматра као стандардизован, док се мигранти инструментализују и приказују као објекти а не актери самог процеса.

Уопште, истиче да су функционалистичке теорије засноване на претпоставци да појединци доносе рационалне одлуке са циљем оптимизације прихода. Тако индивидуалне одлике, посматране на макронивоу утичу на оптимизацију и распоред рада и капитала, у друштвима емиграција и порекла. Међутим ова становишта, Де Хас (2014) сматра редукционистичким, с обзиром на то да превиђају неколико битних карактеристика миграција. Пре свега, чињеница да емигрирају појединци који индивидуално доносе одлуке, говоре о недостацима оваквих генерализација и превиђању индивидуалних фактора као и спољних ометајућих чинилаца емиграције. Често се занемарују ограничавајући фактори друштвених неједнакости, државе, јавних политика и структура који могу да ометају миграције појединаца (Predojević Despić, 2010; De Haas, 2014).

Де Хас сматра да ове теорије управо пренаглашавају неолибералну перспективу занемарујући значај структуралних ограничења, а тако и улогу државе и других институција у стварању услова за миграције (De Haas, 2008). То значи да се скреће пажња на неједнак положај актера у условима савремених миграција и да се миграције више не посматрају у смислу неолибералних категорија као израз човекових могућности и потреба за кретањем подстакнутим економским мотивима. Уочено је да је незаобилазан ефекат државе као креатора политике управљања миграцијама.

Овај аутор са сарадницима указује и на значај других структуралних ограничења емиграције као што је визни режим и читав механизам управљања миграцијама, који посредно чини легитимизацију дискриминишућег поступања и ограничавања слободе кретања. Инструменти миграционе политике се тако могу тумачити као средства за репродуковање неједнакости моћи међу државама, асиметрије односа у међународним миграцијама и контролу међународних кретања (Czaika et al., 2017).

Такође, у Де Хасовој критици се може издвојити нагласак на друштвеним неједнакостима, депривацији и сиромаштву појединих категорија у међународним миграцијама.

Када се баве различитостима у оквиру процеса миграција, функционалисти преваходно концептуализују чиниоце неједнакости као ефекте тржишта који су „повремено ометајући“. Овим ефектима се објашњавају структурна неједнакост и дискриминаторске праксе које ограничавају позиционирање одређених група у земљама пријема. На тај начин, ускраћене за реализацију у земљи дестинације поједине друштвене категорије подлежу експлоатацији, трговини људима, сивој економији (De Haas, 2014:9).

Економистичка виђења такође, једнострано гледају на користи миграција, превиђајући на тај начин анализу расподеле богатства и друштвених неједнакости. Тако да уз непотпуни увид у емпиријску стварност, обрасци миграција остају недовољно истражени.

На другој страни, Де Хас истиче да се не може занемарити економски мотив као фактор емиграције и покретачка снага, али да су у истраживању емиграције историјско структурни приступи више указали на наједнакости и тешкоће у остваривању благостања имиграната у земљи пријема. Овим приступом се наглашава значај државе и јавних политика као фактора у процесу миграцијама, насупрот ранијим

становиштима који наглашавају индивидуалне мотиве и поступке као пресудне (De Naas et al., 2019).

Овај аутор примећује (2014) и да неокласични теоријски приступи остају основа истраживања миграција у многим економским и квантитативним социјалним истраживањима. На овај начин тај поједностављени, статички модел миграција постаје основа каснијих недостатака у емпиријским истраживањима и неваљаном истраживању миграција као битне компоненте друштвених промена. Миграције не треба да буду концептуално одвојене од ширег схватања друштвених промена, процеса свеукупне трансформације и развоја, а сама мобилност човека мора бити схваћена реалистично. Тачније, миграција се схвата као израз људских способности и тежњи да се мигрира у склопу датих структурних могућности (De Naas, 2014). Он тумачи савремене миграције указујући на више митова који доминирају у досадашњој мисли о миграцијама. Наиме, Де Хас сматра да савремене миграције које се дешавају крајем 20. и почетком 21. века не представљају преседан у обиму досадашњих миграторних кретања. Када се упореде кретања током ранијих историјских периода, уочава се да су такође постојала кретања великих популација, али савремено друштво поседује механизме који доприносе већој „видљивости“ ових миграција (De Naas, 2005). Међутим, догађа се да након процеса деколонизације и економског развоја западних друштава долази до промене тежишта миграција од неразвијених земаља ка западним, у односу на некадашњи модел миграција од југа ка северу (De Naas et al., 2019).

Де Хас такође сматра да миграције нису последица сиромаштва, већ напротив да је за њих нужен изврстан степен развоја и поседовања материјалних добара. Наиме, миграције изискују извесне трошкове, ризике, организацију и ресурсе који најчешће нису доступни најсиромашнијим слојевима становништва. За емиграцију је потребан извесни минимум социо-економског развоја у комбинацији са релативном друштвеном депривацијом у погледу глобалне неједнакости. Као што сиромаштво није нужен чинилац емиграције, овај аутор истиче да је исто тако заблуда како ће политике развоја, подршке и либерализација тржишта утицати на смањење стопе миграција у модерном друштву (De Naas, 2005; De Naas et al., 2019).

Неке од сиромашних друштвених категорија у Индонезији тако нису у могућности за реализацију већих дистанци унутрашњих миграција, а поготово међународних кретања У том смислу се даље тумачи, да се чинилац миграција не налази у простом статичком посматрању економског оквира који ће пружити услове за

емиграцију. У складу са тим, аутор наводи примере мањинских и депривираних група. Њихова инфериорна позиција и могућа дискриминација могу бити мотив за емиграцију, међутим, друштвени положај у исто време представља ограничавајући чинилац за миграцију ове популације (De Haas et al., 2019).

Ту се разрађује Де Хасов концепт о темељном разумевању људског кретања и његове миграције као „слободе да бира место живљења“ и једном схватању људске миграције као јединства сопствених аспирација, способности, интеракција и ширих друштвених процеса и промена.

Када су у питању недостаци досадашњих неолибералних позиција о миграцијама, за ово истраживање је посебно значајно Де Хасово тумачење односа миграција и друштва порекла. Крајем 20. века су тако доминирала схватања о штетности миграција за друштва порекла. Указано је на непродуктивно улагање новца миграната, прекомерну потрошњу, запостављање и пропадање пољопривреде у земљама порекла и стварање зависности од девизних дознака у земљама порекла. Међутим, на овај начин се игноришу ефекти миграција на пољу људског капитала, транснационални значај савремених миграција и оснаживање у земљама порекла. Зато Де Хас (De Haas, 2005) сматра да миграције немају нужно штетне ефекте у земљама порекла, већ се превиђа читав низ позитивних утицаја на пољу људског капитала, друштвених мрежа и транснационалности (Ibid).

3.2. Теорије о тумачењу везе сиромаштва и миграција

Постоје и гледишта која истичу недостатке тумачења везе миграција и сиромаштва, а која су значајна за истраживање категорије миграната у овој дисертацији. Међу критичарима се истичу Де Хан и Јакуб (2009) који овим теоријама замерају редуccionистичко схватање сиромаштва. Они критикују ставове да се решење сиромаштва налази у друштвеном развоју, трансформацији и расту домаћег бруто производа. Они на овај начин замерају једностран приступ проблему и „усмереност на сиромаштво средине а не људи“ (De Haan, Yaqub, 2009:2).

Наведени аутори ово сматрају битним недостатком с обзиром да се сиромаштво најчешће препознаје и појављује у анализи као узрочник и основни чинилац који утиче на доношење одлуке о мигрирању али и на њене токове и процесе прилагођавања. Зато

је неопходна потпунија анализа сиромаштва и улоге културе сиромаштва у животним причама емиграната, његов утицај на начин њихове емиграције и прилагођавања у новој средини. На другој страни мигранти се често посматрају као хомогена група, која је одређена својим кретањем, при чему се не води довољно рачуна о диференцијацији и мноштву карактеристика и улога у оквиру ове популације.

Де Хан је посебну пажњу посветио истраживању миграције сиромашних из неразвијених подручја Индије (De Naan, 1997). Већина података показује да популација из најсиромашнијих слојева друштва не учествује у међународним и радним миграцијама. Разлог за то се налази у недостатку ресурса и квалификација. Међутим део објашњења се може наћи и у чињеници да ови слојеви друштва емигрирају нерегуларним токовима, те да најчешће нису обухваћени званичним анкетама и евиденцијама. Њихова миграција има најчешће облик стратегије и позиционирање ових миграната у земљама пријема је отежано, правно и системски невидљиво. Они се укључују у неформална тржишта рада, ангажују на мање плаћеним пословима, станују непријављено у рентираним објектима или код рођака, пријатеља, а радни статус и боравиште најчешће нису регулисани. На овај начин мигранти остају неевидентирани. Из наведених разлога, препознат од стране система, а са смањеним могућностима за интеграцију, овај слој миграната неретко подлеже различитим механизмима експлоатације као што су трговина људима, ропство, сексуална експлоатација (de Naan and Yaqub, 2009). Уочава се да су миграције битно одређене постојећим друштвеним поделама, да се мигранти групишу у складу са овим поделама што води настајању специфичних образаца миграција.

Такође, социјални статус мигранта има битан утицај на његову мотивацију приликом миграције. Де Хас је на пример утврдио да су начин и време емигрирања младих из Марока варирали у зависности од њиховог социјалног статуса. Тако се код квалификованих миграната срећу јасни ставови и планови да се емигрира ради побољшања економског положаја себе и породице, док се код сиромашних миграната из руралних крајева може увидети стратегија преживљавања и миграција сезонског карактера (De Naas, 2007; De Naan and Yaqub, 2009).

За потпуније тумачење односа миграција и сиромаштва, битно је разумевање природе и функције новчаних дознака миграната ка земљи порекла. Ово је област која је обухваћена економистичким анализама последица миграција, међутим у већини студија дознаке се посматрају кроз ефекте финансијског прилива и утицаја на привреду

земаља порекла. При том се уочавају и позитивне и негативне последице миграција. Међутим, приликом анализе ове области, Де Хан и Јакуб истичу неколико напомена:

- Када се анализира улога дознака, битно је имати у виду да су на тај начин обухваћене само „успешне“ миграције;
- Дознаке не обухватају све мигранте, чак и у случају велике зараде;
- За процену утицаја мора се узимати у обзир и повратни ефекат инцијалног улагања (De Naan and Yaqub, 2009).

Управо наведене смернице имају примену код предмета цикличних миграција азиланата из земаља Западног Балкана. Ово су миграције које не подлежу евиденцијама, не представљају „успешне“ миграције. Управо због тога, оне остају недокументоване, неевидентирани, често правно непрепознатљиве, али и научно неистражене.

Такође, ови аутори наводе да ефекте успешне миграције, односно њене позитивне ефекте представљају дознаке из иностранства, повратне миграције, подстицај трговине, развој пословних мрежа и све факторе који утичу на формирање људског капитала у земљи порекла. Међутим, они кажу да су савремене миграције све селективније, те да су услови за успешну емиграцију најсиромашнијих слојева, данас много неповољнији него у 19. веку, тако да штетни ефекти селективности повећавају друштвене неједнакости између имиграната и домицилног становништва (de Naan, 1999; Yaqub, 2010).

Ово занимљиво становиште је посебно значајно за нашу анализу, јер повећана селективност за емигранте из земаља Западног Балкана може значити отежане могућности за емиграцију и све веће социјалне разлике. То значи да социјално угрожени емигранти имају све мање шанси за позиционирање и интеграцију, и све веће могућности за остајање у „зачараном кругу сиромаштва“, па и за угроженост у различитим видовима експлоатације.

4. Цикличне миграције – класификација и могућности истраживања

Миграције које имају циклични карактер су само једна од манифестација просторног кретања у савременом друштву. Као што је наглашено, састоје се у повратном току који се понавља између средине порекла и средине дестинације.

Међутим, препознавање врсте одређених миграција је сложено и није увек примењива строга класификација врсте. Циклична миграција у исто време може да припада и још некој од категорија Постоје облици кретања унутар државе који имају циклични карактер, као што су сезонске и дневне миграције. У овом раду нагласак је на цикличној међународној миграцији која се одвија између земаља порекла и дестинације..

Иако су миграције у друштву присутне од његовог настанка и имале своје различите манифестације током историје, модерне миграције се могу повезати тек са формирањем држава и учвршћивањем транспарентнијих и јачих граница међу њима, тако и контролисањем кретања преко истих. Тада се стварају јасније политичке и социјалне хијерархије те се миграције формирају поводом политичких, економских и друштвених циљева (Mesić, 2002).

Основна подручја у којима се савремене миграције разликују од миграција у ранијим историјским периодима, садржана су у обиму, интензитету, правцима кретања и стратификационој компоненти. По ширини и обиму, савремене миграције су нарочито екстензивне, са глобалним токовима становништва које се креће ка Европи, Северној Америци, преко великих светских простора. Интензитет и брзина одвијања миграција су такође изражени у односу на претходне периоде, захваљујући развоју саобраћајног и комуникационог система. Када су у питању правци кретања, у случају миграција из земаља Западног Балкана истражујемо цикличне и повратне миграције држављана ових земаља. Међутим, цикличност и реверзбилност нису основне карактеристике и одреднице за класификацију ових миграција. Зато ће се анализа задржати на тумачењу проблематике и сложености класификације савремених миграција, а пре свега цикличних миграција које се истражују.

Када се удаљимо од једне опште поделе као што је разликовање традиционалних и савремених миграција, могу се уочити тешкоће систематичне и прецизне класификације у оквиру савремених миграција.

Наиме, свако одређење врста и облика миграција се не може формирати независно од друштвених процеса којима је кретање опосредовано. Управо због сложеног детерминистичког оквира, миграција истовремено може попримити карактеристику више врста у зависности од димензија посматрања.

За класификацију миграција су најзначајније детерминанте, законски оквир и просторно временске одреднице. Поред просторне и временске, у класификацији се

користи често и мотивациона компонента, те се на основу ње формулишу типологије. Код просторно временске компоненте узима се у обзир територијална одредница односно физичко кретање кроз простор између две дестинације, при томе је важна удаљеност региона, или врста административно-територијалних граница које се прелазе, те трајност или учесталост кретања (Лукић, 2015).

На тај начин се могу издвојити међународне или спољашње миграције, унутрашње (у оквирима једне земље, једног региона), трајне и привремене, с обзиром на дужину периода пресељења, али и понављајуће циркуларне (Ibid). Када се у обзир узима мотивациона компонента, могу се издвојити економске и некономске, добровољне или присилне.

Међутим, треба имати у виду да је у миграцијама свака подела условна, јер се у друштвеној стварности токови миграција преплићу, те је тешко оценити ком типу миграције припада одређени миграциони ток. У пракси миграције могу бити економски мотивисане, али нерегуларне, а исто тако касније легализоване посредством форме политичког азила, као и што су могућа остала међуделовања.

Заједничко за критеријуме типологије миграција јесу њихове карактеристике као што су трајање, дестинација, добровољност, легалност, мотивација.

Како би се ближе објаснио проблем класификације савремених миграција и њене примене у истраживању које је реализовано, користимо се тумачењем Расела Кинга. Овај аутор сматра да је, како би се дошло до опште теорије миграција, битно реконструисати миграционе дијаде. Под тим он подразумева да су савремени обрасци миграција превазишли некадашње бинарне моделе присутне у класичним теоријама. То су на пример следећа схватања (King, 2012):

- Миграција као процес и производ – своде се на анализе самог процеса и заједнице у емиграцији као готовог производа. Савремена истраживања се више одликују анализама животних прича миграната различитих генерација и постмиграцијским факторима.
- Унутрашње и спољашње миграције – померање државних граница, рушење Берлинског зида, као и стварање Шенген зоне допринели су да неке од спољашњих миграција постају унутрашње и обрнуто.
- Добровољне и принудне миграције – такође постоје тешкоће утврђивања принудног карактера миграције, јер и нека од социо-економских кретања могу бити подстакнута егзистенцијалном принудом.

– Привремене и трајне миграције – ово разликовање је показало извесне слабости и у случају традиционалних миграција, будући да су често привремене миграције прерастале у трајне и обрнуто. Такав случај примећујемо и код миграната у овом истраживању. Њихови захтеви за азил говоре о намери трајне миграције, међутим она се претвара у привремену због одбијања ових захтева и реадмисије. Такође, понављање циклуса емиграције и реадмисије може да укаже и на намеру привремене емиграције, те настајања цикличних миграција као стратегије преживљавања. Такође, стварање транснационалних простора и заједница у савременим миграционим процесима, даје нову димензију овој подели на привремене и трајне миграције.

– Легалне и илегалне миграције – ова подела је у основи секуритарна и може се тумачити као израз дехуманизације у области миграционе политике и јавног дискурса с обзиром да се критеријум илегалног не може везивати за људска бића. У том смислу препорука је Светске организације за миграције да се користи појам „нерегуларне“ миграције у случају имиграције мимо прописа.

Иначе, нерегуларне миграције су најчешће препознате као економске у основи, што представља један од главних генератора противљењу миграцијама у земљама дестинације. Односно као миграције „лажних“ избеглица које емигрирају како би искључиво побољшали своју материјалну ситуацију (Ћопић, С. и С., 2017).

Међутим када се фокус помери са ових категорија и усмери на појединце уочава се сложена ситуација и постојање „мешовитог тока“.

Оно по чему се савремене миграције издвајају јесте и постојање мешовитог миграцијског тока. Синтагма мешовити миграцијски ток се односи на савремени феномен сталног и интензивног кретања становништва који обухвата различите категорије миграната: избеглице, интерно расељена лица, тражиоце азила, економске, нерегуларне мигранте, жртве трговине људима уз често преклапање ових статуса (ИОМ, 2015). То значи да су присутне тешкоће разликовања категорија миграната, јер се услед динамике кретања и честе промене миграционе регулативе, исти појединац може појавити и као економски емигрант и као нерегуларни или жртва трговине људима, или може мењати статус, тј. прелазити из једне улоге у другу.

Ван Хер (Van Hear) сматра да проблем у препознавању потиче од раскорака између миграционе политике и природе миграционог тока. Док политике покушавају да јасно разграниче миграције у строго одређене категорије, овај аутор сматра да је у

практи ситуација другачија и да између постојећих категорија постоји континуум (Van Hear, 2011).

Сваки од наведених облика миграција, не јавља се, такође у издвојеном „чистом“ облику у друштвеној стварности, већ је често опосредован елементима других врста миграција што нам битно отежава класификацију. На сличан начин се развија процес миграција који је предмет овог истраживања, те се миграције у овом раду посматрају кроз призму мешовитог тока, односно услова у којима су врсте и облици миграција подложни честој промени и преплитању, где се појединац често налази у једној ситуацији као тражилац азила, у другој као економски имигрант или илегални имигрант.

Наиме, тражиоци азила које су учествовали у истраживању се појављују на једној страни као економски мигранти с обзиром да се као основни мотив њихове емиграције претпоставља побољшање егзистенцијалне ситуације, на другој страни они су тражиоци азила што њихову миграцију може сврстати у ред присилних миграција. Такође, њихови захтеви се најчешће решавају као неосновани те на овај начин они постају препознати као „лажни азиланти“ и останак у земљи пријема без дозволе их одређује као нерегуларне емигранте, а мотивација њиховог кретања се аутоматски класификује као економска. Добровољни или присилни повратак у Србију их квалификује као повратнике, по основу Споразума о реадмисији. Из тог разлога се у овом истраживању у обзир узима више статуса миграната и чинилаца њиховог кретања.

„Зато се све чешће приликом разматрања миграција узима у обзир заједничко деловање више детерминанти на настанак, обим и правце миграционих токова, као и међусобна повезаност различитих типова миграција“ (Лукић, 2015:8).

Исто тако, уочавамо да су у савременим миграционим токовима сви критеријуми према којима бисмо квалификовали неко кретање као нерегуларно, економско или присилно, садржани у регулативама модерних националних држава и међународне заједнице. На тај начин, они су такође променљивог карактера. То значи да се критеријум за утврђивање избеглиштва или угрожености миграната мења у зависности од миграционе политике националних држава, тако да у модерним миграцијама готово да нема јединствене и трајније класификације.

Зато се у овом истраживању користе квалитативне методе и дубински интервју, који ће омогућити посматрање појаве током њеног развоја и где ће се моћи уочити све фазе и трансформације миграционог процеса.

Када се истражују цикличне и повратне миграције, битно је имати у виду да се ова појава мора анализирати након бар једног реализованог циклуса – тачније треба да обухвати процесе емиграције, боравка у земљи дестинације, процедуре поводом азила, околности и начин повратка у земљу порекла.

Исто тако, током читавог истраживања, од важности је да се не занемари чињеница да је за разумевање сложеног процеса реадмисије и цикличних миграција неизоставна перспектива појединца, односно излагање, тумачење и значење које они дају својој емиграцији.

Уопште перспектива појединца, полазећи од доношења одлуке о мигрирању преко активности у стварању друштвених веза до процеса прилагођавања и реализације у средини имиграције, показује се као неизоставна за разумевање и објашњење феномена миграције, али су за реализацију овог истраживања исто тако значајни познавање основних одлика процеса миграције и положаја појединца у њему.

5. Карактеристике цикличних миграција у савременој Европи

Миграције тражилаца азила из земаља Западног Балкана представљају само један од облика савремених миграција у Европи.⁶ Исто тако, оне су само једна од категорија миграција становништва из ових земаља. Поред њих, присутне су и миграције радне снаге, високо образованих кадрова, транзитних миграната. Међутим, оно што представља специфичност за миграције азиланата јесте њихов повратни карактер, односно понављање читавог циклуса миграције тражиоца азила са поновним повратком у земљу порекла. Наиме, појединци којима је захтев за азил одбијен, након реадмисије понављају емиграцију (ЕНО, 2007; Vuković, 2009), неретко у другој

⁶ Осим миграција азиланата из земаља Западног Балкана, у Европи су присутне миграције избеглица и тражилаца азила из Азије и Африке, радне миграције, те миграције високо образованих кадрова и студената. Међутим европске миграције као и саме међународне миграције се могу сматрати делом глобалног процеса, а узроковане су неједнаким нивоом развоја између друштва слања и друштва примитка, интернационализацијом развијених привреда, променама у организацији економија и тржишта рада које тада могу да инкорпорирају имигранте (Sassen, 2000)

европској земљи са новим захтевом те на тај начин њихове миграције попримају циклични карактер.

Појава ових миграција је у блиској вези са развојем европске миграционе политике, процесима евроинтеграција, положајем трећих земаља у односу на европско управљање миграцијама и уопште праксама поводом мигрантске кризе. Разлог за то је садржан у чињеници да је највећи број тражилаца азила, чији се захтеви сматрају „лажним“, неоправданим, из земаља које су кандидати за чланство у ЕУ, као и да је мигрантска криза обележила савремена кретања становништва према Европи, паралелно са кретањем азиланата из земаља Западног Балкана (APC/CZA, 2013b).

Сам развој европског система управљања миграцијама је заснован на општим карактеристикама и постулатима европске заједнице, те се и управљање миграцијама у земљама које су кандидати за чланство битно усмерава у складу са циљем стабилизације и придруживања ЕУ. Процес реадмисије и миграције тражилаца азила из земаља Западног Балкана представљају израз директних последица европске миграционе политике, тако да се са тим у вези излаже анализа историјске, практичне и политичке димензије савремених европских миграција.

5.1. Миграције у Европи и почетак савремене мигрантске кризе

Када се говори о мигрантској кризи у Европи, најчешће се под овим процесом мисли на миграције избеглица из земаља Блиског Истока и Северне Африке, које су данас највише распрострањене на овом континенту. Ове миграције су узроковане ратним сукобима у земљама порекла миграната, те је потреба за безбедношћу покренула милионску популацију да емигрира. Осим тога, присутни су и други мотиви за емиграцију као што су економски разлози и утицаји мигрантских мрежа, те се може говорити мешовитим миграционим мотивима (Lukić, 2016).

Наведена догађања и суочавања са масовним миграцијама су резултирала у европској стварности бројним реакцијама, дебатама и друштвеним напетостима. Ова суочавања односила су се на аспекте управљања границама, хуманитарним или пак безбедносним одговорима у јавној политици. Јавили су се спорови међу земљама чланицама ЕУ, у вези са квотама за пријем миграната, између Европске комисије влада

европских земаља, али и отпори у јавности и политици у земљама дестинације (Шљукић, С. и М., 2017).

У исто време са овим „таласом“ присилних миграција, ка Европи се креће и изванредан број економских миграната, те се у складу са овим трендовима миграциони дискурс бави питањима категорисања миграната и плуралитетом миграционих мотива и статуса (ВФРЕ, 2016).

Управо постојање различитих категорија савремених миграната и тешкоће разликовања присилних миграната од осталих категорија могу се повезати са узроцима честих дебата о мигрантској кризи, њеном интензитету и последицама у европском простору.

Наиме, осим наведених кретања, мигрантску кризу дакле опосредују и други видови миграција као што су економске миграције, миграције стручњака, миграције азиланата, миграције ради спајања породице. У земљама дестинације јавља се различита перцепција различитих облика миграција. Наиме, радне миграције се преципирају да су у функцији развоја земаља пријема, док се на другој страни јавља страх од доласка неквалификованих и социјално угрожених миграната који се сматрају оптерећењем за систем (Бобић, Весковић Анђелковић, 2016). Ове врсте миграција карактеристичне су и за земље Западног Балкана, где се поготово истичу миграције тражилаца азила.

Самој мигрантској кризи и савременим миграционим кретањима је претходио читав низ друштвених процеса који овом феномену дају облике и функције „дугог трајања“. Садржани су у историјским чиниоцима који су припремили и кретање становништва и конструкцију дискурса о њему. Ови чиниоци се односе начелно на ратна дешавања, политичке промене и економску кризу.

Врсте миграција током 20. века, које су од значаја за предмет истраживања могу се поделити на више категорија које су карактеристичне за одређене историјске периоде. А то су радне миграције, присилне миграције током ратова и азилне миграције проузроковане политичким променама. Хронологија њиховог одвијања изложена је у Табели 2.

Радне миграције на европским просторима су биле карактеристичне за више историјских периода, а односе се како на време током Другог светског рата, тако и на другу половину 20. века, смењујући фазе емиграције и имиграције на подручју Европе.

То су биле миграције проузроковане економским разлозима становништва и неједнакостима у привредном развоју.

Табела 2. Врсте миграција које су доминирале током 20. века у Европи

Врста миграција	Историјски периоди	Дестинације
Миграције радника	Почетак 20 века – Други светски рат	Прекоокеанске земље
	2. половина 20. века	Развијене западноевропске земље
Избегличке миграције	Други светски рат	Америка, Аустралија
	Избеглице из Мађарске 1956.	Аустрија, СФРЈ
	Сукоби на територији бивше СФРЈ	Земље Западне и Северне Европе, прекоокеанске земље
Савремене азилне миграције	Крај 20. и почетак 21. века	Земље Западне и Северне Европе

Када се прате миграције у Европи током 20. века, може се уочити да је до Другог светског рата било често исељавање из Европе у прекоокеанске земље и да су тада у питању биле радне миграције (Castles&Miller, 2003). У исто време су се одвијале међународне миграције унутар европског простора, из Украјине и Пољске ка земљама Западне Европе, што представља исту категорију миграција и кретање ка развијенијим подручјима. Односно Европа је у овом периоду више представљала емиграционо, а не имиграционо подручје и то се односило посебно на њене јужне делове (Bobić, Babović, 2013).

Посебна фаза миграција је настала у периоду за време и после Другог светског рата, када на супрот радним доминирају присилне миграције становништва. Миграције које су уследиле, одвијале су се услед ратних збивања и угрожености појединих категорија становништва и одликовале су се масовним избеглиштвом, депортацијама и пресељењима (Bade, 2003). Избеглице су се, током овог периода, напуштајући

конфликтна, несигурна или ратом разорена подручја кретале ка Америци, Блиском Истоку, Африци.⁷

Миграције становништва су се наставиле и у годинама након Другог светског рата а кретања су била усмерена ка другим континентима (Kirk and Huusk, 1954; Wade, 2003). Период миграција од Другог светског рата је посебно значајан за савремене европске миграције, не само због своје масовности него и због идеолошких чинилаца. Идеолошки и историјски услови овог периода утицали су као одреднице постављања референтног оквира за каснију европску концептуализацију миграција и управљање њима. Последице овог утицаја у европској политици управљања миграцијама могу се уочити и данас.

Идеолошки утицај се налази у израженом етнонационализму. Етнонационализам је тада имао двоструку функцију. На једној страни је утицао на учвршћивање постојећих структура, указујући на „претње“ нацији од споља, а на другој је, истим путем, легитимисао заступање националних интереса у међународним односима моћи (Stojić Mitrović, 2016). Зато се управо у етнонационализму могу тражити корени данашње рестриктивности имиграционе политике. Наиме, у годинама пре и током Другог светског рата долази до трансформације идеје нације и наглашеног етнонационализма. Етнонационализам се испољава као конституисање нације на етничкој, чак и расној основи, где се претпоставља заједничка историја, језик, култура па и религија. Национална држава у овом поимању нема кључну улогу (Žunić, 2008).

Односно, етнонационализам као концепција која наглашава улогу унутар државних структура и националних интереса, утицао је на настанак форми којима се ограничава кретање миграната током остатка 20. века и после. Иако је Други светски рат суочио човечанство са последицама масовних страдања, депортација и проблемом избеглиштва, етнонационализам као поставка и конструкција спољне политике је одржањем својих утицаја допринео савременом ограничавању права на кретање.

На другој страни овај период бележи и концепције које су утицале на формирање касније политике уређења радних миграција. У питању је државни интервенционизам, поводом значајних друштвених питања, између осталог и по питању миграција. У смислу миграција, државни интервенционизам представља став да се државама налаже потреба заштите интереса сопствених радника од радника

⁷ Подаци о избеглицама у земљама Блиског Истока посебно се истичу од почетка савремене мигрантске кризе указујући на уточиште које су избеглице из Европе имале поготово у Сирији. Видети <https://mvslim.com/european-refugees-in-the-middle-east-looking-for-safety-during-world-war-2/>

имиграната. Тиме се постављају ограничавајући услови према новим досељењима и строже мере за стране раднике, а што ће се касније пројектовати на политике према придошлицама из других култура (Stojić Mitrović, 2016).

Радне миграције иначе представљају доминантнији облик миграција у развијене европске земље у другој половини 20. века.

Наиме, након интеграције избеглих лица у годинама након Другог светског рата и процеса деколонизације, јавила се и потреба за јефтинијом радном снагом у развијеним земљама. Тада је после ангажовања радника из бивших колонија⁸ дошло и до новог таласа миграција најпре из Шпаније, Италије, Португалије а потом и из Алжира, Туниса, Турске и бивше Југославије. Тада су се примењивали билатерални споразуми између земаља емиграције и земаља имиграције па је на тај начин било омогућено запошљавање великог броја радника (Sturm-Martin, 2014). Фактор привлачења су у исто време представљали низак прираштај становништва и индустријски развој у земљама дестинације, а што је створило потребу за новим радним местима. Исто тако, у земљама порекла долазило је такође до мотивације за напуштањем села, пољопривреде и запошљавањем у областима индустрије (Vedriš, 1980).

Овај период је значајан јер говори о економској структури и активности европских имиграната у другој половини 20. века и указује на дистинкцију у односу на актуелну слику савремених миграција.

Радне миграције су биле карактеристичне и за раднике из земаља Западног Балкана. Држављани наведених земаља су дуги низ година, чак више деценија учествовали у европским миграцијама и били везани бројним формираним друштвеним мрежама за Европу. Такође је, имајући у виду дугогодишње традиције радних миграција из балканских земаља у Западну Европу, наглашена улога међугенерациских веза, повезивања заједница имиграната и утицај дијаспоре на земље порекла. Ово је доминантни вид миграција у којима је учествовало становништво из земаља Западног Балкана, све до деведесетих година и избегличких миграција (Меžnarić, 1986; Вуксановић, 1997).

⁸ У земље порекла се током педесетих и шездесетих година враћа велики број насељеника, војника, службеника и становништво које је доприносило управљању колонијама. Ово кретање као и лоша економска ситуација у бившим колонијама, али и потреба за јефтином радном снагом у Европи, подстакли су миграцију становништва из колонија, при чему су прописи омогућили лакше насељавање и интеграцију људи из бивших колонија (Bade, 2003).

За разлику од карактеристика радних миграција, особености миграција становништва у земље ЕУ последњих година су битно измењене. Више то нису само радне миграције квалификованих радника и породица некадашњих досељеника из претходних генерација, већ и миграције тражилаца азила, избеглих, нерегуларних миграната, као и често јављање и смењивање ових облика код истих група миграната.

Други облик миграција који је од значаја за ово истраживање јесу азилне миграције. Облици азилних миграција у земљама које су обухваћене истраживањем, јављају се у периоду након Другог светског рата, када су кретања у одређеним фазама мотивисана ратним дешавањима на Балкану, али су присутне и азилне миграције мимо ратних сукоба подстакнуте угрожавањем безбедности и људских права појединих категорија становништва.

Процес миграција након Другог светског рата је трајао до 1950, али је и након ове године долазило до присилних и политички изазваних миграција из земаља где су бележена искуства репресивних режима или војних интервенција, односно неке политичке кризе и дешавања после Другог светског рата су такође допринела изазивању присилних и политичких миграција и тражењу азила у сигурнијим земљама (Kirk and Huysck, 1954).

На пример, совјетска интервенција у Мађарској 1956. изазвала је кретање 200.000 исељених од којих највећи број одлази у Аустрију, један део у САД а један део избеглих прихватила је и СФРЈ (Kovačević, 2003).

Месић сматра да до 1989, и поред повећања обима миграција, оне ипак нису попримиле димензије великог „таласа“, пре свега због чувања граница између истока и запада, административних тешкоћа процеса емиграције, те ограничења због присуства „гвоздене завесе“. У тим условима је прихват избеглица од стране западних земаља имао више политичку него хуманитарну конотацију и политика отворених врата је тада представљала израз супериорности и ефикасности политике западног система, али је примењивана у мањој мери и суштински није схваћена као ризик за западне државе. Тек након пада Берлинског зида 1989. створиле су се веће могућности за прекогранична кретања између Источне и Западне Европе. Тада долази до све масовније емиграције у Западну Европу и када се уводе и неки нови поступци „пооштравања“ имиграционе политике. Ови елементи су у одређеним облицима опстали све до савремене мигрантске кризе у Европи (Mesić, 2003).

Следећи период који је посебно обележен интензивнијим миграцијама јесте период сукоба на територији бивше Југославије током деведесетих. Ратни сукоби на простору бивше СФРЈ су узроковали егзодус више стотина хиљада грађана са ових простора.⁹ Осим што је један део становништва избегао у Србију, избеглице су у исто време одлазиле у европске земље или у неким случајевима и у Америку, Канаду, Аустралију. Овај прилив избеглих представља суочавање са најбројнијим азилним миграцијама у Европи од Другог светског рата. У периоду од 1991. до 2004. године 1,3 милиона грађана са простора бивше Југославије је затражило азил у некој од страних земаља, при чему је већем делу ове популације дозвољен останак у земљи прихвата са избегличким статусом или из хуманитарних разлога (Нову, 2011).

Дакле након 1990. године повећава се интензитет миграционих кретања ка Западној и Северној Европи. Нарочито се бележи већи број азилних миграција, али се почетком 21. века догађа једна нова фаза миграторних кретања која се посебно издваја својим размерама, великим бројем поднетих захтева за азил, небезбедним рутама и страдањем миграната као последицом. Тачније она обједињује миграције услед ратних сукоба и услед тешког социо-економског положаја у исто време.

Наиме, имигранти у Европу долазе већ више година из земаља у којима трају ратни сукоби, насиље и кризе као што су Судан, Авганистан, Јужни Судан, Демократска Република Конго, Сирија, Пакистан (ИОМ, 2015). Првих неколико година почетком овог века долазило је до масовних миграција преко медитеранске руте, путем пловидбе преко Средоземног мора, али приликом ових миграција долази до све чешћих несрећа и страдања имиграната. Подаци Светске организације за миграције говоре о великом броју несталих, пре свега у средишњем делу Медитерана, у 2014. години се бележи 3.186 несталих.¹⁰ У 2016. години до августа је забележен улазак 275.108 лица, а 3.176 је нестало и то највише током преласка Средоземног мора.¹¹

С обзиром на то, трагање за алтернативним рутама је довело до миграција становништва које преко Србије и Хрватске покушава да уђе у Мађарску, а крајња дестинација је најчешће Немачка. Међутим, с обзиром на чување граница ЕУ, на граници са Мађарском мигранти наилазе на снажне препреке и строго контролисане пролазе што изазива задржавање у пограничним деловима Србије и Хрватске. Рута

⁹ Више о миграцијама током сукоба на територији бивше СФРЈ у Лукић, В. (2015), „Две деценије избеглиштва у Србији”, Београд: Републички завод за статистику.

¹⁰ Види <https://missingmigrants.iom.int/mediterranean>

¹¹ Мапа кретања доступна на <http://migration.iom.int/europe/>, приступ 23. 10. 2019.

преко земаља Западног Балкана је и током 2019. године једна од најоптерећенијих, јер подаци FRONTEX-а показују да је илегалних прелазака 7329 а да међу земљама порекла доминира Авганистан.¹²

Актуелна дешавања поводом транзитних миграција преко балканске руте, дешавају се паралелно са емиграцијом држављана ових земаља који потражују азил у ЕУ. У овој дисертацији се конкретно истражује категорија тражилаца азила из земаља Западног Балкана.

Њихова емиграција је нарочито интензивирана, након укидања визног режима за Србију, чиме је поједностављена могућност преласка граница (Група 484, 2005). Ове миграције се у пракси јављају као миграције радника, миграције високо квалификованих и миграције тражилаца азила које су често називане и миграције „лажних азиланата“. У овој дисертацији истраживање се односи на последњи наведени облик миграција.

Историјске околности које доводе до овог вида миграција индиректно су везане за дешавања у постсоцијализму и угроженост мањинских група у процесу транзиције, најчешће Рома.

Сам почетак модерних миграција ромске популације (у смислу емиграције мањинских група ради азила) се везује за почетак деведесетих година 20. века и промене у постсоцијалистичким земљама. Тада, након слома социјализма, као последица економских и друштвених промена долази и до појаве тзв. губитника транзиције. У овим процесима, између осталих и многи Роми, најчешће без квалификација, међу првима губе постојећа радна места у новим прерасподелама. На овај начин, њихова незапосленост постаје базична компонента њихове угрожености у друштву. Такође, у овом периоду, у исто време долази до реконцептуализације схватања државе и нације, те у комбинацији са тешкоћама друштвене и привредне трансформације, неретко долази до отвореног испољавања непријатељства према Ромима (Sigona&Trehan, 2011).

На пример, у Румунији је ромско становништво било изложено отвореним нападима, када је у оквиру заустављања протеста против старе гарде нападнуто и уништено више ромских насеља. У Чешкој је 1992. усвојен нови закон о држављанству који је велики број Рома применом овог закона претворио у апартиде. Наиме, за све који нису имали држављанство до 1945. године било је потребно ново подношење

¹² <https://frontex.europa.eu/along-eu-borders/migratory-map/>, приступ 23. 10. 2019.

захтева, а с обзиром да је велики број Рома био из Словачке, нико од њих као ни њихова деца која су рођена у Чешкој нису испуњавали услове за држављанство. У околностима дискриминације и погоршања положаја Рома долази до њихове емиграције у западноевропске државе и Канаду током деведесетих, а захтеви се образлажу најчешће страхом од расистичког насиља. Први пут се у медијима појављују подаци о овим миграцијама када је неколико хиљада Рома из Чешке, 1997. затражило азил у Канади, а 2001. се бележи да је неколико породица из једног села у Мађарској добило азил у Француској (Kropp, Striethorst, 2012).

На овај начин се феномен миграција Рома у западноевропске земље шири, а за последицу има и развој дискурса о положају и правима ове мањине у земљама порекла. Односно, догађаји у постсоцијалистичким земљама и неповољне околности друштвене трансформације за ромске мањине, допринели су актуелизацији питања положаја и људских права ове мањине у ширем европском контексту. Овај дискурс се временом развија и у периоду транзиције у земљама Западног Балкана када се повећава сензибилизација о питањима ромске мањине, њихов активизам и самозаступање. На тај начин долази и до актуелизовања питања њихове дискриминације, заштите права и покушаја аплицирања за азил у некој од земаља ЕУ¹³.

5.2. Развој управљања миграцијама у Европи

Процес савременог управљања миграцијама у Европи датира од периода великих кретања становништва после Другог светског рата када је постао актуелан проблем решавања питања великог броја избеглих. Односно у овом периоду се заправо уочава потреба за институционалним, системским и организованим управљањем последицама масовних пресељења након рата и решавања статуса великог броја емиграната. Сама историја миграција је стара готово колико и историја човечанства, али су појмови и административни поступци у вези са миграцијама у данашњим формама и праксама познати тек од XX века.

¹³ Роми из Источне и Централне Европе најчешће траже азил у Италији, Француској и Шпанији (Kropp, Stierthorst, 2012), док је за емигранте из Србије најчешћа земља дестинације Немачка (Vuković, 2009).

Почетак система правног и институционалног уређења области миграција у ЕУ је неопходно тумачити у вези са концептом државног суверенитета, његове трансформације током XX века, те улогама држава у процесу управљања миграцијама. Право државе да управља и усмерава кретања на својој територији и регулише све врсте односа темељи се на концепту суверенитета који представља један од основних принципа међународног права.¹⁴ Међутим овај принцип је претрпео значајне промене у XX веку, а нарочито након Другог светског рата и његових последица на територији ЕУ. Томе је допринела либерална концепција људских права која је утицала на реформулацију односа државе и појединца нарочито у смислу слободе кретања у унутарњем и међудржавном простору и хуманитарне факторе права на кретање (Velev, 2007). Сам либерализам је реформулисао однос појединца и државе и нагласак ставио на слободу појединца и односе једнакости. Овај модел је изражен и у области људских права где се истиче да појединац самом чињеницом да је рођен као људско биће поседује одређена права која га чине равноправним са другим људским бићима, а ту спада и право на слободно кретање. У овом систему држава није схваћена као елитистички конципирана већ као „неутрални арбитар“ који је постављен на основу међусобног уговора чланова друштва (Premur, 2005).

Други чинилац који је ограничио могућности државног суверенитета поводом кретања људи, поред идеологије људских права, јесте чињеница да постоји читав низ билатералних и мултилатералних споразума којима се уређује кретање становништва. На тај начин је предвиђено да кретање становништва у међународним токовима није питање самог суверенитета једне државе, него да зависи од међународне сарадње.¹⁵ Међутим ниједан од ових фактора није битније ограничио улогу националних држава у сфери управљања миграцијама из разлога што је ово питање код већине држава концентрисано у базичној области државног суверенитета – области унутрашњих послова. Једина ограничења која суверенитет у овој области трпи јесу ограничења која произилазе из међународних уговора, док степен либерализације миграција досеже

¹⁴ Суверенитет, сувереност у смислу државе означава њено својство, да је правно највиша власт и независна од сваке друге власти. Њеним основним елементима сматрају се независност власти, супрематија и правна неограниченост односно пуна слобода у примени права (Pravna enciklopedija, 1979.).

¹⁵ Када су у питању међународни односи, сувереност је фактички ограничена због односа међузависности и најчешће се ограничава применом међународних уговора (Pravna enciklopedija, 1979).

ниво који су националне државе одредиле као прихватљив ради заштите сопствених интереса (Velev, 2007).

Паралелно са трансформацијом државног суверенитета, одвијало се више друштвених процеса који су у директној вези са развојем миграционе политике у Европи. Пре свега, то је пораст миграционих кретања ка европским државама, који је узроковао другачију перцепцију имиграције, прилике на тржишту рада и културне контакте.

Поред тога, развој легислативног оквира и његова интернационализација омогућили су развој различитих облика међународних, међувладиних и невладиних организација које се баве проблематиком миграција.

Исто тако, у директној вези са миграцијама јесте стварање јединственог европског економског простора који је имплицирао укидање унутрашњих баријера. Може се уочити да је највећим делом овај фактор утицао на формулисање савремене европске политике управљања миграцијама. Сам настанак Европске економске заједнице – ЕЕЗ (European Economic Community), након Римског уговора 1957. године, није предвиђао надлежности ове заједнице у процесу управљања миграцијама.¹⁶ Међутим, заступајући начело слободног протока роба, људи и капитала, индиректно је условљено укидање унутрашњих граница и померање тежишта суверености ка спољним границама ЕУ. Начело слободе кретања људи, јесте базирано на формулисању заједничког тржишта и стварања услова за несметано кретање радника на територији овог тржишта. Тачније тежило се стварању услова за повећање мобилности радника, те обезбеђивање заштите и социо-економског статуса радницима на простору ЕЕЗ. На овај начин су се кретања унутар ЕЕЗ подводе се под унутрашњу економску политику док се као миграције третирају само кретања између трећих земаља и ЕУ, односно ЕЕЗ.

У том смислу се миграције све више подводе под дискурс безбедности и сигурности, док су унутрашња кретања подстицана либералном политиком слободе кретања радника и стварања грађанства Уније прокламованим Уговором из Мастрихта. Разлог за либералну политику кретања радника, произилази из периода након Другог светског рата и потреби за радном снагом, највише у Холандији, Белгији и Западној Немачкој. Међутим након нафтне кризе 1974. године, односно након пораста цена нафте дошло је до мање потражње за радном снагом што је произвело рестриктивније

¹⁶ Видети https://europa.eu/european-union/about-eu/history_en

мере у миграционој политици (Vade, 2003; Poleti, 2013). Међутим, већ у том периоду, с обзиром на велики број тражилаца азила, јављају се потребе за заједничким дефинисањем миграционе политике на простору ЕЕЗ. Циљ је био установити што транспарентнију процедуру у вези са одлучивањем о праву на азил и дефинисање надлежности држава у процесу управљања миграцијама.

Међу административним средствима савремене миграционе политике ЕУ који су конструисани овим поводом, данас су најважнији Шенгенски споразум и Даблински систем.

Шенгенски споразум¹⁷ потиче од договора који су склопиле Француска, СР Немачка и земље Бенелукса 1985, а који се залагао за укидање граница међу овим државама и за стварање простора слободног кретања. Након пет година, потписана је и Конвенција о његовом спровођењу. За спровођење овог договора, предвиђене су одређене компензацијске мере које су се односиле на појачане контроле на спољним границама ових земаља и њихову међусобну кооперацију поводом азила и миграције.

Шенгенска конвенција која почиње да се примењује 1995. детаљније одређује начине контроле граница, процедуре и поступке и одговорности држава у утврђивању азила.¹⁸

Временом се након 1990. године Шенгенска зона проширила, те је укључила у састав и државе Италију, Шпанију, Португал, Грчку, Аустрију, Данску, Финску, Шведску, а нешто касније, 2007, Чешку, Летонију, Литванију, Естонију, Мађарску, Малту, Пољску, Словачку и Словенију. Прикључене су и земље Исланд, Лихтенштајн, Норвешка и Швајцарска које нису чланице ЕУ, али се према посебном споразуму сматрају пуноправним чланицама шенгенског система. Поједине чланице ЕУ као што су Бугарска, Хрватска, Кипар, Румунија још увек чекају на одобрење Савета Европе за прикључење Шенгенској зони.¹⁹

Велика Британија и Ирска нису прикључене овом систему јер за њихове владе није било прихватљиво укидање унутрашњих граница, али су прихватиле сарадњу у одређеним областима (Velev, 2007).

Из овог споразума и конвенције потичу сви прописи ЕУ који уређују питања миграција, азила и контроле граница. У основи ово су прописи везани за право ЕУ и

¹⁷ У зони Шенгена загарантована су неограничена права путовања унутар подручја 26 држава потписница Шенгенског споразума.

¹⁸ Више на <https://www.schengenvisainfo.com/schengen-agreement/>

¹⁹ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV:133020> приступљено 9. 08. 2016.

представљају тзв. *EU acquis communautaire*. То значи да се налазе у основним принципима европских интеграција и права Европске уније, око којег су окупљене све чланице.

Следећи документ везан за управљање миграцијама у Европи јесте Уговор из Амстердама. Уговором из Амстердама који се примењује од 1999. године (потписан 1997)²⁰, и сврставањем питања азила и имиграције у заједничке надлежности чланица ЕУ приступило се креирању заједничке политике миграција ЕУ, са значајном улогом националних држава у њеном спровођењу, која је још увек у процесу.

Даблинска конвенција је као међународна невладина конвенција такође послужила као основ легислативе на простору ЕЕЗ и представља један од најважнијих инструмената Заједничког европског система азила.²¹ Она чини основу Даблинског система и на њу се надовезују њене касније регулације са изменама. Ова конвенција је потписана 1990. године, а почиње да се примењује од 1997. године. Њен основни циљ је био уређење система надлежности и утврђивања права на азил на простору земаља чланица ЕЕЗ. Овом конвенцијом је предвиђено да се захтев за азил може разматрати само једном и у само једној од чланица, са циљем да се ограничи могућности за злоупотребу система азила од стране имиграната. Односно, основни принцип ове конвенције се састоји у пропису да без обзира на то где је захтев за азил поднет, само једна држава има надлежност да о њему одлучује, а начелно то је она земље у коју прво имигрант улази. Утврђивање надлежности државе се заснива на принципу „међусобне солидарности између држава чланица“ (Lopandić, Janjević, 1996: 233). Међутим, ефекти конвенције су тумачени као неподобни за тражиоце азила који на овај начин долазе у ризик од лакше изложености повратку у трећу земљу у којој њихова сигурност може бити угрожена. Са тим у вези, Даблинска конвенција је претрпела више измена постајући временом интегрални део европске миграционе регулативе.

²⁰ Текст уговора доступан на <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>

²¹ Читава платформа на којој почива европска азилна регулатива назива се Заједнички европски систем азила (енгл. Common European Asylum System - CEAS) који је основан 1999. године у Тампереу. Основни циљ овог система је консолидација регулативних система и пракси земаља чланица и стандардизација модела азила. Тачније, циљ је да се успоставе услови за утврђивање статуса азила који би били униформни у свим државама чланицама.

5.3. Слабости европског система азила и концепт сигурне земље порекла

Иако је формулисан заједнички оквир за управљање миграцијама у Европу, тешкоће у управљању су утицале да се јаве тенденције враћања већих надлежности националним државама са циљем појачане контроле граница и спречавања илегалних миграција.

У вези са применом Даблинске регулације, која наслеђује Даблинску конвенцију истакнут је низ примедби. Недостаци институционалних оквира и ограничени капацитети за ефикасан систем азила су утицали на то да пограничне државе ЕУ на све начине покушавају да смање одговорност у управљању миграцијама и то најчешће ограниченим приступом захтевима за азил или њиховом отежаном реализацијом, а што резултира најчешће повредом права азиланата (Ваџић, 2013). Слабости ове регулације које су уочене од стране UNHCR су се односиле на ограниченост могућности избора земље у којој ће тражилац поднети захтев за азил, чиме се крше права тражилаца азила, раздвајају се породице и не уважавају се жалбе на трансфере (UNHCR, 2006).

Овакве праксе имају за циљ да спрече емигранте да покушају да остваре азил у различитим земљама, што указује на перципирање кандидата као опасности по систем а не као појединца коме је потребна заштита. Циљеви спречавања имиграције и ограничавања миграната у остваривању права на азил, у сукобу су са идејом о заштити угрожених. Оваква анализа даље упућује на закључке о секуритизацији, економизацији миграција и неравноправном положају, откривајући и друге елементе маргинализације.

Између осталог, један од уочених недостатака Даблинског система налази се у пракси условљавања да тражиоци азила могу да поднесу захтев у земљи ЕУ у коју су прво ушли. Због просторних околности и чињенице да имигранти улазе у ЕУ најчешће преко мора, прве земље у које улазе су Италија, Грчка, Малта, евентуално Бугарска, што значи да се највећим обухватом захтева за азил бави управо мали број земаља на југу Европе. Исто тако, на овај начин, надлежност за питања азила је преусмерена са главних земаља дестинације на земље на границама ЕУ. Као последица ове ситуације, јавља се у одређеној мери отпор Италије, Бугарске, Грчке, те се у европским државама тежи увођењу нове праксе (Stojić Mitrović, 2016).

Неки инструменти и праксе говоре о економистичкој перспективи миграционе политике, која се примећује у још неким подручјима миграција у Европи. На пример Плава карта, документ који представља дозволу за боравак и рад у некој од европских

земаља, односи се само на високо квалификоване раднике, и изричито изузима особе које су тражиле или добиле азил (Ernst, Kramer, 2012). То значи да особе које траже или добијају азил имају битно отежану могућност укључивања у друштво и позиционирања у њему, с обзиром да нису у могућности да раде.

У прилог наведеном, могу да указују и подаци о осталим европским организацијама и телима у области миграција. На пример, формиран су бројни фондови, за избеглице, за интеграцију, те општи програм „Солидарност и управљање миграционим токовима“ (Solidarity and Management of Migration Flows, SOLID), али су правила таква да се буџети ових фондова могу користити не само за унапређење положаја миграната, већ и за разне друге сврхе у вези са миграцијама, као на пример финансирање постављања жичаних ограда на државним границама (Ibid).

Још један инструмент који је уведен са циљем консолидације пракси и политика у ЕУ али и регулације кретања миграната јесу и избегличке квоте, којима се предвиђа колико ће имиграната прихватити поједине државе на годишњем нивоу, при чему се тежи све већој оптимизацији овог модела. Такође постоје предлози за утврђивање квоте на основу економске моћи државе (брutto национални доходак), броја становника, географског рејона који држава обухвата и стопе незапослености, и који би био усклађиван једном годишње. Међутим, појављују се и предлози трговине квотама где поједине земље могу да преузму мигранте предвиђене квотом друге земље у замену за финансијска средства (Stojić Mitrović, 2016).

Рестриктивни карактер европске политике према миграцијама могуће је уочити у базичним документима ЕУ, пре свега у Споразуму о функционисању Европске уније²². Овај споразум је такође у многим сегментима непрецизан и оставља широке могућности националним државама. Чланом 78 овог Споразума²³ је иначе предвиђено формирање заједничког европског система азила и при том је допуштена сарадња са трећим државама, нечланицама ЕУ са циљем спречавања уласка тражилаца азила у зону Шенгена. У ту сврху је омогућено формирање граничних контрола, постаја, обука са службеницима а средства за финансирање се неретко користе из фонда за избеглице или SOLID фонда (Ernst, Kramer, 2012).

Један од израза слабости европског система азила а који је у директној вези са предметом истраживања јесте концепт сигурне земље порекла. То значи да су од

²² Овај споразум је претходио Лисабонском споразуму, којим је допуњен.

²³ Текст Споразума доступан на http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_2&format=PDF, приступ 10. 08. 2016.

стране чланица Шенген зоне, одређене земље идентификоване као сигурне земље порекла, односно земље у којима тражиоцима азила нису угрожене грађанске слободе ни безбедност. Свака од чланица ЕУ идентификује сигурне земље порекла у складу са сопственим прописима о азилу. Овај концепт служи као инструмент којим се одређена земља изван ЕУ сматра довољно безбедном за боравак и живот, и на тај начин земље ЕУ нису дужне да пружају азил особама које долазе из ових држава. Међутим овај инструмент, служи европској заједници и као средство којим се ограђује од тешкоћа са суочавањем проблема мигрантске кризе. Наиме овај концепт сигурне земље је подложен промени, те се може мењати у зависности од испуњености одговарајућих критеријума безбедности, владавине права и слободе, али и у зависности од процене одређене европске земље (Raesch, 2016).

У складу са међународним прописима и Женевском конвенцијом, сигурном земљом се сматра земља у којој нема прогона, мучења, понижавајућег, нехуманог поступања или кажњавања, нема претње од насиља, нема оружаног напада. Када су у питању земље кандидати за чланство у ЕУ, с обзиром да су слобода, безбедност, владавина права и демократија већ постављени као услови критеријумима из Копенхагена, најчешће је већ утврђено током процеса доделе статуса кандидата, да се оне могу сматрати сигурним.²⁴ Ова проблематика је у блиској вези са положајем земаља Западног Балкана у европској политици према миграцијама и биће посебно анализирана у раду.

Иначе читав процес стварања Шенген зоне, у оквиру европске заједнице, као простора слободног кретања био је супротан поступању на спољним границама ове зоне. Тачније, што се више тежило укидању граница унутар ЕУ, више је снага уложено у појачавање контроле на њеним спољним границама.

На овај начин се доводи у питање идеја Шенген зоне као простора слободе кретања, правде и једнакости и идеја ЕУ као наднационалне структуре, будући да она на овај начин преузима моделе управљања од националних држава, поштрава процедуре и ствара стање везивања за територију и категорисање држављана у односу на друге.

Познавање развоја пракси управљања миграцијама је било значајно јер нам указује на процес концептуализације азила у Европи и што ће се одразити на његову

²⁴ Видети https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/2_eu_safe_countries_of_origin_hr.pdf

примену у случајевима азиланата из балканских земаља и процесу реадмисије. Чињенице о економизацији миграција, потреби заштите граница, процесу секуритизације могу нам помоћи у тумачењу самог концепта азила у савременој Европи.

6. Положај земаља Западног Балкана у оквиру мигрантске кризе у Европи

Систем миграционе политике у земљама Западног Балкана представља један сложен и неуједначен однос регулативе и пракси, које су у битној мери одређене европским смерницама. Ова условљеност миграционе политике посебно утиче на њену сложеност и тешкоће примене, не само у области азила и реадмисије повратника, већ и у осталим категоријама миграција у овим земљама.

Западни Балкан заузима специфичну позицију на рути током мигрантске кризе преваходно због свог географског положаја. Балканска рута се показала као безбеднија од централно и западно медитеранске за мигранте са Блиског Истока и из афричких земаља и као таква постаје прометна нарочито од 2015. године. Дакле Србија, Македонија, БиХ су у овом случају транзитне земље за емигранте, али су оне у исто време и земље порекла великог броја емиграната.

Такође, балканске земље су током 20. века имале искуства како са емиграцијом својих држављана, тако и са прихватом избеглих и расељених лица.

Положај Западног Балкана у међународним токовима управљања миграцијама је од значаја за разумевање њеног данашњег положаја у политици миграције ЕУ, те ће се анализа делом задржати на расветљавању овог појма.

6.1. Западни Балкан – појам у политичком дискурсу

Западни Балкан се односи преваходно на географски појам који означава део Балканског полуострва²⁵ и у том смислу се употребљава у радовима географа, геолога, археолога и других истраживача.

²⁵ Балканско полуострво се најчешће одређује као југоисточни део европског континента где се као копнена граница одређује линија Трст–Одеса.

Савремени извори у којима се помиње Балканско полуострво често одударају од његове дефиниције као географског појма и све више се упућује на геополитичку одредницу која наглашава политички и етнички карактер овог подручја југоисточне Европе (Slukan Altić, 2011).

Осим географског, политички неутралног поимања, присутна је и друштвено-политичка конотација овог појма, а која се разматра као значајна за ово истраживање. Политичка употреба појма Западни Балкан означава државе које још нису чланице ЕУ, дакле Албанију и одређене земље бивше Југославије (осим Словеније и Хрватске). На тај начин је овај појам постао кључан у дискурсу о процесу придруживања земаља југоисточне Европе ЕУ, о стабилности у овом делу Европе и спољној политици ЕУ. Најчешћи извори у којима се Западни Балкан наводи у политичкој употреби су медији (Petrović, 2010).

Историјски, употреба овог појма у медијском дискурсу сеже до пре 19 века²⁶, а додатно је утемељена у 20. веку. Тада се појам Западни Балкан користи у тумачењима односа Турске, Запада и руских утицаја на овом подручју и у области југоисточне Европе, док се појам посебно актуелизује током светских ратова. Сматра се да је разлог употребе ове синтагме током Првог и Другог светског рата, обликовање сфере утицаја великих сила и актуелизација промишљања геостратешких интереса Запада (Svilar, 2010).

У другој половини XX века овај појам се ретко користио све до после пада комунизма крајем 1980-их. Тада се догађаји повезују са формирањем нових држава и ратним сукобима на подручју Балкана. У том смислу се коришћење синтагме Западни Балкан врши у функцији политичке регионализације простора. Оваква регионализација сврстава у област Западног Балкана, уз Албанију, све земље бивше Југославије, изузев Словеније и Хрватске, при чему ова регионализација није продукт никаквог друштвено-географског принципа већ је посредан израз међународних интереса и односа у ЕУ након 1991. године, а којим се изражава и стратегија ЕУ према региону бивше Југославије (Slukan Altić, 2011).

Синтагма Западни Балкан је са процесом проширења ЕУ на југоисточни део Европе постала саставни део дискурса о процесу придруживања трећих земаља. У том

²⁶ Употреба се посебно истиче у 19. веку након објаве књиге Х. Томсона (H. C. Tomson) *The Outgoing Turks*, која отвара питања о стратешким и политичким интересима Запада на овом подручју (Svilar, 2010).

контексту Западни Балкан се наводи као подручје не само проширења већ и строгог надзора и управљања, област која изискује помоћ европских центара моћи.

У том смислу закључује се и да је стварањем својеврсног балканистичког дискурса, Запад Балкану и балканским земљама, приступио са позиција својих геополитичких интереса и циљева али и са позиција културолошко-цивилизацијске сличности. На тај начин ова одредница није више географски неутрална, већ политичка, медијски је уобличена тако да постаје прихватљива широј западној јавности. Балкану је додељен појам Запада који утиче да се позитивном конотацијом и симболиком обликује перцепција јавности, али постоји и израз тежњи да се путем интеграције читаво подручје Балкана врати у сферу западне политике (Svilar, 2011).

Овај контекст навођења се примењује и приликом дефинисања и праксе европске политике миграција и положаја трећих земаља у овој области, што потврђује позицију надзора и контроле ЕУ према земљама Западног Балкана. С обзиром на то да се истражује један специфичан облик балканских али и европских миграција, односно миграција које имају значајне консеквенце и у ЕУ простору, у овом истраживању се употребљава појам Западни Балкан. Разлог за то се налази у приступу који анализира европске концепте и политике миграција, али и у самом карактеру азилних миграција које у исто време имају и „балканску и европску димензију“.

6.2. Хронологија савремених миграција у земљама Западног Балкана

Осим упознавања са карактеристикама мигрантске кризе и трансформације азила у ЕУ, за ово истраживање је од значаја преглед пракси и концептуализација у балканским земљама, односно бившој СФРЈ након Другог светског рата и суочавањем са првим савременим формама у управљању миграцијама. Ова хронологија се издваја јер се на тај начин упознајемо са периодом првих начина административних уређења области миграција на бившем југословенском простору. Земље које се истражују у овом раду су део тог простора као и јавно-политичког наслеђа, а што ће бити значајно за разумевање њиховог положаја у миграционим токовима данас.

За ово истраживање су најбитније форме миграција и њихових политика у вези са првим концепцијама азила у бившој Југославији. Дакле издвајају се миграције избеглица и интерно расељених лица, иако су у Југославији били присутни и други

облици миграција као што су колонизација и унутрашње и спољне радне миграције. Питања избеглиштва и поред дуге историје миграционих кретања на овим просторима ипак представљају прве модерне облике регулације и управљања миграцијама. У наредним редовима ћемо се укратко осврнути на миграције у овом подручју.

А) Период после Другог светског рата

Прва већа и најпознатија миграциона кретања на овим просторима у периоду после Другог светског рата су се односила на унутрашње миграције у Југославији и обухватиле су колонизацију из крајева Босне и Далмације у Војводину и Славонију. Тада је у периоду 1945–1948. године у Војводину досељено више од 200 000 људи (Гаћеџа, 1984). У питању је била планска колонизација за коју се становништво добровољно пријављивало.

Када су у питању међународне и миграције азиланата, осим искуства са избеглиштвом током ратова деведесетих на простору СФРЈ, на овим просторима се бележе искуства са избеглиштвом и азилом још у периоду бивше Југославије. СФРЈ је након Другог светског рата била потписница Женевске конвенције из 1951. године, али није имала законе о азилу, нити сличну регулативу. Прва сусретања са проблематиком азила и избеглиштва Југославија је као тадашња ФНРЈ је имала након совјетске интервенције у Мађарској 1956. године. Избеглице из Мађарске су прво емигрирале у Аустрију, али су након затварања аустријске границе почеле да долазе у Југославију. Битно је напоменути да ФНРЈ тада није имала организовану стратегију пријема досељених. Након што се број избеглих лица повећавао све више, међународна заједница је вршила притисак на СФРЈ поводом уређења регулативе у вези са избеглиштвом и људским правима (Ковачевић, 2003).

Током овог периода, у проблематику управљања миграцијама у ФНРЈ се укључују и Високи комесаријат УН за избеглице и Међународни комитет за европске миграције, с обзиром да Југославија није била припремљена за решавање питања великог броја избеглица. Наиме, Југославија је покушала да допринесе спречавању ових миграција и мађарске пограничне службе је обавештавала о местима на којима је најчешћи пролазак миграната. Када је концентрација миграната била таква да су били распоређени дуж читаве границе и када нису могли бити враћени, Југославија је била принуђена да их прихвати. Исто тако укључивању УН у ове процесе допринели су извештаји западних медија који су говорили о окрутном поступању Југославије према

избеглицама и враћању ових лица. Тек са већим приливом избеглица Југославија се обратила за помоћ УН (Ibid).

Подаци о избеглицама у СФРЈ говоре да је и у периоду других државних форми на овим просторима била присутна интернационализација управљања миграцијама, те да су кључну улогу и надзор спроводила међународна тела.²⁷

Б) Избеглиштво током сукоба деведесетих

Следеће искуство са прихватам великог броја избеглица јавља се након распада Југославије и ратова деведесетих. Тада долази до великих промена у структури становништва на читавом Западном Балкану. Бележи се број од преко 500.000 избеглих²⁸ који долазе у Србију. У пракси овој популацији је додељен један од следећа два статуса: избеглице ратом угрожена лица. Избегла лица су она која према одредбама међународног права и Закона о избеглицама остварују ово право, док ратом угрожена лица не испуњавају услове за остваривање статуса избеглице. Ову популацију су чинили припадници бивше ЈНА, радници бивше савезне администрације и сл. који су живели у време рата у бившим југословенским републикама. Ова група лица обухватила је и особе које су затражиле статус избеглих у Србији али је он одбијен (Лукић, 2005). Лица која су стигла у Србију након августа 1995, евидентирана су као лица без статуса. Највећи број лица из БиХ је избегао у Србију 1992. и то су већином били етнички Срби, док је до избеглиштва из Хрватске дошло након војних операција 1995 (NSHC, 2006).

Сматра се да је у исто време велики број грађана из БиХ емигрирао у европске земље, Канаду, Америку и затражио азил у овим земљама.

Такође, упоредо са процесима миграција у Србији одвијао се и процес настајања првих форми управљања миграцијама и миграционе политике у овој земљи. Дешавања поводом избеглиштва су наметнула и потребу за доношењем Закона о избеглицама 1992. године (Лукић, 2015), којим се регулишу питања статуса, прихвата, смештаја и права на здравствену и социјалну заштиту.

²⁷ Опширније о овом у Kovačević, K. (2003). *Mađarske izbeglice u Jugoslaviji 1956–1957. godine. Tokovi istorije* 2003, br. 1–2, str. 91–124.

²⁸ Према подацима пописа становништва 1996. године, број избеглих је био 537.937.
<http://www.kirs.gov.rs/media/uploads/Dokumenti-i-publikacije/Statistike/izbirl2018.pdf>

Пописом 1996. године утврђен је број од 537.937 избеглица, док је уз ратом угрожена лица овај број био 617 728, а до пописа 2011. године свега 12% од овог броја (NSHC, 2006). Разлози за ово се налазе у олакшавајућој процедури за остваривање држављанства Републике Србије али и морталитету избегличке популације, емиграцији, репатријацији у земље порекла (Nikitović&Lukić, 2010).

Мере које су предузете са циљем подршке избеглим лицима састоје се у стратешким циљевима према концепту одрживих решења UNHCR-а и обухватају повратак и интеграцију и у складу су са Сарајевском декларацијом којом се потврђује да све избеглице имају право на избор решења кроз повратак и интеграцију и приступ правима.²⁹ То подразумева стварање услова за безбедан повратак у место претходног пребивалишта, уз обезбеђивање физичке, правне сигурности и повраћај имовинских права. Поље интеграције обухваћено је подршком и стварањем услова за локалну интеграцију решавањем основних егзистенцијалних питања избеглих лица (KIRS, 2015).³⁰

В) Расељавање са Косова и Метохије

Поред категорије избеглица, управљање миграцијама у Србији познаје још једну категорију миграната, а то су интерно расељена лица. Након оружаних сукоба на Косову 1998, дошло је до расељавања великог броја Срба, Рома, Ашкалија и Горанаца. То су принудно расељени, због угрожености безбедности, али с обзиром да поседују држављанство Србије не може им бити додељен статус избеглице, јер и сама Конвенција предвиђа тражење заштите ван земље порекла. До 2000. године утврђен је број од 187.129 интерно расељених лица. Претпоставља се да је број интерно расељених лица већи јер постоји велики број Рома који нису регистровани као расељени због недостатка личних докумената (NSHC, 2006).

Посебност њиховог положаја се огледа осим у статусу, тако и у начину на који се решавају питања њиховог прихвата, смештаја и остваривања права. С обзиром на чињеницу да ова лица нису прелазила државну границу у потрази за уточиштем, изостала је примена обавезујућег међународног оквира који би их штитио, те немају права изједначена са избеглицама. Надлежност за решавање питања интерно

²⁹ Текст декларације доступан на <https://www.refworld.org/docid/451a5acc4.html>

³⁰ Више о избеглицама током деведесетих у Лукић, В. (2015) „Две деценије избеглиштва у Србији“.

расељених лица припада матичној држави у којој се налазе и она се стара како би се овим лицима обезбедила једнакост са осталим грађанима у остваривању права.

Повратак интерно расељених на КиМ је теже примењив због сложене политичке ситуације и питања безбедности повратника. С обзиром на то, предузете су одређене мере подршке интеграцији интерно расељених кроз програме подржане од стране УН, ЕУ, Владе Републике Србије. Програми се односе на унапређење животних услова, а највише стамбеног питања (KIRS, 2018).

Међутим, пракса у Србији је показала да интерно расељена лица у Србији имају бројне тешкоће када је у питању остваривање грађанских, економских и социјалних права. Неретко имају проблеме са остваривањем права на личне документе, што даље утиче на тешкоће решавања права на здравствену заштиту, социјалне услуге, радни однос (Група 484, 2011; Allen, 2016).

Управо околности које их спречавају у остваривању ових права, у честим случајевима представљају повод за тражење азила у земљама Европе. С обзиром на ову околност, извештај број интерно расељених са КиМ се налази међу испитаницима у овом истраживању.

7. Макроанализа концептуализација и пракси азила у Европи

Досадашња анализа и подаци о миграцијама у Европи, указали су на низ проблема и сложених ситуација којима су опосредовани процеси цикличних миграција. Мигранти се на једној страни суочавају са тешкоћама у матичној земљи, док приликом миграције и повратка наилазе на нове врсте препрека. Неке од ових препрека су идентификоване као системске, институционалне, локалне, економске и политичке. За разумевање целовитости искуства цикличне миграције, неопходна је анализа чинилаца овог процеса на макро нивоу. Овим путем се истражује процес миграција у односу на системске чиниоце који се одражавају на овај феномен у земљама Западног Балкана.

7.1. Европска концептуализација азила и праксе

Концептуализација азила као форме заштите и института савремене Европе, директно произилази из њених прокламованих вредности, али и политике управљања

миграцијама и очувања граница. Она је такође у складу и са процесом развоја саме миграционе политике и правних института у Европи.

Сам појам азил потиче од грчке речи *asylon* која означава слободу од гоњења. Може се рећи да је био присутан увек током људске историје, како је постојала и човекова потреба за заштитом и сигурношћу. Још су у Старом Египту постојала уточишта за робове у појединим светилиштима, а у хебрејској традицији Мојсије је формирао градове–уточишта. Ту су оптужени за убиство могли да сачекају пресуду без страха од освете у међувремену (Voed, 1995).

Међутим, као што је указано прегледом развоја модерних форми управљања миграцијама, тек у XX веку се може говорити о модерној концептуализацији азила, када је овај појам правно утемељен. Тада се у свету, пре свега избеглиштво препознаје као проблем и уочава значај његовог решавања путем међународне сарадње, када се и међународне организације почињу озбиљније бавити питањем избеглиштва.³¹

Земље Западног Балкана су регулисале питање азила законима који дефинишу појам и права странаца, тражиоца азила, статуса азила и супсидијарне заштите.³² С обзиром на то да се овде истражују миграције азиланата из земаља Западног Балкана, односно појединаца који представљају странце и тражиоце статуса азила у европским државама, за тумачење миграција ове групе су меродавни управо европски прописи и споразуми о реадмисији са земљама њиховог порекла.

7.1.1. Процедура тражења азила и могућности и границе за азиланте

Појам азила је данас превасходно правно административне природе и за ову анализу је важан у одредницама европске регулативе и система земаља које се истражују, јер су испитаници азиланти који су захтеве подносили у европским земљама.

³¹ Након Првог светског рата је формирана Лига народа и прва група избеглих којима се бавила, биле су избеглице из Русије. Тада је предложено и формирање тела Високог комесара (Holzer, 2012).

³² У закону у Србији, на пример азил је право на боравак и заштиту које има странац коме је на основу одлуке надлежног органа који је одлучивао о његовом захтеву за азил у Републици Србији одобрено уточиште или други облик заштите предвиђен овим законом. Тражилац азила је странац који поднесе захтев за азил на територији Републике Србије о чијем захтеву није донета коначна одлука Закон о азилу и привременој заштити (Службени гласник РС, бр. 24/2018).

У европском систему управљања миграцијама тражилац азила је мигрант који тражи међународну заштиту, а у Европи међународна заштита може попримити облик доделе избегличког статуса или супсидијарне заштите. Ово питање је регулисано Женевском конвенцијом из 1951. године, којом се предвиђа да овај статус даје страна држава особи која има основани страх да ће у својој земљи бити прогањана на основу расе, религије, политичких уверења.³³

Односно, наводи се да се заштита додељује појединцу због оправданог страха од прогона због своје расе, пола, језика, националне или верске припадности, припадности некој посебној друштвеној групи или због политичких уверења. Уколико страна држава сматра да је мигранта потребно заштити, али да том приликом није идентификовала постојање основа из Женевске конвенције, она може да му додели статус супсидијарне заштите уместо статуса избеглице.

Међутим питање утврђивања статуса азила остаје недовољно дефинисано у европском систему јер се начело угрожене сигурности и заштите не поставља довољно транспарентно и сама пракса система азила у Европи указује на бројне раскораци у односу на вредности које су предвиђене Женевском конвенцијом (ESLJP, 2016):

- свакој држави ЕУ је остављено на располагању право да контролише улазак, боравак и протеривање људи који нису њени држављани;
- при том ове државе су у обавези да обезбеде поштовање права загарантованих Европском конвенцијом о људским правима
- Европска конвенција о људским правима није предвидела право на азил;
- Међународни суд за људска права није надлежан за преиспитивање примене Женевске конвенције.

Наведени прописи и праксе који су у вези са кључним елементима у поступку обезбеђивања азила говоре о могућој неуједначености приликом примене критеријума из Женевске конвенције. Европска конвенција о људским правима једино ограничење поставља на права држава да тражиоца одбија на граници (Ibid).

На пример, у поступку утврђивања права на азил грађана из земаља Западног Балкана, захтеви се разматрају према земљи порекла, а не индивидуално, те се захтеви из земаља Западног Балкана, које су одређене као сигурне, најчешће одбацују.

³³ Текст Женевске конвенције о статусу избеглица доступан на <https://www.azilsrbija.rs/wp-content/uploads/2012/11/zenevska-konvencija-i-protokol.pdf>

Исто тако, критеријуми за утврђивање азила су променљиви. На овај начин се може обесмишљавати начело заштите јер се ситуација угрожености најчешће не може проценити без тумачења индивидуалних околности. Променљивост критеријума и битнијих одредница европске политике азила показује да су савремене миграционе праксе оријентисане на заштиту европских граница и рационализацију трошкова у поступцима утврђивања. У том смислу тражиоци азила из земаља Западног Балкана су идентификовани као оптерећење за азилни систем развијених земаља и као економски мигранти који не доказују довољан степен угрожености у односу на азиланте из земаља захваћених ратом.

Закључује се да су савремене институције и инструменти ЕУ у великој мери усмерени на строго контролисање улазака у зону Шенгена, при чему је свакој држави дато да у складу са својим суверенитетом одлучује о питањима уласка и боравка странаца на њеној територији. У складу са овом политиком се поступа поводом дефинисања, утврђивања и пракси процедура азила у европским земљама.

Међутим, суверенитет земаља да одлучују о уласцима у земљу је ограничен системом универзалних људских права (Stojić Mitrović, 2016). На тај начин се истиче парадокс европске регулативе јер се на једној страни, наглашава људско право на сигурност и налажење уточишта, док се на другој страни налази суверенитет држава и начело заштите њихових граница.

Једно од основних начела слободе ЕУ јесте слобода кретања људи, као предуслов успешног функционисања тржишта. Међутим ово начело не обухвата грађане трећих земаља, којима се за кретање траже путне исправе, а некад и визе. Управо су и основни критеријуми за процену захтева за визама код трећих земаља, борба против криминала и контрола миграторних токова (Pić Gasmi, 2006).

Такође је битно нагласити да се не може говорити о постојању јединствене европске азилне политике као и да се ради о присуству ширих друштвено-политичких околности које одређују приступ феномену азиланата. Односно, фундаментални проблеми који се уочавају у праксама азила у Европи садржани су у проблемском приступу и структуралном положају мигранта (Petrović, 2014).

Проблемски приступ указује на објективизацију тражилаца азила, тачније на званични приступ њима као проблему који је потребно решити чиме их ставља у неравноправан положај. Тиме до изражаја долази однос доминације, зависности и контроле према овим групама чиме оне добијају другачији идентитет од остатка

популације. На овај приступ се надовезује структурални положај избеглице којим су оне мање видљиве у савременом политичком систему (Ibid).

Представници институција и организација из Србије, БиХ и Северне Македоније које учествовале у истраживању, с обзиром на искуство у раду са повратницима и познавање проблематике и пракси азила и реадмисије, проценили су и идентификовали основне проблеме и изазове овог питања на међународном нивоу. Основна запажања из ове области су исказана у следећој табели:

Табела 3. Идентификовани проблеми реадмисије на међународном нивоу од стране експерата по земљама

Србија	<ul style="list-style-type: none"> – Недовољно садржаја намењених азиланатима током боравка (у установама) у Западној Европи, – Недовољно саветовања и информисања тражилаца азила у установама за првобитни прихват, – Недовољно укључени недржавни актери у пружање подршке тражиоцима азила, – Проблем обезбеђивања приступа образовању и несметаном школовању тражиоцима азила и њиховој деци, – Потреба да се питању тражилаца азила и повратника приступи са становишта ЕУ интеграција Србије, – Повећати допринос, односно учешће земаља прихвата у финансијско-социјалној реинтеграцији повратника – Унапредити поступање надлежних органа према тражиоцима азила.
Северна Македонија	<ul style="list-style-type: none"> – Недовољна информисаност повратника, – Тешкоће са интеграцијом у друштво повратка, – Сиромаштво и незапосленост, – Потреба подршке од стране развијених земаља, – Потреба за већом међународном сарадњом.
Босна и Херцеговина	<ul style="list-style-type: none"> – Недостатак правог и одговорног третмана према тражиоцима азила, – Недостатак адекватних програма, – Интеграције, – Потреба за преводиоцима и волонтерским радом, – Обезбеђивање више адекватних простора, за смештај у земљама пријема, – Опремање смештаја у земљи повратка.

Праксе и поступци, те неуједначеност европске азилне политике, указују и на још један концепт који доминира модерним управљањем миграцијама, а то је циклични карактер и привременост миграција (Ernst, Kramer, 2012). Наиме, већина инструмената и прописа се заснива на механизмима који допуштају привремени боравак уз обавезу

повратка у земљу порекла. Ово се односи и на радне миграције, где се уочава да Плава карта и директиве о сезонским радницима упућују на боравке од 3 до 5 година (Ibid). Међутим, праксе показују предвиђени модел цикличних миграција не функционише на начин који креира Европска заједница. Велики број имиграната је остајао у европским земљама и без дозволе, док су неке од миграција као што је случај азиланата из земаља Западног Балкана, попримале циклични карактер, са циљем поновног покушаја добијања азила.

7.1.2. Питања угрожености азиланата из земаља Западног Балкана у праксама управљања миграцијама

Питање угрожености и оправданости захтева за азил у овом истраживању у блиској је вези са концептом сигурне земље. Овај концепт обухвата право законодавства европских земаља да одређену земљу прогласи сигурном и да је идентификује као земљу у којој азилантима не прети опасност од прогона. Србија, БиХ и Македонија су одређене као сигурне земље порекла од стране Немачке 2014. године.

ЕУ Директива је овим концептом обухватила не само кршење политичких и грађанских права већ и економских и социјалних права, што је значајно за популацију азиланата у овом истраживању. Прогоном се на овај начин не сматра искључиво политички прогон већ свако чињење које је довољно интензивно или учестало да озбиљно крши људска права. Овде спада и прогон лица не само од стране државе већ и од других страна (Raech, 2016). На тај начин је угроженост, као основ за добијање азила, идентификована у виду појединачних радњу, рестрикција, дискриминације, репресије и понижавања који су упућени појединцима, док је улога државе да појединцу обезбеди заштиту од ових чињења.

Наведена концепција указује дакле да угроженост не мора бити само системска већ и појединачна и усмерена на појединца или његову породицу. Међутим сведочења испитаника и подаци организација које се баве тражиоцима азила указују на то да се захтеви азиланата из земаља Западног Балкана не разматрају индивидуално. Тачније, присутна је индивидуална форма приликом разматрања ових захтева, међутим подаци о пракси указују на неуједначен однос према захтеву у зависности од земље порекла тражиоца азила. Посебно је занимљив и податак да је уведен принцип обрнутог

поступка доказивања, односно терет доказивања ситуације прогона је на тражиоцима азила који су дужни да овај статус докажу у најчешће скраћеним поступцима. Када се познаје структура и неукост тражилаца азила из земаља Западног Балкана, претпоставља се да је тај процес представљао несавладиву препреку у њиховој емиграцији и поступку доказивања. Већина испитаника су као разлоге за тражење азила навели тешку економску ситуацију, те су због тога идентификовани као економски мигранти.

Међутим изврстан број тражилаца азила представљају лица која су расељена са Косова и Метохије током ратних сукоба. Њихов положај поводом угрожености је посебно дискутабилан у јавним политикама. Власти земаља пријема им нису доделили статус азила ни као популацији која долази из ратом угрожених подручја ни по неком другом основу. Изврстан број азиланата који су избегли из наведених подручја остварио је право на боравак у земљама дестинације, најчешће привремено до окончања ризичне ситуације у земљи порекла. Ово је механизам који земље имиграције примењују покушавајући да на тај начин ограниче број лица са статусом азила, али да ипак не доведу ова лица у непосредну опасност. Међутим, након истека привремене мере заштите, ове особе су приморане да се враћају у земљу порекла или суседну земљу у којој су неретко изложене друштвеном искључивању, екстремном сиромаштву, дискриминацији, непознавању језика, апартидидији.

Њихова угроженост се том приликом није састојала само у опасности од оружаних сукоба, већ је у питању становништво које је било изложено репресији од стране албанских снага и проглашено као просрпски оријентисано.

Наиме, након престанка сукоба и повлачења српске војске са КиМ 1999. године, око 800.000 албанских избеглица се вратило на Косово, док је српско становништво, као и ромска заједница (са Ашкалијама и Египћанима) изложено низу осветничких акција и поред присуства међународне заједнице (ERRC, 2011). Припадници РАЕ³⁴ заједнице на Косову и данас бивају перципиранани као колаборационисти српских снага и због тога доживљавају дискриминаторски третман. Ниједна особа није одговарала нити је вођен поступак због исељења или антиромског насиља (Cristoph, Jeremić, 2016). Ови подаци указују на небезбедне услове за повратак мањина на КиМ. За РАЕ заједницу је положај у расељењу посебно тежак јер често не успева да

³⁴ Роми, Ашкалије и Египћани;

регулише своја основна социјална права, а приликом повратка на КиМ је изложена вишеструкој дискриминацији (Ibid).

Специфично је и то што су након укидања привремене заштите азиланти са КиМ депортовани у Централну Србију и Војводину као делове земље који се сматрају сигурним, иако многи нису желели да иду у Србију. На другој страни многи од њих, поготово припадници ромске, ашкалијске и египћанске мањине, у Србији нису добили статус интерно расељених лица што их је ограничило у остваривању бројних права.

– Проблем реадмисије се умногоме може сматрати последицом нерешених питања интерног расељења. Ово су лица која нису могла бити сматрана избеглицама јер нису емигрирала у страну земљу, али нису ни остваривали сва грађанска права након расељења. (разговор са представником Каритаса Србија).

Разговори са представницима организација су показали и да је заједница ромске мањине на КиМ била доста компактна, да је популација била доста умрежена, што је допринело са једне стране бржем доношењу одлуке о одласку, али и да овај вид заједнице не функционише на исти начин ван КиМ што доприноси њиховој вулнерабилности.³⁵ Искуства интерно расељених са Косова и њихов статус, у вези су са одредбама Конвенције које забрањују „индиректно одбијање“. То означава депортацију у државу у којој мигранта може сачекати даља депортација и због тога се прописује правовремена процена ситуације, а исто се односи и на поступање се мигрантима који се налазе на улазу у земљу.³⁶

Када је у питању процена ризика за тражиоце азила у земљи порекла, Конвенција предвиђа да ризик мора бити стваран, предвидљив и особен, те мигрант тражилац азила мора да укаже на постојање ових ризика. Оно што је посебно значајно за анализу угрожености у овом истраживању, јесте категорисање сиромаштва, лоших услова живљења и друштвене искључености као основа за азил.

³⁵ Разговори са представницима НВО у Србији и БиХ.

³⁶ Европски суд за људска права у Стразбуру (ЕCHR) је у једној од ситуација утврдио да група миграната која је од стране италијанских власти ухваћена на мору није смела бити враћена у Либију, где им је претила реална опасност од поступања која нису у складу са Конвенцијом. Уместо тога, требала им је бити дата прилика да поднесу захтев за азил у Италији (Hirsi Jamaa and others v. Italy, 27765/09, ECHR 2012, доступно на https://www.echr.coe.int/Documents/Reports_Recueil_2012-II.pdf, pristup 10. 09. 2018.

Неке одредбе Конвенције, конкретно члан 3. се између осталог односе на забрану депортације у случају да су на тај начин мигранти изложени екстремном сиромаштву. На пример Европски суд за људска права је у случају спора између миграната из Африке и Уједињеног Краљевства утврдио да је депортација миграната у Сомалију и Кенију посебан ризик јер су услови живота у камповима у овим земљама неусловни, нехигијенски, без приступа води и санитарним условима (ЕCHR, 2011:9).

Ови подаци из судске праксе показују да праксе земаља дестинације крше начела Конвенције када одбијене тражиоце азила депортују у земље порекла у којима су изложени сиромаштву и неусловном становању.

У овим праксама долази до изражаја проблем са квалификацијом миграције јер се миграције ове популације најчешће окарактеришу као економске, међутим изостаје даља проблематизација економске миграције. Питање присилности и угрожености приликом економских миграција најсиромашнијих слојева становништва, неретко може да укаже на постојање дискриминације, небезбедности, насиља и трговине људима најугроженијих категорија становништва.

Међутим ова пракса се најчешће реализује јер се тежи рационалности трошкова поступка и броја прихваћених захтева за азил. У условима интензивирања мигрантске кризе, нагласак миграционе политике је усмерен на прихват и решавање питања избеглих са Блиског Истока, док су емигранти из земаља Западног Балкана препознати као искључиво економски мигранти и оптерећење по систем. Тиме су перципирани као неподобни, недовољно угрожени, „неоправдано“ избегли те се њихови захтеви одбијају, након чега следи добровољан или присиљан повратак у земљу порекла.

7.1.3. Феномени илегалације и дехуманизације азиланата из земаља Западног Балкана

Постојећи извори показују да европски систем азила води рестриктивну политику управљања миграцијама и да поставља ограничен приступ добијању уточишта и заштите за одређене категорије становништва. Тачније, са почетком интензивне мигрантске кризе долазак новог становништва је схваћен као претња стабилности система и оптерећење по социјалне структуре европских држава (Бобић,

Весковић Анђелковић, 2016). Из тог разлога у азилним процедурама почела је да се врши селекција имиграната који су кандидати за азил.

Пре свега, уочава се да постоји посебна рестрикција према економским миграцијама, које су одређене као миграције неподобне за азилни статус. Исто тако ради се о све чешћој квалификацији различитих врста миграторних кретања азиланата, као економских миграција, те идентификовању ових миграната као „лажних азиланата“.

Међутим, према појединим категоријама миграната постоји и изражена стигматизација, при чему се оне преципирају као опасне, сувишне и илегалне. Овај механизам је посебно изражен према емигрантима из земаља Западног Балкана који су у условима мигрантске кризе и доласком веома великог броја избеглица са Блиског истока, изашли из „фокуса“ азилне политике и чија се потреба за азилом најчешће унапред квалификује као лажна.

Баудер (Bauder, 2013) сматра да мигрант може бити илегаллизован на бројне начине, али разликује три основне форме процеса илегализације:

1. Улазак у земљу без дозволе – уколико имигрант улази у земљу дестинације без потребних докумената од стране система земље пријема је окарактерисан као илегалан.
2. Избеглиштво које неће испуњавати услове за признавање статуса у земљи пријема – у питању је облик илегализације карактеристичан за популацију која се овде истражује. Избеглице улазе у земљу у којој траже заштиту при чему следи одбијање овог захтева. Са циљем смањења броја оваквих захтева земље пријема све више поштравају прописе, чиме избеглице које не остварују право на овај статус постају илегаллизоване. У исто време услови и сигурност миграната у земљама порекла за то време остају без побољшања.
3. Трећи облик илегализације је карактеристичан за имигранте који у земљу пријема улазе легалним путем као туристи, студенти, радници са дозволама, при чему у тој земљи остају и после истека рока дозволе боравка. На овај начин они постају сматрани илегалним јер њихов статус није регуларан (Bauder, 2013).

Сама квалификација са употребом израза „лажни азилант“ упућује на стигму према овој популацији с обзиром да се тако означава популација коју чине тражиоци азила, дакле особе које су само затражиле овај статус и заштиту. Њихов чин подношења захтева и исказивање потребе за заштитом јесте право сваког појединца.

Тек након тог чина следи процес утврђивања права на статус, који се спроводи од стране служби, по унапред дефинисаној процедури. У случају да се статус не утврди, тражиоци азила су одбијени у редовном поступку и не остварују статус азилне заштите. Њихово означавање као „лажних“ претпоставља да су имали намеру преваре систем или да су учинили неку недопустиву радњу. Када се има у виду и чињеница да већину ове популације чине грађани мањинских и вулнерабилних група који су без образовних капацитета да познају процес утврђивања овог права и важеће прописе, тада се налазе додатни елементи да се њихова стигматизација као лажних посматра као индиректна илегализација (De Genova, 2002; Hanann, 2015; Hanann, Bauder and Shields, 2016).

„Неконтролисано кретање према ЕУ или тражење азила од стране оних који нису '(веро)достојни' поставља се као примарни проблем европске азилне и имиграционе политике, нешто што треба не само спречити, већ и предухитрити (Stojić Mitrović, 2016:355).“

Дакле, иако слобода кретања представља једно од фундаменталних људских права у пракси се она не третира на исти начин за све. За слободно кретање преко граница националних држава је неопходно испунити одређене критеријуме, а уколико се не поседују потребне дозволе за кретање, мигранти су окарактерисани као илегални, нерегуларни, неауторизовани, лажни азиланти при чему се ови термини синонимно употребљавају. Наведени појмови представљају стигматизацију која посредно мигранте представља као илегалне и овај процес се сматра илегализацијом ове популације, те је препоручени назив за ову категорију миграната, уколико се употребљава у том контексту, илегализовани мигранти. Овај термин уважава правне и институционалне процесе који делују на мигранте и упућује на исходе процеса илегализације, а који се огледају у системској невидљивости азиланата, нерегуларним путевима миграције, непостојању социјалног статуса, докумената и сигурности (Bauder, 2013; Costello, 2015).

Овакав статус, односно недостатак статуса и необухваћеност формалним оквирима популацију азиланата чини посебно рањивом и експлоатабилном, јер компромитује њихову могућност за преговарање, самозаступање и остваривање права.

У случају повратника у земље Западног Балкана, постоји и низ пракси коју упућују на илегализацију тражиоца азила. Овде се пре свега може говорити о процесу

реадмисије, односно њиховог повратка у балканске земље, који у већини случајева поседују карактер присилности.

Постојећи подаци су показали да и када се не ради о самим депортацијама, повратак миграната се условљава уз помоћ механизма контроле и доминације. Уз процес депортације, ради превенције могућег пружања отпора од стране повратника, предвиђени су различити механизми за њихову „пацификацију“ – лисице, медикаменти. Овако дискурс о миграцијама поприма облике секуритарног, при чему се азиланти преципирају не само као илегални, већ и као потенцијална опасност по безбедност (Anderson, 2008; Stojić Mitrović, 2013). Претенциозност оваквог дискурса појачава сама чињеница да су у питању лица која су у земљама пријема затражила азил – заштиту од угрожености, опасности и дискриминације, а суочила су се са одбијањем, депортацијом и квалификацијама илегалних, опасних и склоних превари.

Европски азилни систем на тај начин показује да су зоне развијених земаља, а пре свега Шенген зона ЕУ, елитистички конципиране, као подручја која представљају зону слободе кретања и сигурности, али за њене чланове. У исто време се поставља механизам чији је циљ заштита идеализованих начела овог простора, путем строгог контролисања уласка странаца и остваривања права на статус азила.

Однос према мигрантима који покушавају да користе предности овог простора имплицира посматрање истих као претње по стабилност система, а њихово свако миграторно кретање без одговарајуће дозволе, чак и подношење захтева за азил, као илегалну активност. У питању су лица која живе и раде међу грађанима модерних држава, користе јавни превоз, институције, школе и радње, али нису формално признати као чланови друштва (Bauder, 2013).

Квалификација миграција азиланата као искључиво економских, а затим и илегалних дискутабилна је из више разлога. С обзиром на постојање мешовитог миграционог тока у савременим кретањима (ИОМ, 2011), економске миграције се ретко појављују изоловано од других миграционих категорија (Van Hear, 2011). Често су миграције азиланата у исто време и економске и присилне, или су праћене угроженошћу или искуством трафикинга.

Такође, економске миграције посредно могу имати ефекат присилних миграција. Сиромаштво, угроженост и социјална искљученост могу бити израз репресије система и последица дискриминације и неравноправног положаја појединих

друштвених категорија што имплицитно може указати на постојање угрожености и непоштовање права.

На другој страни, као последица илегализације миграција азиланата, присутни су механизми који их дехуманизују. Ови механизми се састоје у одрицању људскости овим категоријама миграната. Изражени су кроз асиметрично схваћен однос две групе становништва и њихове хијерархијске неједнакости.

Саме криминализација и илегализација, односно означавање миграната као „лажних“, илегалних упућују на негирање људских карактеристика овој популацији. У томе се састоји процес дехуманизације. Она представља амбивалентан однос између две или више група при чему се група која има већу моћ издваја и поставља своје карактеристике наспрам одлика других као типичне за хумано. Основа за дехуманизацију може бити садржана у свакој разлици у оквиру постављене хијерархије, у образовању, економском статусу, раси, роду, генерацији (Haslam, 2006).

Дехуманизација повратника у земљама Западног Балкана је имплицитна и садржана је у дискурсу који их представља као илегалне, лажне азиланте, терет по социјални систем или опасност по безвизни режим. Ови елементи се могу препознати на обе стране у оквиру миграционог процеса, у земљама пријема и земљама повратка. У прилог закључку о дехуманизацији говоре последице које се огледају у појави апартидије, сегрегације, системске невидљивости.

7.2. Положај земаља Западног Балкана у конструкцији европске миграционе политике – екстернализација европских граница

У претходним редовима је осим основних карактеристика европских миграција и концепта азила, указано и на чињеницу да не постоји јединствена политика управљања миграцијама у Европи али и трећим земљама. Све три земље које се истражују, пролазе кроз процесе европских интеграција што постаје и битна одредница њихових миграционих политика.

Осим почетне сарадње са међународном заједницом у периоду после Другог светског рата, земље бивше Југославије, у овом истраживању конкретно Србија, БиХ и Северна Македонија, тек у 21. веку своју политику управљања миграцијама формулишу и усмеравају у складу са међународним стандардима. Основни чинилац

који усмерава и миграциону политику балканских земаља јесте њихово отворено опредељење за европске интеграције и процеси придруживања који представљају приоритете у званичним политикама.

На другој страни, сама Европа је усмерена на контролу имиграционих кретања и спречавања нерегуларне имиграције, због чега је често спомињана као „тврђава Европа“³⁷. Ова синтагма означава тежњу Европе да заштити своје границе од нерегуларних миграција као и да обезбеди поштовање строгих и прецизно формулисаних критеријума за улазак у зону Шенгена.

У складу са овом политиком ЕУ која је заснована на идеји развоја, међународних односа, суседске политике, политике проширења и области унутрашњих послова, формулишу се и миграционе политике трију истражених земаља. То такође значи да се подручје чувања граница ЕУ помера и смешта у земље нечланице ЕУ, путем екстерних миграционих политика чиме се ствара „зона пригушења“. То управо представља екстернализацију граница европске заједнице (Stojić Mitrović, 2016; Akkerman, 2018).

Зато је у овом делу нагласак на питањима управљања миграцијама у земљама Западног Балкана, односно проширењем европске миграционе политике на треће земље. Ово проширење представља једну врсту екстериторијализације управљања миграцијама и екстернализације граница Европске уније.

Екстернализација се, осим посредством свих трећих земаља које се граниче са ЕУ, делом одвија и посредством земаља Западног Балкана, а у вези је са њиховим положајем у процесу придруживања Европској унији. Акерман (Akkerman, 2018) истиче да се овај процес интензивира упоредо са интензивирањем мигрантске кризе 2015. године, али да се основа за екстернализацију налази у конструисању механизма још од 1990, у чему посебну улогу имају споразуми о реадмисији (Akkerman, 2018). У том смислу су значајни и споразуми о реадмисији које су балканске земље склопиле са ЕУ у процесима придруживања. У Србији је на снази Споразум о реадмисији лица која

³⁷ Ова синтагма је коришћена током Другог светског рата као део војне пропаганде и означавала је делове континенталне Европе окупиране од стране Немачке. Данас се користи најчешће у контексту заштите граница ЕУ од илегалних улазака становништва. Ово није једина метафора која означава строго контролисање европских граница и користе је углавном активисти из области људских права, невладине организације и лево оријентисане партије. Представници званичних политика и експерти за безбедност користе другу метафору – европско сито (engl. Sieve Europe) (Pinos, 2009:5). Ово посебно указује на позицију земаља које су на граници Шенген зоне и њихову улогу у задржавању миграција.

незаконито бораве³⁸ из 2007. године, у БиХ Споразум između Bosne i Hercegovine и Европске заједнице о readmisiji lica која бораве без дозвола из 2007.³⁹, а у Северној Македонији Споразум између Европске заједнице и бивше југословенске републике Македоније опоновном прихвату особа без боравишне дозволе⁴⁰.

Дакле, контрола граница се не спроводи само на спољним границама ЕУ већ и на територији земаља које окружују ЕУ. Граница више не представља географски или административни појам, већ постаје функција у којој се рестаблира један „асиметрични друштвени однос“ (Stojić Mitrović, 2016:99).

Контрола граница посредством трећих држава се одвија кроз реализацију различитих споразума о придруживању, readmisiji, twinning пројектима, те билатералним и мултилатералним споразумима између земаља чланица и трећих земаља. На тај начин се ствара једна сложена структура секуритизације европских миграција (Pinos, 2009) у чијој основи се налази прокламовани идеал заштите безбедности наднационалне Европе.

Наведени споразуми су засновани на обећавању пружања помоћи трећим земљама, приближавању и придруживању Европској заједници, или различитих уступака, уколико се заузврат обезбеди контролисање нерегуларних излазака из земље. Европска политика се овде такође на један начин ограђује од пропуста поводом поштовања Женевске конвенције, јер она забрањује свако непружање помоћи лицима која су препозната као избеглице и њихово враћање у земљу у којој им је угрожена слобода или живот. Овде се као битан политички инструмент појављује наведени концепт сигурне земље, који ће се показати као одлучујући и у процесу миграције азиланата у овом истраживању.

Наиме све државе које су кандидати за чланство у ЕУ морају да испуне одговарајуће критеријуме (критеријуми из Копенхагена⁴¹). Међутим, може се нагласити да ови критеријуми нису константни, него су склони изменама током времена. Исто тако имају карактеристику да се прилагођавају у зависности од земаља кандидата. Посебна пажња је усмерена на класификацију земаља Западног Балкана, с обзиром да је утврђено како велики број захтева за азил долази из ових земаља. Тако је

³⁸ http://www.kirs.gov.rs/media/uploads/Readmisija/Sporazumi/Read_Sporazum_EU.pdf

³⁹ <http://sps.gov.ba/dokumenti/medjunarodni/Sporazum%20o%20readmisiji%20BiH%20-%20EU.pdf>

⁴⁰ [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:22007A1219\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:22007A1219(01)&from=EN)

⁴¹ Критеријуми из Копенхагена доступни на https://eurlex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html

Србија у Немачкој легислативи, као што је наведено, проглашена сигурном земљом 2014., као и БиХ и Македонија. Закон којима Bundestag ове земље одређује као сигурне донет је по хитном поступку као део „Пакета закона о азилу“ (Raech, 2016). Недуго после тога, 2015. године, за сигурне земље су проглашене и Црна Гора, Косово и Албанија. Управо из ових земаља су потицали и бројни захтеви за азил. На овај начин очекивало се заустављање миграција из земаља Западног Балкана, а реадмисија се појављује као инструмент за спровођење повратних миграција. Приликом доношења ових закона, немачка савезна влада је нагласила да из ових земаља долази већи број захтева за азил који нису везани за азил, већ имају друге мотиве те да њихова обрада представља велике трошкове за систем (Ibid). Овим је доведено у питање право на азил уз одбијање појединачног разматрања случајева, као и стереотипизацију једне категорије миграната.

„Такође, преузимање модела концептуализација и пракси из ЕУ доводи до етаблирања неких нових или редифинисања већ постојећих категорија (избеглице, мигранти, економски, илегални, лажни, секундарни, потенцијални), у складу са потребама ЕУ, а које су представљене као стандарди, односно, нормализоване су. Неке категорије, као што су „лажни азиланти“, о чему ће бити више речи касније, постају симболи унутрашњих конфликта у српском друштву: са једне стране, уколико се ради о српским држављанима, то су они који нису „баш Срби“ и они који могу да штете путу Србије у ЕУ, односно, побољшању економске ситуације, или „светлијој будућности“, у крајњој линији“ (Stojić Mitrović, 2016:127).

У процесу придруживања ЕУ, за земље Западног Балкана су постављени посебни услови за чланство, међу којима су и они који се односе на управљање миграцијама. Конкретно, Република Србија се отворено определила и ушла у процес придруживања ЕУ 2000. године, а Споразум о стабилизацији и придруживању је потписала 2008. године.⁴² Овај Споразум између осталог предвиђа низ мера које се односе на међународну сарадњу и добросуседске односе, али и на контролу нерегуларних миграција. У складу са смерницама овог Споразума, Србија је 2006. године усвојила Стратегију интегрисаног управљања границама, а следећу 2012. године, која превиђа поступања Србије поводом миграција ка ЕУ. Наиме, наводи се

⁴² Текст Споразума http://europa.rs/upload/ssp_prevod_sa_anexima.pdf

како је императив спречавање илегалних миграција, нарочито из наше земље ка земљама ЕУ и земљама кандидатима⁴³.

Заједно са потписивањем споразума о визним олакшицама, Србија је потписала и преходно поменути Споразум о реадмисији са ЕУ 2007. године. Такође, тада су и друге земље Западног Балкана потписале ове споразуме, а исто тако су потписале споразуме о реадмисији међусобно.⁴⁴

Конкретно, у Споразуму између Србије и ЕУ, Србија се обавезује да ће прихватити лице које не испуњава или више не испуњава важеће услове за улазак, боравак или настањење на територији државе чланице молиље, уколико је доказано или ако је могуће на основу поднетих доказа утврдити да се ради о држављанину Србије.

Земље Западног Балкана које нису чланице ЕУ су временом стекле статусе кандидата и даљи процес њиховог придруживања и коначног приступању ЕУ, зависе од строгог надзора над тековинама које су остварене у међувремену као основни услови за придруживање. Са тим у вези, у више наврата је у протеклим годинама покренуто питање визне либерализације, односно њеног укидања због великог броја захтева за азил (Chachipe, 2012; Christoph&Jeremić, 2016). Ово се првенствено односило на Србију и Северну Македонију. С обзиром на то да су одређене као сигурне земље порекла, захтеви за азил из ових земаља се посматрају као директно угрожавање и злоупотреба азилног система ЕУ. То значи да се ових захтевима од почетка приступа као неоснованим, а не као могућој потреби за заштитом код појединаца.

Тада је Европска заједница обновила притиске на балканске земље да се смањи број тражилаца азила, с обзиром на то да се број захтева из Србије и Северне Македоније повећавао. Владе Србије и Северне Македоније су у том смислу предузеле мере које су обухватале поштравање контроле изласка из земље, истрагу превозника, те предлог кривичних мера за превознике „лажних азиланата“. Осим тога, у Србији је спроведена и информативна кампања дистрибуцијом 300 плаката и 20.000 летака који поручују азилантима да одустану од покушаја емиграције ради азила, да визна либерализација не значи право на рад, политички азил или неограничен боравак (Christoph, Jeremić, 2016). Неки од плаката који су истакнути на аеродрому Никола

⁴³ Текст Стратегије <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/reg/viewAct/00ed375f-43d9-43a3-92f2-1cbade7f90dd>

⁴⁴ Текстови споразума доступни на https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/irregular-migration-return-policy/return-readmission_en

Тесла и граничним прелазима су садржали поруке застрашивања, указујући да одласком у азил, мигранти себе доводе у опасност да изгубе „све“ у земљи порекла, да им буде укинута новчана помоћ, а да азил не остваре и буду депортовани у Србију. Конкретно постер је садржао следеће:

„Лажни тражиоци азила ризикују све

Изгубиће финансијску помоћ

Биће депортовани назад (у Србију)

Биће им забрањено путовање у ЕУ на одређено време.“

Фотографија број 1: Плакат на аеродрому Никола Тесла

Извор: Chachipe, 2012: 89

Такође су постојале најаве Министарства унутрашњих послова 2011, да ће српске власти формирати базу података о особама које су враћене у Србију, у складу са споразумима о реадмисији. Такође српске власти су тражиле више пута од европских

влада спискове тражилаца азила, али им ово није омогућено због прописа о заштити приватности. Неке од мера тадашње Владе Србије обухватале су и предлоге који би се косили са поштовањем људских права и слобода, а имали су за циљ да спрече емиграцију „лажних азиланата“. На пример, наведено министарство је најавило да ће повратницима којима је одбијен захтев за азил, бити одузети пасоши, или да ће бити судски кажњавани (Chachire, 2012).

У Северној Македонији је забележена пракса да су се путне исправе Рома означавале са две црте са циљем даље онемогућавања изласка из земље, као и да су њихова документа поништена или одузета након што су депортовани као „лажни азиланти“ (Christoph, Jeremić, 2016).

Када се анализира управљање миграцијама у балканским земљама, може се уочити да се као императив прво поставља придруживање ЕУ, и испуњавање свих услова за то, међу којима је и миграциона политика. То значи да је управљање миграцијама у овом случају средство које служи другом циљу и да је као такво секундарно. На тај начин јавне политике ових земаља, постају подређене примарном циљу, те као такве често нису осмишљене у складу са социјалним потребама популације и демографским карактеристикама.

Узори у европској политици се представљају као експертски, нужни и усвајају се по аутоматизму. Описана контрола миграција у балканским земљама представља заправо контролу миграција ка Европи и спроводи се у сопственим државама како над грађанима трећих земаља у актуелној мигрантској кризи, тако и над својим грађанима. У случају контроле граница у земљама Западног Балкана, притисци са циљем спречавања емиграције „лажних азиланата“ допринели су стигматизацији ромске мањине, њиховој дехуманизацији и ограничавању њиховог права на кретање.

„Што се добровољности тиче, треба узети у обзир да је визна либерализација условљена реадмисијом а приближавање ЕУ условљено етаблирањем позиције чувара спољних граница“ (Stojić Mitrović, 2016:128).

Реадмисија у овој политици представља само један инструмент и сегмент наведене политике контроле, а која је формулисана у складу са утилитаристички постављеним нормама, односно вишим циљем приступања Европској заједници. Ово даље може бити тумачено као једна од форми дисциплиновања у фукоовском смислу (Ibid) и доводи у питање смисао прокламованих европских вредности слободе, права и благостања. Функционисање и примену ових норми у пракси и у појединачним

случајевима миграната грађана земаља Западног Балкана, се стога испитују у даљим редовима ове анализе.

III Истраживање цикличности и реверзибилности миграција у одабраним земљама Западног Балкана

1. Извори истраживања миграција

Један од најважнијих методолошких проблема у истраживању проблематике цикличних миграција јесте одређење релевантних извора за стварање искуствене евиденције. Претходна сазнања и дефиниције о миграцијама су указали на њихову комплексност и променљивост, кретање као иманентно овом феномену, те и тешкоће праћења ових процеса. Досадашњи подаци о сложености, недовољној теоријској концептуализацији, те непостојању емпиријских извора, упућују на значај комплементарности у истраживању овог феномена.

При том се комплементарност успоставља у две области (Ђурић, 1995; 1998):

- У комбинацији више типова података – коришћење постојећих извора и извора непосредно створених за потребе овог истраживања;
- Комбиновању више метода истраживања – анализе садржаја, интервјуа, анкете, посматрања.

Осим што се проучавањем миграција баве социологија, антропологија, демографија, географија и друге науке, подаци значајни за анализу миграција настали су у области демографије, статистике, као и права, али и у области рада хуманитарних, међународних организација, односно „практичара“ (practicioners) и медија. Прва група наведених извора припада научном, док су друге две у функцији правно – административног, хуманитарног и медијског дискурса. Свака од ових области даје свој допринос креирању знања о миграцијама која дефинишу природу овог феномена и представљају својеврсан извор података и водич за истраживање. Такође, они су међусобно повезани и утичу једни на друге, те се ни миграције не могу у потпуности разумети без познавања сваке од ових области.

Извори наведених области коришћени су током овог истраживања током постављања теоријско-хипотетичког оквира, припреме истраживања, формирања узорка и реализације интервјуа. Упознавање са темом миграција тражилаца азила из Србије и конструисање самог истраживања било би мањкаво или чак неизводљиво без коришћења различитих постојећих извора, поред научних.

Када су у питању извори коришћени у овој дисертацији, могу се издвојити три врсте извора:

1. Постојећи извори који се могу поделити у научну и стручну литературу, те изворе у области права (стратешка документа, евиденције) и званичне статистике;
2. Извори непосредно стварани за потребе истраживања:
 - 1) разговори са испитаницима, истраживане категорије миграната,
 - 2) институционални подаци у смислу разговора са особама ангажованим у институцијама које се баве повратницима, општинским повереницима за миграције, граничним службама и невладиним организацијама.

Стручна и научна литература о миграцијама може се наћи у социолошким, антрополошким и демографским студијама које се баве овом проблематиком.

1.1. Извори у области социологије

Основни подаци приказани о теоријским приступима процесу миграција илустровали су постојање једног раскорака између различитих дисциплина у приступу проблему и непостојање заједничког оквира проучавања. Исто тако се може уочити да је присутно посматрање процеса миграције као негативне појаве и тражење механизма за њено контролисање, праћење или спречавање, као и за праћење и управљање токовима прилагођавања имиграната.

Први радови социолога у овој области настају тек од 1920. године. Може се рећи да се почетак проучавања миграција везује за емпиријска истраживања у америчким градовима, када настају богати емпиријски извори о животу у њиховим предграђима, са бројним истраживаним етничким, поткултурним и социјалним групама.

Допринос Чикашке социолошке школе⁴⁵ се огледа у томе што она развија један од утицајнијих праваца у истраживању међуетничких односа, који нагласак ставља на

⁴⁵ Појам Чикашка социолошка школа се односи на значајан период у развоју социологије и време оснивања прве професионалне социолошке институције, односно Одсека за социологију на

процес миграција етничких група и њихово прилагођавање у новом друштвеном окружењу. Истраживања ове социолошке школе спадају међу прве емпиријске радове о проблемима прилагођавања емиграната у новој друштвеној средини и односила су се на проблеме континуитета и промене етничких односа у америчким градовима, задржавајући се често на анализи стања аномије у друштву, облика друштвене патологије, нарочито урбане патологије, и уопште динамичких процеса у формирању урбане средине опосредованим конфликтним друштвеним ситуацијама у тим процесима.

У оквиру Чикашке социолошке школе постојао је значајан нагласак на проучавању процеса просторног кретања различитих етничких група и њиховог прилагођавања у новом друштвеном окружењу, пре свега путем посматрања односа између групе староседелаца и групе досељеника.

Значајан утицај на Чикашку школу је извршио Георг Зимел (Simmel, 2001) и он је први аутор који се бавио питањем досељеника, у делу „Екскурс о странцу“. Странац је схваћен као до недавно припадник тзв. путујуће популације, која се определила за насељавање у новој средини. Социолошки је, као странац, код Зимела, занимљив само онај ко остаје дуже и трајније у имиграцији, јер само у овим случајевима расте друштвена напетост и интеракција која се према његовом мишљењу исказује кроз јединство даљине и близине. Странац се у овом контексту описује као један посебан облик међусобних утицаја средине и имигранта – странац је дакле елемент групе чији положај истовремено одређују обе стране (Simmel, 2001). Исто тако, Зимел уочава један парадокс у анализи странца, јер се он препознаје као странац најкасније кад већ није стран тј. када тражи формално изједначавање у борби за ресурсе из које је пре био искључен као странац. Управо тада се и стварају услови за настајање друштвених напетости и конфликта (Zimel, 1996).

У оквиру изучавања миграција Чикашке школе једна од најзначајнијих је ипак студија Томаса и Знањецког „Пољски сељак у Европи и Америци“. Она бави управо

Универзитету у Чикагу 1892. године. Ова школа је блиско повезана и са развојем урбане социологије с обзиром на то да се представници (Роберт Е. Парк, Вилијем И. Томас, Луис Вирт) најчешће баве друштвеним појавама тадашњег Чикага (Čaldarović, 2012). У Чикагу је тада живело много имиграната те су теме Чикашке школе неретко обухватале и проблематику њиховог живота у урбаној средини. Исто тако, ова школа је позната по употреби квалитативних метода у истраживању друштвених појава.

популацијом имиграната, а истиче се као почетак коришћења биографског метода у друштвеним наукама.⁴⁶

Томас и Знањецки се у овој студији баве проблемом друштвеног живота имиграната који су се из Пољске доселили у Америку у периоду између 1880. и 1910. године. Ова студија се издваја, не само јединственошћу проблема пољских имиграната, већ и увођењем биографског метода у истраживање, који до тада није коришћен. Посебно значајан допринос ове студије је у методолошком смислу због велике количине разноликих извора података који су коришћени. То су аутобиографије и дневници који су прикупљени путем огласа у чикашким новинама, документи из пољских новина, подаци имигрантских организација, записници социјалних служби, архиве (Bogdanović, 1993).

Ова два аутора у студији, не занемарују значај индивидуалне диференцијације међу имигрантима, али као примарну у истраживању издвајају групну адаптацију и прилагођавање имиграната који се огледају у стварању тзв. пољско-америчког друштва кроз долазак, сусрет са новом културом, стварање и губљење веза, промене вредности и навика (Thomas, Znaniecki, 1996).

За анализу процеса миграција значајан је и Роберт Е. Парк, између осталог, и због тога што развија теорију расних односа у оквиру урбане социологије, а процес прилагођавања имиграната посматра кроз такмичење, конфликт, адаптацију и асимилацију (Sokolovska, 2010).

Он сматра да се после првог контакта имиграната са домаћим становништвом, у великом граду, јавља групно такмичење за вредности. Тада следи друштвена интеракција у виду такмичења, које прелази у социјалне конфликте. Конфликти се превазилазе прилагођавањем, када долази до преговарања и адаптације, као и реконструкције постојеће хијерархије између група (Park, 1928).

Парка су првенствено занимала питања групне мобилности, социјалне дистанце, потом групне предрасуде и проблеми маргинализоване популације. Иако процесе

⁴⁶ Дело Пољски сељак у Европи и Америци представља анализу живота пољских досељеника у Америку и њиховог прилагођавања условима живљења у земљи емиграције (Thomas I.W.). Аутор је истраживање започео методом посматрања и разговора, али је случајан догађај усмерио његову пажњу на нешто што ће значајно проширити искуствену основу истраживању, додајући један нови угао посматрања и дефинитивно одредити основни приступ. Он је случајно дошао у посед писма имигранткиње које је садржало податке о свакодневним активностима и породичним проблемима, па је ово писмо схватио као драгоцен извор података о субјективној димензији друштвених промена (Thomas, Znaniecki 1996; Bogdanović, 1993).

миграције често подстичу насилне методе или стања друштвене аномије у првобитној средини, пре пресељења, иако је то динамичан и противречан процес, Парк сматра да је много противречнији, динамичнији и социолошки интересантнији процес који почиње након пресељења. Саме миграције он је тумачио као слом друштвеног поретка који почиње под налетом популације, а довршава се у процесу контакта и интеракције домицилне и имигрантске популације (Park, 1928).

Такође сматра да асимилација није нужно резултат ове интеракције, већ и да на тај начин увек постоји могућност сукоба између група. Асимилација је код Парка схваћена као нормативни идеал, те он своју пажњу усмерава на изворе сукобљавања између етничких група, обрасце групних предрасуда и друштвену дистанцу, истражујући их као индикаторе промена између етничких група.

Парков значај за истраживање миграција огледа се и у његовом тумачењу маргиналног човека. Он маргиналним човеком не сматра имигранта, односно странца самог по себи, већ лице које се налази у стању припадности двама културама. Сматра да маргинални човек живи истовремено у два света и представља „случајни продукт акултурације“ (Sokolovska, 2010:41).

Социологија Луиса Вирта, значајна је такође за проучавање адаптације имиграната, утолико што се заснива на проблематизовању положаја мањина и могуће дискриминације, која је често примењива у случају миграција.

Он мањину одређује као групу која је због карактеристика људи који је чине, издвојена од осталих, те се према њој огледа и другачије понашање околине, често и „колективна дискриминација“. Мањине се издвајају од остатка заједнице због неједнаког приступа економским добрима, политичким могућностима, образовању, изолованости од друштва, просторне сегрегације, што временом може да доведе до отвореног бунта и политичког организовања (према Sokolovska, 2010).

Може се закључити да су наведена истраживања миграција базирана највише на моделу истраживања међуетничких односа и процеса прилагођавања након имиграције, односно да анализа миграција почива на схватању контаката култура. Ово питање ће бити разматрано детаљније у делу у којем се анализира проблем методолошког национализма у истраживању миграција.

На другој страни истраживања социолога у првој половини 20. века, интересантна су и због у њима коришћених истраживачких поступака. Ове студије означавају сами почетак квалитативне методологије (Marinković, 2012), односно

наглашавају значај коришћења теренског прикупљања изворне грађе, а не само анализе на основу секундарних података. На тај начин, својим истраживањима они осветљавају свет гетоа, сламова, различитих субкултура, криминала, бескућништва, скитничарења, странаца, као и имиграционих заједница. Тада настају истраживања заснована на коришћењу личне документационе грађе, систематског посматрања, квалитативне студије случаја, дубинских интервјуа и теренско-етнографских посматрања. Друга половина 20. века у социологији миграција заснива се на истраживањима која преузимају уобичајене теоријске моделе који су наведени на претходним местима у раду. Дакле, анализа миграција се заснива на примени push- pool модела, а касније и аспеката глобализације и транснационализма.

Посебна фаза интересовања социолога за миграције јавља се тек након 1989. године и новог таласа емиграције са Истока у западноевропске земље.

Савремена истраживања су све више усмерена на анализу актуелних миграција посредством категорија миграционих трендова који доминирају. С обзиром на сложеност и вишезначност савремених миграција, систематика која служи анализи појаве може се заснивати се на издвајању следећих миграционих трендова:

- транснационални карактер,
- феминизација,
- ирегуларне миграције,
- присилне миграције.

То су подручја која доминирају у савременим истраживањима миграција (Castles, 2003; Mežnarić, 2003; Aptisch, 2007).

Извори у оквиру југословенске социологије

За разлику од међународних социолошких истраживања, у југословенској социологији се могу издвојити два периода различите истраживачке оријентације. Прва оријентација јесте подстакнута високом стопом радних миграција у земље Западне Европе, док феномен који доминира у конструисању друге оријентације, чине ратна дешавања на простору бивше Југославије, те расељавање и избеглиштво великог броја становника, као и интерно расељавање популације са Косова и Метохије у другој половини деведесетих. Осим наведених, може се издвојити и трећи истраживачки период, односно период у српској социологији, који се тек назире са почетком 21. века, а обухвата анализе савремених миграција висококвалификованих (одлив мозгова или

енгл. brain drain), као и проблем азила и избегличке кризе која постаје актуелна у Србији.

Силва Межнарић је још 1985. сачинила један свеобухватан преглед постојећих истраживања спољних миграција у Југославији који служи као битна смерница у упознавању са дотадашњим изворима и целинама које обухватају. Први социолошки радови о миграцијама у Југославији настају тек почетком седамдесетих, али нису били засновани на емпиријским истраживањима, већ на преузимању постојећих теоријских тумачења миграција. Ту су присутни анализа мотива миграција, push-pool шема, анализе користи и штете, адаптације-акултурације-интеграције (Mežnarić, 1985).

Следећи фазу представља једна врста „затечености“ науке над појавом масовне емиграције из Југославије и тада настају први значајни емпиријски радови у овој области. Тада се модели истраживања друштвене стратификације покушавају применити у истраживању просторне мобилности (Katunarić, 1978; Mežnarić, 1974; Davidović Primorac, 1982), а миграције се третирају као чинилац друштвене „дезорганизације“ и проблем прелаза из бескласног система у капиталистички (Škara, 1972).

У другој половини седамдесетих година настају истраживања која објашњавају ситуацију пре емигрирања, мотиве и планове, те политику миграција. Студије су биле најчешће дескриптивног карактера и засноване на експлоративним техникама (Hanžek, 1976; Klinar et al., 1975; Klinar, 1975; Mežnarić, 1977[1]). Истраживања положаја миграната на тржишту рада у Европи су била малобројна, односила су се на радну снагу у Француској (Morokvašić, 1970) и Шведској (Friganović et al., 1972).

Након ових истраживања следи бављење социологије проблематиком повратка емиграната и реинтеграције (Mežnarić, 1977[2]; Milojević, 1975). Ови радови су методолошки значајни јер се у њима појављује нови тип истраживања – акциона истраживања. У овим истраживањима су поред миграната учествовали и доносиоци одлука, фактори моћи на регионалном нивоу (Mežnarić, 1985).

Тада се појављују циљана истраживања са намерама система о заштити и бризи о исељеницима на раду у иностранству, те се истраживања баве политичким правима радника, правима на информисање и правима на образовање деце (Ibid).

Међу студијама из овог периода које би биле значајне за ово истраживање издваја се студија Силве Межнарић, која се бави миграцијама сиромашних радника из Босне у Словенију, под називом „Босанци, а куда иду Словенци недељом?“. У питању је

квалитативна студија, која је реализована у општинама западне Босне, из којих је емигрирао велики број радника ради запослења у Словенији. У питању су крајеви Босне и Херцеговине који су били пасивни и мање економски развијени. У методологији студије занимљива је примена мултиметода (multisite/multimethod) са циљем да се избегне проблем са поделом метода на квалитативне и квантитативне (Mežnarić, 1986).

Табела бр. 4. Преглед истраживања миграција у југословенској социологији

Аутор	Назив студије	Предмет истраживања	Истраживачки поступци који су коришћени	Подаци о узорку
Силва Межнарић 1986	Босанци, а куда иду Словенци недељом?	Радне миграције у Словенију из сиромашних општина у Западној Босни	Дубински интервју, посматрање Инструмент: основа за интервју	50 породица емиграната у општинама из којих су радници емигрирали и 50 породица на раду у Словенији
Ружа Петровић Марина Благојевић	Сеобе Срба и Црногораца са Косова и Метохије	Унутрашње миграције у Југославији	Метод: научни разговор Инструмент: упитник	500 домаћинстава досељених у 5 општина у Централној Србији
Гордана Вуксановић, 1993	На путу до куће	Радне миграције повратника са рада у иностранству	Дубински интервју, посматрање Инструмент: упитник из 5 делова као основа за интервју	58 домаћинстава повратника у насељу Каћ и новосадској општини
Гордана Вуксановић, 1998	Југословенске избеглице – између жеље и могућности за повратком	Присилне миграције	Вишеструки метод случаја Коришћен упитник – основа за разговор	40 испитаника у Енглеској и 40 у СРЈ
Маја Кораћ 2012	У потрази за домом	Присилне миграције: Искуства избеглих из БиХ у Риму и Амстердаму	Дубински интервјуи, посматрање	20 испитаника у Риму и 40 у Амстердаму

Студија Руже Петровић и Марине Благојевић „Сеобе Срба и Црногораца са Косова и Метохије“ се бави унутрашњим миграцијама у Југославији, посматрајући специфичност емиграције етничких група из наведене покрајине на узорку од 500 домаћинстава (Петровић, Благојевић, 1989).

Међу студијама са тематиком радних миграција са наших простора издваја се и истраживање Гордане Вуксановић „На путу до куће“ (1997). Ова студија се бави питањима повратних радних миграција, односно повратком са рада на иностранству, положајем и породичним односима ових миграната кроз различите периоде њихових живота (Vuksanović, 1997).

Нови период истраживања миграција на нашим просторима, настаје у периоду деведесетих, подстакнут ратним дешавањима и расељавањем великог дела становништва из БиХ и Хрватске. У овом периоду истиче се студија Гордане Вуксановић „Југословенске избеглице између жеље и могућности за повратком“ (2001), која се бави питањима избеглица из бивше СФРЈ у емиграцији у иностранству.

Омогућено је посматрање феномена посредством искуства самих испитаника коришћењем вишеструке студије случаја (Vuksanović, 2001).

Питањима избеглих из СФРЈ се такође бави и студија Маје Кораћ „У потрази за домом“ (2012) која истражује концептуална питања и искуства избеглиштва из СФРЈ. Узорак обухвата избеглице које тренутно живе у Риму и Амстердаму а коришћен је квалитативни метод, са нагласком на значају перспективе испитаника у анализи феномена избеглиштва и прилагођавања у друштвима пријема (Кораћ, 2012).

Може се издвојити и трећи истраживачки период који је карактеристичан за савремено доба и почетак 21. века, а обухвата анализе савремених миграција високо квалификованих кадрова (одлив мозга или енгл. brain drain), емиграцију из Србије као и проблем избегличке кризе која постаје актуелна на Западном Балкану. Пример је „Студија о спољашњим и унутрашњим миграцијама грађана Србије са посебним освртом на младе“ Мирјане Бобић и сарадника из 2016. године.

Поводом емиграције азиланата из земаља Западног Балкана нису реализована социолошка истраживања. Неки од радова који се баве питањима ромске популације, напомињу и феномене њихове миграције и реадмисије али све у вези са проучавањем културе и друштвеног положаја проучаване популације. Њихов положај на тај начин није разматран у перспективи савремених миграционих кретања.

1.2. Извори у области антропологије

Историја саме антропологије је на један посредан начин повезана са феноменом миграција, с обзиром на то да је њен настанак у директној вези са процесом колонизације. Прва антрополошка истраживања као испитивања непознатих цивилизација, настају управо након колонијалних освајања и сусрета са новим културама. Међутим антрополошка истраживања самих миграција настају касније, тек шездесетих година XX века.

Слично као у социологији прва истраживања су базирана на тумачењу међуетничких односа, културних идентитета и промена које настају приликом сусрета различитих култура. Антрополози су мигранте прво посматрали као носиоце културних образаца, те су се бавили преваходно питањима адаптације, културних промена, етничитета и идентитета. Истраживања током седамдесетих и осамдесетих година су се развијала кроз призму етничког идентитета (Vertovec, 2007).

Међутим оно што антрополошке изворе чини посебно интересантним и значајним за ово истраживање јесте коришћење истраживачких метода и поступака, пре свега посматрања са учествовањем. Претходна антрополошка учења током 19. века су била заснована на теоријским уопштавањима и представљала су дело „кабинетских антрополога“ (Delijež, 2012:161), а новооткривеним културама су прилазила етноцентрично и са дистанце. Оно што је представљало прекретницу у дотадашњим антрополошким анализама, јесу рад Бронислава Малиновског и његов боравак на Тробрианским острвима где почиње да истражује у непосредном контакту и интеракцији са домороцима. Од тада теренско истраживање непознатих култура добија на важности, због саме оригиналности и посматрању феномена „изнутра“. Временом функционализам постаје неодвојив од овог етнографског метода, а социјална антропологија се неретко поистовећује са поступком посматрања. Тиме су постављене, за истраживање миграција касније значајне, основе културног релативизма и докази за хуманистичке премисе да се различите културе не могу категорисати као више и ниже (Delijež, 2012).⁴⁷

⁴⁷ Иако се међу антрополошким радовима заснованим на посматрању са учествовањем, најпознатијим сматра рад Бронислава Малиновског, имплицитно читава класична антропологија почива на Диркемовом учењу о посматрању (Delijež, 2012). Допринос Емила Диркема развоју антрополошке мисли, садржан је колико у „разради“ његових епистемолошких начела, толико и у занимању за примитивна друштва.

Етнографски приступ у којем је нагласак на разумевању перспективе других, је често оспораван убог недостатака своје уверљивости и могућности темељења погрешних премиса. Из тог разлога се предлаже прибегавање релативизму (Relja, 2009).

Данас антрополози прикупљају податке превасходно посредством етнографских истраживања, где је значајна позиција истраживача, али нагласак се ставља и на појединца у истраживању. Они анализирају мотиве емиграције али и везе миграната са земљом порекла, значења која емигранти приписују искуству, те социјалне и културне промене. Од новијег времена сусрећу се и родни и транснационални приступ у антрополошким истраживањима. Антрополошки приступи се могу поделити на асимилацијски који је доминирао дужи низ година, и модернији, транснационални (Antonijević, 2013).

Асимилацијски модел се бави процесом прилагођавања миграната у друштво пријема, процес њихове акултурације, интеграције и изградње новог идентитета. Ова традиција се сматра једностраном и ограниченом у анализи, с обзиром на то да је изостављена друга димензија овог процеса, односно његова двосмерност и утицај друштва порекла, као и утицај дијаспоре на друштво порекла емиграната.

Насупрот асимилацијском, транснационални приступ који се нарочито развија у последње две деценије се више бави повратним кретањем миграната, њиховим транснационалним везама и стварањем транснационалних простора, као и феминизацијом миграција (Ibid).

1.3. Извори у области демографије

Поред извора које представљају емпиријска истраживања, значајан извор у области проучавања миграција представљају демографски извори. Они су значајни за социолошки приступ миграцијама, јер обухватају драгоцене податке о становништву који представљају основу, односно „почетну евиденцију“ (Бобић, 2007:22, наведено према Стојшин, 2018)) за социолошку анализу⁴⁸.

⁴⁸ Више о социолошкој „употреби“ демографије видети у Стојшин, С. (2018). *Становништво – социолошка перспектива*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Извори који су коришћени одабрани су као најрелевантнији за ово истраживање, без умањења значаја других демографских извора.

Наиме, демографски извори се могу поделити на постојеће демографске податке о кретању становништва и научне радове настале у овој области. Основу демографских извора чини годишња миграциона статистика (унутрашње миграције) и попис становништва, међутим он не садржи довољно потпуних података о кретању тражилаца азила из Србије. Наиме, попис становништва садржи податке о држављанима Србије који су у иностранству, али само на основу изјашњавања чланова домаћинства приликом пописа. С обзиром да су понекад целе породице у иностранству, није могуће добити податке за та домаћинства. Подаци о популацији која је на раду у иностранству прикупљају се од 1971. године, али само на овај наведени начин (Stanković, 2006). Пописи миграната у иностранству се не реализују. Из тог разлога за истраживање спољних миграција потребно је коришћење више извора, и то података имиграционих земаља (Bobić i dr., 2016). Такође, РЗС не поседује евиденције о међународним миграцијама у и из земље. Када су у питању унутрашње миграције прате се промене места пребивалишта на основу евиденције Министарства унутрашњих послова.

Изворе представљају и демографске статистике и резултати анкета настали у оквиру Републичког завода за статистику (Бобић, 2007). То су истраживања и извештаји РЗС који се односе на миграције, као што су Саопштење о унутрашњим миграцијама (РЗС, 2019) и истраживање Статистика пресељавања становништва у Републици Србији (РЗС, 2016).

Поред наведених, демографске изворе представљају и научне студије у области демографије. Иако се демографија бави природним и механичким кретањем становништва, може се уочити да је код нас доминирало бављење природним кретањем. Тек од 2000. године долази до већег интересовања демографије за миграције становништва. Тада настају неке од значајних студија: „Избегличке миграције из Босне и Херцеговине у Београд“ (2005) и „Две деценије избеглиштва у Србији“ (2015) Весне Лукић; „Србија у процесу спољних миграција“ (2014) Владимира Станковића; „Студија о спољним и унутрашњим миграцијама Србије са посебним освртом на младе“ (2016) групе аутора Бобић, Весковић Анђелковић и Кокотовић Каназир; студија Мирјане Рашевић „Миграције и развој у Србији“ из 2016. године, квалитативна студија о транснационалном предузетништву Тање Павлов и Јелене Предојевић- Деспих

„Transnational Networks, Transnational Entrepreneurship and the Role of The State: The Cases of Serbia and Albania“, као и други научни радови аутора у области демографије (Мирјана Бобић, Весна Лукић, Дуња Полети, Јелена Предојевић-Деспић) (према Стојшин, 2018).

1.4. Статистички извори

У земљама Западног Балкана ови подаци се евидентирају код централних институција, најчешће завода који су надлежни за званичне статистике и миграције. У Србији конкретно, они настају у оквиру Републичког завода за статистику и Комесаријата за избеглице Републике Србије, а у Северној Македонији у Државној агенцији за статистику и у БиХ у Агенцији за статистику БиХ.

На европском нивоу најзначајније евиденције настају у оквиру Eurostat-a. Навешћемо и неколико других важних међународних тела која воде миграциону статистику али битно је напоменути да је свака од евиденција прилагођена потребама пракси и политика друштва у коме настаје.

Eurostat је канцеларија за статистику Европске уније са седиштем у Луксембургу и њен циљ је да обезбеди статистичке податке о различитим аспектима популације у Европској унији, међу којима је и област миграција. Ова канцеларија прикупља податке о разним питањима везаним за миграционе токове, а базу формира на основу података које Eurostat-у сваке године достављају земље чланице. То су подаци који се односе на број страних држављана у земљи, процесу стицања држављанства, боравишним дозволама, азилу и мерама против незаконитог уласка у ЕУ. Подаци које земље чланице достављају базирају се најчешће на званичним регистрима становништва, страних држављана, боравишних и радних дозвола, иако се у неким земљама користе и анкете. Основни документ на коме се заснива статистика ЕУ јесте Регулација о статистикама ЕУ из 2009.⁴⁹ У складу са њом, од држава чланица ЕУ као и од земаља које су у процесу придруживања очекује се прилагођавање званичних регистара са овом регулативом, ради упоредивости статистика. Нагласак је стављен између осталог на евиденцију миграција и азила.

⁴⁹ Текст Регулације доступан на <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:087:0164:0173:en:PDF>

Одређене евиденције на нивоу ЕУ настале су и у оквиру рада европских агенција које се баве питањима миграција. Ту ћемо нагласити Frontex и Eurosur.

Frontex је Европска агенција за управљање оперативном сарадњом на спољним границама држава и основана је 2004. године са циљем да се успостави јединствена контрола на спољним границама ЕУ. Прикупљање и обрада података о миграцијама нису основна делатност Frontex-а, али је већи део Frontex-овог рада заснован на њима. Једна од главних области рада Frontex-а, а која се заснива на евидентирању и управљању информацијама, јесте анализа ризика која се врши на основу података граничне администрације, Eurostat-а, Европске комисије, Europol-а, међународних организација (ИОМ, UNHCR, INTERPOL). Frontex такође користи податке истраживачких организација, организација цивилног друштва и научних истраживања земаља чланица и трећих земаља (Leonard, 2012).

Eurosur је систем контролисања спољне границе ЕУ који омогућује размену података о стању на границама између Frontexа и земаља Шенген зоне. Основан је са циљем да се спречи прекогранични криминал, нерегуларне миграција и ради заштите живота миграната. Међутим, анализа праксе показује да је приоритет у раду заштита граница, а да конфузија у надлежностима отежава интервенцију на мору ради безбедности миграната.⁵⁰

И једна и друга организација говоре о евиденцијама које су превасходно у функцији контроле европских граница и спречавања нерегуларних прелазака граница. У питању је наглашена секуритизација граница ЕУ, где се постојећи подаци, као и подаци настали у оквиру међународних организација и научних институција користе у циљу контроле, што води индустријализацији и менаџеризацији миграција (Stojić Mitrović, 2016:95).

Даље ћемо анализирати статистичке изворе о спољним миграцијама настале у оквиру регистара у следећим земљама Западног Балкана – Србији, Македонији и БиХ.

Када су у питању извори у Србији, издвајају се подаци Комесаријата за избеглице Републике Србије. Код ових извора постоји проблематика потпуности и прецизности података о миграцијама.

⁵⁰ Међутим уочено је да Eurosur остварује првенствено сврху контроле граница, али не и спречавања несрећа. Процедура комуникације са Frontex-ом је таква да она отежава спашавање унесрећених, јер уколико Eurosur поседује информацију да је некоме потребна помоћ на мору, он је дужан да прво обавести Фронтекс чији је задатак да својим патролама спречи илегалну имиграцију а не да помогне страдалима (Stojić Mitrović, 2016).

Међу подацима КИРС-а може се издвојити Миграциони профил Републике Србије који се публикује једном годишње и садржи податке о свим категоријама миграната. Циљ овог документа је да свим надлежнима пружи релевантне податке о присутним миграционим трендовима, броју имиграната, емиграната, повратника, тражилаца азила, њиховој полној и старосној структури. Последњи објављен Миграциони профил се односи на 2018. годину. Интересантно је да КИРС када је реч о емиграцији из Србије не поседује прецизне евиденције, те да поред података МУП-а користи податке Eurostat-а.

Комесаријат за избеглице Републике Србије је реализовао и истраживања, од којих се два односе на испитивање ставова грађана о тражиоцима азила, и избеглим и интерно расељеним лицима (KIRS (2015 [2]); KIRS (2012)), а једно истраживање је о процени потреба интерно расељених лица у Србији (KIRS, 2011). Ова истраживања су квантитативна и заснована су на телефонским анкетама и упитницима са већим бројем питања затвореног типа.

У вези са истраживањем реадмисије, извори које поседује Комесаријат су годишњи извештаји Канцеларије за реадмисију. Они садрже податке о повратницима којима је одбијен захтев за азил у земљама Европске уније а који су евидентирани код Канцеларије за реадмисију, и то, о броју повратника, појединаца, као и породица, старосној и полној структури. Такође постоје и подаци о земљама у којима је одбијен захтев, али и о националној припадности повратника.⁵¹

У БиХ, надлежност за евиденције повратника припадају Министарству сигурности. Евиденције такође нису потпуне ни прецизне, јер је такође велики број повратника који се добровољно враћају у земљу порекла и искуство емиграције не пријављују надлежним службама. Надлежна БиХ институција такође сачињава миграционе профиле, а последњи Миграциони профил БиХ је из 2018. године (Ministarstvo sigurnosti BiH, 2018).

Када је у питању евиденција емиграције у Македонији, ни ту не постоје прецизни подаци о броју емиграната и повратника, а овим питањима се баве Државна агенција за статистику и Министарство спољних послова (Sotiroski, Hristoski:2014). Повратници по основу Споразума о реадмисији такође нису увек евидентирани, а често се не обраћају надлежним службама самостално.

⁵¹ Више на <http://kirs.gov.rs/articles/readizvestaji.php?type1=47&lang=SER&date=0>

Увид у евиденције на европском нивоу и нивоу балканских земаља нам показује да се основни постојећи подаци односе на сам број миграната и њихове демографске податке.

КИРС садржи податке који су осим евиденције и у функцији креирања практичних политика и решавања питања миграната. Међутим ова функција се примећује превасходно код питања везаних за проблеме избеглих и интерно расељених лица, док за проблеме тражилаца азила и повратника изостаје овај вид података.

Такође, подаци на европском нивоу прате потребе контроле граница ЕУ и то се закључује и по структури података Eurostat-а. Шта више може се говорити о једној индустрији информација о миграцијама, односно о специјализацији контроле граница и њеној дигитализацији којом се и границе ЕУ померају у простор ван Европе, простор трећих земаља где контрола и заштита граница почиње да се организује. То је између осталог и један од разлога потребе компатибилности евиденција ЕУ и трећих земаља.

1.5. Извори у области права

Већина појмова у области савремених миграција, тако и појмови азила и повратништва којима се бави ово истраживање, представљају правно административне категорије. Како су савремене миграције, као што је наглашено, везане за модерно доба и формирање држава са њиховим границама и системима, тако су појмови који их означавају све више добијали правне конотације и тежили прецизном дефинисању, јасности и недвосмислености у регулативи и пракси.

Ово је нарочито изражено последњих година упоредо са интензивирањем мигрантске кризе и наглашавањем њихове контроле у модерном друштву, када је готово сваки облик кретања добио своју правно регулативну ознаку.

Извори у области права, научни радови и стручни текстови, који се односе на миграције су у исто време и научни извори који се баве миграцијама, као и постојећи прописи који регулишу ову област.

Упознавање са мешовитим миграционим током и проблематиком класификације и разликовања економских, присилних и нерегуларних миграција показало нам је да у стварности постоје тешкоће смештања сваког људског кретања у административне оквире. Међутим подаци о миграцијама у области права су нам значајни јер говоре о

формулацијама у вези са миграцијама и њиховом настанку. На другој страни они показују какав је положај одређеног миграционог кретања у перспективи званичне политике, те говоре и какав је сам правни и политички дискурс у коме се налазе. Правни извори ће нам показати сложен положај феномена миграција и азила у међународној сфери и сфери националних држава, тј. показаће да ова проблематика „левитира“ између међународне регулативе, државних политика и праксе.

Тек након Другог светског рада и суочавања са потребом збрињавања више од 40 милиона расељених, јавља се тежња ка формулацији општијих одредница и стандардизацији услова и процедура за утврђивање статуса избеглице. Женевска конвенција је утврђена 1951. године и она поред Протокола о статусу избеглица из 1967.⁵² чини основни документ којим се регулише статус избеглица, док надзор над утврђивањем статуса врши UNHCR.

Сама проблематика миграција у правном смислу налази се између питања људских права и државног суверенитета. Односно, док Универзална декларација о људским правима појединцу гарантује слободу кретања и право на сигурност, прописи појединачних држава наступају у смислу суверенитета и њиховог сопственог права на одлучивање о дозволи уласка у земљу. Док се на једној страни налазе међународни документи, на другој страни су нам као правни извори значајне регулативе појединих држава.

Савремене институције и инструменти ЕУ су у великој мери усмерени на чување граница ове заједнице, при чему је свакој држави дато да у складу са својим суверенитетом одлучује о питањима уласка и боравка странаца на њеној територији. Међутим, овај суверенитет је ограничен системом универзалних људских права (Stojić Mitrović, 2016).

Осим јавних докумената локалног карактера који су на снази у земљама одабраним за истраживање, као и европских докумената који су усмерени на контролисање миграција, посредан утицај на доношење и примену ових докумената има међународна регулатива. Тачније, међународни документи који се издвајају су најопштији и постављају се као кровни према наведеним регулацијама, споразумима и локалним политикама управљања миграцијама. Њихов приказ је потребан за анализу сложеног односа ЕУ, трећих земаља и њихових стратегија према миграцијама. Међу

⁵² Текст Протокола доступан на <http://www.unhcr.rs/media/1967ProtocolRefugeeSer.pdf>

њима се може издвојити следеће: међународни инструменти за заштиту људских права, акти који се односе на унутрашњу сарадњу у ЕУ и споразуме о реадмисији.

Када су у питању инструменти заштите људских права поводом азиланата могу се издвојити сви акти који се односе на једнакост, заштиту права, забрану дискриминације и социјална права. У питању су следећи акти:⁵³

– Универзална декларација о људским правима (1948) представља у овом смислу документ који представља основни извор међународног обичајног права и која мигрантима гарантује право на азил .

– Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966) се односи на право на регистрацију у матичним службама, поседовање личних докумената и приступ јавним службама и остваривање социјалних права.

– Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (1966) се односи на обавезе државе да обезбеди социјално осигурање, право на одговарајући животни стандард, образовање, здравствену негу. Нагласак је на поштовању и стварању услова за остваривање ових права, у складу са економским могућностима државе а уз максимално ангажовање расположивих ресурса.

– Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације (1965) обухвата заштиту права појединца без обзира на расу, на напуштање земље, повратак у њу, на држављанство, рад стан, осигурање.

– Конвенција о правима детета (1989) у смислу тумачења повратних миграција обухвата обавезе државе да предузме све мере ради заштите детета од насиља, занемаривања, злоупотребе и експлоатације.

– Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (1950) наводи основна права и слободе за сва лица а на мигранте се посебно односе одредбе забране дискриминације.

– Ревидирана европска социјална повеља (1966) се односи на све државе потписнице и обавезује их да осигурају грађанима економска и социјална права.

Међу документима ЕУ, који се конкретније односе на питање миграција најважнији су Шенгенски споразум и Даблински систем о којима је било речи.

⁵³ Текстови аката доступни на <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/HRDay2006/Pages/documents.aspx>

Када су у питању правни извори који су у директној вези са питањем тражилаца азила из земаља Западног Балкана, најважнији су споразуми о реадмисији између ових земаља и ЕУ.

Основни документ представља претходно помињан Споразум Републике Србије и Европске заједнице о реадмисији лица која незаконито. Овим споразумом је дефинисан поступак и критеријум прихвата у Републици Србији њених држављана и држављана трећих земаља којима је одбијен захтев за азил у некој од земаља чланица Европске уније. Осим јединственог споразума, потписани су и билатерални споразуми између Србије и 12 европских земаља чланица.⁵⁴

Као што је наведено, Босна и Херцеговина⁵⁵ и Северна Македонија⁵⁶ такође имају потписане Споразуме о реадмисији лица која незаконито бораве, који су потписани 2007. године.

Међу званичним документима који су значајни извори података, налазе се стратешки документи за управљање миграцијама, смањење сиромаштва, унапређење положаја Рома. Ови документи постоје у све три истражене земље. То су документи који садрже намере и упутства за спровођење закона и управљање миграцијама у пракси, те су као такав извор биле смернице током истраживачког поступка. Они пружају увид у „материјализацију“ међународних споразума у јавним политикама у балканским земљама и илуструју покушај превазилажења раскорака између међународне регулативе и друштвене стварности у сфери миграција, а који је исто тако истраживачки интересантан.

Осим ових докумената, коришћени су и постојећи приручници за рад са повратницима, формулари и упутства која се користе у поступку прихвата и реинтеграције у Канцеларији за реадмисију, општинама и организацијама које пружају подршку мигрантима.

Међу научним изворима у области права, проблематика миграција је најчешће заступљена у радовима који се баве савременом мигрантском кризом, неретко из безбедносног аспекта. Међу радовима и студијама из ове области треба издвојити оне које међународне миграције, а поготово ирегуларне миграције посматрају као вид угрожавања националне и државне безбедности, те као безбедносни ризик или претњу

⁵⁴ Види <http://www.kirs.gov.rs/articles/readsporazumi.php?type1=44&lang=SER&date=0>

⁵⁵ Текст Споразума <http://sps.gov.ba/dokumenti/medjunarodni/Sporazum%20o%20readmisiji%20BiH%20-%20EU.pdf>

⁵⁶ Споразум доступан на <http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=446>

(Zirojević, Nikolić, 2017). Овај уско специјализовани концепт посматрања своди се на секуритистичко поимање управљања границама, насупротив хуманитарном приступу управљања миграцијама који тражи равнотежу између хуманитарног третмана миграната, заштити безбедности самих миграната, те земаља транзита и земаља пријема (Ћорић, Ћорић, 2018).

На другој страни се издвајају радови који се баве питањима права миграната. Занимљиво је да су први правни извори који су се бавили питањима права миграната и дискриминације настали у оквиру истраживања невладиног сектора у региону (ЕНО, 2007; Група 484, 2011; APC/CZA, 2015b). Правна наука се се миграцијама из угла људских права бави тек у времену интензивирања мигрантске кризе у региону. Ту се могу истаћи радови који анализирају положај миграната и процесу транзита (Ћорић, Ћорић, 2018; Јовашевић, 2018; Слијерчевић, 2018), као и родна перспектива миграција (Mršević, Janković, 2018).

Бављење питањима савремене мигрантске кризе, потиснула су тематику реадмисије у радовима, која није заступљена у изворима правне науке. Област реадмисије из правног аспекта присутна је такође само у студијама насталих у оквиру невладиног сектора (Група 484, 2005; Група 484, 2005). Ту се посебно издваја студија Екуменске хуманитарне организације из 2007. која анализира кршења права повратника по основу Споразума о реадмисији (ЕНО, 2007). Ова студија обухвата исказе повратника о боравку у емиграцији и начину повратка у Србију. Настала је у процесу рада ове организације у областима подршке повратницима у Србији, која обухвата између осталог и правно саветовање, те је временом на основу искуства повратника утврђено постојање кршења људских права.

1.6. Извори у области јавних политика и рада међународних организација

Водеће организације које се баве праћењем миграција и бригом о расељенима јесу Високи комесаријат Уједињених нација за избеглице (UNHCR) и Међународна организација за миграције (ИОМ). Обе организације су задужене за управљање, праћење миграција на светском нивоу, усмеравање политика и пружање помоћи избеглима и расељенима. С обзиром да се ове организације баве миграцијама на светском нивоу са великим бројем запослених стручњака, консултаната и волонтера,

подаци којима располажу су бројни и односе се на различите светске регионе. Када се посматрају по врсти, изворе података настале у оквиру рада међународних организација можемо сврстати у три категорије: статистичке податке, извештаје организација о раду и постигнутим циљевима и емпиријске радове. Због нужности брзе реакције и интервенције у случајевима када се мигранти налазе у посебно осетљивим ситуацијама, као и када је у питању број расељених који достиже границе хуманитарне катастрофе, ове међународне организације теже што прецизнијој евиденцији кретања популације у свету, броја миграната, избеглих и расељених, као и несталих.⁵⁷ Ово је значајно због планирања активности и спровођења мера помоћи које су основни послови ових организација.

Међутим, због самих карактеристика миграција и чињенице да су у модерном друштву оне посебно подстакнуте развојем саобраћајних веза и информационих технологија, њихова променљивост и динамика прилично отежавају могућност стандардизоване међународне евиденције.

UNHCR за сваку годину објављује преглед глобалних трендова у области присилних миграција где се налази укупан број присилно расељених, њихова категоризација према врсти присилне емиграције, региону.⁵⁸ Евиденцијом су обухваћене избегле особе, тражиоци азила, интерно расељена лица, лица без држављанства и повратници. Доступни су подаци о броју према земљи порекла, земљи дестинације, роду, старости и правном статусу.

ИОМ такође води евиденцију о светским миграцијама, а подаци су исказани посредством графика, интерактивних мапа, извештаја. Поред значајних статистика и извештаја о миграционим трендовима и раду организација, студије настале у оквиру њиховог рада су извори који се анализирају, упоредо са студијама које настају у оквиру рада организација у Србији. Неке од њих су студија о миграцијама радне снаге у Србији (Marjanović, 2015) која анализира податке из анкете од радној снази (ARS), са нагласком на просторном кретању српских држављана, разлозима и статусу на тржишту рада, те студија о спољашњим и унутрашњим миграцијама младих из Србије (Bobić et al., 2015). У овој студији се такође анализирају постојећи подаци о миграцијама РСЗ и ресорних министарстава, те и других емпиријских истраживања.

⁵⁷ Види <http://www.unhcr.rs/opste/o-nama/brojke-ukratko.html>

⁵⁸ <http://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/576408cd7/unhcr-global-trends-2015.html>

Истраживања хуманитарних организација усмерена су најчешће на истраживање потреба миграната за помоћи, њиховог положаја или могућности интеграције, као и посебно положаја осетљивих категорија као што су деца. Битно је нагласити да су у питању студије које настају у оквиру рада „практичара“, дакле особа које су највише у прилици да буду у непосредном контакту са популацијом миграната.

Тако је UNHCR у Србији реализовао истраживања која се односе на положај интерно расељених Рома у Србији, потребе интерно расељених (UNHCR, 2011), ментално здравље избеглих (UNHCR, 2014a), као и о ставу грађана о тражиоцима азила (UNHCR, 2014b). Истраживања су реализована посредством анкете, коришћењем упитника са скалама и проценама, већим бројем питања затвореног типа. С обзиром на тешкоће у комуникацији са истраживаном популацијом путем ове врсте упитника, у истраживање се уводи и фокус група која учеснике више подстиче на излагање. Такође, услед сличних разлога, код истраживања ромске популације, ангажују се анкетари који станују у ромским насељима који лакше остварују сарадњу са испитаницима (Свејић, 2014).

Међутим истраживање које настаје у оквиру самих организација, оних који непосредније раде са мигрантима (Група 484, Astra, Novosadski humanitarni centar) бележи се више коришћења фокус група, студија случаја и личних прича испитаника. Уопште сва истраживања хуманитарних организација базирана су на потребама истраживања положаја миграната, потребама креирања стратегија и даљих програма организације, као и проблематике јавног заговарања и заступања, што су у исто време њихове основне делатности. Тек са интензивирањем мигрантске кризе јављају се нешто више квалитативна истраживања заснована на студијама случаја и личним причама испитаника и то највише код Центра за заштиту и помоћ тражиоцима азила.⁵⁹

Међутим, иако ненаучни, подаци настали у оквиру рада хуманитарних организација могу да пруже драгоцене доприносе у академским истраживањима. Поготово када су у питању организације цивилног друштва локалног типа, дешава се да њихови активисти успевају да остваре ближи однос поверења са испитаницима као и да примене већи избор поступака у истраживању. Организације цивилног друштва се налазе у сектору који је једна врста „посредника“ између популације миграната и званичне администрације. С обзиром да не наступају официјелно, као и да обављају мање формалне послове, њихова комуникација са мигрантима је интензивнија, однос

⁵⁹ <http://apc-cza.org/sr-YU/apc-cza-publikacije.html>

такође мање формалан, те будући да проводе време близу истраживане популације, имају могућност коришћења бројних етнографских запажања, која такође могу усмерити истраживање.

Као илустративан се може навести пример рада Ван Лимпт (Van Liempt, 2007) која наводи значај сарадње са активистима хуманитарних организација приликом ангажовања испитаника. Наиме, сарадња са организацијама и одабир асистената из редова имигрантске популације у кампу, омогућили су истраживачу бољу сарадњу са испитаницима и могућност за реализацију квалитативног истраживања. Будући да је била у питању примена биографског метода, однос поверења и боравак са мигрантима у кампу је био од пресудног значаја за реализацију истраживања, које по речима ауторке доприноси „хуманизацији“ истраживања које је имигранте ставило у сам фокус анализе, за разлику од дотадашњег посматрања ирегуларних имиграната као преступника у статистичким евиденцијама и медијским прегледима, и пасивних учесника друштвених процеса (Van Liempt, 2007:167).

За разлику од научних извора, рад хуманитарних организација бележи више емпиријских студија о питањима цикличних миграција и реадмисије у земљама Западног Балкана.

Постојећи преглед значајних истраживања у оквиру невладиног сектора показује да су анализе усмерене пре свега на идентификовање потреба и проблема са којима се повратници сусрећу, а што је у функцији даљег планирања рада ових организација. Такође се може издвојити студија Екуменске хуманитарне организације која се бави донетима јавних политика у области реинтеграције повратника.

Ово истраживање је посебно занимљиво из аспекта комуникације са институцијама. Наиме, уочава се висок одзив општина за учешће у истраживању (45 општина), а обраћање организације је специфично јер се представницима општина обраћа у форми захтева за приступ информацијама од јавног значаја, са позивањем на члан закона којим право на овакав приступ прописано, а што може бити разлог већег одзива општина.

Конкретно могу се издвојити неколико истраживања у Србији и Македонији (Табела 5).

Табела 5. Преглед значајнијих студија о повратницима насталих у раду невладиног сектора

Земља и година реализације истраживања	Организација која реализује истраживање	Назив студије	Истраживачки поступци који су примењени	Подаци о узорку
Србија, 2007	Екуменска хуманитарна организација	Кршења људских права Рома враћених у Србију по основу споразума о реадмисији	Интервјуи уз коришћење упитника из 4 дела – право на образовање, рад, здравствену заштиту и одговарајуће становање	190 испитаника на 20 локација у Србији 21 представник невладиних организација 29 представника институција
Србија, 2015	Екуменска хуманитарна организација	Извештај о спровођењу јавних политика према повратницима по основу споразума о реадмисији у Војводини	Деск истраживање – преглед постојећих правних извора и стратегија Анкета међу представницима општина у Војводини (захтев за приступ информацијама о јавног значаја) Студије случаја	Анкета 45 општина у Војводини 4 породице повратника у оквиру студије случаја
Србија, 2008	Група 484	Палилула – наша кућа Резултати истраживања повратника из Западне Европе на општини Палилула	Анкетно истраживање, коришћен упитник који обухвата више области које се односе на услове живота повратника	62 испитаника у општини Палилула
Македонија, 2018	Институт за европску политику – Скопље	Предрасуде према Ромима – повратницима у Македонији	Деск истраживање Фокус група Полиструктурисани интервју	46 испитаника у 5 градова у Македонији

Истраживање хуманитарне организације у Северној Македонији, је такође једно од малобројних и садржи између осталих поступака и фокус групу и полуструктурисани интервју.

Код свих извора из хуманитарног сектора, значајно је то што су најчешће базирани на драгоценим непосредним комуникацијама са мигрантима, које се заснивају на односу поверења миграната и представника организације.

1.7. Извори у медијима

Извештаји медија који треба да служе што објективнијем информисању јавности о проблемима мигрантске кризе и азила, такође су једни од извора у истраживању. Они су пружили не толико објективне информације о карактеристикама мигрантске кризе, колико о постојећем дискурсу о миграцијама и његовом ефекту на заједницу, а све у вези са проблемом реадмисије, односно цикличних и повратних миграција азиланата са ових простора.

Наиме, време истраживања феномена азила и мигрантске кризе, такође је време медијског сензационализма који је присутан и у штампаним и у електронским медијима. Посредством њих у овом случају ћемо упознати на једној страни јавни став и однос званичника и политичке елите према истраживаном феномену, а на другој перцепцију проблема у јавности и перспективу миграција коју медији „осветљавају“.

Осим самог новинарског извештавања у медијима, посебну пажњу заокупља јавни говор који медији преносе а који се често од почетка кризе манифестује као дискриминаторски и дехуманизујући. И у европским државама постаје све присутнија ксенофобија у јавном говору и тзв. антиимигрантска реторика, коју карактерише политички некоректан говор према припадницима досељеничке популације, као и перцепција да припадници заједнице имиграната, чак и вишегенерацијски присутне, нису никако равноправни чланови европског друштва (Storia, 2009, Blitz, 2011). Силвио Берлускони и Гордон Браун, а касније и Виктор Орбан су политичари који су својим јавним деловањем и говором стекли репутацију популистичких заговорника који утичу на стварање антиимигрантске атмосфере у својим заједницама (неки од наслова су гласили: *Берлускони обећава да ће депортовати 600.000 илегалних имиграната из*

Италије⁶⁰; Silvio Berlusconi kaže da migranti izazivaju ozbiljan socijalni alarm u Italiji⁶¹; Виктор Орбан позива да антимигрантски политичари преузму ЕУ⁶²).

Већина ових порука представљају само саставни део једне комплексније идеологије која се у комбинацији са својеврсним медијским дискурсом супротставља имиграцији.

Један од примера представља дело Оријане Фалачи које карактерише надахнута критика ислама са наглашеном субјективном цртом и личним мотивима. Њено писање је у једном делу Европе изазвало буру протеста, али је са друге стране постало део популарне литературе у оквиру културе средњих слојева, те и учврстило ставове политичке десне оријентације у Италији (Војадџијевић, 2006).

Исто тако, различити изрази негодовања италијанских званичника поводом досељавања имиграната претежно ромске националности и страхова од друштвене аномије, будући да не наилазе на битнију реакцију у јавности, послужиле су само као потпора ксенофобији и насиљу од стране шире популације (Storia, 2009; Мандић Келијашевић, 2018).

Сличне околности су се створиле поводом изјава неких званичника у Србији које се могу окарактерисати као дискриминишуће за Роме⁶³, пре свега повратнике по основу споразума о реадмисији, а који су могу сврстати у категорију присилних миграната, с обзиром да је њихова повратна миграција најчешће принудна.⁶⁴

Од почетка мигрантске кризе у земљама Западног Балкана доминира извештавање о избеглицама са Блиског истока (*Izbeglička kriza obeležila godinu za nama*⁶⁵ *Region u 2015 godini: Migrantska kriza, terorizam, međudržavni sporovi, izbori*,⁶⁶ *Izbeglica iz Sirije prva osoba koja je dobila azil u 2017. godini*;⁶⁷ *Prijeti li BiH kolaps sistema zbog migranata?*⁶⁸ *Македонија под сериозна закана од мигрантска криза,*

⁶⁰ <https://www.theguardian.com/world/2018/feb/05/berlusconi-pledges-to-deport-600000-illegal-immigrants-italy-election>

⁶¹ <https://edition.cnn.com/2018/02/05/europe/silvio-berlusconi-italy-shooting-migrants-intl/index.html>

⁶² <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/10/viktor-orban-calls-anti-migration-politics-take-over-eu-matteo-salvini>

⁶³ <http://www.telegraf.rs/vesti/beograd/104088-dilas-zahvalio-belgijskom-gradonacelniku-sto-mu-je-otvorio-oci>

⁶⁴ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/2036057/vucic-lazni-azilanti-nece-posao-vec-novac.html>

⁶⁵ <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2145622/izbeglicka-kriza-obelezila-godinu-za-nama.html>

⁶⁶ <https://arhiva.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/542318/Region-u-2015-godini-Migrantska-kriza-terorizam-medjudrzavni-sporovi-izbori>

⁶⁷ <http://rs.n1info.com/Vesti/a315954/Izbeglica-iz-Sirije-prva-osoba-koja-je-dobila-azil-u-2017.html>

⁶⁸ <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=298893>

алармираат експертите⁶⁹ *MIGRANTSKA KRIZA PRIJETI DA UZDRMA EVROPU: UŽIVO SA TURSKO-GRČKE GRANICE*⁷⁰), док је извештавање о азилантима из балканских земаља усмерено највише на питања визне либерализације и злоупотребе система азила у Европи. Ово илуструју и неки од следећих наслова у медијима: *VUČIĆ NEMCIMA: Lažnim azilantima samo dajte manje para i rešićete problem;*⁷¹ *LAŽNI AZILANTI IZ PREŠEVA: Prvo promene ime pa pljuju Srbiju u EU;*⁷² *Lažni azilanti iz BiH sve češće putuju avionima;*⁷³ *Лажни азиланти озбиљно угрожавају бели Шенген;*⁷⁴ *Намален бројот на лажни азиланти од Македонија.*⁷⁵

С обзиром на присутност текстова о миграцијама, од почетка мигрантске кризе, као и њен интензитет, број миграната који су се нашли у Србији у транзиту или као тражиоци азила, те културолошки значај овог проблема, драгоцено је праћење медијских садржаја и анализа текстова током читавог периода од када пажња јавности постаје уперена у проблем миграција. На тај начин се стиче увид у кретање и раст ове теме, питања азила, избеглиштва и начин њиховог представљања на почетку и након интензивирања кризе.

Извор обухвата анализу медијских садржаја о мигрантској кризи је истраживање Зорана Павловића о медијском дискурсу о мигрантској кризи у Србији. У истраживању је примењена квантитативно-квалитативна анализа на узорку садржаја интернет издања дневних новина Блиц, Политика, Дневник, Курир и Данас. Истраживање се односило искључиво на избегличке (транзитне) миграције у Србији. Резултати су показали да је највећи број чланака о мигрантима (349) објавио лист Блиц, али да се овом темом бави на индиректан начин. На директан начин овом темом се баве новине Курир, док се Политика и Данас одликују дужим текстовима и обухватнијим анализама. Ови листови се такође истичу чланцима о перспективи миграната и питањима њихове интеграције. Исто тако уочава се да афирмативно извештавање о миграцијама готово да не постоји (Pavlović, 2018).

⁶⁹ <https://telma.com.mk/trpe-stojanovski-evropa-da-ne-ja-ostava-makedonija-na-tsedilo-ako-migrantite-od-trutsija-preku-grtsija-trgnat-po-balkanskata-ruta/>

⁷⁰ <https://infosrpska.ba/migrantska-kriza-prijeti-da-uzdrma-evropu-uzivo-sa-tursko-grcke-granice-video/>

⁷¹ <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/1917961/vucic-nemcima-laznim-azilantima-samo-dajte-manje-para-i-resicete-problem>

⁷² <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/1623336/lazni-azilanti-iz-preseva-promene-ime-pa-pljuju-po-srbiji-u-eu>

⁷³ <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Lazni-azilanti-iz-BiH-sve-cesce-putuju-avionima/262014>

⁷⁴ <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/20191/Lazni-azilanti-ozbiljno-ugrozavaju-beli-Sengen.html>

⁷⁵ <https://faktor.mk/namalen-brojot-na-lazhni-azilanti-od-makedonija/ova-se-profesii-na-idninata->

Као што је претходно указано, нагласак на вестима о реадмисији је присутан у медијима на Западном Балкану, и то пре свега у контексту скретања пажње на злоупотребе и опасности по безвизни режим. Управо на то указује и анализа Центра за истраживање јавних политика. Анализирани су сви прилози медија које прати Real Press Clipping. Домаћи медији и медији са регионалном покривеношћу објављују мали број прилога о повратницима по основу Споразума о реадмисији. Прилози који су објављени, најчешће су преузимања агенцијских прилога и саопштења државних органа. Управо из тог разлога, вести су најчешће или неутралне или зависе о тренутног става званичника према питању реадмисије.⁷⁶ На тај начин се повратници често интерпретирају као претња за одржање безвизног режима и називају лажни азиланти (Jakobi, 2017).

Такође се уочава да интересовање за тематику реадмисије и миграција Рома опада 2012. године, упоредо са интензивирањем мигрантске кризе. У истраживању прилога у периоду 15. 01 – 15. 03. 2017. године, укупан број прилога о мигрантима био је 1384, док је прилога о повратницима било свега 21 (Jakobi, Marković, 2017). Сматра се да у вези са мигрантима постоји стална производња догађаја, да они представљају нову појаву у друштву док су миграције реадмисаната сталне, а њихови проблеми слични као ранијих година. И код једне и код друге групе присутне су стереотипизације у извештавању као и квалификовање према етницитету. Тако су повратници често представљени као проблематични, склони насиљу, проблемима, или пак као примаоци социјалне помоћи чије индивидуалне приче не заслужују пажњу (Ibid).

2. Миграције азиланата из земаља Западног Балкана – емиграција и реадмисија

Миграције које тренутно доминирају у дискурсу о кретањима становништва на Западном Балкану јесу транзитне миграције са Блиског Истока. Као што је до сада указано, ове миграције су најбројније и најучесталије, те се налазе у средишту јавних политика. Поред њих, миграције азиланата из балканских земаља наглашавају се само у контекстима злоупотребе и угрожавања безвизног режима.

⁷⁶ https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=10&dd=18&nav_category=1262&nav_id=652773

Транзитне миграције са Блиског истока су делом приказане посредством тумачења карактеристика актуелне мигрантске кризе у Европи, при чему дискурс о овим миграцијама доминира последњих година како у медијским тако и експертским круговима. Међутим, категорија миграција тражилаца азила са ових простора на овај начин остаје „потиснута“ како у јавном дискурсу тако и у истраживачким областима.

Специфичност ових миграција се огледа у њиховом већем међународном значају у односу на досадашње миграције. Оне представљају кретања која имају детерминистичке везе са емиграцијом у друге земље, те је развијен став да оне на овај начин нису само унутрашње питање миграционе политике у Србији.

Постојећи преглед миграционих кретања и развоја политика на Западном Балкану показује извесне разлике у односу на савремене миграције. Осим што се разликују обим и правци кретања, присутни су различити оквири који обезбеђују концептуализације која се проучава.

Након визне либерализације и интензивних миграција ка земљама ЕУ, од стране грађана трећих земаља, покренута је и дебата о „злоупотреби безвизног режима“. На тај начин је у средиште пажње јавности доспео и феномен масовних миграција тражилаца азила из земаља које су званично препознате као безбедне земље порекла (APC/CZA, 2013a,b).

Дакле у питању су особе које су својевремено емигрирале из балканских земаља, покушале да остваре заштићени статус и омогуће себи останак у европским земљама пријема, али су после извесног времена изгубили право на боравак јер је утврђено да не испуњавају услове за останак. Периоди емиграције се крећу од неколико месеци до неколико година, а постоје породице које су емигрирале више пута и покушавају да понове одлазак на неки од неформалних начина.

Када се анализирају миграције тражилаца азила, обично се наводи податак да су то миграције ромске популације које су карактеристичне за емиграцију из више земаља Источне и Централне Европе (Vuković, 2009). Ове миграције се међу првима и бележе управо у централноевропским и источноевропским земљама, али подаци указују и на чињеницу да извешан део ових миграната чини неромско становништво (KIRS, 2018). На другој страни за истраживање се узима као значајан проблем чинилаца и образаца миграције тражиоца азила, невезано за етничку припадност и уз уздржаност од етничке или расне идентификације испитаника.

Паралелно са миграцијама избеглица са Блиског Истока или миграната из афричких земаља преко Балкана ка развијенијим земљама, одвија се емиграција држављана Србије према Западној и Северној Европи, при чему доминира емиграција тражилаца азила.⁷⁷

Ово је један специфичан вид миграционог кретања, који одликује напуштање земље од стране локалног становништва које има циљ да затражи азил у земљама Западне Европе. Овај процес се одвија и поред чињенице да је Србија пре више година проглашена сигурном земљом порекла и да су шансе за добијање азила битно смањене. То значи да је према међународним стандардима она окарактерисана као безбедна земља у којој не постоји опасност по становништво, те да се захтев за уточиштем ради заштите од прогона најчешће сматра неоснованим. Тако да се у случају одбијања захтева за азил, након процедуре утврђивања, тражиоци азила са породицама враћају у земљу порекла у процесу реадмисије.

Малобројни подаци о популацији тражилаца азила из земаља Западног Балкана, говоре о великом броју ових захтева и о готово немогућим шансама за остваривање истог, при чему статистике из европских земаља најчешће приказују бројност као вид оптерећења бирократије западних земаља и тешкоћу за социјални систем (APC/CZA, 2013b).

Отуд се често наилази на реторику која указује на злоупотребу азилног система у Европи, финансијско оптерећење бирократског апарата и опасност по безвизне системе балканских земаља.

Ова категорија емиграната, која је у јавном дискурсу често окарактерисана као популација „лажних тражилаца азила” (Ernst i Kramer, 2012), садржи у себи више елемената који одликују савремене миграције и мешовити миграциони ток. Разлог томе је повезивање ових миграција са економским миграцијама, принудним карактером, с обзиром на позивање на угроженост, те нерегуларним токовима путем којих се често понавља емиграција тражилаца азила. Ово је такође једна од најмање истражених категорија емиграната код нас.

Специфичност ових миграција огледа се и у чињеници да један део повратника из Западне Европе чине избегла лица која су својевремено у овим земљама затражила азил након емиграције током ратова на простору Југославије. Ово је био највећи број

Овај процес је интензиван још 2011. године услед визне либерализације, али се током мигрантске кризе бележи ново повећање броја захтева.

избеглица још од Другог светског рата, који је затражио уточиште у европским земљама, најчешће у Немачкој, Холандији, Аустрији, Шведској, а статус је регулисан доделом привременог боравка као дефакто избеглице, а не избеглице према дефиницији Женевске конвенције (Vuković, 2009). Овај институт привремене заштите, који је додељен већини, углавном се примењује приликом масовних долазака, када није могуће ефикасно спровести индивидуалне процедуре за утврђивање статуса.

Међутим и за период током ратова деведесетих постоје тумачења која миграције повезују са другим разлозима одласка и на овај начин указују на постојање форми „мешовитих“ миграција и у овом периоду. „Мотиви и разлози одласка зависили су од следећих околности у којима су се налазили појединци или групе:

- ратни сукоби у окружењу и у Србији, са нејасном ситуацијом и исходом, великим бројем погинулих и рањених, масовни позиви за ратне јединице, велики прилив избеглица;
- општа правна несигурност и немогућност остваривања права;
- повремене несташице и скок цена одређених производа, енормна инфлација домаће валуте;
- пораст свих врста криминала и нелегалне трговине, повезан са ратом захваћеним подручјима” (Marković, 2012:63).

Такође се напомиње да је одређен број лица у европске земље ушао легално, међутим није затражио азил те је остајао нерегуларно у емиграцији, док је било и особа које су ушле и остајале нерегуларно. Већина имиграната су током боравка у европским земљама користили услуге социјалног и стамбеног збрињавања, а неки су покушавали паралелно да остваре зараду путем рада на црно, просјачења или препродаје (Ibid).

У следећим редовима ће бити изложене карактеристике, специфичности и утврђени обрасци миграција тражилаца азила из три одабране земље Западног Балкана – Србији, Босни и Херцеговини и Северној Македонији.

2.1. Карактеристике миграција азиланата из Србије

Миграције азиланата из Србије долазе у средиште пажње након њиховог интензивирања, после визне либерализације. Известан део ових миграција потиче из периода деведесетих и емиграције током сукоба на Косову и Метохији, када је одређен

број српског становништва, те Рома, Ашкалија и Египћана затражио заштиту у некој од земаља ЕУ или Скандинавије (NSHC, 2006).

Међутим, након октобра 2000. године, према критеријумима западноевропских и скандинавских влада, престали су да постоје разлози угрожавања безбедности у Србији и на тај начин престају да важе и разлози привремене заштите за лица која бораве са овим статусом у европским земљама. Већ 2001. године, почиње процес повратка за лица која су имала статус привремене заштите, будући да је утврђено да је Србија сигурна земља за повратак. Одређен број тражилаца азила са Косова, за које је утврђено да незаконито бораве у страним земљама, се враћа у Србију због небезбедности Косова као средине за повратак (NSHC, 2006; Allen, 2016).

„У оваквој ситуацији забележени су сви облици активног и пасивног отпора мерама власти, као што су скривање, мењање градова или покрајина, прелажење у друге државе ЕУ или неки други облик избегавања напуштања територије државе на којој су се налазили. Један од видова активног облика отпора који је био сурово санкционисан састојао се у пружању физичког отпора присилном задржавању или одвођењу на аеродром ради депортације” (Marković, 2012:65).

Подаци о броју повратника које поседује Канцеларија за реадмисију, иако обухватају само део укупног броја повратника по годинама, указују на варирање у зависности од године (Табела 6).

Табела 6. Број повратника регистрованих код Канцеларије за реадмисију по годинама

Година	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Број повратника	1606	2107	2577	1716	2866	3655	1891	1189	846

Извор: Извештај Комесаријата за избеглице и миграције РС⁷⁸

Исто тако, битно је имати у виду да су ово подаци о особама које се враћају након одбијања захтева за азил или смернице власти земље пријема која их упућује на повратак и да ови подаци могу обухватати особе које су дужи период у европским земљама, а да су процедуре масовне реадмисије реализоване упоредо са развојем мигрантске кризе и избеглиштва са Блиског истока. Ово се може уочити по већем броју повратника 2015. и 2016. године. Такође се може уочити да међу земљама дестинације

⁷⁸ <http://www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=3&lang=SER>

доминира Немачка готово сваке године, али да се азиланти враћају и из Шведске, Швајцарске, Белгије и других европских држава (Табела 7).

Табела 7. Структура повратника према земљи боравка по годинама

Земља привременог боравка	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Немачка	1350	2551	3448	1755	1095	783
Шведска	200	211	153	33	36	19
Швајцарска	108	28	21	11	16	9
Белгија	9	30	6	11	0	0
Норвешка	0	1	0	0	0	0
Данска	0	9	2	2	0	1
Француска	4	8	13	16	12	11
Аустрија	3	6	1	24	22	9
Шпанија	2	1	2	2	2	0
Холандија	1	0	7	24	5	8
Финска	0	0	1	0	0	0
Словачка	0	0	0	0	1	2
Италија	1	0	0	0	0	1
Америка	0	0	0	0	0	1
Луксембург	0	0	0	13	0	0

Извор: Годишњи Извештај Канцеларије за реадмисију Комесаријата за миграције и избеглице републике Србије, за године 2014, 2015, 2016, 2017, 2018.⁷⁹

Након доласка у Србију, већина повратника се суочава са тешкоћама укључивања у друштвене токове, те радном и образовном интеграцијом. Наиме, они најчешће не поседују лична документа, као ни документацију за децу која су рођена у међувремену у иностранству, школовање деце у иностранству је прекинуто, немају решено стамбено питање, имају тешкоће око запошљавања и стицања зараде (ЕНО, 2007).

Међутим и поред праксе реадмисије и депортације емиграната, бележи се да и даље постоји велики број захтева за азил и у годинама након склапања Споразума о реадмисији. Неки од података указују на високу стопу тражилаца азила из Србије, као и тај да је од јануара 2010. до краја 2012. године поднето 55.000 захтева за азил од стране држављана Србије (АРС/СЗА, 2013b), а да је током мигрантске кризе 2015. године посебно повећан број тражилаца азила. Процењује се да је у периоду од 2007. до 2017. године поднето пењко 200.000 захтева за азил из земаља западног Балкана

⁷⁹ <http://www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=3&lang=SER>

(Muller, 2020). У следећим годинама, након 2017. број ових захтева опада, али се процес реадмисије као што је и поменуто и даље наставља. Иначе и даље веома мали проценат таквих захтева бива одобрен (према подацима APC/CZA 1,1%), што говори најчешће о неоснованости захтева и готово немогућим шансама за добијање азила. Ова популација се након одбијања враћа у Србију, у процесу који се зове реадмисија, а код многих се бележи тенденција поновне емиграције што говори и о цикличном карактеру њихове миграције.

Исто тако, подаци EASO (*European Asylum Support Office*) указују да је овај тренд емиграције ради статуса азила карактеристичан и за друге земље Западног Балкана, али да највећи број захтева долази из Србије и Косова. Интересантан је и податак о сезонском карактеру миграција тражилаца азила, јер се највећи број захтева бележи управо током јесењих месеци и почетком зиме, док интересовање за азил опада током летњих месеци (EASO, 2015).

Такође се може констатовати да не постоје прецизне евиденције о броју и структури повратника тражилаца азила из Западне Европе у Србији.

„У поређењу са другим земљама у Србији не постоје основни подаци о лицима која одлазе или се враћају у земљу. Државна статистика објављује непотпуне податке, док су активности цивилног сектора недовољне за креирање програма подршке и помоћи лицима која се по основу реадмисије враћају у земљу” (Vuković, 2009:577).

Проблем са непотпуним евиденцијама се састоји у чињеници да подаци КИРС-а и хуманитарних организација указују да постоји проблем евиденције јер постојеће базе обухватају преваходно повратнике који се крећу под пратњом, односно који су практично депортовани и пролазе кроз Канцеларију за реадмисију на Аеродрому Никола Тесла. Међутим, осим ове категорије повратника, веома је бројна и категорија оних који се враћају добровољно, односно уз препоруку служби из европских земаља и не путују авионом, не пролазе кроз контролу на аеродрому, те њихова реадмисија не бива евидентирана у администрацији Републике Србије (APC/CZA, 2013b). Они на тај начин нису препознати као учесници у процесу миграција, а након повратка су обухваћени постојећим системом и мерама социјалне заштите у Србији, без конкретизованих мера намењених циљано повратницима и њиховој реинтеграцији. Зато је честа ситуација да се евиденција Комесаријата за миграције по општинама, битно разликује од евиденције локалних самоуправа те указује на велику

неуједначеност евиденција, а што се одржава на планирање мера и програма за подршку овим групама (Ćurčić, 2015).

Званичне праксе које се предузимају поводом повратника у Републици Србији формиране су у складу са структуром администрације која управља миграцијама у Србији. Наиме, основна и најопштија структура надлежна за миграције јесте Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије у Београду. У складу са радом и прописима овог Комесаријата, предвиђено је да примарну улогу у организацији и координацији прихвата повратника има управо наведени Комесаријат. Његова улога је да ствара услове за успешну реинтеграцију повратника, решава питања од значаја за спречавање секундарне миграције, формира базу података, информише повратнике и ширу јавност те сарађује са јединицама локалне самоуправе.

Званично су отворена три центра за прихват повратника, и то у Зајечару, Белој Паланци и Шапцу, временом је наставио са радом само центар у Белој Паланци. Ови центри су настали пренаменом колективних центара за избегла лица и служили су за интервентни прихват најугроженијих повратничких породица. Смештај је обухватао могућност боравка, преноћишта и исхране за 3 до 14 дана. Информација Комесаријата за избеглице и миграције указује да се веома мали број повратника опредељује за смештај у овим центрима, јер већина има могућност смештаја у сопственим кућама или код рођака у општинама из које потичу (KIRS, 2013).

Сама процедура након повратка азиланата обухвата следеће:

- Регулисање исправа – повратницима је приликом повратне миграције издат путни лист са роком важења од три месеца. Овај лист може да се користи за личну идентификацију, добијање хитне медицинске помоћи, обраћање центрима за социјални рад, упис деце у школу.
- Јављање у место пребивалишта.
- Обраћање Поверенику за избеглице у општини – повереништво може пружити информације, савет и помоћ ради регулисања права и докумената.
- Остваривање права код центара за социјални рад обухвата оброке у кухињи за социјално угрожене, једнократне новчане помоћи, карту за превоз до места пребивалишта.⁸⁰

Међутим, пракса показује да повратници из европских земаља најчешће због намере ка секундарној емиграцији и сами избегавају да се евидентирају као

⁸⁰ <http://kirs.gov.rs/articles/reado.php?type1=43&lang=SER&date=0>

повратници код стручних служби и локалних самоуправа, тако да на тај начин остају „невидљиви“ у процесу управљања миграцијама. На другој страни, запослени у јавним службама, центрима за социјални рад, домовима здравља нису били упознати са категоријом повратника по основу споразума о реадмисији, као посебној групи миграната, која има посебне проблеме у оквиру мигрантске кризе (Marković, 2012).

Овим путем изостају адекватне праксе за помоћ и интеграцију социјално угрожених категорија емиграната, што се даље одражава на тешкоће управљања миграцијама. Таква атмосфера у управљању миграцијама и њихов интензитет, резултирале су праксама које се огледају у све чешћем скраћењу процедуре за утврђивање азила и враћањем одбијених тражилаца азила у Србију као земљу порекла. Овај процес је регулисан билатералним споразумима које је Србија склопила са земљама ЕУ.

У смислу регулативе положај ових лица у Србији није регулисан ниједним правно обавезујућим актом, а основна права су им гарантована као и другим лицима која бораве на територији Републике Србије. Документа која се конкретно односе на популацију повратника су, пре свега Споразум између Републике Србије и Европске заједнице о реадмисији лица која незаконито бораве (2007), док је у складу са потребама овог споразума 2009. године усвојена Стратегија реинтеграције повратника по основу споразума о реадмисији.⁸¹

Споразум о реадмисији, прописује чланом 2. обавезу Србије која гласи да ће: „прихватити на захтев чланица, и без посебних формалности, осим оних које предвиђа споразум, било које лице које не испуњава или више не испуњава важеће услове за улазак, боравак или настањење на територији државе чланице молиље, уколико је доказано или ко је могуће на основу поднетих prima facie доказа веродостојно претпоставити да је то лице држављанин Србије“(Službeni list RS, 103/2007).

Осим наведене Стратегије реинтеграције, којом се наглашава приоритет унапређења положаја повратника, решавање приступа личним документима, адекватном смештају, образовном систему, мерама социјалне политике, усвојене су и Стратегија за унапређење положаја Рома у Републици Србији, као и Стратегија за смањење сиромаштва у Србији, које се посредно баве питањима повратника.

⁸¹ Видети http://www.kirs.gov.rs/media/uploads/Dokumenti-i-publikacije/Strategije/Strategija_reintegracije_povratnika.pdf

Ипак једно од ретких истраживања ове области након усвајања стратешких докумената, показује да је мали број постављених циљева у вези са повратницима остварен. Наиме ради се о подацима Екуменске хуманитарне организације која је истраживање реализовала на територији Војводине 2015. године.⁸² Када је у питању опште бављење миграцијама, утврђено је да поједине општине немају основане савете за миграције, а да код постојећих савета не постоји континуитет у раду. Такође је уочено да веома мали број општина има планирана средства за унапређење положаја повратника, да општине немају сарадњу са свим релевантним актерима по овом питању и да је неопходно уложити додатне напоре ради решавања проблема повратника у вези са становањем, образовањем, радним ангажовањем (Ćurčić, 2015).

2.2. Карактеристике миграција азиланата из БиХ

Подручје Босне и Херцеговине бележи изражена миграциона кретања још из периода СФРЈ, када су доминирале радне миграције посебно из економски неразвијених подручја. Исто тако миграције се интензивирају током ратних сукоба на територији ове земље, када велики број држављана одлази у избеглиштво и тражи уточиште у суседним земљама, али и Европи, Канади, Америци (Вуксановић, 2001).

Радне миграције су почеле да се интензивирају почев од 1965. године и биле су подстакнуте првенствено економским разлозима. Од краја Другог светског рата до 1991. године, из БиХ се иселило 729.434 лица, а током 1991–1995. године дошло је до емиграције највећих размера, када око половине предратног становништва одлази у избеглиштво. Имајући у виду размере егзодуса током рата, који је настављен и у годинама после, БиХ се сматра земљом са највећом исељеничком популацијом у Европи (World Bank, 2011). Преко 1,2 милиона избеглих из БиХ је затражило уточиште у преко сто земља у свету. Миграције су највише биле усмерене ка земљама Западне Европе и прекоокеанским земљама, док су се на регионалном нивоу избеглице кретале ка Србији, Црној Гори и Хрватској. Ове земље у региону су примиле 40% укупне избегличке популације (Kovačević, Petrović, 2018).

⁸² Више овим подацима на: Ćurčić, D. (2015). *Izveštaj o sprovođenju javnih politika prema povratnicima po osnovu Sporazuma o readmisiji*. Novi Sad: ЕНО.

Данас су изражене миграције из БиХ ка развијенијим земљама а које су мотивисане потребом за запослењем и бољим животним стандардом. Миграције азиланата су тако само једна од врста миграција становништва БиХ. С обзиром да БиХ спада међу најсиромашније у Европи, да је привредна инфраструктура недовољно развијена и да је висока стопа незапослености, склоност ка емиграцији у развијеније земље карактеристична је за различите категорије становништва а не само за најсиромашније (Ibid).

У БиХ не постоји прецизна евиденција о миграцијама из земље, а основни подаци о миграцијама у овој земљи могу се наћи у Миграционом профилу БиХ који садржи преглед основних миграционих трендова. Споразум о реадмисији лица која бораве без дозволе са ЕУ⁸³ је БиХ потписала 2007. године, а примењује се од 2008⁸⁴.

Табела 8. Евиденција регистрованих повратника у БиХ у 2016, 2017. и 2018. години, према државама привременог боравка

Држава	2016.	2017.	2018.
Немачка	1245	740	306
Француска	83	60	102
Шведска	96	56	23
Аустрија	50	44	37
Швајцарска	42	23	22
Белгија	20	23	12
Холандија	15	13	9
Хрватска	9	12	4
Црна Гора	14	9	9
Словенија	4	6	2

Извори: Migracioni profil BiH za 2017. godinu⁸⁵

Migracioni profil BiH za 2018. godinu

Надлежност за евиденцију повратника по основу споразума о реадмисији припада Министарству сигурности и граничној полицији и може се уочити да се број повратника са годинама повећава. Подаци такође показују, у складу са међународним подацима да се миграције према западним земљама настављају и понављају без обзира на споразум о реадмисији.⁸⁶

⁸³ Текст споразума <http://sps.gov.ba/dokumenti/medjunarodni/Sporazum%20o%20readmisiji%20BiH%20-%20EU.pdf>

⁸⁴ http://dijaspora.mhrr.gov.ba/wp-content/uploads/2018/05/MIGRACIONI-PROFIL_2017_SR.pdf

⁸⁵ https://dijaspora.mhrr.gov.ba/wp-content/uploads/2018/05/MIGRACIONI-PROFIL_2017_SR.pdf

⁸⁶ <http://msb.gov.ba/PDF/Broj063.pdf>

Међу повратницима се такође може идентификовати неколико група најугроженијих, а то су социјално угрожени Роми, особе са инвалидитетом, тешко оболела лица, деца и малолетници.

У складу са овим категоријама се формулишу и стратегије и праксе за помоћ повратника и њихов прихват. Званично је отворен један прихватни центар за смештај повратника у месту Салаковац код Мостара (MLJPI, 2013). Ово је центар који служи за привремени прихват повратника који су депортовани из земаља у којима им је истекла дозвола за боравак и одбијен захтев за азил и он представља институционалну и техничку основу за прихват и реинтеграцију БиХ држављана који се враћају у земљу по основу споразума о реадмисији. Међутим са интензивирањем савремене мигрантске кризе, доласком миграната са Блиског Истока и коришћењем руте преко БиХ, услед новонасталих потреба овај центар се користи за смештај популације свих миграната (Jukić et al., 2018).

Слично као код споразума Србије, у Споразуму између БиХ и ЕУ није транспарентно прописана никаква обавеза реинтеграције повратника и социјалног старања. Систем ефикасног прихвата и интеграције предвиђен је „Протоколом о поступању надлежних органа у прихвату, пропрату и привременом збрињавању рањивих особа које се враћају по основу споразума о реадмисији“. Процедура приликом повратка се састоји у прихвату повратника на граничном прелазу, при чему они попуњавају породични упитник. Уколико повратници искажу потребу за ургентним смештајем, они се упућују и превозе до прихватног центра у Салаковцу (MLJPI, 2014). Такође су успостављени Локални реадмисиони тимови у 11 општина, а у активности око повратника који су смештени у центру у Салаковцу је кључена локална организација Црвеног крста (MLJPI, 2019).

Такође је битно напоменути да се овај вид процедуре односи на повратнике који се организовано враћају под принудом, тако да само они бивају регистровани од стране служби, док сви који се добровољно враћају не бивају обухваћени формалним видовима евиденције.

Када је у питању даље управљање процесом реадмисије и интеграције повратника, од великог је значаја сама политичка организација Босне и Херцеговине. Осим федералног министарства, улогу у управљању овим процесима имају и Министарство избјеглица и расељених лица Републике Српске и Одјељење за расељена лица, избјеглице и стамбена питања Владе Брчко дистрикта БиХ и између ових органа

је постављен принцип координације као вид сарадње и поделе одговорности (MLJPI, 2014).

У Републици Српској координирајући орган је Министарство избјеглица и расељених лица Републике Српске при чему су на хоризонталној равни укључени Министарство здравља и социјалне заштите, Министарство просвјете и културе и Министарство рада и борачко-инвалидске заштите. Брчко дистрикт БиХ остварује везу са Министарством за људска права и избјеглице као и хоризонталну координацију са органима унутар овог дистрикта (<http://msb.gov.ba/PDF/Broj063.pdf>).

Исто тако, специфичност за координацију прихвата у БиХ, ради функционисања система прихвата и интеграције повратника именовани су координатори за послове реадмисије од стране следећих институција на кантоналном нивоу:

1. Министарства здравства, рада и социјалне политике Унско-санског кантона
2. Уред за повратак расељених лица – прогнаника и избјеглица Жупаније Посавске
3. Министарство за рад, социјалну политику и избјеглице Зеничко-добојског кантона
4. Министарство за рад, социјалну политику и повратак Тузланског кантона
5. Министарства за социјалну политику, здравство, расељена лица и избјеглице Босанско-подрињског кантона
6. Министарство просторног уређења, грађења, заштите околиша, повратка и стамбених послова Средњобосанског кантона
7. Управа за прогнанике и избјеглице Херцеговачко-неретванске жупаније
8. Министарство здравства, рада и социјалне скрби Жупаније Западнохерцеговачке
9. Министарство за рад, социјалну политику, избјеглице и расељена лица Кантона Сарајево
10. Министарство рада, здравства, социјалне скрби и прогнаних Херцегбосанске Жупаније (MLJPI, 2019).

Иако су циљеви у реализацији повратка садржани у стварању што оптималнијих услова за остваривање запослености, образовања, здравствене и социјалне заштите (Kovačević, Petrović, 2018), основне тешкоће интеграције и збрињавања повратника у

БиХ огледају се на локалном нивоу. Уочено је да локалне заједнице немају довољно сазнања и информација о проблему реадмисије те се често не баве овим питањима у локалним стратегијама и планирањима. Такође, због недостајућих података о повратницима, односно месту рођења или последњег пребивалишта, постоје тешкоће у планирању прихвата и услуга на локалном нивоу. Кључну улогу у комуникацији и остваривању основних социјалних права имају локални центри за социјални рад. Међутим такође се уочавају њихови ограничени капацитети и преоптерећеност када је у питању брига о социјалној интеграцији.

Зато се поред локалних заједница препознају активности хуманитарних организација. Оне се у овим случајевима најчешће баве заштитом права азиланата, али се посредно баве и пружањем информација, правне и хуманитарне помоћи. На тај начин оне постају посредници између популације повратника, институција, донатора и локалне заједнице.⁸⁷

Досадашње активности локалних заједница и хуманитарног сектора идентификовали су неколико области које представљају главне тешкоће у повратничкој интеграцији у друштво.

Ту се може издвојити проблем личних докумената која су повратницима неопходна ради остваривања социјалних и других права. Проблем настаје у случајевима када они нису уписани у матичне књиге, када немају сталну адресу становања или живе у неформалним насељима. Такође је идентификован и проблем становања јер велики део повратничке популације станује у подстандардним неусловним насељима, или је без стамбене јединице. Осим наведеног, издваја се и проблем приступа здравственим и социјалним услугама. Здравствена нега је често недоступна због нерегулисаног здравственог осигурања а социјална заштита због ограничених финансијских могућности локалних центара за социјални рад.

Када је у питању запошљавање, уочава се да су повратници ретко у радном односу и да се баве различитим пословима у зони сиве економије, те да се констатује и недостатак квалификација за радну активност. На ово питање се директно надовезује проблем образовања повратника, односно њихове деце која након прекида школовања

⁸⁷ Интервјуи са организацијама у БиХ

у земљама привременог боравка имају тешкоће са адаптацијом у локалним школама и зато је често присутно одустајање од школовања у млађем добу.⁸⁸

2.3. Миграције азиланата из Северне Македоније

Слично као у другим земљама региона до масовније емиграције тражилаца азила из Северне Македоније је дошло након визне либерализације 2009. године у овој земљи.⁸⁹ Сама земља је због свог географског положаја од раније имала забележену изразиту везу са миграцијама, тако да је данас и земља са високом стопом транзитних миграција али и емиграције ка западноевропским земљама. Као и у другим бившим југословенским републикама и за Северну Македонију су биле карактеристичне рурално-урбане миграције, као и спољне радне миграције у другој половини 20. века. Крајем 20. века долази до миграција услед сукоба македонских безбедносних снага са албанским сепаратистима. У 21. веку стопа миграција наставља да се повећава (Sotiroski, Hristoski, 2014).

Основни подаци који постоје о реадмисији и повратним миграцијама нису потпуни и прецизни, а засновани су на евиденцији Министарства унутрашњих послова. Неки од података о азилантима из Северне Македоније могу се наћи код Eurostat-а и указују на број од преко 60.885 тражилаца азила у Европи, само у периоду од 2009. до 2015. године (ИЕПС, 2018). Већина азиланата се враћа са негативним одговором поводом азила у земљу порекла, јер је Македонија идентификована као сигурна земља порекла.

Када су у питању подаци о особама које се враћају, присутне су евиденције Европске комисије.

Табела 9. Број повратника у Северној Македонији по годинама

Година	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Број повратника	1022	1067	1323	1213	1832	3427

Извор: Kamberi, 2017

⁸⁸ <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/Izbjeglice/Strategija%20BiH%20iz%20oblasti%20readmisije%20-%20prednact%201.pdf>

⁸⁹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32009R1244>

У подацима за Северну Македонију се такође види да након интензивирања мигрантске кризе 2015. долази до повећаног броја повратника по основу Споразума о реадмисији. Исто тако, ово може указати на повећан број одлазака азиланата из Северне Македоније 2014. и 2015., али може указати и на ригорозније мере европске политике и принудан повратак већег броја миграната који су емигрирали много година раније.

Подаци Центра за европску политику указују на неке од проблема које повратници имају приликом реинтеграције у Македонији. Као основни проблеми идентификовани су немогућност примања социјалне помоћи најмање 6 месеци, проблем незапослености, нерешено стамбено питање, неуписивање деце у школу након повратка што ствара дисконтинуитет у њиховом образовном процесу, проблем са приступом здравственој нези (Kamberi, 2017b).

За процес реинтеграције повратника у Северној Македонији задужена су тела на националном нивоу, те је у складу са потребама подршке повратницима 2010. године усвојен Програм за подршку реинтеграцији повратника по основу Споразума о реадмисији у Републици Македонији. Ради реализације овог програма формирана су следећа тела: Координационо тело за повратнике, Национални центар за реинтеграцију повратника и Локални центри за реинтеграцију повратника. При том је Координационо тело смештено при Министарству унутрашњих послова које је задужено за евиденцију повратника (Lembovska, 2016).

Друга тела која су формирана ради реинтеграције повратника имају задатке да евидентирају повратника на локалном нивоу, решавају питање докумената повратника за период док не регулишу лична документа, воде базу услуга и помоћи за повратнике, пружају правну и саветодавну помоћ, информишу их о правима и обавезама, упућују их на надлежне институције ради остваривања права и учествују у припремању акционих планова у складу са активностима и потребама (Kamberi, 2017a).

Осим јавних институција, улогу у подршци повратницима у пракси неретко пружају хуманитарне организације. Овде се могу издвојити међународне организације попут организација УН, као и локалне невладине организације. Борнарова истиче значај последњих организација и њихову улогу у асистенцији Ромима повратницима (Borņarova, 2011). С обзиром на осетљиву категорију у коју спадају повратници, те податке о тешкоћама са којима се суочавају након повратка у комуникацији са институцијама и поводом остваривања основних права из области социјалне и

здравствене заштите (ИЕПС, 2018), претпоставља се улога хуманитарних организација као посредника у процесу интеграције повратника.

3. Метод истраживања миграција азиланата

Миграције представљају читав друштвени процес чија је основа интеракцијски помак који доводи до промена у систему друштвених односа и комуникација, а не само физичко прелажење становништва на други простор – зато се у оквиру социолошког проучавања миграција нагласак у анализи ставља на димензију друштвених односа који опосредују процес миграција, комуникацију и промене у друштвеном животу које настају као последице миграције.

Ово истраживање је конструисано тако да обухвата једну специфичну категорију миграција, која је саставни део мешовитог миграционог тока. То значи да овај облик миграција представља израз друштвене динамике те да се мора истраживати као такав, у свом процесу промене.

Исто тако, наглашавамо да је категорија тражилаца азила која се истражује посебно осетљива група, те да и у вези са том карактеристиком формулишемо инструменте и план истраживања, од избора испитаника, до ступања у контакт са њима, те реализацији теренског истраживања. У следећим редовима ће бити образложен начин на који се приступа проблему, врши избор метода и техника, операционализују појмови и формулишу претпоставке у овом истраживању.

3.1. Избор метода у истраживању миграција

У савременом друштву када долази до интензивирања миграција, све више се намеће потреба за сталним преиспитивањем постојећих знања о овом феномену.

Сама миграција као вид просторног „премештања“ појединаца и група јесте сложена за анализу, будући да њен феномен чини шири круг чинилаца од самог чина пресељења. Отуд је и у смислу њене анализе неопходно посматрање читавог низа узрока, последица, конфликта, социјалних мрежа и прилагођавања како би се истражили социолошки аспекти самог феномена. Односно, социологији је потребан један холистички приступ, али и посматрање појаве „изнутра“.

„Друштвена институција може се у потпуности разумети само уколико се не ограничимо на апстрактно проучавање њене формалне организације, већ ако

анализирамо начин на који се она јавља у личном искуству различитих чланова групе и пратимо утицај који она има на њихове животе „(Bogdanović, 1993: 123).

Већина постојећих анализа миграција је заснована на трагању за узроцима миграција као и конструисању механизма за њихово праћење, уочавање могућих статистичких правилности у одвијању као и њихово ограничавање или спречавање у друштвеном простору. Основна карактеристика емпиријских настојања да се ближе одреди процес миграције, састојала се у тражењу основног чиниоца који утиче на миграцију, односно на само доношење одлуке о пресељењу.

3.1.1. Карактеристике и значај квалитативног метода у истраживању цикличности и реверзибилности миграција

Будући да миграције становништва представљају сложен друштвени процес који је опосредован стварањем нових друштвених односа, променама у области комуникације, начина живота и културних образаца, узроци миграција као основни елемент већег броја истраживања миграција становништва указују на значај истраживања индивидуалног искуства и субјективне компоненте у овом процесу.

Отуд је за анализу миграционих процеса потребно постојеће доприносе квантитативне анализе која доминира у овој области проучавања, допунити елементима који указују и на субјективну димензију ових процеса.

У истраживању се примењују првенствено квалитативне методе из више разлога. Прво, ови методи су погоднији за истраживање недовољно проучене појаве, те због значаја осветљавања перспективе испитаника и његовог сопственог искуства и виђења одређене ситуације, односно значења које сам испитаник даје тој ситуацији. Код истраживања присилних миграција на пример, квалитативно испитивање се сматра важним начином учења од избеглица и од кључног је значаја за бављење проблемом „асиметрије моћи и гласа између државе и избеглица“ (Kogać, 2012:28).

У овом истраживању нагласак је на истраживању миграција популације која није високо позиционирана у хијерархији друштвене моћи, а истраживање уз познавање перспективе учесника може пружити у том смислу значајне податке.

С обзиром на значај истраживања индивидуалног искуства миграције, све је већи нагласак истраживача на испитивање искустава људи који су емигрирали. Тако је

у област миграција уведена представа о популацији која је мигрирала као о друштвеним актерима који су способни да обраде друштвено искуство и осмисле своје начине решавања проблема егзистенције (Korać, 2012).

Разноврсност и богатство искуства које обухватају процеси миграција налазе се често у раскораку са прокламованим административним категоријама, тако да је квалитативно истраживање међу популацијом која је непосредни носилац ових процеса неопходно.

С обзиром на то да се истражује друштвени процес који представља кретање – сталну промену, квалитативни методи омогућавају да се разуме и анализира појава кроз различите облике и периоде.

Уопште, када се истражује појава која није статистички видљива и о којој не постоје емпиријски подаци, треба применити експлоративно истраживање које служи да се појава опише и разуме. У ту сврху се користе квалитативни методи како би се прикупио што већи број прецизних података о проучаваном феномену. Узрочно последичне везе се на овај начин не утврђују.

Роберт Јин (2011) као карактеристике квалитативног истраживања издваја следеће:

1. истражује значења која људи придају својим животима;
2. приказује погледе и перспективе испитаника;
3. узима у обзир контекст унутар којег људи живе;
4. доприноси спознајама о постојећим или новим концептима које могу помоћи у објашњењу људског понашања;
5. тежи употреби више извора доказа и не ослања се само на један извор (Yin, 2011).

Наведене карактеристике се посебно односе на истраживање сложених миграционих кретања као што су цикличне миграције, јер на овај начин испитаници нису само објекти који служе обезбеђивању података, већ као наступају као субјекти те не одражавају неједнак однос моћи у истраживачком процесу (Korać, 2009). У квалитативним студијама омогућено је активно учествовање миграната у конструисању знања и података о њиховом животу и они на тај начин постају „леgitимни актери знања“, како их назива Хардинг (prema Korać, 2012.28).

Истраживање недовољно проучене појаве као што су на пример ратни ветерани у Србији такође је реализовано употребом квалитативних метода, на узорку од 30

испитаника (Marković Savić, 2012), док Маја Кораћ квалитативно истраживање избеглиштва у Риму и Амстердаму темељи на узорку од укупно 60 испитаника (Кораћ, 2012).

С обзиром на ток истраживачког поступка у квалитативној методологији, као и циљ истраживања системских чинилаца ових миграција, те раскорака између политика и пракси, процес долажења до испитаника обухватиће и разговоре са представницима релевантних институција.

Квалитативно истраживање тако обухвата коришћење различитих начина у прикупљању података као што су посматрање, интервју, неформални контакти, етнографске белешке, коришћење личних докумената. Већина наведеног коришћена је у овом истраживању и на тај начин даје допринос стварању једне исцрпне слике овог неистраженог феномена.

3.1.2. Метод случаја у квалитативној методологији и истраживању миграција

Приликом стварања непосредне искуствене основе за анализу цикличних миграција, примењен је метод случаја. Метод случаја налази своју примену у различитим друштвеним наукама, а осим у социологији користи се и у психологији, политикологији, економији, социјалном раду и планирању. У самој социологији, а посебно у социологији миграција метод случаја се истиче могућношћу коришћења мноштва података, докумената – артефаката, интервјуа и посматрања (Yin, 2007).

Метод случаја је у социологији и другим друштвеним наукама извесно време био запостављен, као антипод квантитативним истраживањима и статистичкој анализи. Сматрано је да не поседује прецизност и транспарентност квантитативних метода и да поседује тешкоће уопштавања резултата. Међутим, начин уопштавања резултата добијених применом метода случаја није исто као код узорака у анкетном истраживању. Уопштавање је овде аналитичко, а не статистички засновано на пребројавању фреквенција (Milovanović, 2015).

Дефиниција метода случаја коју Роберт Јин наводи гласи: метод случаја је емпиријско истраживање које проучава савремени феномен унутар његовог стварног животног контекста, посебно када границе између феномена и контекста нису очите (Yin, 2007:24).

С обзиром на природу цикличних миграција, њихову променљивост и мешовити ток савремених миграција, метод случаја се намеће као адекватан управо у складу са неодређеношћу наведене границе између феномена и контекста. Метод случаја својом целовитошћу и обухватом мноштва детаља омогућава посматрање различитих димензија појаве и превазилажење потенцијалних пропуста у упознавању појаве.

Метод случаја је посебан метод којим се подаци прикупљају, сређују и исказују на такав начин који омогућава да се очува јединствени карактер појава. Током проучавања истраживач има у виду целину предмета тако да у том процесу анализира најразнородније аспекте феномена.

Најчешће се разликују две врсте студије случаја, појединачни и вишеструки. Метод вишеструког случаја је специфичан по томе јер обухвата више појединачних случајева и захтева чвршћу стандардизацију и оштрију селекцију релевантних података. Метод појединачног случаја употребљава се за:

1. Проверавање прецизно формулисаних теорија,
2. Утврђивање екстремног или јединственог карактера проучаване појаве,
3. Истраживање појаве која до тада није била предмет научног проучавања,
4. Прелиминарна и пилот истраживања, нарочито код непознатих и сложених појава (Yip, 2007).

Када је у питању утврђивање ваљаности и поузданости метода случаја, потребно је водити рачуна о следећим условима:

1. Услов појмовне ваљаности – подразумева дефинисање основних појмова уз коришћење различитих извора евиденције,
2. Услов унутрашње ваљаности – важи само за студије које истражују узрочне везе, те разликују привидне корелације од стварних веза,
3. Услов спољашње ваљаности – везан је за могућност уопштавања, а остварује се путем вишеструког случаја заснованог на понављању,
4. Услов поузданости – проверава се понављањем примене истог поступка на исти случај, са циљем добијања истог или сличног резултата (Bogdanović, 1993).

У овом истраживању се примењује метод случаја јер се ради о неистраженој појави, о којој нема много извора података и која се мора посматрати у својој целовитости у одређеном друштвеном контексту. Овај метод се у социолошким истраживањима користи већином као метод проучавања појава као целовитих случајева, уз тежњу ка очувању њихових специфичности и особина, уважавајући

друштвени контекст и ширу истраживачку слику. Предмет истраживања могу бити појединац, групе, различити феномени а увид у целину појаве се обезбеђује путем прикупљања свих релевантних података који су објективни, систематични.

Метод случаја се започиње прикупљањем података о миграцијама азиланата из земаља Западног Балкана из постојећих извора. Постојећим изворима се приступа критички, а на тај начин се припрема основна скица истраживања и основа за научни разговор.

Након реализације интервјуа са испитаницима на терену, за студију случаја је карактеристично да се подаци сређују на следећи начин:

1. према хронологији догађаја,
2. преглед најзначајнијих актера,
3. преглед могућих и доступних извора података (Милашиновић, Андрић, 2016).

Најчешће се користе индивидуални и групни интервју, анализа садржаја и протокол за непосредно посматрање. Истраживање се завршава обрадом података, анализом и израдом извештаја.

У оквиру метода случаја, дубински интервјуи се примењују као техника прикупљања података, која је једна од чешће коришћених у квалитативној методологији која омогућују принцип отворености према предмету истраживања (Maksimović, Masanović, 2017). Милас ипак сматра да је битно разликовати интервју у науци и у другим применама, те да се научни интервју одређује као разговор који је подстакао интервјуер са циљем прикупљања података значајних за истраживачки проблем (Milas, 2009), односно у научну сврху.

Интервју можемо поделити на:

- Структурисани интервју – заснован на детаљној листи питања која служи као основа за разговор, а питања су иста за све испитанике
- Полуструктурисани - садржи неколико тема, предлога за дискусију, док се разговор и питања развијају током самог интервјуа
- Неструктурисани – отворена комуникација, без унапред припремљених смерница у којој испитаник има највећу слободу (Desai & Potter, 2006).

3.2. Подаци о процесу истраживања

Имајући у виду избор квалитативних метода и употребу метода случаја у овом истраживању, битно је нагласити да се поред постојећих извора података користе и примарни извори који настају искључиво за потребе овог истраживања.

Наведеним изворима, односно подацима научних истраживања, званичних статистика, прописа и медијских садржаја се приступа критички и у складу са предметом истраживања.

Када је у питању стварање нове искуствене грађе, истраживање се заснива на реализацији технике дубинских интервјуа. Међутим, с обзиром да се ради о сложенем процесу, који је у великој мери конципиран административно, неопходан је контакт и са представницима званичних и невладиних служби које се баве овом проблематиком. У том смислу је поред контакта са испитаницима и дубинских интервјуа, остварен и низ неформалних контаката, чији број вишеструко премашује број реализованих интервјуа.

Разлог за ово се налази у чињеници да се истражује комплексан феномен, те да се он не може редуковати на независне делове. Разлог је и одржавање отворености истраживања ради обезбеђивања свих аспеката феномена. Субјекти који се укључују у узорак нису изабрани насумично већ се води рачуна да поседују карактеристике релевантне за предмет рада.

3.2.1. Предмет истраживања и претпоставке

Предмет овог истраживања представљају миграције азиланата из земаља Западног Балкана, односно циклични и реверзибилни карактер ових миграција. У питању је категорија миграната о којој нас малобројни постојећи подаци обавештавају о следећем:

- Да је најчешће у питању социјално угрожено становништво;
- Да ови мигранти имају тешкоће са интеграцијом и у земљи дестинације и у земљи порекла;
- Да је то популација са честим искуством избеглиштва и интерног расељавања;

– Да овај облик миграција неретко поприма нерегуларан ток и одвија се неформалним каналима.

У питању је феномен који има велики међународни, политички, културни и социјални значај. На једној страни проблем ових миграција се посматра као концептуализација, како би се утврдиле форме у којима се овај феномен јавља на европском и регионалном нивоу.

На другој страни феномен миграција азиланата посматрамо и као праксе, као утврђене или делимично утврђене облике друштвеног деловања који често одступају од норми предвиђених у концептуализацијама.

Основни циљ истраживања је анализа цикличних/повратних миграција азиланата у земљама Западног Балкана, односно друштвених аспеката ових процеса. С обзиром на то да се ради о мешовитом миграцијском току у сложенем детерминистичком сплету, намера је да се појава посматра у њеној целовитости ради утврђивања индивидуалних, породичних, културних, правних, административних чинилаца овог тока.

Осим основног циља, специфични циљеви се дакле састоје у истраживању појединих аспеката миграција тражилаца азила те ће њихова анализа представљати посебне истраживачке задатке. Односно посебни циљеви се састоје у истраживању миграција тражилаца азила на макро и микро нивоу, и то:

- Контекстуалне основе миграција тражилаца азила,
- У истраживању делања учесника миграција,
- Друштвеног положаја тражилаца азила у земљи порекла,
- Друштвеног положаја тражилаца азила у земљи дестинације,
- Карактеристике структурно-институционалних ограничења миграционих кретања
- Улога социјалног капитала у миграцијама тражилаца азила,
- Могућности за изградњу сопствених капацитета и стратегија позиционирања у процесу миграција.

Истраживачка питања и хипотезе следе постављени оквир и предвиђену методологију у овом раду, тј. нису прецизно дефинисане. Сама опредељеност за квалитативне методе не подразумева тестирање хипотеза насталих у класичном

дедуктивистичком приступу када употреба статистичких техника захтева прецизно дефинисање хипотеза и строго постављање граница њиховог важења.

Већ је речено да се у овој дисертацији истражује квалитативна димензија веома мало истраженог феномена, што је такође разлог да се истраживање не може започети формулисањем прецизних хипотеза. Хипотетичка основа овог истраживања је зато у складу са карактеристикама експлоративног истраживања и није потпуно развијена у свим подручјима проучавања ове сложене појаве. Код оваквих истраживања, правило је најчешће да се хипотезе изграђују након добијања првих резултата и да су у функцији даљег истраживања датог феномена (Marković Savić, 2012).

Општа претпоставка од које полазимо је да миграције азиланата из земаља Западног Балкана обухватају већином кретање социјално угрожених/искључених категорија становништва, што ову популацију чини посебно рањивом током миграције, односно директно утиче на начин њихове емиграције и на отежано позиционирање у друштву дестинације и повратка.

Очекује се да ће резултати истраживања показати да су тражиоци азила управо из најсиромашнијих слојева становништва, ниско квалификовани или неквалификовани радници, који своју егзистенцијалну ситуацију покушавају да реше добијањем азила у некој од европских земаља. У складу са тим, неке од претпоставки су:

- Да су елементи културе сиромаштва битна карактеристика миграција тражилаца азила,
- Да миграције тражилаца азила које су препознате као економске, у основу садрже елементе истинске потребе за азилом у смислу добијања уточишта и заштите,
- Да се азиланти из земаља Западног Балкана суочавају са вишеструком друштвеном искљученошћу током процеса миграција и повратка у земљу порекла,
- Да на њихову емиграцију битно утичу институционална ограничења и званичне политике,
- Да и поред постојећих ограничења, ова категорија азиланата успева да развије сопствене стратегије преживљавања.

3.2.2. Конструисање основе за разговор

С обзиром на то да се подаци у овом истраживању прикупљају посредством дубинског интервјуа, том приликом се користи унапред припремљена основа за разговор. Пошто је битна перспектива испитаника и значење које они сами придају одређеним појавама, питања се формулишу у виду смерница за разговор које ће оставити довољно простора испитаницима за развијање сопствене приче.

Ово истраживање је, између осталог, имало за циљ да испита институционалну димензију проблема миграција азиланата из земаља Западног Балкана, те да проблематизује питања евиденције, статистике, непосредног рада са азилантима и проблемима на које указује позиција ових организација. Из тог разлога, у првом делу, реализовано је истраживање међу 30 представника институција, организација, експерата који се баве проблематиком тражилаца азила и реадмисије у Србији, Македонији, Босни и Херцеговини и европским земљама дестинације.

Вођено је рачуна да питања обухвате податке о делатности и начину рада ових организација са азилантима, као и да објасне њихову досадашњу улогу у креирању политике управљања миграцијама. Издвојено је више питања отвореног типа, која омогућавају организацијама и експертима да искажу све специфичности, проблеме и своја виђења овог феномена. Ове смернице и сугестије имале су нарочиту улогу у конструисању основе за разговор за испитанике, азиланте, и указале су на значај питања о економском статусу и мрежама тражилаца азила током емиграције и након реадмисије.

Дакле, приликом другог дела истраживања међу повратницима реализовани су дубински интервјуи а као смерница за њихово извођење је сачињена основа за разговор (прилог).

Ова основа је обухватила неколико области које су идентификоване као значајне за истраживање искуства миграције повратника.

Први део упитника односио се на период пре прве емиграције, затим следи део који се односи на доношење одлуке о мигрирању и сам ток миграције, те део који се односи на боравак у земљи пријема и трећи део који се односи на околности након повратка. Осим наведена три сета питања у упитнику, постоји и део са основним демографским подацима испитаника који се налази у заглављу упитника.

Поред специфичних питања која се могу издвојити за упознавање са сложеним миграционим током, сваки од наведених делова садржи нека од питања која се понављају као значајна у сваком периоду процеса миграције и повратка. То су:

1. Питања о материјалним и стамбеним приликама

Ова група питања се издваја као значајна јер указује на друштвени положај испитаника, економске прилике и могуће околности које су утицале на одлуку о емиграцији, или чиниоце који су утицали на њихову интеграцију у земљи пријема, као и будуће планове о одласцима. Питања су се односила на информације о врсти смештаја, начину становања, типу куће, опремљености домаћинства, инфраструктури самог насеља у коме се испитаници налазе. Осим питања за испитанике, о важности су и информације прикупљене путем посматрања, непосредно од самог истраживача.

Познавање економске ситуације испитаника је нужно ради закључивања о цикличном карактеру миграције, односно њеном понављању, образложењу захтева за азилом, као и разумевању одлуке о понављајућој емиграцији.

2. Питања о породичним односима

Сазнања о породичним односима су такође значајна за разумевање односа у породици, начинима располагања средствима, те и доношењу одлуке о емиграцији или повратку, односима током боравка у иностранству, ставовима о раду, решавању стамбеног питања, школовању деце, те располагању средствима која су прикупљена током боравка у иностранству.

3. Питања о радном статусу и активности

Ова група питања је такође битна за поређење односа према раду и плановима повратника. Питања се односе на њихово радно искуство пре емиграције, током боравка у иностранству и након повратка. Питања су такође дала могућност испитаницима да изразе које су жеље и планове имали у вези са радом у емиграцији и након повратка.

4. Питања о друштвеним мрежама

Питања о друштвеним мрежама се односе на мреже контакт које су испитаници имали пре одласка и које су стварали током процеса миграције. Ова питања се понављају кроз сваки од периода у процесу миграције и односе се на контакте који су

им указали на могућност емиграције, који су им указали помоћ приликом одласка, помоћ приликом боравка и након повратка у Србију.

3.2.3. Узорак снежне грудве – значај начина узорковања

Пошто се истражује специфична категорија испитаника, односно испитаници до којих је веома тешко доћи и о којима не постоје прецизне нити ажуриране евиденције, у истраживању ће бити примењен узорак грудве снега. Овај вид узорковања налази примену у експлаторним, дескриптивним и квалитативним истраживањима, нарочито у области друштвених наука, а погодан је код истраживања скривених, затворених, тешко доступних или малобројних популација, као и социјалних мрежа (Batić Očovaj, 2016).

Као полазна основа за одабир узорка користиле су се постојеће евиденције Комесаријата за избеглице и миграције Републике Србије и хуманитарних организација, а затим су методом грудве снега једни испитаници упућивали на друге који задовољавају критеријуме за уврштавање у узорак.

С обзиром на предмет истраживања, у питању је намерни узорак, где се испитују типични случајеви а број испитаника није прецизно одређен унапред већ се прилагођава надлазећим случајевима (Milas, 2009).

У вези са самом применом метода случаја, нарочито је био значајан критеријум за избор случаја. Примарни критеријум код студија случаја за избор у узорак јесте релевантност за циљ истраживања. Узорак мора да буде репрезентативан и „корисна варијација димензија од интереса за теорију“ (Seaward, Gerring, 2008 према Milovanović, 2015). Наиме постоје студије случаја које служе провери постојећих теорија и које трагају за случајем којим би тестирали теорију, али и оне које крећу од случаја и затим траже одговарајућу теорију. Други случај је типичан код истраживања која имају конфигуративно идиографску или хеуристичку сврху као што је случај са истраживањем цикличних миграција. Односно, конфигуративне идиографске студије случаја представљају управо студије које дају темељну дескрипцију и могу се користити даље са циљем развоја теорије, док хеуристичке студије индуктивно утврђују нове варијабле, хипотезе, узрочне механизме (Milovanović, 2015). У складу са наведеним карактеристикама студија и одредница истраживања, као и постављеним

циљем истраживања, за узорак су бирани случајеви који представљају типичне представнике за проучавану појаву.

С обзиром на сазнања из секундарних извора података, издвојило се неколико категорија потенцијалних испитаника. Наиме они се разликују према броју покушаја аплицирања за азил, трајању боравка у земљи пријема, искуству претходне миграције, знању језика.

Поред испитаника, повратника, у узорак су ушле и званичне институције. У узорак су укључене институције надлежне за управљање миграцијама у тој земљи, као и друге институције.

Утврђено је да је за сваку од одабраних земаља, битно укључити у узорак институцију надлежну за управљање миграцијама у тој земљи, као и још три јавне институције. Даље, обухваћене су међународне организације које се баве овим питањима, а осим њих обухваћене су и најмање по три локалне невладине организације које непосредно сарађују са тражиоцима азила. Конкретно су интервјуисани представници следећих институција и организација:

Табела 10. Институције/организације које су учествовале у истраживању

Србија	БиХ	Северна Македонија
Комесаријат за миграције Републике Србије – Канцеларија за реадмисију	Министарство за људска права и избјеглице БиХ	Министарство спољних послова – Биро за јавну безбедност Одсек за питања границе и миграција
Центар за социјални рад Града Новог Сада	Кантонални центар за социјални рад Сарајево	Институт за европску политку Скопље
Центар за социјални рад Града Суботице	Центар за социјални рад Илијаш	NVO Ambrela
Центар за социјални рад Општине Палилула	Министарство за избјеглице и расељена лица Републике Српске	NVO KHAM Delčevo
Канцеларија за инклузију Рома АП Војводине	Caritas	NVO Sonce
Центар за социјални рад Општине Чукарица	НВО Ваша права	Центар за ромска заедница Дром
Karitas Dekanata Novi Sad	UNHCR BiH	Црвени крст Македонија
Саветовалиште за повратнике Caritas	Kali sara	UNHCR Macedonia
Екуменска хуманитарна организација	Боља будућност	Национални центар за реинтеграцију повратника
Praxis	Црвени крст Мостар	Македонско здружение на млади правници (Скопје)

У истраживању међу организацијама и институцијама надлежним у области реадмисије су коришћени електронски упитник, телефонски упитник и непосредни разговори са представницима организација.

С обзиром да се ради о истраживању у три земље Западног Балкана, електронски упитник је био први избор због своје економичности и могућности брзог протока информација. Одабран је електронски упитник којем је дефинисан оквир узорковања (Стојшин, 2014б) јер се у узорак бирају специфичне организације. Међутим, с обзиром да одзив за попуњавање електронског упитника није био потпун (износио је 14 враћених попуњених упитника од 40 упућених), интервјуи су реализовани и непосредним разговором телефонским путем, посредством скајпа, видео позива и путем посета организацијама.

За територијални оквир истраживања међу повратницима одређена је територија Србије, с обзиром на податке о упадљиво највећем уделу повратника у овој земљи. Велики део азиланата чине интерно расељена лица са КиМ, а ова лица су већином била расељена на територији Србије пре емиграције у западноевропске земље.

У складу са постојећим сазнањима на основу претходних извора података вођено је рачуна да узорак међу представницима повратника обухвати како представнике мањина, тако и расељене са Косова.

С обзиром на то да је битно током истраживања обухватити типичне случајеве са свим карактеристикама које су претходно утврђене, учачава се да је битно усмерити узорковање на одређену територију која обухвата варијетете појаве. Односно, на основу евиденције и постојећих података о миграцијама, градске средине обухватају велики број повратника, те с у складу са подацима Канцеларије за реадмисију, одабрани градови са највећим бројем повратника: Суботица, Нови Сад, Београд и Ниш.

Начин долажења до испитаника заснивао се на узорку снежне грудве, где су се испитаници налазили посредством комуникације са другим испитаницима из ове популације. Подаци за успостављање иницијалног контакта и комуникације приликом интервјуа, у појединим случајевима обезбеђени су од стране представника организација или експерата који раде са овом популацијом. Основни критеријум за узорак јесте само постојање миграције и повратне миграције, те дужина боравка. Зато су у узорак улазили само испитаници који су у европским земљама боравили најмање 6 месеци у протеклих 5 година. Истраживање је реализовано на узорку од 40 испитаника.

Осим испитаника са којима су реализовани директни интервјуи, током истраживања је уочена потреба за укључивањем и индиректних интервјуа у узорак. Више испитаника који су учествовали у посредним интервјуима пружили су значајне податке о анализираној групи повратника. То су били испитаници који су често комшије и сународници испитаника повратника, који неретко такође имају искуство миграције, првенствено расељености са Косова и Метохије. Ова врста интервјуа је урађена посредством постојеће основе за разговор, прилагођене разговору са овим испитаницима.

Треба напоменути да категорија испитаника која се истражује представља једну од затворенијих за комуникацију и да податке о својој емиграцији нерадо дају, поготово јавним институцијама. Подаци из разговора са представницима центара за социјалних рад и организације Црвеног крста, указују на велики страх који повратници имају у случају обелодањивања података о емиграцији. Разлог за ово се налази у околности да су они неретко настављали да примају новчану социјалну помоћ у Србији и за време трајања емиграције, те се плаше потенцијалног укидања помоћи. Такође сматрају да њихов боравак у Западној Европи може да укаже на побољшање економске ситуације, што може утицати на смањење социјалних давања. Зато је чест случај да представници центра за социјални рад не знају који су од њихових корисника својевремено емигрирали. Отвореност за комуникацију постоји једино код сарадње са хуманитарним организацијама и код ове врсте комуникације је уочено највеће поверење испитаника.

У овом истраживању је за успостављање односа поверења са повратницима било битно да се нагласи да су подаци потребни за научно истраживање, да подаци о личним именима нису потребни и да подаци неће бити коришћени у сврхе евиденције или провере код социјалних служби.

Зато су сви дубински интервјуи реализовани уз сагласност испитаника. Приликом реализације научних разговора сви испитаници су обавештени о потребама и сврхама истраживања. Испитаници су такође пре разговора обавештени да за учествовање у истраживању није предвиђена никаква материјална надокнада.

Када су у питању подаци о етничкој припадности испитаника, током разговора није инсистирано на националном изјашњавању, већ су се испитаници евентуално, током разговора спонтано дотакли овог приликом тема о азилу. Такође није инсистирано на разговору о насиљу, криминалним активностима или хапшењима, већ

су ови подаци прикупљани само у случајевима када су испитаници сами отворено разговарали о томе.

3.3. Анализа рада на терену

Истраживање међу повратницима је реализовано на територији Суботице, Новог Сада, Београда и Ниша у периоду од маја до новембра 2018. године.

С обзиром на то да је интервјуима претходило истраживање међу институцијама и организацијама које се баве овом категоријом миграната, постојале су основне информације које су условиле добру припрему за теренско истраживање, као и информације о првим контактима са испитаницима у сваком од градова.

Осим разговора са испитаницима, у истраживању је материјал прикупљан и путем посматрања. Ово је било значајно за разумевање области које се односе на стамбене објекте, услове становања, карактеристике насеља испитаника. Иако неки аутори (Gud i Het, 1966) повлаче јасну поделу између ова два начина прикупљања података, у истраживању није једноставно разграничити вођење интервјуа и посматрање.

Током овог процеса остварени су контакти са суседима, сарадницима, познаницима повратника, као и разговори са њима. Процес долажења до испитаника и њихово идентификовање и ангажовање у истраживању реализовано је у појединим случајевима уз помоћ и у сарадњи са активистима у хуманитарном сектору а који су у исто време становници ових насеља. На тај начин је лакше остварен приступ испитаницима и реализован разговор са њима. Званичне евиденције и адресе не би успешно функционисале без подршке на терену, јер у пракси се дешава да на адреси једног дворишног стана пријављено пребивалиште има чак 50 лица, а која у реалности станују на другим местима.⁹⁰

У неким случајевима је постојао и допринос представника институција:

– Ја ћу ти рећи, јер то је једна занимљива породица повратника, али као да ти нисам рекла, међу нама, јер не смем да одајем податке. Иди у насеље... и на броју 9

⁹⁰ Ово је био случај са нишким насељем Шљака, где се испоставило да повратника готово и нема у насељу.

су они. Али немој да идеш сама у насеље, нека иде неко са тобом. (представница ЦСР, Србија)

Приликом теренског рада у истраживаним насељима, реализовани су контакти и разговори који нису допринели функцији налажења испитаника, али су значајни јер говоре о постојању извесне социјалне дистанце према популацији у овим насељима, нарочито уколико се има у виду коначна реализација истраживања и успешна реализација интервјуа. Неки од разговора су говорили о следећем:

– *Ако мене питаш, цео Велики рит је био у азилу, ма сви бре... Али нико ти то неће признати, боје се, неће да причају за то. Ето цео Рит да обиђеш, где год да закуцаш, али неће ти рећи.*

– *Па не знам баш да идеш тамо, ако си сигурна, а баш ме чуди. Како ћеш ти то...?*

– *... Ја у то насеље не идем колима... Тамо не возим.*

– *Добро, одвезите ме до улаза у насеље па ћу ја даље сама.*

– *Па не знам, ајде. А како мислите сами?*

– *Не брините, тамо ћу се наћи са познаником који ће ме водити. Радим истраживање.*

– *... Не знам, ја бих Вам саветовао да што пре урадите ту своју анкету и да бежите одатле. Али не улазим тамо...*

– *Ево ово је почетак насеља.* – разговор са возачем такси возила у Нишу приликом одласка у насеље Сточни трг.

– *Шта, нису те дирали?! Овде обично новинаре и све тако те што испитују, одмах отерају, нико овде њих не воли.*

– *Овде имаш азиланата, само неће ти они ништа причати. Посебно ови покривени, они су у свом свету. А били су у азил, ја знам, ма кад ти кажем, али ајде пробај, па ћеш да видиш.*

– *Ја сам био у Шведску, а причао би ти али за 400 евра. Само тако, то је цена ако ћеш да причамо.*

– *Погледај можда тамо оне куће, али не знам како ћеш са њима. Јој, баш су чудни.*

Ово су само неки од примера односа околине према тим људима. Неке од ситуација, иако се нису односиле директно на проблематику истраживања, илуструју почетну дистанцу и однос истраживача према неким појавама на терену. Током истраживања овај однос се мењао како се комуникација са испитаницима интензивирала.

Неке од ситуација су се одвијале на следећи начин:

Ситуација 1.:

– *Извините, да ли су вам пси увек везани овако?*

– *Па нису увек, али некад морам, преко дана док радимо.*

– *Није им то кратко, мислим да се муче?*

– *А мучим се и ја... Па шта може, видиш овде, депонију, смеће, не може да се пусте тако да иду где хоће. Нема ограда, нема двориште, камион стално улази, не може другачије.*

– *Аха, видим...*

Ситуација 2.:

– *Какву кафу ћеш?*

– *Може обична, црна кафа...*

– *Ма знам да ћеш обичну, другу и нема, него хоћеш слађу, горчу, средњу...?*

– *Горчу, хвала...Извините, заборавила сам да немате струју. Немојте ако Вам није згодно...*

– *Ма ништа, ништа... сад ће то брзо...*

Дешава се у насељу Црвена звезда у Нишу. Насеље је у тренутку истраживања било већ неколико месеци без струје. Домаћинства су се сналазила најчешће коришћењем шпорета на дрва. Испитаници су показали интересовање за истраживање, а код испитаника са којим се води разговор окупило се више комисија. У исто време мештани насеља су се припремали за састанак о решавању плаћања струје који се одржавао тог дана касно поподне. Неки од њих су истраживање повезали са проблематиком решавања струје у насељу. Из тог разлога су желели да

разговарају о томе, иако су обавештени да се интервју води искључиво у сврху научног истраживања (*–Волела бих да чујем ако се нешто може да уради, било би добро*).

У кући првих испитаника у овом насељу, у малој соби, налазило се б особа. Разговор је вођен уз осветљење лампе, соба је мрачна и са малим прозорима.

Током интервјуа, у разговор су се укључивали и коментари поводом искључења струје и комуналних проблема у насељу. (*– Они у азил што су отишли, остали су дужни за струју. Отишли, нема их б месеци а ко ће сад да плати за њих*). Наиме, цело насеље има заједничко бројило за електричну енергију и плаћање се врши обједињено те се средства за ту намену прикупљају у насељу, па понекад настају неспоразуми.

Састанак је одржан у културном центру, који се налази у бараци на крају насеља. Ауторка је присуствовала овом састанку, на позив испитаника и осталих мештана (*– Она је наша, из Новог Сада је и ту је за докторат, биће сада са нама да слуша...*), што је било корисно за упознавање са приликама у локалној заједници и даљу комуникацију са испитаницима.

На терену, током разговора конверзација није имала исти карактер са сваким од испитаника и током прикупљања података издвојила су се три типа испитаника⁹¹:

1. Отворени – опширан тип

У ову групу спадају најчешће испитаници мушког пола, који су отворени за разговор, желе да причају о свом искуству миграције али такође разговор усмеравају на коментарисање окружења, породичне, политичке ситуације, друштвене неправде. Издваја се један од представника ове категорије испитаника:

Мушкарац, стар 24 године, ожењен, живи у кући са више породица у Суботици. Његову породицу чине он, супруга и троје деце. Боравио је са породицом неколико месеци у Аустрији. Није успео да се запосли на месту које је планирао, у фризерској занатској радњи. У Аустрији су боравили код фамилије, са којима су покушавали да раде послове у зони сиве економије. Разочарани и поучени туђим искуствима увиђају да су шансе за останак у Аустрији немогуће и враћају се у Србију. У разговору често

⁹¹ На методолошки значај типологије испитаника који су учествовали у истраживању указано је већ у социолошкој студији Гордане Вуксановић „На путу до куће“ (Вуксановић, 1997). Ова типологија указује на однос поверења и успех комуникације између истраживача и испитаника, као и на успешност самог научног разговора који се увек формира као друштвени однос (Милић, 1996).

указује на обрасце и злоупотребе других који бораве у иностранству. Такође коментарише сопствену ситуацију у Србији и поступке према мањинама:

– *Нема за нас живота, посебно овде, ни тамо није тако како причају. Ка погледаш овде, сад се више брине о избеглицама из Сирије него о нама што смо овде. Мислим сви смо ми људи, ја знам, и ти и ја и ти Сиријци, али где је то људски да сад из хуманитарне помоћи, гледам пре пар дана, како стоје ту код раскрснице у С. и деле конзерве, ја питам за конзерве за нас, хтела је да ми да, кад је сконтала да причам српски и да нисам Сиријац каже не може, то је за избеглице. Па шта и ја сам био избеглица, са Косова смо дошли, а опет овде таква политика, каже ви нисте избеглице, ви сте наши, Косово је Србија. А опет те не сматрају својим, јер после ипак сви ти кажу ви сте Цигани, сви те гледају као Цигана, а још ми смо муслимани. А на Косову нас исто гледали као Цигане, кажу нисте ви наши, а радите за Србе, на српској сте страни, таман тако да нас се реши. Неће те нико у својој земљи, а на крају не знаш ни шта си... (М, 24)*

2. Отворени – фокусиран тип

Овом типу припадала је већина испитаника, а разговор са њима се одликује садржајним излагањем, са током који се одвијао у складу са смерницама за интервју.

– *Да ишли смо у азил. Били смо две године. Прво смо се сместили у хајм⁹², у К. Да после смо прешли у Б. Задовољни смо били, тако смо и мислили да буде. Прво смо чули од наших, видели да сви наши иду, па смо тако... Купили карте за бус, све редовно са пасошима смо прешли границу. (Ж, 28)*

...Били смо, добијемо паре на месец дана, социјално те прати, све ти помогне. Када купиш нешто, шта треба за стан, после им све покажеш рачуне. Деца су ишла у школу, ми смо чекали азил, продужавали да боравимо. Али смо морали да се вратимо, добили смо патир на крају да нас одбијају. (Ж, 31)

3. Суздржан тип

⁹² Колективни смештај у Немачкој.

Овај тип саговорника одговара најчешће испитаницима женског пола. У питању су особе које исказују благу бојазан или почетно оклевање од учешћа у истраживању. Овај тип испитаника је био најмање заступљен у истраживању.

Један од примера је испитаница из Суботице која је била у Немачкој са мужем и децом. Након повратка су успели на саграде малу кућу, међутим не говори много о времену проведеном у Немачкој. Наглашава тешкоће егзистенцијалне ситуације, повремено гледа у најстарију ћерку и пита да јој појасни питање:

- *Били смо, у Немачку... Једанпут,*
- *...тамо нам се једно дете родило,*
- *...не знам сад тачно од када (упитно гледа у ћерку)*
- *Да ево, мало смо побољшали, купили смо нешто, ово земље мало и направили кров да имамо (показује на плац на којем је саграђена мала скромна кућа која је још у процесу дограђивања)*
- *Ето, сналазимо се видите.*
- *... Не знам, ишла бих опет, волела бих само да можемо нормално да живимо.*
(Ж, 45)

На сличан начин се одвијао разговор са једном испитаницом, снајом у породици повратника у Нишу. Испитаница је најмлађа у породици, несигурна приликом интервјуа којем су присуствовали сви укућани.⁹³ На питања у почетку одговара кратко:

- *Да, ми смо ишли у азил.*
- *У Немачку.*
- *Не знам колико. (гледа у укућане)*
- *Да, у хајм смо били. Није лоше.*

Након извесног времена у разговор са осталим укућанима се укључио сарадник у истраживању, који станује у махали, те је започео разговор на теме које нису у вези са истраживањем и тичу се њихове свакодневнице (*Ајде да ми сад видимо шта ћеш за ону гвожђурију испред, да неко дете не настрада, и даћеш ми број, за оно што треба,*

⁹³ Интервјуима су неретко присуствовали и остали чланови породице, некад су такође учествовали у разговору, с обзиром да је истраживање реализовано у домаћинствима где више чланова станује у мањем простору па најчешће бораве у једној просторији. Неки разговори су реализовани и испред кућа или у двориштима.

што смо причали...). На тај начин је настављен интервју са испитаницом која је постала отворенија јер укућани више нису слушали разговор.

4. Резултати истраживања и дискусија

У овом делу рада изложени су резултати истраживања које је реализовано на терену а анализа се употпуњује резултатима истраживања међу представницима организација и институција. Излагање се прво задржава на приказу података о насељима у којима је реализовано истраживање и њиховим карактеристикама и улози у процесу емиграције. Такође се издвајају демографске карактеристике испитаника, те преглед њихових прича о искуству миграције. Даља анализа се бави карактеристикама њихове миграције на микро нивоу по најзначајнијим областима које су идентификоване.

4.1. Демографске карактеристике испитаника

Истраживање је обухватило укупно 40 испитаника из градова Суботице, Новог Сада, Београда и Ниша. У сваком граду су реализовани интервјуи са 10 испитаника. Индиректни интервјуи су реализовани са 10 испитаника. То су били комшије и познаници повратника са којима је вођен разговор у процесу долажења до испитаника. Осим индиректних интервјуа, током процеса контактирања испитаника остварено је вишеструко више неформалних контаката са члановима локалне заједнице у којој је реализовано истраживање, тако да број остварених контаката износи до 200.

У истраживању је учествовало 17 жена и 23 мушкарца. У питању су највише млађи испитаници између 30 и 50 година (Табела 11).

Највише испитаника (14) старо је од 26 до 35 година, а само један испитаник старији је од 55 година. Већина испитаника је млађа од 35 година, у браку су и живе у породици са децом.

Табела 11. Старосна структура испитаника

Старосна категорија	%	Број испитаника
18–25	22,5	9
26–35	35,0	14
36–45	25,0	10
46–55	15,0	6
55+	2,5	1
Укупно	100,0	40

Укупно 14 испитаника живи у брачној а 15 у ванбрачној заједници (Табела 12). У неким случајевима (укупно 10), у питању су вишегенерацијске породице.

Табела 12. Структура испитаника према брачном стању

Брачно стање	%	Број испитаника
У браку	35,0	14
У ванбрачној заједници	37,5	15
Нису заснивали брак/ванбрачну заједницу	17,5	7
Обудовели	7,5	3
Разведени	2,5	1
Укупно	100,0	40

Свих 7 испитаника који нису заснивали заједницу, живе са својим родитељима или ужом и широм родбином. Код ових испитаника су неки од чланова домаћинства такође учествовали у разговорима уколико су били присутни и то су најчешће били њихови отац, мајка, стриц.

У истраживању су доста заступљене (22) породице са више од троје деце (Табела 13). Сви испитаници који живе у заједници имају децу, највише (19) има између 4 и 6 деце (Табела бр. 18). Неки од испитаника (8) имају одраслу децу која су се доста рано осамосталила, док само млађа деца тренутно живе са њима. Чак 3 породице имају више од 6 деце.

Табела 13.: Структура испитаника према броју деце

Број деце	%	Број испитаника
Без деце	17,5	7
1–3 деце	27,5	11
4–6 деце	47,5	19
Преко 6 деце	7,5	3
Укупно	100,0	40

Међу земљама дестинације доминира Немачка, и као последњу земљу дестинације је навело 33 испитаника (Табела бр. 14). Остале земље се појављују као земље дестинације код веома малог броја испитаника. Зато је питање избора земље пре емиграције посебно анализирано и разматрано у разговору са испитаницима.

Табела 14. Подаци о последњој земљи дестинације

Држава	%	Број испитаника
Немачка	82,5	33
Аустрија	2,5	1
Белгија	5,0	2
Француска	2,5	1
Италија	2,5	1
Швајцарска	5,0	2
Укупно	100,0	40

Већина испитаника (16) је остала у земљи дестинације између 6 месеци и годину дана. Њих 10 је боравило последњи пут у емиграцији мање од 6 месеци (Табела 15). Неки од њих су имали искуства са дужим боравцима у трајању од више година, али у претходном периоду пре примене Споразума о реадмисији.

Табела 15. Трајање последњег боравка у земљи дестинације

Трајање	%	Број испитаника
Преко 2 године	10,0	4
Између 1 и 2 године	25,0	10
6 месеци – 1 година	40,0	16
Мање од 6 месеци	25,0	10
Укупно	100,0	40

Кратки боравци у њиховим савременим миграцијама упућују са једне стране на рестриктивност миграционе политике, али на другој страни и да је потребна анализа мотива за емиграцијом.

Управо испитаници са више краћих боравака, који су заступљени у узорку (Табела 16), упућују да је карактер савремених миграција азиланата реверзибилан, да има циклични карактер.

Табела 16. Број боравака у емиграцији

Број боравака	%	Број испитаника
1 одлазак	42,5	17
2 одласка	30,0	12
3 одласка	20,0	8
Више од 3 одласка	7,5	3
Укупно	100,0	40

Већина учесника у истраживању је боравила у иностранству једном (17) или два пута (12), а 8 испитаника је емигрирало 3 пута.

4.1.1. Сличности и разлике испитаника у односу на место живљења

Осим основних демографских карактеристика испитаника, нагласићемо и специфичности насеља у којима је реализовано истраживање, али и карактеристике по којима се групе испитаника по насељима разликују.

Наиме истраживање је реализовано у 4 града у републици Србији. Ови градови у исто време спадају у највећа урбана насеља у Србији, а и у градове са највећим бројем повратника. Концентрисање социјално угрожене популације у градовима јесте карактеристика ове друштвене категорије. Најчешће се насељавају у посебним деловима градова, у издвојеним насељима, што је карактеристично и за испитанике у овом истраживању. Међутим, резултати истраживања, су указали на извесне разлике ових испитаника у градовима.

Табела 17. Карактеристике повратника по градовима

Суботица	Нови Сад	Београд	Ниш
-више испитаника са променама места боравка -заступљени су испитаници са КиМ -бољи услови становања - више испитаника са намерама да поново емигрирају	- заступљени испитаници са КиМ -становање у насељима са одликама слама -у већини случајева ангажовање у сакупљању секундарних сировина	- популација са честим променама боравка - становање у неформалним насељима, неретко у сламовима - заступљене цикличне миграције - чешће запошљавање повратника (ЖКП)	- више испитаника станује у махалама - наводе да су староседеоци у граду - нису заступљени испитаници са КиМ

Испитаници из Суботице су најчешће лица која су имала искуство мигрирања унутар земље. Неретко су то лица са КиМ, која су тражила азил у некој од земаља ЕУ, а стицајем околности су се населила у овом граду. Ретко станују у сламовима, обично су насељени разуђено у појединим деловима града. Због близине границе и постојања бивље пијаце, чешће се баве препродајом робе.

Испитаници у Новом Саду, станују у неформалним насељима која су лоше опремљена. У питању су лица која су такође више пута мигрирала и у оквиру Србије и на међународном нивоу. У већини се баве сакупљањем секундарних сировина.

Ситуација са испитаницима у Београду је слична, али се издваја већи број формално запослених, у јавно комуналном предузећу.

Нешто више специфичности се уочава код популације испитаника у Нишу. Овде се нису сусрела интерно расељена лица са КиМ, а испитаници често наглашавају да су староседеоци. Такође се истиче повезаност у оквиру локалне заједнице, поготово код становања у махалама. Овде се сусрећу породице које станују на истом месту више генерација, те не бележе искуство честог пресељења. Уочава се и нешто бољи материјални статус ових породица, куће су од чврстог материјала, породице вишегенерацијске. Њихова емиграција је била повезана са општим трендом емиграције у ЕУ, као и са родбинским везама у дијаспори. Ове породице иначе имају снажне везе са дијаспором, што утиче на побољшани материјални положај ове популације.

4.2. Карактеристике насеља

Градови који су одабрани за истраживање бирани су у складу са критеријумом постојеће евиденције о броју повратника који се упућују у одређене градове у Србији.⁹⁴

Подаци Канцеларије за реадмисију у оквиру Комесаријата за избеглице и миграције за 2017, 2018. и 2019. годину, када се посматра брј повратника по насељима, показују да се највећи број азиланата враћа у Београд, Нови Сад, Ниш и Суботицу (Табела 18).

⁹⁴ Подаци о броју повратника по градовима на <http://www.kirs.gov.rs/articles/readizvestaji.php?type1=47&lang=SER&date=0>

Табела 18. Градови са највећим бројем повратника у Србији

Година	Београд	Нови Сад	Суботица	Ниш
2017.	224	96	75	91
2018.	180	33	30	60
2019.	101	38	26	56

Извор: Izveštaji Kancelarije za readmisiju za 2017, 2018. i 2019. godinu⁹⁵

Подаци из табеле показују податке за општине са највећим бројем повратника на основу наведених извештаја. Број повратника у Табели 18. обухвата само број званично евидентираних лица, док је број у стварности већи и није прецизно утврђен (број евидентираних повратника у Србију по годинама налази се у Табели 6.). Такође се види да се број повратника смањује у појединим општинама у 2018. години и да велики број повратника долази у београдске општине Земун и Палилула. Дакле највећи број повратника се враћа најчешће у веће општине у Србији.⁹⁶

Уочено је да већина испитаника станује у неформалним насељима ових градова са неизграђеном инфраструктуром, разуђеним улицама и у нехигијенским условима. Испитаници су идентификовани најчешће у овим насељима, иако су неки од њих из мешовитих делова насеља, односно стандардних насеља где станује општа популација. Такође се може приметити да су горе наведени делови градова карактеристични за насељавање социјално угроженог становништва и према особеностима се могу сврстати у ред подстандардних насеља. Према критеријумима УН међу одлике подстандардних насеља убрајају се (UN, 2007):

- неадекватан приступ пијаћој води;
- неадекватан приступ санитарној и другој инфраструктури (непостојање водоводне мреже, канализације, септичких јама, саобраћајне мреже, сервиса градске чистоће);
- лош квалитет стамбених јединица;
- пренасељеност;
- несигуран правни статус објеката (нерешени својинско правни односи над кућама или земљиштем).

⁹⁵ Извештаји за све општине у Србији доступни на http://www.kirs.gov.rs/wb-page.php?kat_id=44

⁹⁶ Ово је потврђено и у разговорима са координаторима за ромска питања и представницима невладиних организација у Србији.

С обзиром на истраживачки значај средине и карактеристика насеља у којој живи социјално угрожено становништво издвојиће се неке од одлика ових насеља у сваком од градова у којима је реализовано истраживање.

Насеља у Београду

Град Београд на својој територији броји преко 125 неформалних насеља (Масица, 2002). Ова насеља су настала у различитим временским периодима и датирају са почетком насељавања од пре Другог светског рата, па све до деведесетих година 20. века, а сва се одликују неким карактеристикама подстандардних. Међу најпознатија насеља спадају Мали Лесковац, Орловско насеље, Котеж, Депонија и Босутска.

Орловско насеље спада у једно од најстаријих неформалних насеља у Београду и почело је да се насељава пре 1900. године (Јовановић, 2014). Једним делом припада стамбеној зони, а делом обухвата зону предвиђену за зелене површине и јавне објекте. Насеље је мешовито и у њему ромско и неромско становништво станује једно до другог. Један део насеља обухвата куће које су саграђене на државном земљишту које није парцелисано и не поседује инфраструктуру. Највећи део насеља поседује уређене саобраћајнице, водовод, канализацију и електричну мрежу.

Фотографија 2: Орловско насеље у Београду

Izvor: sopstvena arhiva⁹⁷

Куће су већином од чврстог материјала, а главне улице су асфалтиране. У насељу се такође налазе новосаграђене зграде за социјално становање у којима су

⁹⁷ У даљем тексту, све фотографије испод којих се не наводи извор, део су сопствене архиве која је настала у току овог истраживања.

насељени становници некадашњег импровизованог насеља Белвил. Ово насеље је расељено и срушено ради изградње.

Друго београдско насеље у којем је реализовано истраживање је Мали Лесковац на Миријевском брду, које припада општини Палилула. Ово насеље је касније насељено, од 1970. године, иако је у грађевинској зони, оно је бесправно грађено. У насељу живи око 400 породица, а у подстандардном делу насеља са карактеристикама слама живи око 100 породица (Ibid). Један део насеља је на државном земљишту, тај део је нехигијенски и инфраструктурно неопремљен. Само је централна улица делимично формирана, асфалтирана док су остале улице са разуђеним кућама. Куће нису увек грађене од чврстог материјала, већином су импровизоване. Истраживање је реализовано у подстандардном делу овог насеља, с обзиром на највећи удео социјално угрожених породица повратника у овом делу.

Фотографија 3. – Улаз у подстандардни део насеља Мали Лесковац

Фотографија 4: Део насеља Мали Лесковац

Фотографија 5: Кућа у насељу Мали Лесковац

Насеља у Новом Саду

У Новом Саду се може издвојити више насеља са одликама подстандардних, која цела или делимично поседују ове карактеристике. Овде се могу издвојити насеља Велики рит, Бангладеш, Адице и Шангај. Социјално угрожено становништво станује у неформалним облицима становања разуђено у и неким другим деловима града, али ова насеља се одликују највећом концентрацијом социјално угрожених категорија, ромског становништва, интерно расељених лица и повратника. Истраживање је реализовано у насељима Велики рит, Бангладеш и Адице.

Фотографија 6: Улица у насељу Велики Рит

Велики рит спада у највеће подстандардно новосадско насеље, простире се на површини од 8 ха и насељава га преко 200 породица. Насеље настаје после 1990. године, на државном земљишту које је склоно избијању подземних вода што додатно утиче на услове живота и становања (Јовановић, 2014). Насеље је настајало неплански, без адекватне инфраструктуре. Тренутно ово насеље поседује електричну мрежу са свега 27 легално прикључених објеката, док је на водовод прикључена већина домаћинстава. Канализација не постоји у овом насељу и саобраћајнице нису уређене.

Фотографија 7: Насеље Велики рит у Новом Саду

За Велики рит је карактеристично да депонија отпада која се налази поред насеља настаје уз насеље, а не насеље уз њу.

Насеље Бангладеш се налази на периферији Новог Сада и насељава га око 70 породица (Ibid). Настало је од некадашњег пољопривредног предузећа, где су седамдесетих година 20. века, насељене ромске породице које су остале без домова након пожара у градској зони. Улице нису асфалтиране, насеље поседује струју, а водовод не.

Адице представљају мешовито насеље са око 170 објеката у којима живи ромско становништво. Поседује више карактеристика урбаности у односу на претходно наведена насеља. Већина објеката има струју и воду, земљиште је у стамбеној зони а велики број породица је започео процес легализације објеката.

Насеља у Суботици

У граду Суботици се породице повратника налазе у насељима Зорка и Пешчара, али и у другим деловима града поред насеља без карактеристика подстандардних⁹⁸. Примећује се да се делови насеља са више карактеристика подстандардних и социјалне угрожености налазе на ободима града, у близини бувље пијаце, или некадашњих фабрика. Ови делови насеља немају карактеристике слама, а инфраструктурно су

⁹⁸ Локални акциони план за унапређење положаја Рома Града Суботице
http://www.subotica.rs/documents/LAP_Subotica_Romi.pdf

опремљени, са изузецима појединих домаћинстава.⁹⁹ У Суботици се такође могу сусрести породице повратника које су насељене у старим сеоским кућама које су дониране у оквиру општинских пројеката подршке.

Фотографија бр. 8: Улица у Суботици

Насеља у Нишу

У Нишу постоји више неформалних насеља са одликама подстандардних, са преко 8000 становника према проценама¹⁰⁰. Најпознатија неформална насеља у Нишу су Сточни трг, Црвена звезда, Београд мала, Курвин град, Шљака, 12. фебруар. Ова насеља су мешовита, где станује и ромско и неромско становништво, док су интерно расељени са Косова у највећем броју насељени у насељу Шљака.¹⁰¹ Ромско становништво станује и у другим деловима Ниша, у урбаним насељима, међутим овде се издвајају насеља у којима доминира социјално угрожено становништво и особе које су подносиле захтеве за азил у иностранству. То су подстандардна насеља, лоше опремљена инфраструктурно.

Истраживање је реализовано у насељима Сточни трг, Мраморска (посебан део насеља Сточни трг) и Црвена звезда. Оба наведена насеља се одликују збијеном,

⁹⁹ Ово се може окарактерисати као „расуто сиротињско становање“ које представља посебан морфолошки тип, који није довољно истражен у Србији и најчешћа сазнања о њима се темеље на основу посматрања истраживача. Одликује се сиромашним кућама које нису све концентрисане на једном месту, већ су расуте по насељу и измешане са другим кућама и становима које нису увек подстандардног типа (Vuksanović-Macura, Macura, 2007:43)

¹⁰⁰ <http://www.ni.rs/wp-content/uploads/LAP-za-Rome-2017-2019-ceo.pdf>

¹⁰¹ [file:///C:/Users/LJUPKA/Downloads/20170302%20LAP%20Roma%20Nis%20\[rs\].pdf](file:///C:/Users/LJUPKA/Downloads/20170302%20LAP%20Roma%20Nis%20[rs].pdf)

густом насељеношћу, неправилним улицама и скромним кућама. Насеље Сточни трг је највећим делом конципирано као махала и у овом делу насеља доминирају куће од чврстог материјала. Становништво је претежно ромско и у махали су заступљене вишегенерацијске породице које станују у заједничким кућама, као и развијена заједнице суседства.

Посебан део овог насеља чини обод насеља и улица Мраморска који имају карактеристике слама. То је део насеља који је изграђен на остацима старог јеврејског гробља, па се некад назива и Јеврејско гробље. Овде су заступљене мање куће, уцерице, куће од дрвета и око кућа су формиране мање депоније. Становништво у овом делу насеља је посебно угрожено, без текуће воде у домаћинствима и живи у лошим хигијенским условима.

Део насеља Црвена звезда (део у којем станују припадници ромске мањине) је такође урбанистички неуређено, састављено од спонтано насталих мањих кућа и одликује се густом насељеношћу и формирањем мањих депонија у оквиру насеља.

Фотографија 9: Насеље Црвена Звезда у Нишу

Питања становања азиланата

Када се истраживање бави питањима социјалне неједнакости и искључивања незаобилазан је осврт на проблем становања проучаване популације. Становање се наглашава као императив у дискурсу људских права у већини међународних докумената. Оно се препознаје као предуслов егзистенцијалног збрињавања и

предуслова свакој социјалној интеграцији. Посебно се наглашава значај становања за социјалну интеграцију повратника по основу споразума о реадмисији (Ćurčić, 2015).

Питање становања се посебно наглашава приликом анализе положаја у процесу миграција, избеглиштва и интерног расељавања. У том смислу, проблем становања је током истраживања обухваћен као значајан, и то приликом истраживања положаја азиланата пре емиграције, током боравка у иностранству и након повратка.

Проблем становања испитаника пре емиграције је значајан из неколико разлога. Он много говори о економском положају испитаника пре емиграције, сталности или привремености њиховог боравка, социјалним мрежама у заједници и могућностима за будуће решавање стамбеног питања.

Конкретно међу испитаницима у овом истраживању, према становању пре емиграције могу се разликовати:

1. Испитаници који су пре одласка становали у истим насељима
2. Испитаници који су пре одласка становали у другом граду
3. Испитаници који су пре расељавања становали у насељима на КиМ (Табела 19)

Табела 19. Структура испитаника према месту становања пре емиграције

Место становања пре емиграције	Укупно	Исто место становања пре и после емиграције	Друго насеље исте општине	Друга општина	КиМ
Број породица	40	21	5	4	10
%	100,0	52,5	12,5	10,0	25,0

Скоро половина испитаника (19) је имала искуство пресељења пре одласка у земље Западне Европе. У неким случајевима су у питању унутрашње миграције у различите општине у Србији или друга насеља исте општине. Такав је случај три испитаника из насеља Белвил у Београду.

Већина испитаника је пре емиграције имала неко искуство пресељења, осим промене насеља, код 9 испитаника у питању су биле и селидбе у оквиру истог места.

Разлози за то су често лични, породични, јер су неки након промена у породици мењали место живљења. Такође је долазило до девастације или рушења кућа у којима су азиланти живели, те након повратка одлазе у други смештај. Ово је била и последица недефинисаних својинских односа, због чега је понекад долазило до

заузимања или рушења кућа. Ево неколико карактеристичних примера:

– *Имао сам кућу, од мог оца, тамо сам рођен, растао... Цео живот смо тамо живели, и онда је срушена... Кажу да немам никаква права, та земља није била моја, немам папире, ко да сам ја нешто знао... Кад смо дошли нигде куће више није било... Зато смо сад овде код таста, а у К. смо живели. Морали смо тако, а ево гурамо се овде (Случај повратника који је имао кућу у једном приградском насељу код Новог Сада, на државном земљишту, без дефинисаних својинских односа. Током боравка ове породице у Немачкој кућа је срушена) (М, 43)*

– *Ја сам живела код маме, а сад ћу овде у другој кући кад је средим. Па бар да деца имају где да спавају. Фали ми још материјала, али сакупићу нешто. (Ж, 37)*

– *Ја сам таман средио да се одвојимо жена, деца, ја, али ето несрећа. Таман сам успео из азила нешто да сакупим и да средим ово, али видиш. А рекао сам у азил више не идемо, коначно смо купили за овде и кухињу и тепих, купатило средили, туш кабина све ново. А да је добро било у азил, није. Уопште то није добро, мучио сам се и малтретирао жену и децу, сви се сељакали, само да нешто пара донесемо и сад види. (М, 37)*

– *Ево ово је једна од кућа људи који су отишли у азил... Они су се вратили, али су кућу прежалили, купили су нешто, направили тамо у Малом Лесковцу... Знате ово је више православни крај, а тамо има више муслимана, ваљда су тако ишли, па им је тамо боље... (разговор са комшијом азиланата у Београду)*

Неки од испитаника су пре емиграције променили насеље, што се види на примеру Београда. Неформално насеље Белвил је претходно расељено, те су за његове становнике саграђени социјални станови на подручју Орловског насеља. Живот азиланата је и у том насељу је био веома тежак и обележен угроженошћу егзистенције:

– *То је било тако картон насеље, нисам ишао у школу... бавили смо се секундарним сировинама, примали социјалу па се тако накупило нешто, али све је то мало... Овде је*

боље, ново је изолација, под, плочице, купатило... Нова зграда видите, али живимо и даље од социјалне и сировина (М, 30)

– Да били смо прво живели у картон сити, тамо смо скупљали сировине. Сад ово овде је боље, само је социјала мала. (Ж, 28)

Специфична је категорија испитаника са КиМ. У 4 случаја у питању је и расељавање са КиМ и мењање општина након интерног расељавања. Подаци о испитаницима са КиМ показују да је то број испитаника који су рођени на КиМ, али показано је и да су у извесном броју случајева ови испитаници 1999. одлазили директно у европске земље где им је додељен статус привремене заштите. Овим лицима је тај статус у годинама касније укинут те су депортовани у Србију. Након тога се бележе унутрашње миграције у Србији и поновна емиграција у земље западне Европе.

Када су у питању одлике насеља у којима испитаници живе, у већини случајева се ради о становању у неформалним насељима и неусловним објектима или скромнијим кућама.

Табела 20. Структура породица према врсти насеља у којој станују

Тип насеља	Урбано насеље	Махала	Нехигијенско насеље/Слам	Периферија насеља	Укупно
Број породица	11	5	16	8	40
%	27,5	12,5	40,0	20,0	100,0

Међу врстама насеља издвојиле су се категорије које станују у:

1. Урбаним четвртима,
2. Махалама,¹⁰²
3. Нехигијенским насељима/сламовима,¹⁰³

¹⁰² Махале представљају стара градска средишта на Балкану која потичу из 19. века. Одликују се уситњеном градњом, уским улицама, као и спратном градњом која је карактеристична за 20. век (Vuksanović Масуга, 2007). Део овог истраживања је реализован у махали у Нишу.

¹⁰³ Нехигијенска насеља и сламови представљају форме које није увек могуће разликовати јер поједина насеља у којима је реализовано ово истраживање (Велики рит у Новом Саду, Сточни трг у Нишу,

4. Периферији,

Највећи број испитаника долази из нехигијенских насеља и сламова, која спадају у ред насеља са најтежим условима становања. У питању су испитаници са најтежом егзистенцијалном ситуацијом. Такође, испитаници из урбаних насеља, спадају у ред социјално угрожених и њихово становање спада у ред поменутог расутог сиротињског становања.

Становници махала станују у нешто бољим условима, али се објекти такође одликују пренасељеношћу што је такође карактеристика становања сиромашних.

Неки подаци о условима у насељима у којима је реализовано истраживање такође указују на егзистенцијалне тешкоће становништва. Наиме струју, у својим домаћинствима има свега 16 породица, док чак 17 породица користи заједничко бројило за струју. То значи да се у целом насељу не обезбеђује довољан напон струје те да не могу увек да се користе сви уређаји. Канализацију има 12 домаћинстава, а 18 лица живи у асфалтираној улици.

Табела 21. Инфраструктура у насељима у којима породице испитаника станују

Инфраструктурна опремљеност	%	Број породица
Струја	40,0	16
Струја – једно бројило за цело насеље	42,5	17
Текућа вода	75,0	30
Канализација	30,0	12
Асфалтирана улица	45,0	18

Овакви услови становања директна су последица нерешеног питања становања социјално угрожене популације из претходних деценија. Наиме, током социјализма механизам стамбеног збрињавања је био тако конституисан да је градња и дистрибуција станова била контролисана од стране државе. Држава је на тај начин била главни актер у обезбеђивању станова, међутим, у недостатку тржишног механизма, овај вид збрињавања није обухватио све категорије становништва. Односно, ову привилегију су имали друштвени слојеви као што су политичка елита,

Мали Лесковац у Београду) поседују у исто време карактеристике слама и нехигијенских насеља, те није увек могуће разграничити их, те се у овој табели сврставају у једну категорију.

стручњаци, службеници, висококвалификовани радници, док су најсиромашнији слојеви остајали без решеног стамбеног питања (Петровић, 2017). Они су се најчешће ангажовали у самосталној градњи, често без правно регулисаног статуса некретнине. Ромска насеља су тада имала карактер издвојених подручја, која су популационо расла уз нелегално проширивање стамбених јединица. Овај вид толерисања нелегалне градње током социјализма се може сматрати обликом „индиректне социјалне политике“ у становању, којом се компензовао недостатак социјалних станова за све категорије становништва (Петровић, 2017: 114).

Ширењем овог процеса и репродуковањем неформалних насеља, социјално угрожене категорије су најчешће остале насељене у измештеним, неформалним, нехигијенским и инфраструктурно лоше опремљеним насељима. Живот у овим насељима је одликовала висока стопа сиромаштва, стамбене и социјалне искључености, материјалне депривације који су доприносили додатној стигматизацији сиромашног становништва. Ово су између осталог и разлози одласка у иностранство код појединих испитаника. Њихови одговори указују и на недовољну „везаност“ за место боравка због честих селидби и подстанарства, као и егзистенцијалној угрожености:

– *Да, ми нисмо тада имали овако срећену кућу. Била је мала и од даске, најлона. Мало мало па кров се одува.* (Ж, 26)

– *Ми смо били подстанари, селили се стално нисмо имали своје. Што онда да не пробам преко, па нисмо навикли нигде ту. Али није то тек лако. Мисле сви Цигани воле да се селе,ма нико не воли. Али кад је она ситуација, шта да радиш?* (Ж, 45)

– *Било ми је ужасно. Ајде лети и још некако али зими, нема овде изолација, хладно, немамо шта да ложимо. Па онда после зиме кад крене подземна вода, све буде поплава, вода, блато окол. Сви по води идемо, па смрди, па прљаво.* (М, 52)

Период проведен у земљама у којима је тражен азил није у свим случајевима нарочито временски дуг период током којег је решено стамбено питање азиланата. И поред тога, тражиоци азила су били стамбено збринути у земљама дестинације, а међу типовима становања издвајају се привремени смештај, смештај код рођака и рентирани смештај (Табела 22).

Табела 22. Подаци о врсти становања азиланата у земљи дестинације

Врста смештаја	%	Број породица
Привремени смештај	72,5	29
Смештај код рођака	10,0	4
Рентирани смештај	17,5	7
Укупно	100,0	40

Највећи број испитаника је користио додељени привремени смештај, а након њега уколико извесни период остану у земљи дестинације и стан који им је додељен од стране служби. Мањи број азиланата је био смештен код рођака или је рентирао смештај. Овим мерама се прибегавало обично уколико је у питању емиграција у друге земље осим Немачке или уколико се у Немачкој остајало нерегуларно.

Током истраживања је идентификовано неколико начина решавања стамбеног питања азиланата након повратка, односно то су начини решавања стамбеног питања повратника у време истраживања.

Наиме, највише испитаника бесправно је градило куће на туђем плацу (21), док је на сопственом плацу без дозволе градило 6 породица. У питању су следећи видови:

Табела 23. Структура испитаника према типу становања

Тип становања	Број породица	%
Укупно	40	100,0
Бесправна градња на туђем плацу	21	52,5
Бесправна градња на сопственом плацу	6	15,0
Легална градња	8	20,0
Станови у новоградњи	2	5,0
Рентирање	3	7,5
Нужни смештај	0	0,0

1. Бесправна градња на туђем плацу/земљишту

У ову категорију стамбених објеката спадају куће у нехигијенским насељима и сламовима, на земљишту које често није предвиђено за градњу и у државној је својини. На овим подручјима куће су спонтано прављене, улице су неправилне и

временом се формира депонија уз насеље. Насеље у којем доминира овај вид градње представља Велики рит у Новом Саду.¹⁰⁴

2. Бесправна градња на сопственом плацу

Заступљена је у насељима у којима поред Рома живи и неромско становништво. Куће су најчешће од чврстог материјала, улице су формиране и присутна је инфраструктурна опремљеност. Један део ових објеката је и у поступку легализације чиме се ствара предуслов за подобност донација и помоћи за унапређење градње. Као пример могу да послуже насеља Адице у Новом Саду или Црвена Звезда у Нишу.

3. Легална самоградња

Представља поступак у којем породица сама или уз помоћ мобе гради кућу на сопственом земљишту и на основу грађевинске дозволе. На овај начин ромска популација гради најчешће велике и комфорне куће (Vuksanović-Mасura, Масura, 2007), међутим током теренског истраживања нису сусретани испитаници са овим видом стамбеног решења.

4. Станови у новоградњи

Ови станови се сусрећу код малог броја социјално угрожених којима су додељени нови станови као надокнада за имовину која је срушена у процесу реконструкције неких делова града. Овај вид надокнаде је планиран да буде у сразмери са површином претходне имовине породице. С обзиром да су претходне куће социјално угрожених најчешће веома мале и лошег квалитета, тиме су додељени станови најчешће веома мале квадратуре, недовољне за многочлана домаћинства, што често резултира девастацијом стамбеног простора и коришћењем простора испред зграде као допунског.

Пример су станови у Орловском насељу у Београду, као решавање стамбеног питања насељених из насеља Белвил.

¹⁰⁴ Питање легализације подстандарних насеља је посебно сложено јер на овај процес може да утиче локација на којој је насеље формирано, у зависности од тога да ли је намењена за становање, у чијем је власништву земљиште, те да ли је предвиђено за градњу, и пре свега да ли се налази на ризичном терену као што су клизишта, плавна подручја, зона заштите природних добара (Јеринић, 2017).

5. Рентирање

Рентирање је вид становања уз кирију, при чему социјално угрожени обично унајмљују јефтинији и неуслован стамбени простор од такође социјално угрожених, у неформалним насељима или дворишним становима сиромашних градских четврти. Простори који се рентирају најчешће су најлошији део стамбеног објекта станодавца, као што су шупе, помоћне просторије.

6. Нужни смештај

Овај вид становања је садржан у стамбеном збрињавању које је у надлежности општина. Оно се примењује када је неопходно брзо реаговање или када су у питању корисници социјалне помоћи који испуњавају услове за социјални стан. С обзиром на то да општине често оскудевају са социјалним становима, за ову намену се обично користе радничке бараке, дворишни станови у власништву општине, стари привредни објекти. Иако нужни смештај постоји као један од видова решавања стамбеног питања, ни један од испитаника није живео у оваквом облику становања (Табела 23).

Досадашња анализа је показала да се могу издвојити неколико карактеристика које се препознају као доминантне, а то су сиромаштво, недостатак ресурса за изградњу и побољшање услова становања, нерешени својински односи, бесправна градња.

Нелегална градња и непоседовање потребних дозвола у већини случајева се тешко могу приписати намерама самих повратника који су неуки. Такође се може уочити да постојећи прописи најчешће нису препознали специфичност положаја социјално угрожених и особа које насељавају сламове. Ово посебно долази до изражаја када се имају у виду подаци о неиздавању дозвола и непостојању урбанистичких планова приликом градње и адаптације у овим насељима од стране јединица локалне самоуправе. Наиме, приликом адаптације, изградње кућа на месту старих или доградњи постојећих кућа из средстава јединица локалне самоуправе или донатора, нису издаване адекватне дозволе (Јеринић, 2017).

Правни аспект везан за становање социјално угрожених је важан из више разлога, с обзиром на то да од овога зависи одрживост њиховог становања, услови за унапређење становања и могућности за помоћ од стране донатора и државе. Међутим ово јесте директна последица правних ситуација у којима се све социјално угрожени азиланти могу наћи.

Када су у питању типови кућа или стамбених јединица у којима повратници станују, издваја се више типова кућа које су уочене у овом истраживању:

1. Колибе, уцерице, негде назване страћаре¹⁰⁵ су мале куће, прављење од лошијих грађевинских и отпадних материјала – лимова, најлона, старе грађе, дасака. Постоје и објекти где је један, централни део куће саграђен од чврстог материјала, а додатак од једне собе дограђен од отпадних материјала. Неке од кућа имају окућнице, док их је на неким местима тешко издвојити. Око куће су често животиње – козе, пси, кокошке. Просторије су мале, а укупна површине куће је до 30 м², при чему се недостатак стамбеног простора компензује коришћењем импровизованог дворишног простора (Vuksanović Масура; Масура, 2007).

У кући се обично налази шпорет који се користи за кување и грејање у исто време. Унутрашњост просторија одликује присуство влаге и недовољно светлости, а објекти су склони и прокишњавању.

Пример:

– *Видиш, ово ће бити моја кућа* (показује на дрвену кућицу поред које смо пролазиле док је преносила сировине). *Мама ми је то мало дала, па да средим, и да могу са децом ту сама да будем. Сад смо сви код моје маме, од кад ме је муж оставио и кад сам дошла из азила, а ни њена кућа није нешто боље, видећеш кад дођемо. Гурамо се сви. Овде додам wc и још мало средим, убацим пећ па ћемо се уселити.* (Ж, 37)

2. Скромне куће, које спадају у мале стамбене објекте, а које су за разлику од колиба саграђене од чврстог материјала (Фотографије 10 и 11). Ови објекти поред основне собе са кухињом имају најчешће још једну или две собе, где живи више чланова породице. Неке од кућа поседују купатило, док неке имају

¹⁰⁵ Страћаром се називају мале, приземне куће, са малим бројем просторија, најчешће само са једном, које су прављене од неграђевинских материјала (Масура, i dr., 2007).

саграђен пољски тоалет поред куће. Може се констатовати да је овај тип куће најчешће виђан у току истраживања.

Фотографија 10: Пример скромне куће у насељу Сточни трг у Нишу

Фотографија 11: део насеља Мали Лесковац

Када су у питању скромне куће, током истраживања је уочено да се и у овом типу становања интензивно користе спољни простори, те се и када је кућа грађена од чврстог материјала, често дограђује импровизовано „предсобље“, или улаз који се израђује од неграђевинског материјала – даске, најлона. То се може објаснити

недостатком простора. Овај простор је често опремљен столом, столицама, клупом, умиваоником, ормарима (Фотографија 10).

У ову категорију објеката се могу сврстати и куће које су уочене у Суботици које су додељене азилантима повратницима у оквиру помоћи од стране општине (Фотографија 13). Наиме у питању је помоћ у виду откупа старих напуштених кућа за чију адаптацију је обезбеђена помоћ донатора. Међутим уочава се да постоје извесне тешкоће у адаптацији јер су у питању куће које су често старе преко 100 година и потребна су извесна улагања.

Фотографија 12: Стара кућа у Суботици која је додељена породици повратника (у време истраживања кућа је још била у процесу реновирања)

Такође се примећује да је учешће у овим програмима карактеристично за испитанике који немају више планове за емиграцију, најчешће због година старости:

– Ја више не бих ишао, ово једно дете је још са нама, остали су велики, они ако хоће нека иду. Зато смо ово узели, општина је помогла. Али гледај ти ово, још је сад и сређено, а има још посла. Купатило нема, то смо морали дограђивати, кров исто сређивали. Још не дају да сам радим, већ мора агенција, тендер и те ствари... а ја бих за те паре могао двапут више да урадим... (М, 50)

3. Нужни смештај и колективно становање

Ово је облик становања у којем је становништво насељено у објектима за колективно становање, где нема пуно могућности за сопствену интервенцију у простору. Када је у питању ово истраживање, овај вид становања се сусреће у

колективном смештају за повратнике у Србији, зградама у Орловском насељу у Београду и током привременог смештаја у емиграцији.

Подаци о насељима у којима је реализовано истраживање показују да се махом ради о подстандардним насељима, о објектима који су незавршени, безусловни и понекад небезбедни, као и да изградња, доградња и адаптација нису спровођени у складу са прописима о планирању и изградњи.

Подаци из истраживања указали су не само на стамбену социјалну искљученост већ и на мултидимензионалност ове врсте искључивања. Стамбена питања и питања сегрегације мањинских група и социјално угроженог становништва током истраживања су се издвојили као генеришући за низ друштвених проблема ове популације. Ограничења која постављају позиција насеља или услови становања репродукују се у другом областима друштвеног живота које се издвајају даље у истраживању. Мина Петровић овај облик искључивања издваја као феномен са најсложенијим одразом у друштвеној неједнакости. Наиме, на овај начин одређене категорије друштва или појединци су потиснуте на ивицу друштва где живе спречени да имају адекватан приступ ресурсима, институцијама, друштвеном животу (Петровић, 2017:112).

Популација азиланата у овом истраживању припада категорији која је пре емиграције насељавала сиромашна и безусловна подручја у Србији, или је расељена са Косова где је пропустила могућност за решавање својинских односа.

Насеља која је насељавала популација повратника и насеља у која се они враћају одликују сиромаштво, безусловност, велика густина насељености и неразвијена инфраструктура. Интерно расељена лица са Косова, такође су након доласка у Србију најчешће насељавала ова подручја, поготово сламове, јер су у намери за даљом емиграцијом овај вид насељавања бирала као најједноставније прелазно решење.

4.3. Друштвени положај азиланата и узроци миграција

Овај део анализе прилази питању реадмисије интерпретацијом извора насталих путем интервјуа са азилантима. Конкретно се анализирају питања која се односе на

њихов друштвени положај, на околности и разлоге њихове емиграције, боравка у земљи пријема, социјалног статуса, породичних односа, рада и улога ових карактеристика у процесу миграција. Неколико значајних области које су током истраживања идентификоване као значајне за тумачење, анализирају се хронолошки, кроз њихово праћење пре, током и после емиграције.

Друштвени положај испитаника у земљи порекла пре емиграције

Друштвени положај испитане категорије миграната тумачи се у складу са постојећим изворима о положају и социјалним чиниоцима у Србији, као и на основу емпиријских података и непосредног опажања током истраживања.

Имајући у виду да су испитаници најчешће старости између 30 и 40 година, уочава се да је период живота и активности пре њихове емиграције везан за транзиционо време. Из тог разлога њихов положај се тумачи у складу са подацима који се односе на трансформационе и економске промене у Србији из тог периода. Овде наравно неће бити детаљно анализирани промене и њихове последице, али ће бити издвојено неколико значајнијих карактеристика ради бољег разумевања овог типа миграција.

Испитаници у овом истраживању припадају категорији социјално најугроженијих и они су на више наведених начина угрожени последицама осиромашења друштва. Најчешће је реч о популацији без квалификација, без запослења и адекватно решеног стамбеног питања. Већина испитаника је као једини приход наводила социјалну помоћ, а своју ситуацију пре емиграције оцењују као лошу, на „ивици егзистенције” (Табела 24).

Табела 24. Начини на које испитаници остварују приходе

Вид издржавања	Број породица
Социјална помоћ	33
Дечији додатак	28
Сакупљање секундарних сировина	25
Сезонски послови	5
Продаја старих ствари	4

Рад код послодавца	2
Спремање, чишћење и одржавање	2

Већина испитаника су корисници социјалне помоћи и додатка за децу. Њихова сведочења указују да износ ових давања није довољан за обезбеђивање егзистенције, да износи око 2500 динара по члану породице, тако да се у исто време баве додатим пословима, у зони сиве економије. Најчешће се баве сакупљањем и продајом секундарних сировина. Укупно 25 испитаника је изјавило да поред коришћења социјалне помоћи додатно зарађују сакупљајући секундарне сировине (углавном папир, картон и пластику). Неки од испитаника (5) се баве и сезонским пословима у грађевини или појопривреди, а 4 испитаника се баве и продајом старих ствари.

Један од индикатора положаја испитаника је и опремљеност њихових домаћинстава. Показало се да од електричних уређаја домаћинства поседују највише електричне шпорете (25 испитаника), док су машине за прање веша и фрижидери мање заступљени. Машину за прање веша поседује 13 домаћинстава, а фрижидер 15. Међутим, чест је случај и да у исто време домаћинство поседује и електрични шпорет и шпорет на дрва, те чешће користе шпорет на дрва због лошег напона струје или уколико се обустави њена испорука.

Табела 25. Опремљеност домаћинства

Домаћинство поседује:	%	Број домаћинстава
Електрични шпорет	62,5	25
Шпорет на дрва	60	24
Машину за прање веша	32,5	13
Фрижидер	37,5	15
Машину за прање судова	7,5	3
Телевизор	82,5	33
Рачунар	65	26

Неки од одговора испитаника такође указују на тешку материјалну ситуацију:

– Живот је био јако тежак, са децом, док све распоредимо не остане нам ништа... Киша, зима, без струје, без воде. Переш зими на чесму, немаш где да сушиш, ако сушиш у кућу све смрди од пећи. После кажу смрдиш. (Ж, 37)

– Могли смо само на канту да идемо, јако лоше се живело, ето и сад. Опет спаднеш на исто. (Ж, 42)

– Ма никако се живело, скупљаш смеће, мало социјалу и ништа. Нико ништа не даје. Све је беда. И сад шта да кажем за ову државу, него шта него ћу азил. (Ж, 28)

– Ми смо почели заједно да живимо, родила се деца, хтели смо нешто нормално да почнемо да радимо, живимо, али тешко у Србији. Па смо чули да можда пробамо. Бар за кућу да опремимо, баш је била лоша кућа тада (М, 43)

– Било нам је као и сад, али можете видети да горе од овог ни нема ваљда. Ево све видиш (кућа је окружена депонијом) (М, 45)

– Па тако, тешко се живело... Мало канта, мало социјала, све у свему ништа. А зими да не знаш како ћеш. (М, 34)

– Лоше, лоше, ништа струја ни вода, гледам кад ћемо се запалити, ма да се убијеш. А онда чујеш шта тамо можеш добити, па шта да изгубим, ово овде? (Ж, 26)

– Мени је било лоше јер се стварно осећам као грађанин другог реда. А видиш да водим рачуна о себи, ми млађи трудимо се некако и хоћеш да радиш и све како треба али не вреди, не можеш се померити из овог блата, е то је мени... (М, 18)

– Па мени је најгоре било због посла. Баш сам хтела да радим негде. И лоше ми је што знам да су плате бедне, али радила бих јер док живим код мојих ок би ми била та плата. Али не вреди... а није да нисам, све сам пробала (Ж, 19)

– Никако није било, после кад је жена умрла још горе... Битно ми је само бар да успемо да презимимо зиму, тако је било, ето... Са овом децом, шта ћу, а сам. А јесте био сам ја и хапшен, у затвор, само све сам одслужбовао. Сад шта сам радио радио сам, али кад човек би да крене онако од почетка, онда је још теже (М, 45)

– Па ништа, ја сам остала сама, муж ми је отишао, скупљам сировине и сама сам са децом. Код маме била, а она је болесна, и нема од чега да живи. И ово место и депонија све је тешко, сваки дан тако од данас до сутра. Шта деца могу да имају после, овде какав живот. А ето ја имам само двоје, није сад као неки да само рађам, па опет једва се преживљава. А баш је теже што сам остала сама, али ето од мужа и није било неке помоћи, па ко зна за шта је добро. Можда је и боље, само да се снађем за њих (Ж, 37)

– Страшно, не може се назвати животом, мада ни сада није боље. Најгоре је смрзавање зими или се бојиш да ће да се погушимо од дима на ону једну пећ. Ево мало, па мало неком изгори кућа. (М, 37)

– Никако се није живело, али руку на срце већ смо се селили са Косова, па нам ово и није неки дом. Мислим нисмо овде дуго, а није нам ни нешто добро. Гледаш само да се снађеш, јер неће нико да те пита и да ти нуди сам да ти буде боље (М, 37)

Објашњење за тежак друштвено економски положај популације повратника налази се у различитим чињеницама социјалне искључености. Једним делом то је последица дешавања у земљама Западног Балкана од почетка пост-социјалистичке трансформације, а која су се одразила и на популацију најугроженијих. Наиме у питању је период интензивних и наглих привредних, политичких и културних промена, које у исто време нису биле праћене адекватном институционалном и нормативном подршком. Ово је резултирало пропадањем предузећа, слабљењем синдиката, обесправљеношћу радништва (Шљукић, 2018).

Као последица ових процеса јавља се висока стопа незапослености, мали број запослених у индустрији, пораст сиве економије, а на другој страни се смањује улога социјалне државе са социјалним и економским правима. Сви чиниоци заједно резултирају падом стандарда већег дела становништва, при чему се највећи број

радника који су остали без посла након својинске трансформације препознају као губитници транзиције.

Према анализи Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва, транзиција у Србији се одвијала по сличном обрасцу као и у другим земљама у транзицији. Започета је 2001. године и битно се одразила на тржиште радне снаге у Србији, посредством измене радног законодавства и својинских односа. Усвојен је либералан закон са циљем флексибилности запошљавања, смањени су порези и доприноси на зараде, обезбеђене отпремнине у случају губитка посла. Међутим развој транзиционих токова није остварио очекиване циљеве на тржишту рада нити је допринео бржем реструктурирању предузећа. Након првобитног вишегодишњег раста бруто друштвеног производа, у 2008. се уочава пад извоза и индустријске производње, што представља знаке кризе и убрзаног раста стопе незапослености (Matković et al., 2010:5).

Наведене карактеристике су такође утицале на слабљење капацитета социјалне политике, што је додатно утицало на све већу угроженост најсиромашнијих слојева, односно оних који су и пре транзиционог периода припадали најугроженијим слојевима и налазили се у „зачараном кругу сиромаштва”. Такође се уочава све већи проценат социјално угроженог становништва и становништва које је у ризику од других облика социјалне искључености.

Дакле, значајан чинилац за анализу јесте социјална искљученост али и сиромаштво. Друштвена искљученост се тумачи двојачко, у ужем и ширем смислу. Исто тако, сиромаштво се неретко посматра само кроз његову економску димензију, док се друге димензије подводе под социјалну искљученост (Стојшин, 2014а).

Социјална искљученост је појам¹⁰⁶ који указује и на друге димензије ускраћености у друштвеном животу. Сиромаштво се често поистовећује са социјалном искљученошћу, иако је социјална искљученост појам који означава шире категорије

¹⁰⁶ Савремена концепција социјалне искључености формирала се у европској теорији на основу три парадигме које препознаје Хилари Силвер. То су парадигме солидарности, специјализације и монопола (Silver, 1994). Парадигма солидарности је својствена француској републиканској традицији и према њој искљученост настаје као последица прекида везе између појединца и друштва. Парадигма специјализације припада либералној традицији и она полази од основног схватања да је поредак мрежа размене, где је наглашена уговорна размена права и обавеза. У случају диференцијације и поделе рада, долази до неједнакости и искључивања појединих. Парадигма монопола полази од Веберове и Марксове мисли и искљученост тумачи као последицу наметнутих односа моћи. Одређене структуре постављају систем и границе којима другима онемогућавају приступ (Silver, 1994).

друштвене стварности од оног које је обухваћено дефиницијом сиромаштва. „Наиме, сиромаштво само по себи представља неки облик искључености из (ре)дистрибуције економских ресурса, док социјална искљученост може садржати и облике који нису испољени као сиромаштво, кроз социјалну, културну изолацију међу групама које не одликују финансијско сиромаштво и материјална депривација. Несумњиво, однос између социјалне искључености и сиромаштва је двосмеран” (Babović, 2010:32). Шпорер (2004) одређује социјалну искљученост као: „индивиде, групе, заједнице или подручја искључене из партиципације или пуног учешћа у друштвеним институцијама или широј друштвеној заједници”. Емпиријска веза између социјалне искључености и сиромаштва постоји и може бити изражена као узрочно-последични однос. Социјална искљученост има мултидимензионални карактер тако да сиромаштво може представљати њен узрок или последицу, али и једну од димензија искључености (Šproger, 2004).

Када су у питању испитаници који су претходно расељени са Косова, постојећи извори говоре о тешком положају ове популације и пре сукоба на Косову. У питању су претежно припадници ромске популације која је била вишеструко друштвено искључена.

– Било је страшно, нико не воли рат, али ми смо због сиротиње отишли. Услови нам нису били никакви, а после рата на Косову за нас није било живота, кућа ништа, социјала никаква, траже ти документа нова, а посао не вреди ни да сањаш. (Ж, 65)

Тешка материјална ситуација, као и последице сукоба на Косову које су се одразиле и на неадекватност социјалне заштите и неприступачност институција за социјално угрожене, те дискриминаторни однос према ромској популацији, утицали су посебно на доношење одлуке о емиграцији.

– Већ смо се селили триста пута после Косова, па нигде да се сместиш. А наших је, од родбине, већ било у Француској и Немачкој, и на крају пробали смо свашта, па ајде ипак да одемо. (М, 30)

– Прво смо хтели да одемо са Косова, мени је то најбитније. Нећу да ратујемо, посебно ми Цигани, ко мари за нас и шта ми од тога имамо. Нећу да мобилишу никог

од мојих. За чији рачун би се борили? После кад видиш да нигде нема да то је баш добро, онда смо пробали азил. (М, 52)

– Ништа није вредело, овде смо били у страћару, од помоћи ништа нема да добијеш, баш сиротиња. Нисмо тако баш били на Косову, имали смо кућу. И све смо хтели само да се скрасимо (Ж, 65)

На улогу интерног расељавања у цикличним миграцијама азиланата су указали и неки од представника организација које су учествовале у истраживању:

– Ја лично, а на основу искуства, сматрам да је проблем расељавања са Косова основни у питању реадмисије. Нерешени проблеми интерно расељених Рома постали су узрок њихове миграције и тражења азила. Они нису могли да остваре нека права као избеглице, јер се због статуса Косова између осталог нису могли сматрати избеглима. Али то их је ускратило за силне донације. И ми као НВО нисмо могли да конкуришемо за пројекте. (НВО, Србија)

– Пре свега ту је много интерно расељених, са Косова. Нису били омиљени тамо као Роми, а ни овде нико није предузео довољно мера како би се интегрисали. Тако је и код повратка из ЕУ. Неки од њих се враћају у Србију, а не на Косово јер је тамо урађено све да они не желе да се врате. (НВО, Србија)

– Јако је занимљиво питање интерно расељених, и уопште расељених са Косова. То је била једна од најчвршћих ромских заједница у бившој Југославији. Били су повезани. Рат је утицао да се рашире у неколико струја и сад ако и има неких назнака повезивања, то се дешава тамо негде преко. И то их вуче да иду. (НВО, Србија)

4.4. Начин доношења одлуке о мигрирању

Економски детерминизам досадашњих либералних теорија, пре свега модела привлачења и одбијања, нагласак ставља на појединца и његов приватни интерес и личну иницијативу, не проблематизујући последице у друштву порекла, те однос

развоја у обе средине. Када су у питању мотиви емиграната најчешће се креће од полазишта да су њихови мотиви економски. Међутим приликом анализе савремених облика миграција, често се прибегава редефинисању модела привлачења и одбијања. Ова потреба је карактеристична и за ово истраживање. Начин доношења одлуке о миграцији у случају азиланата из земаља Западног Балкана, заснован је делом на индивидуалним одлукама, делом на спољним чиниоцима, елементима присилности.

У већини случајева испитаници наводе да су се одлучили на емиграцију из економских разлога, односно да им је социјална ситуација била веома лоша и да су на основу искустава рођака и познаника одлучили да емигрирају.

– *Нама је његов брат рекао да дођемо, па смо се ми договорили. Каже како се живи тамо, да можемо да скупимо нешто пара па чак и да само социјалу примамо. (Ж, 30)*

– *Ми смо чули за ове друге како иду, а онда смо мислили таман због ове моје ноге, па да се пожалимо због здравства и свега и сиромаштва па да се сместимо. (Ж, 37)*

– *Била је ситуација, само један дан изађеш, видиш, више никог скоро нема у Рит, сви отишли у азил. Онда смо мислили, па ако је тако ајде да видимо како је, а и биће нешто пара. Неће деца пуно изгубити због школе, па и тамо има школа, а и шта да жалим за социјалу ову овде. И тако, договоримо се. (М, 30)*

– *Ту ти иде ко баш ништа нема, или неће да ради. Ја ни случајно. Мени муж радио у Италији, колко имамо имамо. Али да идем тамо да чекам у реду да једем у мензу, да спавам у халу, нема шансе. (комшиница азиланата у Суботици)*

Подаци у овом истраживању, показују да је на одлуку о миграцији је утицало више околности. Сама чињеница да је 10 испитаника пореклом са Косова у директној је вези са емиграцијом у европске земље, и то се изражава на више начина. Наиме, њихово порекло и искуство расељавања говори не само о њиховом положају, већ и о чиниоцима „лакшег” одлучивања на емиграцију.

У питању је популација која након расељења са Косова није имала искуство адекватног збрињавања, те се може говорити о положају неједнакости или миграцији као одговору на неједнакост.

– Нама је проблем био од Шиптара, набеђивали нас да радимо за Србе, свашта су радили, нисмо били на безбедност. Бојали смо се за децу, а само чекали да одемо. Сад са кућом не могу ништа, ни не знам, треба на суд да идем, а ко ће да реши то на нашу (М, 50)

– Ја сам био мали, али причали су ми, због рата су отишли. На Косову је пуно Рома живело и били су везани, држали се. Али кад је све почело није било баш сигурно остати. Моји су онда са осталима, покупили се и отишли. И онда никако да се скрасимо (М, 29)

– Родбине са Косова је већ било у Аустрију, Немачку... Кренуло да се сели још пре рата, трајало је то. Али кад је почело са ОВК, почело је да се бежи... Нама није до војске и рата, а са њима Шиптарима ниси био начисто. И српска полиција онако, није да нас воли, али ови тек, једва чекали да нас се реши. И где ти ту да се ставиш, шта имам од тога. Зато смо хтели да се докопамо Немачке или било које земље где ће да се живи. (М, 24)

– Ма не би ја тамо остајао, није то за нас. Извукли би ми Цигани дебљи крај увек, а и коме је до рата. Па и Срби су отишли, бежали, а шта ћемо ми. (М, 52)

– Причао ми ћале, није баш за живот било, бојали су се. А и ови из странки гледали све да посвађају, ко за кога гласа и тако то. Па су они мислили, мислили, имали родбине у Немачкој, али као ајде прво у Србију, да се прво сместе, па ће видети опет негде преко после. И тако је и било. (Ж, 22)

4.5. Положај азиланата на тржишту рада

Питање радног ангажовања социјално угроженог становништва представља један од посебних изазова у сваком покушају друштвене интеграције. Сама незапосленост као последица економске кризе и социо-културних околности,

представља један од опосредујућих чинилаца тзв. културе сиромаштва која одликује испитанике у овом истраживању (Milošević, 2004).

Основне карактеристике везане за запошљавање социјално угрожених и неквалификованих одликују се (Plić, et al., 2007):

- Високом незапослености,
- Ангажовањем у области неформалног рада,
- Концентрација запослених у нискоквалификованим занимањима,
- Ангажовање у комуналним и грађевинским пословима,
- Примена сезонских уговора и уговора на одређено време,
- Неповољан положај жена на тржишту рада,
- Веома мало заступљено предузетништво и самозапошљавање,
- Неразвијена пољопривредна производња,
- Велики број остао без посла током транзиције.

Ово је посебно изражено због чињенице да је социјално угрожено становништво најчешће без квалификација. Тај чинилац је ометао могућност њиховог запошљавања током њиховог живота пре одласка у иностранство.

Исто тако, исти чинилац је утицао на њихов положај у периоду транзиције. Наиме, изван број испитаника који припадају старијој генерацији у периоду пре транзиције је био запослен у фабрикама или пољопривредним задругама. Међутим најчешће су били у питању радници без квалификација. То значи да су приликом рационализација у организацијама они међу првима проглашени за вишак и остајали без посла. Такво искуство имају и неки од испитаника у овом истраживању:

– Јесам ја сам радио у задругу некад, кад је била. Немам школе, јесте, али имао сам посао, редован. Сада бих поново радио тако нешто, да ипак имаш примање. (М, 43)

– Радили смо сви у Житопродукт овде, док је било посла. Али сви су увек нешто могли, ко је хтео да ради наравно. Ја сам се после разболела, па нисам била за ништа. (Ж, 52)

– Моји су радили у фабрике на Косову, причали су ми. Рано се почињало, са 15, а у задругу се могло и раније. Није баш да су сви радили, али моји јесу, мислим тата и стриц. После су били вишак. (М, 24)

Ова искуства су карактеристична за старију генерацију повратника, дакле не који су имали прилику за запошљавање у доба социјализма у фабрикама или пољопривредним задругама. И тада се радило о ниско плаћеним и физичким пословима с обзиром на недостатак квалификација.

Организације из БиХ и Северне Македоније које су учествовале у истраживању, такође истичу проблем недостатка квалификација ради запошљавања азиланата. Питања недостатка стручне спреме и рано напуштање школе су идентификована као генеришућа за угроженост ромске мањине. Већина повратника је функционално неписмена и ретко се бележи искуство рада пре и после емиграције.

Подаци о испитаницима у Србији указују на малу заступљеност запослења код повратника пре и после емиграције.

Табела 26. Подаци о радном искуству пре емиграције

Врста рада	%	Број испитаника
Никад нису радили званично	87,5	35
Рад код послодавца	12,5	5
Сакупљање секундарних сировина	72,5	29
Спремање/чишћење	7,5	3
Сезонски послови	12,5	5
Укупно	100,0	40

Подаци показују да већина испитаника (35) никад није била запослена. Популација азиланата је најчешће била незапослена и ангажована у неформалним областима или комуналним услугама. Највећи део испитаника, њих 29, се бавио сакупљањем секундарних сировина.

О томе сведоче и одговори неких испитаника:

– Ништа тако, радим тако шта стигнем то са звожђем и сировинама. Успем нешто да накупим, још социјала и дечији, па се нађе. Све је то ништа, али морам нешто радити. Ми само то можемо, а волео бих да радим нешто за нормалну плату, како не

бих... (М, 52)

– Ја сам радио пре азила овде у Београд у градску чистоћу. Али што сам старији све ми је лошије, био сам пуно болестан. То није баш лак посао, посебно зими на отвореном. Мало мало, па се разболим, на плућа ми је отишло. А брат ми у Немачкој, па смо решили да пробамо. Онда смо отишли. (М, 50)

– Ја сам у чистоћу, тамо радим и добро је. То ти је за нас овде као бинго, кад тамо уђеш да радиш. Само гледам тако, докле ће Цигани само са смећем радити. Ево има овде у насељу и неких девојака завршиле средњу школу, две чак иду и на факултет, а где ће оне после? (М, 33)

– А знам кажу неће да раде, а шта и да радим. У азилу нам нису да ли да се ради. Радиле смо што нам кажу, чистили, спремали собе, вц, ходнике, спремиш кревете. А сви би ми радили за плату. Али кад видиш овде, само скупљаиш пластичне флаше да као преживиш, и ни за то немаш, а у Немачку не радиш. Није мени што се тамо не ради, радила би за плату, а што да скупљам смеће цео живот. Овде друго за нас нема. (Ž, 37)

– Само сировине и тако то. То сам увек радио, нешто мало сам физикалисао кад сам био млађи. Сад сам успео сам да разрадим посао са отпадом, мислим да је добро, само да иде даље. (М, 42)

– Ја сам некад радио, у задругу сам био, од петн`есте сам радио. И доприносе имао, али то је пропало давно. Сад тако шта стигнем, са отпадом углавном. То сам поч`о још тада кад сам изгубио посао. (М, 52)

Посебно тежак положај у овој области су имале жене повратнице. С обзиром на број деце у породици, оне су најчешће заузете бригом око њих и у домаћинству. На другој страни, у питању су жене које су у већини случајева веома рано ступиле у брак, те су из тих разлога биле принуђене да прекину школовање и нису стекле квалификације.

– *Ја сам се са 14 удала, ма ко ме је питао, ништа то. Брзо сам и родила, а и пре тога нисам била у школи. Кад смо дошли са Косова селили смо се два пута. Да, у Србији прво, морали смо се сналазити. Сад од деце не могу да радим, примамо децији и социјалу а и муж ради нешто шта нађе. (Ж, 22)*

– *Тешко. Тешко, хтела би ја, али шта могу да радим... Немаш школе, не знаш језик, ни српски не знам нешто и онда те баш неће нико. Може само неко спремање али то само ако си здрав. (Ж, 45)*

– *Ма шта да радим са оволико деце, са њима радим, мислим око њих. А и плата која може да ми буде, то је ништа. Ето деца, то ми је поса, а знају сви да се жале на телевизији на белу кугу, само причају, а нико нама наше не признаје (Ж, 26)*

Такође, у неким од ових породица постоји патријархалан однос према жени и на женски рад се не гледа са одобравањем. То је утицало на додатно отежавање положаја испитаница и стварање препрека њиховој самосталности.

– *Не дају они нашим женама да раде, њихово је у кући. На пример кад се ове девојке удају у Немачку, Француску, имаће све што им треба, буду и пажене али из куће не иду. Не смеју саме да излазе, камоли да раде. Не воли то свако, али кад немаш да једеш, опет је боље отићи тамо. (Комшиница повратника)*

– *Јао мени муж био љубоморан, ништа ми није дао а камоли да радим. Ужасно, набеђивао ме, измишљао свашта. Не би никад смела негде да идем сама и са светом да радим. (Ж, 42)*

С обзиром на овај вид ограничавања, положај жена које немају прилику да раде, води њиховој даљој пасивизацији и сиромаштву, те све већој зависности и ослањању на социјална давања.

Неки од одговора испитаника, на другој страни, приказују нешто другачију слику ове популације, која одступа од доминантних стереотипа о социјално угроженој и ромској популацији на тржишту рада:

– *Ја хоћу и хтела сам увек да радим. Па чим ти кажем да сам завршила трговачку. Мене су моји пустили да завршим средњу, неће да ме удају, пустили су и да имам момка. Све мислим да ћу нормално да живим, али од посла ништа. Радила сам ја на пракси у И. (ланац маркета). После сам мислила ајде да се јавим тамо на оглас, можда ме приме, али ништа. Иначе код нас нема посла, баш је тешко наћи, али кад си још ово као ми... Где год да се пријавим, нема шансе кад се појавим ја, кад види да сам Циганка и кад чује да се зовем С. (муслиманско име) и ако на разговор дође нека бела девојка, увек ће пре примити њу, сигурно. (Ж, 19)*

– *Ми смо за рад. Договор је увек био између нас. Сад је она кући, а ја радим, Али док смо били у Швајцарску она је радила, ја нисам. Таква је била ситуација, неговатељице су требале у домовима, и сад требају... само што ми нисмо остали, а и сад смо старији. Није то баш лак посао, тамо то нико неће да ради, али њој је тада било супер. Није ни плата лоша. (М, 50)*

Радна неактивност се одражава на даље тешкоће у њиховом запошљавању и немогућност одржања егзистенције. Често се може констатовати недостатак мотивације и неразвијеност способности за самостално превазилажење тешкоћа, као последица културе сиромаштва којом је опосредован живот угрожених категорија, што резултира тешкоћама у налажењу посла и ситуацијом зачараног круга друштвене искључености.

Рад у земљама пријема је специфичан за истраживање јер је због саме регулативе, легалан рад онемогућен тражиоцима азила док се налазе у поступку утврђивања. То значи да је једина могућност за радно ангажовање преостала у области сиве економије.

Неки испитаници истичу да су радили, при чему је више мушкараца него жена било радно ангажовано. Жене су најчешће због породичних обавеза биле онемогућене да раде, али и из наведених разлога патријархалног односа према њима. Исто тако, значајан фактор који утиче на њихову пасивизацију поводом рада јесте и присуство „културе сиромаштва” чије се карактеристике могу уочити у више ситуација:

– *Нисам радила, тамо смо примали социјалу пет пута већу него овде, што да радим онда, нема потребе. А ионако имам око деце доста посла. (Ж, 28)*

– *Ја сам радила, спремала куће, сестра ми је нашла и онда кад год сам могла. А и моји сви су радили, ја их тако учим. Проблем је само што сам имала две операције, али кад бих се опоравила, одмах бих нешто тражила. И ове радим, нема стајања, треба кућу да завршимо.* (мајка испитаника, Нови Сад)

– *Ја сам спремала, чистила на базену у Немачку. То је јако добро плаћено било, кад опет одем тако ћу нешто радити.* (Ж, 42)

– *Ја сам хтео да будем мушки фризер, самоук сам али знам и волим то да радим. Ево видиш и њих све овде шишам (показује на укућане, у кући станује више генерација три породице). Покушао сам код једног газде у Бечу, то је био неки Турчин, али њему се није свидео мој начин рада и није ме задржао. Добро је да сам тамо ипак имао рођаке. Онда смо жена и ја видели са фамилијом и радили мало са робом, препродајом, али није нам баш толико одговарало. Није то баш тако уносно, а у туђој си земљи, никад тамо не можеш да се снађеш и успеши у послу ако ниси покварен.* (М, 24)

Сличан тренд се наставља и у периоду након повратка из земље привременог борава. Након повратка, у Србији популација азиланата се суочила са тешкоћама сличним оним пре одласка. Приликом тумачења положаја повратника на тржишту рада, у Србији након повратка, идентификовано је неколико врста послова: сакупљање секундарних сировина, продаја половних ствари, комуналне делатности, самозапошљавање које је најмање заступљено.

Табела 27. Рад испитаника након повратка

Врста рада	%	Број испитаника
Сакупљање секундарних сировина	72,5	29
Сезонски послови	15,0	6
Препродаја старих ствари	10,0	4
Рад код послодавца	7,5	3
Не раде	15,0	6
Укупно	100,0	40

Већина испитаника (29) се бави сакупљањем секундарних сировина (Табела 27).

Ова област рада се одвија у неформалним облицима, а локалним прописима у Србији је најчешће забрањена. Положај особа које се баве овим радом је веома неповољан, ризичан и нехигијенски, а најчешће је заступљен као облик рада код ромске популације (Балић, 2008).¹⁰⁷

Када је у питању препродаја, најчешће се ради о препродаји половне гардеробе или предмета који се сакупљају.

– Ми смо то почели у договору са фамилијом у Аустрији. То нам је сад одлично јер нам је бувљак близу. Они нам повремено сакупе пакет робе. То су све марке, знаш како тамо у Европи, људи мењају робу често. Купи мало носи, купи ново, ово баца, не треба им више. То је скоро ново. И онда кад родбина то сакупи, као већи пакет шаље нам по возачу. И онда ми то преслажемо и носимо на бувљак. Онда мало то, мало социјала и скрпи се нешто (М, 24)

– Ја некад чистим таване, подруме коме треба па ту нешто нађем. Онда преберем, видим шта може дасе изнесе, и тако... Мало се заради, није то ништа. (М, 50)

Када су у питању мере запошљавања, Национална служба за запошљавање не поседује евиденције о повратницима и нема активне мере запошљавање које су постављене према потребама повратника (Jakobi, Marković, 2017).

Једна од мера коју реализује НСЗ у Новом Саду јесте упућивање повратника који добро говоре страни језик у кол-центре. Од стране представника кол-центра се јавило интересовање за запошљавање повратника у овим центрима, међутим остаје присутан проблем њиховог евидентирања ради систематског праћења и упућивања (Ibid).

Одређене иницијативе за укључивањем повратника на тржиште рада потичу од Привредне коморе Србије, међутим у питању су превасходно опције за њихово ангажовање у рециклажној индустрији.

Искуства у подршци запошљавању повратника бележи невладин сектор. Овде се

¹⁰⁷ Неки од података Yуrom центра показују да је просечан животни век сакупљача секундарних сировина 46 година, да се међу индивидуалним сакупљачима налази 25% млађих од 18 година, те да радни дан траје око 11 сати. Такође се наводи да 95% сакупљених сировина потиче од рада индивидуалних сакупљача. Област рада са секундарним сировинама је профитабилна у Србији, али индивидуални сакупљачи зарађују веома мало и експлоатисани су у том ланцу. Више на <http://www.mc.rs/upload/documents/pdf/yurom.pdf>

могу издвојити искуства Екуменске хуманитарне организације са програмима помоћи за започињање посла. Ово су дакле програми који подстичу самозапошљавање и предузетништво, те су повратници који се одлучују на учешће у овим програмима малобројни.

– *Ми смо били у тај програм, помогли су нам кад смо дошли. Тако смо отворили радњу овде у насељу. Муж то ради. Помогли су нам и око куће. Купили смо и кола. Радимо и трудимо се, схватили смо да нема назад и да имамо живот овде. И онако, задовољна сам.* (Ж, 30)

Неки од њих наводе да сумњају у могућност предузетништва у својој заједници као у своје могућности:

– *Ма да, кажу помоћи ће ти, све прођеш и обуку и курса, и онда да отвориш фирму. Које луд то да ради, сад кад сви затварају. Ко опстаје... Они ти дају нешто за почетак, а после, шта ћеш после? Треба зарадити.* (М, 20)

– *Ма где би ја то, књиге, папири, порези, то само ко се прими за те прве паре. Баићу ја да имам бизнис. Бојим се, само ћу проблеме имати.* (М, 18)

– *Ма без везе, где бре неко од нас ни писмени нисмо како треба и да уђе у тако нешто. Јако је то тешко, не знам... А све ти тако нешто нуде. Није ми добро ово са сировинама, али где баићу предузеће да имам.* (Ж, 37)

О неким тешкоћама у реализацији идеје предузетништва повратника изјаснили су се и неки од представника организација и институција. Конкретно, тема запошљавања и предузетништва била је интересантнија представницима невладиних организација које су чешће и реализовале поједине програме помоћи повратницима:

– *За мене то није врста помоћи, мислим на ту популацију, њих практично терају да отварају фирме, а то је јако тешко за њих. То нису људи који то могу, јако мало њих има капацитета за предузетништво.* (представник НВО, Србија)

– *Знам да неки говоре како је то лоше и да имају јако негативан став према нашем*

раду, мисле да тиме још више угрожавамо ромску популацију, али верујте ми, самозапошљавање је некад једини начин да се активирају, да преузму неку иницијативу и дођу до зараде. Посебно ако имамо у виду тешкоћу њиховог запошљавања и предрасуде које могу владати код потенцијалних послодаваца. (представник НВО, Србија)

– Посао јесте корак ка њиховом интегрисању у заједницу и даје им већу самосталност, али некако би најбољи био неки облик рада који би их штитио, као задругарство, социјално предузеће. (представник НВО, БиХ)

– Мени се не допада тај метод, видим да програми за развој и немачки донатори форсирају самозапошљавање, такав им је задатак, а у основи то није најбоље решење за повратнике, односно јако је ретко примењиво. Онда тако нађу једва на силу неке који би ушли у програм и то се представља као пример добре праксе. А ствара се једна лажно позитивна слика свега. (представник НВО, Србија)

Поводом програма за реинтеграцију повратника, постоје извесне тешкоће у спровођењу ових мера с обзиром да се инсистира на мерама предузетништва код становништва које не поседује квалификације, често ни функционалну писменост и исказује извесни степен бојазни у обављању институционалних послова (на ово последње су више пута указали сами испитаници наводећи подршку коју су имали од службеника у земљама привременог боравка) На тешкоће примене мера реинтеграције је указано и тумачењем мера Немачке организације за међународну сарадњу ГИЗ. Наиме, ова организација у својим програмима подршке има исте стандарде за све повратнике у различитим земљама. Међутим, повратници у земље Западног Балкана се по квалификацијама и радном искуству битно разликују од повратника у земље Магреба или Блиског Истока. Док су азиланти из ових земаља најчешће популација средње класе, која неретко поседује стручна знања и квалификације, те се лакше опредељује за започињање сопственог посла, повратници у земље Западног Балкана су обично припадници ромске мањине, социјално угрожени, из неформалних насеља. С обзиром на наведене карактеристике, они најчешће нису мотивисани или не поседују довољно знања за мере започињање сопственог посла. У исто време страни донатори само овај вид реинтеграције сматрају оправданим и грантови се додељују искључиво у те сврхе, што је отежавајуће и за представнике донатора у земљама Западног

Током истраживања испитаници су разговарали и о томе шта би желели да раде, на који начин да зарађују и да ли желе да раде. Издвојило се неколико категорија испитаника (Табела 28).

Табела 28. Структура испитаника према изјашњењу шта би желели да раде

Жељена врста рада	%	Број испитаника
Било шта, за плату	37,5	15
Наведен конкретан посао	20,0	8
Не зна, нису сигурни	25,0	10
Не планирају да раде	17,5	7

Показало се да на ово питање неки од испитаника тешко прецизирају одговор. То се може довести у везу са непостојањем радног искуства социјално угрожених који су дужи низ година, некад и кроз више генерација пасивизирани као корисници социјалних давања. Чак 25% испитаника је навело да не знају шта би могли да раде, а 37,5% да би радили било шта за плату, односно *да могу да живе од рада; да су редовно плаћени, да имају редовно примање*. Неки од одговора су били ипак прецизнији:

– *Ја бих да будем фризер, највише би волео да имам свој салон, али радио би и код другог.* (М, 24)

– *Радио би за неку фирму, само да је плата редовна. Сад шта бих радио, шта могу, нешто физички. Знам ја да немам школе. Али радио би, као и некад што сам, у задругу...* (М, 43)

– *Ја бих радила у маркету. Највише бих волела у Немачкој, код стрица у Дрезден, али хоћу и овде, могу да радим на каси, а могу и нешто око робе, да не буде само да седим.* (Ж, 19)

¹⁰⁸ Извор: Разговор са представником ГИЗ-а

На крају анализе проблематике запошљавања азиланата, задржаћемо се на тумачењу европских политика запошљавања и односу ових политика према питању миграција.

У третману међународних миграција, ЕУ има посебне мере управљања и оне се односе на надзор и контролу уласка, изласка, дозволе за боравак у земљама ЕУ, док се на другој страни формулишу политике и праксе интеграције које се односе на друштвени живот и укљученост имиграната.

Политика на тржишту рада на тај начин преузима рестриктивни карактер и селективност политике управљања миграцијама, чиме имиграцију перципира као опасну и угрожавајућу. Различитим механизмима селекције, ограничавања и искључивања миграната из заједнице, она онемогућава њихову интеграцију у друштво, чиме их посредно илегалује сводећи њихов статус на привремен, недокументован и нерегуларан.

Ово се делом објашњава различитим приступима међународним миграцијама у процесу њиховим управљањем – хуманитарним и економским. С обзиром на то да радне миграције спадају у област економских, став је да се могу размотрити неки изузеци за одређене категорије радне снаге. При томе постоји упадљива тенденција да сви европски документи теже да одобре приступ лицима са краткорочном перспективом. Постоје чак и праксе да се појединим сезонским радницима може одобрити боравак на неколико година или им се обећава привилегован третман у наредној години, али под условом да ЕУ напусте на време (Ernst, Kramer, 2012).

У овом подручју је стога веома изражена разлика између азиланата и радних миграната. Тражиоци азила се легитимишу у поступку као избеглице и то само уколико докажу да су мета директног прогона од стране власти у својој земљи, али уколико из земље беже због економских тешкоћа, у потпуности се лишавају прилике за ову врсту легитимитета. На другој страни лишени су и шанси за активацију и друштвену интеграцију путем тржишта рада, што значи да су лишени сваког легитимитета.

Наиме, миграциона политика поставља разлике међу појединим групама имиграната. Право на Плаву карту за рад у земљама ЕУ добијају само висококвалификовани и квалификовани радници. При томе се тежи и доношењу прописа који би обухватили сезонске раднике и службенике које у ЕУ шаљу

мултинационалне компаније, али уз строго спецификоване одредбе које се односе на трајање дозволе за боравак, права на посете и спајање породица (Ibid).

Питање положаја азиланата у свету рада се овде посебно разматра с обзиром да се приликом азилне процедуре, али и у процесу након повратка, наглашава значај интеграције повратника у друштво у које долазе. То значи да се од тражилаца азила осим доказивања оправданости потребе за овим статусом, очекује постизање високог нивоа укључености у друштво земље пријема. Један од значајнијих аспеката процеса укључивања у друштво јесте ангажованост у свету рада. Овај аспект се наглашава као интегративни чинилац и у процесу емиграције, али и у процесу повратних миграције где се често означава као реинтеграција.

Када су у питању савремена тумачења миграција и дебате о њиховим позитивним и негативним последицама по друштва дестинације и емиграције, једно од најзначајнијих подручја на којима се ова дискусија задржава јесу ефекти миграција на тржиште рада. Наиме, неретко се среће схватање према којем су миграције представљене афирмативно за економију земље пријема и уопште за одрживи развој. Међу позитивним чиниоцима миграција се истичу попуњавање сезонских послова и дефицитарних занимања, повећање фискалних прихода кроз уплате пореза радних миграната, те демографске ефекте који су изражени у доласку млађег становништва. На другој страни, за земље порекла се истичу позитивни повратни ефекти у виду новчаних дознака породицама, улагању уштеђевине, повратне и цикличне миграције, смањење незапослености и стварање пословних мрежа (Vukorepa, 2018).

Позитивни ефекти радних миграција су нарочито истакнути у идеји европског интегрисања кроз транснационалну покретљивост капитала, роба, услуга и људи. У неким миграционим политикама, још од почетка 20. века, постало је приметно истицање нужности имиграције, због недостатка радне снаге, те ослањање на тржишну економију и пракса „изузетног“ запошљавања странаца краткорочним уговорима. У овом систему данас је предност дата грађанима земаља кандидата за приступање ЕУ и високо квалификованим кадровима. Овај систем ангажовања радне снаге практикује Француска, уз периодичну регуларизацију илегалних миграција, водећи рачуна о квалификованој радној снази и доласку страних студената (Morokvašić, 2003).¹⁰⁹

¹⁰⁹ Подаци о тржишту радне снаге у Европи показују, између осталог, да радне миграције имају значајну улогу у његовом формирању и особинама. Показује се да је у 2015. години 11,3 милиона радно способних становника у Европи живело у другој држави чланици ЕУ, у односу на државу порекла. Од овог броја, 8,5 милиона је било запослено или је тражило посао званично. Међу земљама дестинације

Када су у питању мигранти из социјално угрожених слојева становништва, избегла лица и азиланти, околности интеграције у тржиште рада су битно отежане. Њихова питања су део дискурса који миграције третира са забринутошћу и страхом од дестабилизације тржишта рада кроз масован долазак јефтине радне снаге и пораст илегалних кретања.

Пре свега битно је нагласити да је у питању систем управљања миграцијама који фаворизује држављане земаља кандидата за приступање ЕУ, високо квалификована лица, „корисну“ радну снагу, студенте. У исто време се практикује доношење прописа, њихова периодична корекција и прилагођавање примарном циљу, а који представља селекцију миграција (Morokvašić, 2003).

То показује да је положај на тржишту рада за азиланте неповољан из више разлога:

- Отежан је правном регулативом која на парадоксалан начин онемогућава радну активацију тражилаца азила који су у поступку, док на другој страни предвиђа њихову интеграцију у друштво
- Недостатак квалификација тражилаца азила их чини неподобним за већину послова за које земље пријема исказују потребу за радном снагом
- Европска тржишта рада теже праксама привремених радних дозвола и привременог запошљавања, чиме имигрантима отежава интеграцију у друштво и могућност останка.

4.6. Породични односи азиланата

С обзиром да се истражује специфична категорија социјално угрожених азиланата, тумачење њихових породичних образаца је неопходно у вези са сиромаштвом и социјалном искљученошћу.

доминира Немачка, а затим следе Велика Британија, Шпанија, Француска и Италија, а земље порекла радника су Пољска, Румунија, Словачка, Чешка, Италија. При томе се раст међународних радних миграција објашњава следећим разлозима:

1. Неједнаком развијеношћу држава порекла и пријема;
2. Растућом повезаности развијених привреда;
3. Променама на тржишту рада. (Vukogera, 2018).

Породица је заједница у којој се нарочито огледају карактеристике сиромаштва, социјалне искључености, депривације и друштвених неједнакости и утичу на њено функционисање, те доводе у питања постојање породичне солидарности, заједништва, функције заштите, социјализације и економске сигурности. Као што је анализирано раније у раду, иако не постоје јединствена становишта о односу сиромаштва и социјалне искључености (Томић, 2007; Babović, 2011; Kolin, 2008; Stojšin 2014a, Lewis, 1966), за анализу породичних прилика сиромашних као најадекватнија се издваја теорија о култури сиромаштва.¹¹⁰

Приступи о култури сиромаштва указују на специфичне компоненте породичног живота и обрасце социјализације унутар социјално угрожених породица који имају тенденцију да се понављају код наредне генерације те се породични обрасци показују као чиниоци зачараног круга сиромаштва (Lewis, 1966; Kolin, 2008). Такође се уочава да породични живот у случају социјалне угрожености није компензација за економску несигурност, већ чинилац егзистенцијалне нестабилности који води породичној дисфункционалности са честим појавама конфликта, девијација, породичне дезорганизације и дезинтеграције.

У домаћим истраживачким круговима, приликом проучавања социјалне угрожености присутна је превасходно анализа породичних структура ромске популације, те се закључци о породичним обрасцима социјално угрожених везују за ову етничку групу (Miladinović, 2008; Đorđević, 2004).

Студија случаја социјално угрожених породица у Новом Саду показала је такође да постоје слични обрасци и да економска неактивност и константна зависност од социјалних служби представља велику препреку у функционисању породице, односно да постоје битне разлике породица социјално угрожених у односу на савремене породице у српском друштву (Stojšin i Mandić, 2017).

¹¹⁰ Луис је први пут помињао културу сиромаштва у делу Пет породица (1959) у којем се бави анализом живота у сиромашним мексичким породицама. Сматрао је да је важно разликовати беду саму по себи и њене појавне облике од културе сиромаштва (Lewis, 1966). Он је уочио карактеристике које превазилазе регионалне, расне, националне, урбано-руралне различитости и које представљају општи и заједнички одговор на сличну ситуацију. Такође, Луис је наставио да истражује сиромаштво испитујући породице Порториканаца у Сан Хуану и Њујорку. Током овог истраживања, Луис и његови сарадници су користили социолошке, антрополошке и психолошке технике, али и интензивну комуникацију са испитаницима, посете њиховим породицама, одласке на њихове забаве, помоћ приликом тражења посла, писања поднесака, одласака код лекара (Lewis, 1966).

Приликом анализе породица сиромашних, Луис као карактеристике културе сиромаштва препознаје: одсуство детињства као заштићеног периода живота, рано ступање у сексуалне односе, споразумне бракове, често напуштање деце и супружника, предиспозиције за ауторитаризам, недостатак приватности и вербално наглашавање породичне солидарности (Luis,1985).

Одговори испитаника су исто тако указали на сличне обрасце који су карактеристични за социјално угрожене породице. Исто тако, колико је миграција подстакнута социјалном несигурношћу испитаника, она је толико и утицала повратно на породичне функције у породицама испитаника.

Да нису само економски разлози основни мотив миграција говори и пример једне испитанице која је породичне разлоге и насиље у породици навела као основне разлоге одласка у иностранство:

– ... први пут кад сам отишла, зато сам морала да идем... Тукао ме је, малтретирао кад год је био пијан, зато сам се и разболела. Неки хематом ми се створио и бубрег ми је оболео. Знају то и ови у социјалном. Али није ми нико могао помоћи, ипак нисам ни имала где да идем. Имам брата у Немачкој, само први пут нисам отишла код њега, али помогао ми је са парама. Онда сам отишла у Немачку. (Ж, 42) – са испитаницом се води разговор испред куће (Не можемо унутра, нећу да наиђе да зна да причамо, ајде сад ћемо ићи). Помажем јој напољу око попуњавања формулара за ЦСР и заједно крећемо у ЦСР. Идемо пешке, док дете гура на бициклу. Разговор настављамо у шетњи до ЦСР.

Ово су наводи испитанице која је два пута одлазила у Немачку у покушају да оствари право на азил. Први пут је очекивала да ће остварити ово право као жртва породичног насиља. Старија деца су јој смештена у хранитељске породице или су се осамосталила, тако да је сама отишла у Немачку. У међувремену током боравка у Немачкој родила је најмлађег сина, за којег наводи да није утврђено очинство, не жели да разговара о оцу детета, само напомиње да се тамо родило њено најмлађе дете.

Након повратка је засновала заједницу са другим човеком, код којег станује тренутно са дететом. Поново указује на везу породичних односа и миграција наводећи да није у потпуности задовољна односима у новој заједници:

– Није као први муж, али није баш ни добар. Овај мали (показује дете) није његов, а прихватио ме је са њим, па сад мисли због тога да може како хоће са мном. Трпим некако, а болесна сам, нисам баш добро опет ме бубрег мучи, још цео дан сам на канти, дођем увече, све ме боли а имам још сто послова, и још његове глупости. Само издржаћу још мало, па ћу преко. Нећу ни ово трпети, доста ми је и тога... Само да средим мађарски пасош. Мени је мама Мађарица, ја сам из Сенте, па ћу као и сви да средим папире и одем. За стан и храну ћу увек наћи посла. (Ж, 42)

Претпоставка је да породични односи сиромашних делују ограничавајуће на вертикалну друштвену покретљивост, као и да су обрасци породичног функционисања сиромашних слични и да показују разлике у односу на обрасце средњих слојева. Ово се односи поготово на репродуктивну породичну функцију где се може уочити класични образац социјално угрожене породице са више деце (Stojšin i Mandić, 2017). Демографски подаци о испитаницима у овом истраживању показали су да су међу испитаницима највише заступљене породице са више од 4 деце.

– Моја су деца свуда, имам сад само овог малог. Двоје су се оженили, имају своје куће, тамо су у К. А имам и троје на чувању, што је социјално узело... Да код хранитеља, па боље им је. Код куће нам је била туча сваки дан. Идем да их видим некад, дају ми у социјално и паре за карту кад треба. (Ж, 42)

– Јесте да је тешко, али не знам шта бисмо без деце. Нама је то све, и треба да нас буде, више да имамо. (М, 24)

– А хоће да причају бела куга је, све говоре да нас треба више а то онда нико не цени. Добијеш ову социјалу и децији и то је све. Ништа неће да дају за пето, шесто дете. (Ж, 30)

Неки од одговора говоре о постојању својеврсне породичне солидарности, која је како је већ наведено неретко један од видова компензације за социјалну сигурност породице. Овај вид солидарности дошао је до изражаја и код одлуке о миграцији. Такође, социјални капитал сиромашних породица је присутан на различите начине. Ретко се исказује као већи и најчешће има израз „премошћујуће стратегије“ (Milić,

2010: 71). О породичној солидарности насталој услед сиромаштва, сведоче и неке испитанице:

– *Ми се тако држимо, слажемо се онако. Али нема шта да се прича, зна се шта је чије. Децу волимо и ја их пазим, видиш сви су ту, увек сам са њима. Али наше жене не раде, а муж брине за сировине, паре и сналази се. Није то неки живот, социјала је бедна, али шта бих без деце. (Ж, 25)*

– *Ја нисам хтела пуно деце, само сам хтела и једну девојчицу. Ми се добро слажемо, мислим да није добро превише деце рађати као неке, само због социјале и додатка. Зато су ови наши такви, пију, туку, свађају се. Ја баш волим што је код нас двоје другачије, ваљда је и за децу тако боље. (Ж, 28)*

– *Некако смо се сви у кући уклопили, и свекрва и заова. Заједно кувамо, пазимо децу, мораш тако. И мене су научили. А и немам са мужем проблем, има ових што пију, дрогирају се па се туку, али код нас нема тога. Ту му је отац, брат сви знају шта се дешава, нема ту много мудровања. Заједно смо и ту су деца и то ти је то. (Супруга испитаника, Ниш)*

– *Ми смо у кући неколико породица, видиш нас скоро тридесет, али мислим да смо моја породица само жена, деца и ја. Они су ми најбитнији, јесте то беда, нисмо се ни преко снашли, е знам ни овде како ћемо даље. Али шта би да смо нас двоје сами, мислим то није живот. Знаш ми смо научени, живот, то су ти деца и то је најнормалније, а за живот снаћи ћемо се, биће ваљда боље. (М, 24)*

Према схватањима у оквиру теорија културе сиромаштва (Radovanović, 1976), социјално угрожене породице карактеришу недостатак интеграције у основне институције друштва, дефицитарни стамбени услови и пренасељеност, као и суседства сличног друштвеног положаја, ауторитарност, учестали/стални конфликти, породично насиље и висока учесталост породичних дезорганизација. Поред тога, као индивидуалне карактеристике чланова оваквих породица наводе се осећање беспомоћности, инфериорности, маргиналног положаја, недостатак контроле импулса, немогућност одлагања задовољства, усмереност ка садашњости, резигнираност и

појава психопатологије (Kolin, 2008).

Економска функција је код породица повратника посебно отежана у периоду емиграције, с обзиром на околност боравка у страниј земљи. И поред намере да емиграцијом побољшају своју економску ситуацију, породично функционисање је ослабљено у овом периоду јер тада се бележи најмања економска активност породица. Функција социјализације је такође нарушена јер се преплиће са другим функцијама које су ослабљене. На тај начин се и у процесу социјализације заправо репродукују обрасци културе сиромаштва стварајући зачарани круг културе сиромаштва (Stojšin i Mandić, 2017).

У складу са наведеним, резултати истраживања бележе и сведочења породица које одликују карактеристике породичних функција у сиромаштву:

– Немојте да се изненадите, али глад је чудо. Има ту људи да шаљу малолетне ћерке у Немачку, у азил, надају се да ће се збринуте. Знају добро да ту има ризика од трговине људима и да свашта може у путу и страниј земљи да им се деси, сви су тога свесни, али ипак се определе да оду, јер чак је и то боље од овог што видите. Нема за њих ништа горе него да остану ту у смећу и да ништа не промене. (комшија азиланата, Београд)

Поред изложених породичних прилика и образаца који одликују породице социјално угрожених, ове породице могу да покажу и снажне намере да превазиђу егзистенцијалне тешкоће и да функционишу на савремен начин у складу са обрасцима и навикама средњих слојева (Stojšin i Mandić, 2017). Сами поновљени покушаји емиграције и остваривања права на заштиту говоре у прилог овоме, иако је анализа породичних функција показала тешкоће у постизању извесних породичних функција.

4.7. Процес одласка и прихвата у земљама пријема

Начин одласка у земље дестинација одвијао се на више начина. Прелаз границе се реализовао регуларним или неформалним каналима. Наиме, највећи број испитаника је одлазио у Немачку из Србије, најпре прелазом у Мађарску. У одређеним случајевима (5 испитаника) радило се о нерегуларним прелазима на одређеним местима на граници

Мађарске и Србије.

Известан број испитаника (10 испитаника) је први пут емигрирао током сукоба на Косову и тада се прелаз такође реализовао на неформалне начине. Постојећи подаци о расељавању са Косова и Метохије током сукоба говоре о одласцима у Србију, Црну Гору, БиХ, Македонију или даље у европске земље. Земља дестинације је често била одабрана у зависности од тога где су расељени имали рођаке.

И формални и неформални облици одласка поседују своје специфичности:

– Ишли смо са родитељима тада, сестра и брат су били мањи... Прво нас је превоз који су организовали довезао до границе, негде је то било близу Палића. Прелазили смо кроз трску на једном месту. Тата је имао везу која му је показала где да пролазимо. Ту смо морали да идемо даље сами... Тамо на другој страни нас је требала да чека веза у Мађарској, превоз којим идемо даље, али се тај човек са превозом није појавио. Чекали смо дуго, хтели смо и да кренемо даље али смо се бојали, остали смо да чекамо и да се кријемо у трсци. Онда је почела да пада киша, било је јако хладно. Скоро целу ноћ смо провели на киши у тој трсци. Они су се забринули због нас и тата је тражио, позвао полицију сам. Предали смо се, само да нас склоне на суво, провели смо један дан у станици, као неки затвор, па су нас вратили у Србију. После смо добили забрану уласка у ЕУ. Сад је то мени истекло, ишла сам код стрица, само да немам проблем поново... (Ж, 19)

– Па прво смо бежали са Косова, па отишли у Црну Гору, после смо одатле у Француску. Ишли у камиону да нико не зна... Данима тако. Умир'о сам од страха. Ништа пасоши, шта кад је фррка. После се тамо пријавили у азил и добијеш папир који је за све. Њихово социјално ти све даље обавља, помогне. (М, 37)

– Ја се мало сећам, али знам да смо ноћу ишли, два комбија смо мењали. Имали су човека за везу, он те пребаци и онда се возиш кроз ЕУ без проблема. (М, 27)

– Па онако, мораш мало и цариницима да знаш... Да има тога. Знају и они зашто ми идемо и где, па су безобразни. Оно кад ти каже: Циго ти немаш визу; е то значи да треба да му ставиш нешто у пасош, у ствари да си требао да ставиш, мало евра. (М, 42)

– Траже цариници, често. Сваки возач скупља паре од путника да им да, да нас не дирају. Али то важи за путнике онако генерално. Али кад смо у питању ми, онда буде да се тражи још. Посебно ако има наших са неким проблемима у пасошу, или ако се види да се ишло више пута. Није ништа незаконито, али им је јасно да смо азиланци и да се људи боје. Онда кад неком кажу да иде у посебну канцеларију на граници, одма знаш да му траже паре. Сад ко је паметан на време се спреми, понесе паре и за то. (Ж, 28)

На другој страни налазе се испитаници који су са породицама одлазили у земље дестинације регуларним токовима. Они су поседовали пасоше и били припремљени и информисани о процедури одласка и азила. Укупно је 25 испитаника навело да је емигрирало на овај начин.

– Ишли смо све редовно, значи нормално. Аутобусом смо ишли, ми и деца, границу прешли све како треба. Тамо кад смо дошли, пријавили смо се за азил. Онда нас они сместе у хајм у граду К. тамо смо били заједно са још породица, али све лепо, сређено, топло. Све они обезбеде, социјално је увек ту када нешто треба. Њима смо се обраћали за све и јако су добри били... После смо прешли у други град. Они нам пруже износ за који смо нашли стан... После је тај први стан имао влагу, зато смо морали да га мењамо, али све то они плате. И намештај, и за то дају, ми смо сами куповали и бирали а социјалном само прикажеш све рачуне, за све што је купљено. И у хајму је било добро, али кад смо прешли стан, то је нешто посебно. (Ж, 31)

– Први пут смо ишли редовно, са пасошима. После смо због дугог останка, прекорачили дозволе, па смо добили забрану уласка. Онда сам ја решио да одем сам следећи пут, али сам нашао једног човека који има цариника. Ишао сам комби превозом, И онда пре границе сам изашао, кад је комби стао и сачекао ме тај човек, који ме је превео. После тога сам имао други превоз. (М, 45)

– Били су тата и стриц, али њима се више не иде, а све је проверено сигурно, ако имаш пасош, нема бриге. Ја ћу сад за пар дана, требам тамо и да останем, ако се оженим, остаћу сигурно. Биће нешто ваљда. (син испитаника, Суботица)

– *Ја сам одмах имао проблем, кад су ми ставили неког Албанца да преводи за албански. Ја то нисам хтео, а њима је било најлакше јер смо са Косова. Ја сам хтео преводиоца за српски или ромски, они су рекли да немају, и то одмах није добро ишло.*
(М, 52)

Ови одговори су карактеристични за испитаника са мањим бројем одлазака, те нису до тада починили прекршаје нити прекорачили забране који би их ограничили у преласку границе. Испитаници који су емигрирали на неформалне начине неретко (8 испитаника) су имали искуство регуларне емиграције када су емигрирали први пут. Начини подношења захтева били су слични за све испитанике. За све испитанике је заједничко да су подносили захтев за азил и да услове и начин угрожености нису темељно образлагали.

- *Нас су питали и ми смо рекли да се жалимо на сиромаштво и да тешко живимо.*
- *Да пријавили смо се да ћемо у азил, да нам дају... Па зато што смо мањине и што лоше живимо. Ето, то да је проблем рекли смо.*
- *Да се лоше живи и да немамо пара, да је социјала мала. То нам је био разлог.*
- *Поднели смо, писали смо, преводилац нам био. То што смо Роми и шт немамо положај.*
- *Ми смо се жалили за азил због сиромаштва. То смо рекли, али нису нам дали. Као нема рата ту, сигурно вам је и то је то.*

4.8. Праксе и искуства у земљама боравка

Испитаници у овом истраживању су се најчешће опредељивали за Немачку, Белгију, Швајцарску и Шведску као земље дестинације. Постојећи подаци такође

показују да се одбијени тражиоци азила у Србију враћају најчешће из ових земаља.¹¹¹ И поред постојећих општих прописа о пријему и поступању поводом азила, уочене су одређене специфичности у праксама за сваку од наведених земаља. Овде ће бити изложени налази о праксама у наведеним земљама пријема.

Праксе и искуства у Немачкој

Немачка је земља која је најзаступљенија међу земљама дестинације у овом истраживању. Ова земља такође бележи историју имиграције популације са југословенских простора. Облик миграција из Србије у Немачку се мењао током више деценија, кретајући се од радних миграција, преко миграција чланова породица гостујућих радника, па све до захтева за азил. Неки подаци говоре да миграције датирају од пре Другог светског рата (Pavlica, 2005). Након рата следи период радних миграција југословенског становништва, а затим деведесетих године миграције избеглица под утицајем распада СФРЈ, а крајем деведесетих расељавање становништва са Косова и Метохије. Један део ових миграната је у Републици Немачкој затражио азил. Број одласака у ову земљу и број захтева за азил се посебно повећао после укидања визног режима.

Поводом миграција тражилаца азила из земаља Западног Балкана, показује се да Немачка примењује низ прописа који су засновани на међународном праву. Социјална политика је усмерена на интеграцију имиграната.

Одлуке и поступања поводом решавања питања азила су подељена између органа федералне власти и држава чланица. Разматрање захтева за азил обавља Савезна канцеларија за азил, она спроводи саслушање и истрагу, док је прихват и збрињавање азиланата у надлежности савезних држава.

Тражиоцима азила у Немачкој обезбеђени су становање у колективном смештају који се назива *heim* и исхрана. Током овог боравка и трајања поступка њима је начелно ограничена слобода кретања. То значи да не би требали да путују ван дистрикта у којем им је одређено боравиште, уколико не добију посебну дозволу. Поред тога ипак постоје немачке државе у којима постоји могућност слободе кретања по целом региону

¹¹¹ Подаци Канцеларије за реадмисију доступни на http://www.kirs.gov.rs/media/uploads/Readmisija/Izvestaji/Izvestaj_2019.pdf

те државе – Берлин, Брандербург. Приступ тржишту рада имигрантима је омогућен тек након 1 године боравка. Током читавог боравка док траје поступак утврђивања права на азил, азиланти имају на располагању социјалне услуге и комуникацију са социјалним радником и преводиоцем. Неретко изјављују да су социјални радник и преводилац били особе од највећег поверење и особе којима су се обраћали највише за помоћ. Посебна специфичност у Немачкој за тражиоце азила се огледа у ограничениости њиховог кретања, што значи да им је омогућено кретање само у оквиру дистрикта, тј. административног региона у којем им је одређено боравиште. Напуштање овог оквира могуће је у ретким случајевима уз дозволу надлежних институција (Grupa 484, 2012).

Лица чији захтеви буду одбијени, као и други који немају правну основу за боравак, у обавези су да се врате у земљу порекла или неку другу земљу која жели да их прими. Уобичајена је пракса асистираниог повратка, због рационализације трошкова.¹¹²

Одговори везани за смештај и поступање током боравка у Немачкој су најчешће позитивни:

– Нема шансе да вам кажем нешто лоше о Немачкој, никад ништа лоше, све чега се сетим могу само најбоље речи да кажем... Нико од наших неће рећи нешто лоше о тој земљи. Све смо имали. Ово треба да се пише, ево (показује на околину – депонија, блатњава улица), на ово се ја жалим, нема шта да буде чудно што смо ишли тамо. И да могу поново, отишао бих. (М, 52)

– Лепо је било, не жалим се. Није нигде било зиме и влаге. Социјално ти све среди, шта год ти треба, нема да шеташ околу са папирима. Та једна жена социјална радница је била дивна, за све смо јој се могли обратити. (Ж, 31)

– Ма супер, све добро, шта да нам фали. Ово овде је туга, о овоме треба да се пише, како овде живимо, нема шта ту за Немачку да се каже, све смо имали што треба. (Ж, 28)

¹¹² Често се користе чартер летови из Берлина који повратнике враћају у земље порекла. Најчешће је у питању лет који слеће најпре у Скопље, затим у Тирану и онда у Београд. На тај начин се истим чартер летом враћају реадмисанти из Македоније, Албаније и Србије (разговор са представником НВО, Србија)

– Мени боље него овде у Србију где знам и језик. Шта вреди кад уђем у социјално не знам ништа, као са Марса да сам, а они ти сто ствари траже. Све то са папири, мени су шпанска села. А у Немачку социјално супер, све ти ураде, нема везе не знаш језик, буде преводилац. И овај ти све обавља, ако ти није нешто јасно, питаш лепо, све ти објасне. Нико нема да је надрндан, све те лепо поштују као сваког човека. (М, 45)

– Ја сам и у болницу била, такав третман имаш, нормално. Осетиш се вредно, да вредиш. Да не причам што не чекаш, обавиш све шта има, не да чекаш операцију две године. Мени је то нормално за азил, да добијеш ако не можеш да се лечиш у својој земљи. Не само за нас Роме, за све и за беле. Треба свако да тражи азил ако не може да се лечи као човек у својој земљи. (Ж, 42)

Неки од испитаника нису били у потпуности задовољни процедуром пријема у Немачкој, период на који су постојале притужбе јесте привремени смештај – такозвани хајм. Битно је нагласити да је то колективни смештај где азиланти деле спаваоне са мигрантима из других земаља. Неки наводе да су имали осећај непријатности и тешкоће прилагођавања:

– Са Немачком ниси никад начисто, све зависи које си среће. Моја сестра је била са мужем и бебом отишла. То је била лоша срећа. Сместили су их у неко место 200 километара од Берлина. Нека мала општина, имају они обавезу да збрину азиланте, али отаљају само, како могу, само најнужније. Били су у некој напуштеној школи, спаваона је велика сала и ту су сви азиланти заједно. WC и тушеви на другом крају дворишта, 500 метара од сале, кабина не може да се закључа, а они Арапи хоће да насрћу. И онда је муж сваки пут кад се она купа ишао са бебом да стоји, стражари код кабине. А кухиња опет на трећем крају зграде. Кад хоћеш само воду и млеко за дете да угрејеш, мораш да обиђеш пола зграде. Нису могли да остану у томе, брзо су се вратили. Ја кажем тако те западне, шта ћеш. Сад ће можда да пробају опет, надају се бољој срећи. (М, 37)

– Јао, то ми је било напорно, и жени и мени. Тада смо некако издржали али сад да идем свако мало па да будемо сваки пут прво у хајму као тада, не могу... То је нервоза, бука, пуно мале деце. Ми тамо требамо да чистимо, а има неких који су алкави, како да се сложимо... Било је разних људи, других вера и нација, нисмо се

баш ни сигурно осећали, не можемо ми тако. Овако да сам знао, можда не бих ишао. Али опет вредело је пробати, чисто да видим да ли би добили азил а и да ми не говоре нон-стоп жена и брат како сви иду, а ми ни да пробамо, ајде да видимо. (М, 46)

– Пре је било боље, али сад је одвратно, јесте и овде беда, али оно како су сад уредили не личи на ништа. Да сам знао не би децу водио тамо. Храна у хајму није била ни за керове. Кад су дошли ти Арапи и из Авганистана, постало је све горе. (М, 36)

– А није то сад да се нешто опариш. Кад видиш са социјалу и то по детету да обијеш, није то тако пуно. Јесте више него у наше социјално, али тамо ти је све скупље. А кад имаш више деце, више мораш и да купујеш. (Ж, 45)

– Ја не могу више, мало тамо мало овде. Мислим да то није живот, треба човек ипак да се скраси на једном месту. Није тамо пуно боље, мислим јесте за Немце, али ка си на повремено, па у смештају, не знам. Не бих више. (М, 52)

– Није баш све тако сјајно како кажу, то можда за те Косоваре, они се већ селили па шта ће. А ми смо овде дуго, немамо пуно али ипак имамо нешто, научили се на овде. (Ж, 54)

– Мени се више не иде, не би понављала, није то то. Кад бих знао да чемо решити азил једном, али овако сваки пут испочетка, нека... (Ж, 31)

Праксе и искуства у Белгији

Белгија такође спаде у државе које су урадиле доста по питању правне регулативе у управљању миграцијама, где је укључена и политика азила, илегалне миграције, радне миграције, интеграција странаца.

Када су у питању миграције грађана Србије у Белгију, може се констатовати да је Канцеларија за реадмисију евидентирала повратнике и из ове земље, иако она не доминира међу земљама дестинације.¹¹³

¹¹³ Видети извештаје Канцеларије за реадмисију о структури повратника према земљи привременог боравка http://www.kirs.gov.rs/wb-page.php?kat_id=44

У овој врсти миграција, сваки азилант пролази „улазну фазу“ приликом доласка у Белгију. Захтев за азил мора да се поднесе 8 дана након уласка у земљу, што може да се уради на територији, приликом уласка, на граници, у затвору или колективном центру. За време док се разматра захтев, азилантима је обезбеђен смештај и основне социјалне услуге, те правна, медицинска, материјална помоћ. Слобода кретања није ограничена, а право на рад имају уколико 6 месеци од дана подношења захтева није одлучено о захтеву за азил (Grupa 484, 2012).

Специфичност у политици Белгије, огледа се у томе што ова земља предност приликом имиграције, даје спајању породице, тако да веће шансе за останак у Белгији имају особе чији су чланови породице већ у овој земљи.

У случају одбијања захтева за азил, обавезно је напуштање Белгије при чему постоји могућност добровољног или принудног повратка.

– Добра земља, били, пробали, нема шта лоше да се каже. Прави систем, не као овде. Може човек да се снађе, али азил се баш тешко добије. Ја тамо хтео јер је брат већ отишао, а он отишао јер је женина фамилија тамо. Само нема баш пуно наших. (М, 34)

– Све је било добро, само скупо је све тамо. Мора баш да се ради ако хоћеш нешто нормално да имаш. (М, 30)

– Не знам мени баш и није нешто. Јесте све уређено, али кад видиш да је други свет. Мало ме и страх кад видим како је све на месту тамо. А Немачка онако, ипак има наших, па и других, све се измеша. (Ж, 22)

Праксе и искуства у Шведској

Шведска је земља која је у својој миграционој политици одабрала да очува могућност тражења азила, али да ипак постигне много више сарађујући на међународном нивоу, покривајући и имиграциону политику и политику повратка.

Према тражиоцима азила се води хумана политика уз максимално поштовање принципа људских права, којом је омогућено да до доношења коначне одлуке о захтеву, лицима која траже азил се обезбеђује смештај, приступ тржишту рада, социјална помоћ, здравствене услуге. Систем наводи тражиоце азила, да се већ у току

одлучивања о њиховом азилу, започне процес њихове интеграције у друштво, будући да им је омогућено да раде¹¹⁴, зарађују и да уписују децу у школе, као и да добију радне дозволе (Grupa 484, 2012). Занимљив је и податак да прописи остављају могућност да азиланти који су аплицирали за радну дозволу, а чији је захтев одбијен, остају у Шведској по основу позитивне одлуке о радној дозволи (migrationsverket).

– Ја на пример имам занат, ево, радим, зидам, па се увек нађе нешто. И овде радим, а онда одем мало преко да радим, па се вратим. Али то ти није за ове што су само за социјалу, они ништа не знају да раде, немају заната, а неки ни неће да раде. Само на социјали да живе, а не исплати се онда Шведска, треба ти тамо за пут пара и да понесеш а кад их је 6–7 у кући, то кошта. А и систем је такав да хоће више праве раднике, не ове... (показује на комшије) (Испитаник из Суботице, комшија повратника)

– Мени се свидело тамо, више него Немачка. Свиђа ми се систем, све на месту. Волео бих да смо остали. (М, 34)

Приликом одбијања захтева за азил и потребе повратка у државу порекла, у Шведској се инсистира на начелу хуманог и достојанственог повратка, при чему се преферира повратак на добровољној основи. Уколико се не поштује одлука о повратку, полицијске службе спроводе поступак повратка.

У резултатима истраживања, уочава се веће задовољство начином прихватања у Шведској, у односу на испитанике који су емигрирали у друге земље. Као једина реална препрека њиховом останку у Шведској може се претпоставити немогућност уклапања у тржиште рада, јер Шведска истиче транспарентну и прецизну листу занимања којима је дефицитарна и за која је спремна да ангажује имигранте, али ради се пре свега о потребама за квалификованим радницима, којих међу ромском расељеничком популацијом има веома мало.

¹¹⁴ Разговори са представницима НВО из Србије и БиХ.

Након што је укинут безвизни режим за земље Западног Балкана, порастао је број захтева за азил и у Швајцарској. Миграције тражилаца азила у Швајцарску су постојале и пре укидања виза, што је и случај са једном породицом испитаника у овом истраживању, која посебно изражава задовољство животом у овој земљи. Међутим упоредо са интензивирањем миграција 2012. године, Швајцарска депортује многе мигранте који су имали дозволу привременог боравака и уводи један строг и сложен поступак утврђивања права на азил¹¹⁵. Организација која је надлежна за овај поступак је Савезна служба за миграцију (BFM) и она управља центрима за пријем азиланата и води поступак утврђивања права. Током трајања поступка за бригу о тражиоцима азила су надлежни кантони, а систем прописа и администрације је комплексан и неприступачан за мигранте. Случај породице испитаника из овог истраживања сведочи о позитивном искуству у овој земљи привременог боравака, пре него што су уведени строги прописи према азилантима:

– Швајцарска је одлична, нама се ту баш свиђало. Систем срећен, све ти обезбеде. Али је тешко да уђеш у систем, само кад уђеш онда је песма. Жена је радила у дому за старе, тамо то неће домаћи баш пуно да раде, али за нас је плата била добра. И добијеш још смештај ти наћу и све услове. Још су добри према људима, ја сам на пример направио проблем у почетку, све паре за месец дана за храну сам потрошио у једну куповину. Онда су ми они објаснили да се то троши на јефтиније маркете, а не то где сам ја отишао најскупље. Нису тражили ништа да враћам, али су ми показали како да радим у будуће. (М, 50)

Мигранти из земаља Западног Балкана показују мање интересовање за боравак у овој земљи од када је 2012. године скраћен поступак утврђивања права на азил и траје неретко свега 48 сати (fast-track asylum procedure). Смештај и боравак у једном од кантона се обезбеђује само за случајеве који захтевају дужи процес разматрања основа за азил (MacGregor, 2018).¹¹⁶ У случају боравака у кантону мигранти остварују право на

¹¹⁵ <http://www.migraweb.ch/sh/themen/asylrecht/>

¹¹⁶ Више о овој процедури на <https://www.infomigrants.net/en/post/12548/switzerland-why-asylum-seekers-are-put-off>

пуну подршку за живот, новчану помоћ и идентификациони документ који се користи као лична исправа за време боравка.

4.9. Проблем образовања азиланата

У овом истраживању образовање се анализира у односу на две категорије испитаника – самих испитаника и њихове деце која су још увек у образовном процесу. Када су у питању испитаници уочава се да постоји низак степен образовања.¹¹⁷ Постојећи извори указују на тешкоће у образовању ромске популације, социјално угрожених и интерно расељених у Србији. Околности које посебно неповољно утичу на процес школовања су дечији рад, рано ступање у бракове, као и честа пресељења.

Неки од налаза о образовању интерно расељених указују да проблем у образовању представља и непознавање језика након доласка у Србију, што ће се показати као тешкоћа и код деце повратника.

Образовна структура испитаника у овом истраживању је следећа:

Табела 29. Структура испитаника према школској спреми

Ниво школске спреме	%	Број испитаника
Никад нису похађали школу	12,5	5
Незавршена основна школа	55,0	22
Основна школа	27,5	11
Средња школа	5,0	2
Укупно	100,0	40

Резултати истраживања (Табела 29) показују да већина испитаника, 27 лица (67,5%) није завршила основну школу. При том 22 испитаника или 55% наводе да су основну школу похађали али да су је напустили. Управо напуштање школовања

¹¹⁷ Миграциони профил Републике Србије за 2014. годину наводи податке о 9% повратника са завршеном средњом школом и 1% са вишом школом (KIRS, 2014).

преставља чест проблем код образовања ромске популације, што је и препрека њиховом даљем социјалном укључивању (Ћекић Марковић, 2016).

У односу на образовну структуру опште популације, код испитаника у овом истраживању се може уочити одступање од просека у Србији. Ово се може сматрати значајним с обзиром на то да је ниво образовања један од индикатора развијености одређене заједнице, те у том смислу указује на неразвијеност у популацији повратника. Наиме, према резултатима пописа становништва из 2011. године, 50% становништва Србије старије од 14 година је стекло средње школско образовање, док је са завршеном основном школом 20,8%, а са високим и вишим образовањем 16,2%. Са непотпуном основном школом је у општој популацији 11% лица (у овом истраживању 55%), а без школске спреме 2,7% лица (Стојшин, 2018). Када се има у виду да су испитаници у старосној категорији најчешће између 30 и 40 година, а да се подаци о општој популацији односе и на категорију лица старијих од 65 година која су често нижег образовања, онда се закључује да је образовна структура испитаника и знатно нижа од просека опште популације, поготово када је реч о женској популацији.

Током боравка у иностранству неки од испитаника (25) истиче да су имали прилику да похађају курсеве језика земље у којој траже азил. Неки процењују да су научили основе језика, али тврде да сада временом почињу да заборављају.

– Па знала сам, научила онако. Али сад ништа, мислим да сам све заборавила. Кад не причам, нисам тамо. Овде сам само код куће, не причам језик..Али деца су баш лепо говорила, жао ми је за њих, да не забораве. Зато волим да иду у школу и овде, ипак ће нешто знати. (Ж, 45)

Такође се могу уочити разлике у проблемима образовања азиланата који су провели дужи период у емиграцији и оних који су боравили у другим земљама мање од годину дана. Испитаници који су боравили у земљама ЕУ више година учили су значај и предности континуираног образовања за децу. Из тог разлога код ових породица се и након повратка у Србију уочава већа свест о значају образовања и подршка деци да наставе школовање.

– Да, мени је жао што нису могли тамо да се школују, волели су да иду у школу и језик су научили и онда се све прекинуло. Цртали су, имали свеске, књиге све, и компјутер. Тамо ти је школа важна, можеш после и нешто нормално да радиш, да

имаш плату. За овде не знам, не знам баш да ће неко да их запосли и где, али опет волела би да имају школу, да раде нешто нормално, па нека иду. И компјутер смо и овде зато купили, нека имају, ваљда ће нешто боље радити на не да иду на канту... (Ж, 31)

– Хтела сам да наставе са школом и кад су нас послали назад. Муж није хтео, али ја сам хтела. Овај најстарији ми је зато изгубио једну годину, али је ипак наставио. Нека уче, нека заврше бар основну школу, не да остану неписмени. (Ж, 22)

– Ја сам остао без школе јер смо били у азилу. Овде сам био завршио основну, онда смо отишли у азил. Сад не знам шта бих, не вреди да уписујем, имам 18 година. А волео би да завршим, није да не би, добро је увек имати школу. Можда упишем неку занатску ако може оно, за старије... Знаш оно... како се каже... – Ванредно? Е да, јесте... Даће ми мајка, али морам и да радим, она не да само да идем у школу и да не зарађујем. Тако каже губим паре само, не исплати се. (М, 18)

Када су у питању деца испитаника, и пред постојања воље и подршке родитеља уочавају се понекад институционалне тешкоће приликом наставка школовања. Извори у Србији најчешће нису у прилици да прикупе евиденције о средњим школама које су деца повратника похађала у иностранству. Такође не постоје праксе које би омогућиле наставак учења страног језика који су деца учила у иностранству (Jakobi, Marković, 2017). На другој страни присутан је проблем непознавања српског језика, што најчешће одлаже упис деце у школе у Србији или имплицира укључивање деце у ниже разреде. Ови поступци се објашњавају потребама за припремом и упознавањем језика.

– Да, С. ми је изгубила годину због директора, нису хтели да јој признају да је шести разред. Али нека, кажем, иди, учи, како буде. Мораш у школу, где ћеш, нећу да се уда одмах. Нека заврши нешто. (Ж, 45)

– Имали смо проблем. И сада има, моја ћерка. Она кажу да иде у специјалну школу, као да је заостала. А није она ретардирана уопште, него не зна српски лепо. Ми смо живели на Косову, после дошли у Србију, ту се родила, онда ишли у Немачку. Највише је живела тамо, а кући још причамо албански, српски јако слабо говори.

Говори га, али не баш добро, онда кад у школи треба нешто да раде она не зна. (Ж, 37)

– Ја водим децу код логопеду, ипак морам. Тако су нам дали, у социјално, каже да иде, и шта ћу? Знам и ја да је више проблем што не знају језик деца, али ми смо криви јер изгубило се пуно времена у азил, ми кући не причамо српски. И онда кад смо се вратили деца имала проблем. (Ж, 25)

Саме мере у области образовања Рома се не баве питањима образовања повратника и специфичним проблемима са којима се суочавају у процесу након повратка. Слично програмима који се односе на реинтеграцију на тржиште рада, тако су и у области образовања, програми страних донатора често бирократизовани и недовољно подстицајни за саме кориснике.¹¹⁸

Тешкоће које постоје код популације повратника пре емиграције, након боравка у земљи дестинације и повратка у земље порекла се репродукују и понекад погоршавају јер протоком времена могу да створе тешкоће адаптације у обе средине. Ово се такође посебно односи на децу азиланата која често не познају функционално ни језик земље привременог боравка ни језик земље у коју се враћају.¹¹⁹ Ово даље утиче на обрасце њиховог искључивања у друштву.

Недостатак образовања један је од кључних фактора репродукције друштвених неједнакости, али и често препрека укључивању на тржиште рада, као и функционисању у осталим областима друштвеног живота посредством информисања, остваривања грађанских права. Ниско образовани изложени су већим ризицима незапослености, као и неповољнијим условима запослености (ниско плаћени, повремени рад и сл), због чега су изложени и већим ризицима од сиромаштва (Petrović, 2005). Ромска популација спада у најмање заступљену у процесу образовања у Србији, у односу на све остале мањине. Просек завршених разреда је најнижи, најмањи је проценат уписаних у предшколске установе и основне школе, највећи број раног напуштања школовања и највећи проценат неписмених (Macura-Milovanović, 2008).

¹¹⁸ Разговор са невладиним организацијама у БиХ и Северној Македонији

¹¹⁹ Разговор са представницима ЦСР Нови Сад, ЦСР Илијаш (БиХ).

Јакшић такође примећује да је низак образовни ниво ромског становништва генеришући за њихов тежак социо-економски положај. Разлог за то је проблем да се њихов низак ниво образовања директно одражава на социопрофесионалну структуру, што за директну последицу има недиференцираност њихових занимања (Јакшић, 2002). Овај проблем са недиференцијацијом занимања се одразио и на лош положај азиланата у земљама имиграције.

Бурдије истиче да диспозиције које припадници одређених група стичу (укупно назване *habitus*) у породици и образовном систему, у глобалном друштвеном простору производе прилагођавање стеченим положајима, што резултира самоискључивањем у друштву. Отуд је често да се одређене групе држе на дистанци, односно да се ромска деца која не познају језик и обрасце средине или деца са инвалидитетом не школују или се школују у специјалним школама због неприступачности објеката или градива у школи. Њихово поимање друштва и окружења, односно диспозиције у Бурдијеовом смислу (*habitus*) и начин резоновања произилазе из перспективе друштва у коме су они у инфериорној позицији (Burdije, 1999:162). Из анализе постојећих података произилази да су културне дистинкције увек и социјалне дистинкције, најчешће са класним и етничким елементима и као такве представљају главну препреку постизању пуне равноправности и поред различитих програма за укључивање.

4.10. Социјалне мреже и њихов значај у цикличним миграцијама

Поводом значаја друштвених мрежа у изградњи социјалног капитала и уопште њеног значаја на свим нивоима друштва, међу теоретичарима владају доста усаглашени ставови. Друштвене мреже се посматрају као основа успеха корпорација на глобалном нивоу па до успеха у свакодневном функционисању и ширењу информација (Golubović, 2007).

Мреже се састоје у стварању веза са осталим члановима друштва путем родбинских, пријатељских, породичних односа. Појединац може у исто време да буде саставни део више мрежа, према професији, полу, политичким или верским убеђењима, при чему је свака од ових део једне шире друштвене мреже.

За разумевање мрежа испитаника у овом истраживању користиће се теорија слабих веза значајна због разумевања структуре мрежа друштвено искључене

категорије. Први од аутора који се издваја, Грановетер (Granovetter, 1973) је нагласио значај формирања веза ван основних, непосредних кругова као што су породични, етнички, пријатељски. Овај аутор је везе разликовао као породичне, пријатељске и пословне при чему се прве две одређују као јако везе а пословне као слабе. Управо су слабе везе тумачене као доминантне у процесу преноса информација и стварању ресурса (Granovetter, 1973).

У случају друштвених мрежа у овом истраживању нагласиће се формирање „јаких“ веза њихова улога у формирању интерног друштвеног капитала једне осетљиве категорије становништва и њихов утицај на процес миграција и стварање „стратегije преживљавања“. Ове мреже, засноване на непосредним и блиским везама, могу да креирају такав висок ниво унутрашње повезаности и поверења који би представљале један вид интерног друштвеног капитала, који није увек препознат као допринос друштвеном функционисању (Fukuјama, 1997; Patnam, 2008).

И у овом случају интерни социјални капитал који стварају мреже азиаланата није афирмативан вид друштвеног капитала. Међутим он се у овом истраживању не посматра као капитал који друштву наноси директну штету као што је случај са капиталом криминалних група у заједницама где недостаје друштвено поверење (Fukuјama, 1997), већ се он посматра као израз друштвене искључености социјално депривираних категорије. Интерни социјални капитал је на тај начин одговор ове категорије становништва на искљученост из система и недостајуће мреже које би створиле довољан ниво друштвеног поверења који би представљао друштвени капитал.

Може се констатовати да су родбинске везе доминантније у време боравка у Србији, док су мреже у оквиру етничке групе наглашене у време емиграције. Већина испитаника (њих 32) је одлуку о емиграцији и основна сазнања о могућностима миграције добила у комуникацији са својим суседима и рођацима:

– Мене је брат наговарао, каже дођи у Немачкој ти је боље, болестан си, не можеш радити у чистоћу. Има људи, сви из Србије су дошли. И онда сам са женом и децом решио да дођем. (М, 46)

– Чули смо од наших овде у Риту, било је дана, изненадиш се пола насеља нема, сви отишли у Немачку. Кажем онда, не може бити лоше, а и где ћеш горе него ово овде. После смо ипак видели није све тако добро, а и није свуда исто, већ како те задеси. (Ж, 28)

– *Било је наших што оду, причали су нам. У Немачкој имаш стан, храну, социјалу већу него овде. Добијеш за свако дете по 150 евра. Мало смо се бојали, али смо ипак решили да идемо. (М, 43)*

– *Мене је брат звао и паре ми је послао. Знао је да не могу остати овде а и морала сам на операцију. Реко ми је не брини, све социјално тамо среди. (Ж, 42)*

– *Нису ти баш сви тамо добри. Не знам ни коме се обратити, не воле људи нове кад дођу, тамо свако гледа себе. А наши људи су ти некад најгори. Боље прођеш да их не слушаш. Ја сам само уз жену и децу, нема ту пуно дружења, само за себе. Свако себе гледа. (М, 24).*

Остали испитаници (8 испитаника) наводе да су први пут за могућност емиграције ради азила чули на медијима и од „хуманитарних радника“. Анализа комуникације са домицилним становништвом у емиграцији, показује да испитаници имају ретка искуства контактирања са овом популацијом, те се на тај начин мреже стварају међу сународницима.

– *Било је тамо наших људи, па смо се дружили, тако колико је било времена. Ми смо знаш Ашкалије, муж ми је са Косова. Муж није био толико кући, а ја са децом, али дружили смо се мало са нашим. За помоћ смо се обраћали социјалном и преводиоцу, после смо знали језик па нисмо тражили преводиоца. Са Немцима баш не. Нисмо се дружили. Не воле ни они нас, боје се некако. А има и наших разних, дођу, краду па се људи боје. Кад смо становали тамо, после хајма, у згради, кад смо нашли стан, код нас је била једна старија жена, онако госпођа, Немица. Више месеци смо ту живели, само нам се јављала и тек онда, један дан је дошла код нас и она је донела тако једну кутију бомбона и кекса и седела мало код нас, попила кафу, сок. Каже после она: па баш сте ви фина једна породица... Ко зна шта је мислила пре, док нас није упознала. После је волела да дође, донесе деци нешто и поседи мало са нама. А били смо и ми код ње. (Ж, 31)*

– *Највише је било дружења са нашим, али ја конкретно дружио сам се са свим нацијама у азилу, а баш је било разних. (М, 30)*

У овом контексту занимљиви су и одговори испитаника који се односе на њихову етничку припадност, односе са широм заједницом, те улогу етничитета у земљи дестинације и земљи порекла:

– *Ја сам Ром, али сам и Србин. Мислим ми смо из Србије, Срби смо, и Цигани су Срби. Тако нас и тамо сви гледали. Нису њима сви Роми исти. Знало се јако добро ко је одакле, који су Срби, који неки други, на пример Румуни, а посебно Албанци, сви смо ми подељени.* (М, 42)

– *Ја да нисам Србин могао би се вратити на Косово. Мислим не желим да се враћам због лошег живота, али и да хоћу не могу. Нас тако гледају. Нисмо ми њихови.* (М, 30)

Ова питања су се у неким случајевима директно одражавала на односе поверења у земљи дестинације. Иако је већи број испитаника (21) навео да је највише веровао социјалном раднику и преводиоцу, неки од одговора сведоче и о односима неповерења и несигурности.

– *Зато ти и причам како сам прошла. Мене је преварио онај, онај... што говори шта ти кажеш, пренеси ти кад причаш...*

– Преводилац?

– *Ту-мач, ту-мач. Јесте, тумач ме за*ебао. Дали ми неког Хрвата и он није хтео да говори што ја кажем, намерно. Ма кад знам! Нас тад нису волели ни у свет, а посебно тај Хrvat. То је било деведесетврте, цео свет није волео нас Србе. Ја сам и Српкиња, тако се сматрам. И зато сам ја тако прошла. Није рекао како сам ја рекла за азил.* (Ж, 54)

– *Мене је тај преводилац изнервира, рекао сам то. Ја сам тражио преводиоца за српски, или ромски, а дали ми тог Шиптара. Њих није брига, он преводи све језике јер их зна, али то што неће да ради у нашем интересу, то Немце не занима. И с њим је онда лоше кренуло да сарађује. Све у свему лоше ми искуство.* (М, 50)

Посебно је занимљива улога модерних технологија и уређаја које азиланти користе и које им помажу у остваривању комуникације. Наиме, и поред уочених лоших услова становања и сиромаштва, у великом броју домаћинстава су уочени следећи уређаји LCD телевизори (19), Smart TV (3) десктоп рачунари (15), лаптоп рачунари (12), таблети (17). Неки испитаници такође наводе да преферирају коришћење

паметних телефона и поготово Iphonea и поред њихове цене која је висока у поређењу са финансијским могућностима испитаника.

– *Смарт ТВ је чудо. Из Немачке су нам донели, нама то као биоскоп буде. Кад буде тако нека свадба, у Аустрију, Немачку код наших, ми се лепо окупимо, сви седнемо и гледамо снимак. А лепо је и што слике може да се пусте и гледају. И ми тако све што се овде снимимо на телефон, пошаљемо њима и онда они тако исто могу да гледају. Само још кад нас струја не би зезала овако. Док га нисмо имали, користили смо компјутер и то нам је значило (М, 37)*

– *А ова наша деца воле те телефоне. Воле да се снимају, ко шта ради, они се снимају, не одвајају се од тих телефона. (Ж, 28)*

– *Ја волим ајфон, купићу га кад скупим паре. Добар телефон је важан, и ти треба да узмеш нешто тако. Ја са тим се дописујем са свима и у Француској, Белгији, Немачкој. Могу да се снимим, да се сликам, шаљемо музику једни другима. Ја сад слушам рок који они слушају у Белгији, француску музику већ имам пун телефон, волела бих да знам језик али је тежак. Али видиш, енглески знам мало, и преко музике сам га доста научила. (Ж, 19)*

Разрађујући теорију слабих веза, Лури (Loury, 1977) је нагласио да на неповољан положај младих из етничких мањина утиче управо недостатак слабих веза и разноврсних извора информација.

Квалитативни налази истраживања указују на постојање дифузионих друштвених мрежа испитаника које су широко распрострањене географски. У питању су мреже испитаника са сродницима и пријатељима које се захваљујући миграционим процесима простиру у више земаља Европе, у земљама где су азиланти све боравили, посредством неформалних контаката и околностима честог пресељења. Већина испитаника (30) је напоменула да има рођаке и пријатеље у више земаља у Европи.

– *Ми смо се зато и вратили. Баџили су нас у граду где нема никог од наших. Баш никог нисмо знали, не могу да замислим тако да живим, то је горе од беде. А око нас све Сиријци. (Ж, 30)*

Међутим на другој страни се, на основу неких искустава, закључује о ограниченим и сиромашним везама испитаника, који не остварују већи број разноврсних веза у исто време. На сличан начин се може тумачити и недостатак друштвеног поверења и постојање сиромашних веза у популацији повратника за време боравка у емиграцији и након повратка.

– Мени се није свиђало што су људи јако покварени. Наши према својима поготово. Ту смо се разочарали и жена и ја. (М, 24)

– Није то баш да се човек уклопи што се каже. Све има и систем и ред, лепо је било што се тога тиче, али осетиш да не припадаш ту. Не знам, можда кад људи раде тамо цео дан ни не примете ништа то, али нама је ситуација била друга. (М, 50)

– Мени се свиђала Шведска, али да су хладни, јесу. Баш осетиш да немаш везе са њима. Али и тамо све више људи долази, па је мало другачији састав. (М, 34)

– Није ми било добро друштвено и знао сам да никад нећу бити њихов, ни близу њима. Други свет. (М, 37)

Ово се може објаснити и социјалном искљученошћу популације која је често ускраћена за приступ формалним мрежама, није радно активна, неретко није у процесу образовања. Могућности за учествовање у друштвеним мрежама у случају социјално искључене популације обрнуто су пропорционалне степену њихове искључености. Процес миграција, кретања, пресељења и контаката који се у овим процесима остварују нису допринели стварању разноврсних и разгранатих мрежа популације азиланата. У овом случају миграција је допринела ширењу постојећих форми друштвених веза (пријатељских, родбинских) али не и стварању њених нових димензија нпр. у области рада, суседстава, образовања. Сведочења испитаника о друштвеним мрежама говоре о затворености ове друштвене категорије и даљем репродуковању социјалне искључености.

4.11. Разлози и начин повратка у земљу порекла

Све интервјуисане породице су током боравка у земљама дестинације подносиле захтеве за добијање азила. Неке од њих нису добијале конкретне одговоре овим поводом, већ су имале толеранцију боравка и његово продужење док су неке од њих добиле одбијеницу. Након одбијања захтева за азил, следиле су две врсте повратка, а то су повратак у виду присилне депортације и добровољни повратак.

– Нас су одбили и морали смо да се вратимо. У ствари кажу боље је кад се сам вратиш, не ударе ти онда ону забрану а и плате ти пут. (М, 37)

– Па да, морали смо назад. Жао ми је било после толико година, где је ту правда, деца се тамо родила ишла у школу, језик причала. (Ж, 45)

– Све смо пробали али не вреди, и продужење и адвоката, али продужавали су нам колико су могли, а онда крај. Мораш назад и то боље да сам идеш. (М, 34)

– Ја сам крива, јер сам се вратила сама, прекинула азил. Ујак ми умро и ја дођем на сахрану овде, нисам ни мислила, кад су ми јавили ја сам дошла, због сахране и родбине. И онда тек видим да нисам могла да се вратим, мислим морала би све од почетка, и шта ћеш, тако је некад у животу. (Ж, 42)

Већина испитаника се опредељивала за добровољни повратак. Овај вид повратка је процењен од стране повратника као бољи и достојанственији. Трошкове пута је у највећем броју случајева сносила земља из које се враћају. Повратници су се најчешће сами опредељивали за повратак аутобусима због могућности преноса већег пртљага, као и у случајевима када су сами сносили трошкове повратка.

– Па кад су нам већ рекли да морамо да идемо, онда смо купили карте. Добро је успели смо да се спремимо и да понесемо неке ствари... Да било је неких са лисицама их врате, скупе их одмах и све назад за Србију, као криминалци. (Ж, 54)

– Ми смо се вратили када су нас на крају одбили за азил, нису нас протерали, али ми смо знали да морамо назад, нисмо хтели да се играмо да нас после хватају, депортују па добијемо забрану. Зато смо ишли бусом и све ми платили. (М, 34)

– Нисмо више могли да продужавамо, а све смо учинили како су нам причали. И адвоката смо узели, онда он као мало продужи, преда једну жалбу, другу жалбу, па мало прође време. И на крају смо добили тај папир да морамо да изађемо из земље. (М, 30)

Неки од одговора испитаника говоре о добровољном повратку услед личних разлога или незадовољства ситуацијом у емиграцији:

– Ја лично сам хтео сам да се вратим овај последњи пут. Јако су смањили услове за азиланте да је то страшно. Ја сам раније ишао, али ово се много разликује. Та храна што дају није ни за керове, смештај ужасан, хладно. После овога сам стварно решио да више ни не покушавам. Зато сам и решио да уложим овде у кућу и да средимо мало. (М, 36)

– Ми смо се вратили јер сам ја одлучила. Ја обично одлучим за све. Била сам се разболела, имала сам две операције у Немачкој, и рекла сам да је доста. Хтела сам у том стању да ипак будемо овде, где има и родбине и наших. (мајка испитаника, Нови Сад)

Код неких врста асистираних повратака бележе се нехумана поступања и раздвајања породица. Код оваквих видова повратка многи испитаници су доведени у неповољан положај. Често су остајали без имовине, уштеђевине, школских потврда, докумената што се одразило на тешкоћу њиховог положаја након повратка.

– Мени је било најгоре због раздвајања. Ми смо се раздвојили још у хајму, он и деца у један град а ја у други. Мени су доделили тај у коме сам била због болести и лечења, а он и деца нису могли ту. Кад су видели моју дијагнозу, тако су ме распоредили, Јер ја сам и захтевала азил да се лечим, али не да будем без мужа и деце. Међутим, кад су њега и децу обили за азил, онда сам и ја хтела назад. Јавио ми је да их депортују. Ја сам се аутобусом вратила са овом ногом (показује протезу, особа је са непосредно видљивим, израженим инвалидитетом). А они су авионом, депортовани. – супруг додаје: Ето, да нас нису депортовали, не би се никад у животу возили авионом, клинци су били одушевљени. (Ж, 28)

– Мени је лоше је сам морао да дам на царини то нешто пара што смо понели. Ма знао сам, чим су ме на контроли прозвали да изађем из буса и идем са њима, знао сам. Рекао сам жени да ми да новчаник и евре. (М, 34)

– ...Да, и кад улазиш у нашу земљу могу да ти траже паре. Још ако имаш уписано нешто, ако си био хапиен тамо рецимо. А и кад ниси они на царини те плаше, неће да ти дају тај папир... путни лист, да, да... и шта да радиш онда. (М, 52)

У неким случајевима је долазило до депортација са организованим превозом, само до улаза у Србију, тачније до граничног прелаза између Мађарске и Србије. Породице би тада биле остављене на граници уз образложење да су довезени до своје земље, која даље преузима бригу о њима и њиховом смештају. У оваквим случајевима обично интервенишу локални центри за социјални рад у пограничним областима – ЦСР Суботица, ЦСР Кањижа, те се постарају за даљи превоз и смештај повратника.¹²⁰

Након повратка азиланти се смештају у сопственим кућама које су постале најчешће запуштене због њихове емиграције, или се смештају код рођака. На располагању постоји и колективни смештај у Белој Паланци, међутим најдужи период боравка у овом центру је до 15 дана. Трошкове пута у овом случају сnose сами повратници, тако да ову опцију обично одбацују као неприступачну и скупу. Овај смештај налази примену код неких повратника и на дужи период:

– То у Белу Паланку само ко баш нема где, ако је можда жена растављена, нема мужа, нема кућу, или неки тако који су јако дуго година у азил, па више баш никог немају овде. (Ж, 22)

– Ја сам чула да је ужасан смештај тамо, ја би` се бојала. Нема ред, нема неко да пази, препусте те себи. Добијеш два парчета леба и конзерву кашу. Нема тамо портир ни чувар, а сместе те са неким криминалцима и тако разним из азила, који су ко зна какви. (Ж, 28)

¹²⁰ Разговор са представницима Caritasa – Саветовалишта за повратнике и ЦСР Суботице.

– Мени је глупо то за Белу Паланку јер будеш само кратко, а мораш сам да платиш пут до тамо, мислим ко ће нормалан да бира тамо да иде, увек ћу се пре овде снаћи. Знаш пошто је бус до тамо и онда за две недеље назад или где већ, не знам где су баш тамо нашли да буде центар. (М, 29)

– А где бре ја из Нови Сад да идем у Паланку, па после треба да се вратим у Нови Сад за две недеље. Таква глупост. Ма и да је дуже, куд чемо тамо у недођију? Не свиђа ми се то. Ми хоћемо азил а не још горе да ми буде. Ако скупљам сировине, треба да сам негде где има шта да нађем а не тамо. Па то ми је још горе за живот. (М, 34)

Један од проблема који се јавља у повратку јесте то што многи од њих немају важеће пасоше, те се у Србију враћају са путним листом. Овај лист може да се користи ради регулисања личних докумената, здравствених услуга (само за хитне медицинске мере) и остваривања основних права. Ипак, његова примена није у потпуности прецизно формулисана нити је одређен период његовог важења, што у пракси представља непотпуно решење за проблеме повратника и препознаје се као проблем када покушавају да се спроведу даље мере интеграције.¹²¹

Посебно је компликован положај повратника из суседних земаља на Балкану. Односно честа је пракса да су повратници пореклом са Косова, али нису интерно расељени у оквиру Србије, већ су боравили у другим земљама, или да су из Македоније, БиХ, Црне Горе, али да су изразили жељу да се након депортације упуте у Србију. Путне исправе најчешће немају, јер су у европске земље ушли ранијих година и то неформалним путевима без путних исправа.

Ове ситуације су карактеристичне за интерно расељене са Косова који су провели извесно време у иностранству и којима није одобрен останак. Често су у питању породице које нису никад ни живеле у другим градовима у Србији након расељења са Косова, или су краткотрајно боравиле у некој од општина. Већи део времена миграције су провели у некој од развијених земаља Европе, те њихова деца често нису учила српски језик, нити они сами имају контакт са житељима Србије. Приликом депортације се ипак изјашњавају да желе да се упуте у неку од земаља

¹²¹ Разговор са представницима НВО у Србији

Западног Балкана, али да се не враћају конкретно на Косово. Најчешће се упућују у Србију, евентуално у Македонију, Црну Гору или БиХ, уколико тамо имају рођаке.¹²²

За илустрацију може послужити извештај Caritasa Србије, односно њиховог саветовалишта које пружа подршку повратницима. Извештај бележи следећу ситуацију и разговор са саветником за репатријацију у Немачкој:

– *Добар дан! Да ли разговарам са Саветовалиштем Каритас центра у Србији? Добро, имам клијенткињу који се ускоро добровољно враћа за Србију. Она је самохрана мајка са троје мале деце. Презива се различито него деца. Да ли ће то бити проблем код уласка?*

– *Не би требало. Које путне исправе породица има?*

– *Жена има македонски laissez-passer документ и њена деца имају ЕУ путне исправе издате од стране немачких власти. ИОМ им је већ поручио авионске карте за Београд.*

– *Зашто лете за Србију?*

– *Зато што она жели да живи у Србији (већ изнервирано)*

– *Али она је македонски држављанин!*

– *Па шта? Она не жели да иду у Македонију. Жели да живи у Србији.*

– *Да је жена изразила жељу да живи у Америци да ли би јој ИОМ поручио карте за Њујорк?*

– *Наравно да не!*

– *Она у најбољем случају може да прође кроз Србију са македонским laissez-passer документом, али не може да остане дуже са њим.*

– *Није тачно! Она може да остане до 90 дана као туриста и онда може некако да организује свој останак тамо.*

– *Не баш. (...)* (Mićović, 2017:1)

Caritas Србије наводи да постоји низ сличних разговора и ситуација када се одвија депортација грађана пореклом из суседних земаља у Србију. У овим случајевима се јавља проблем њихове (ре)интеграције након доласка у Србију. Посебно су изражене тешкоће у вези са регулисањем основних докумената који су им потребни за остваривање других права.

¹²² Разговор са представницом Каритаса Србија

Ова категорија повратника се суочава са бројним тешкоћама у процесу интеграције и прилагођавања у новој средини на шта ће посебно указати анализа положаја повратника након реадмисије.

4.12. Неки проблеми азиланата након повратка

Приликом анализе положаја испитаника након повратка, уочава се постојање тешког економског положаја и социјалне искључености, који представљају наставак положаја испитаника пре емиграције.

Веома мали број испитаника је успео да побољша свој положај након повратка. С обзиром да се боравак у иностранству сводио најчешће на упућеност на социјалне службе и остваривање социјалне помоћи, ретки су случајеви да су остваривали уштеде од ових примања:

– *Ништа нема ту шта да се уштеди, од социјале тамо, јесте већа помоћ али нас колико је пуно и те високе цене, ништа није вредело. Имали нешто мало да се вратимо и ништа више.* (Ж, 22)

– *Мало пара смо донели, није то баш да ти нешто остане. То је таман да тамо некако живиш и да су бољи услови него овде. Нешто мало пара смо донели, али ништа веће да смо променили нешто.* (М, 20)

– *Да сам знао, ја не би ишао. И то нешто што смо имали, можда би било да се скрпимо неко време, ал сам имао свашта на граници, проблема и свега. И онда чим су ме позвали цариници са стране да дођем, све ми је било јасно, само сам рекао жени да ми дода из торбице паре, па сам им дао део тога што смо понели. Тако на крају, шта смо остали на 500 евра. Али добро, да немамо забрану, ако одем опет можда са овим новим законом, па да радим нешто и зарадим.* (М, 30)

– *Ево ми смо успели да купимо ово ту (показује на плац) и да направимо нешто. Пре смо били под кирију годинама. Кућа ево каква је, па дограђујемо нешто мало. Воду имамо испред куће, купатило још није направљено, па се користи чесма.* (Ж, 45)

– *Ми смо се таман скућили од тога, видиш све намештај. Нова кухиња, тв полица, све тип-топ. Али ето несрећа... А хтели смо да живимо ту, кућица није велика, али би била срећена.* (М, 36; у домаћинству овог испитаника је дошло до пожара неколико дана након повратка и уређења простора. Приликом истраживања, испитаник је показао унутрашњост куће, насталу штету, а непосредно разговора су га посетили представници локалних медија и месне заједнице)

– *Мало нешто пара да се буде преко године, нешто да се купи и мало се троши овде. А донесемо и ствари сваки пут, буде ту, деца лепо обучена, имају лепе јакне, патике, донесемо слаткиша.* (М, 43)

– *Ми смо проширили кућу, дозидали једну собу. А и купатило смо, али то нам је дао паре брат од мужа, што је у Немачкој. Додаје тихо: Ма дао је због себе да се направи, кад дође на одмор да има господин купатило, ето.* (супруга испитаника, Београд)

– *Ништа нисмо успели, ја сам баш разочарана, мислила сам да ће моћи нешто да се заради. Муж би радио, али кад си тамо као неки грађан другог реда, не може да се ради, већ све нешто кришом. Пријавиш се за азил, али то значи да хоћеш тамо да будеш да живиш као сав свет, а не ми све у неким оградама. Па неће баш сви да седе и примају социјалу, нисмо сви баш такви, а и та социјала кад си у Немачку и није бог зна шта. На њихову скупоћу треба ти више, али кад не можеш да радиш и кад хоћеш.* (Ж, 25)

– *Ја нисам ништа донела, нисам успела, а нисам ни довољно дуго била можда. Али следећи пут кад одем, планирам да скупим пара. Морам, радићу још, нешто на дивље, нема везе.* (Ж, 42)

Неке од породица (укупно 15) су успеле да делимично побољшају своје услове становања након повратка, или због средстава које су донели из иностранства, или су подржани средствима из међународних или локалних програма за помоћ повратницима.

Међу проблемима са којима се азиланти суочавају након повратка могу се идентификовати проблеми остваривања основних права, становања, сиромаштво и незапосленост. Међутим, анализа података организација и искустава испитаника

показује да институционална неприступачност генерише већину даљих проблема повратника. Ово су нагласили и представници организација из Србије и Македоније (ЕХО, Каритас, Амбрела, Praxis) који су учествовали у истраживању. Проблеме су идентификовали у свом раду, приликом пружања правне помоћи повратницима.

– Ја то доводим у везу са кришењем људских права. Наше институције нису упознате са тим и често нису свесне шта чине. А људима се негирају основна права. Ето имамо једног повратника који не може да пријави пребивалиште два месеца. А требају му лична документа. Ни Центар ни СУП ту не виде проблем. (представник НВО, Србија)

Тешкоће које онемогућавају остваривање права на лична документа и здравствено осигурање конкретно потичу од административних процедура, а ускраћеност за личне исправе репродукује и друге видове ускраћености. Основни услов за поседовање докумената јесте пријава пребивалишта, коју повратници понекад не могу да примене јер су подстанари или бораве на непостојећим адресама. Посебну, тешкоћу представља становање у неформалним насељима, где није могуће извршити пријаву пребивалишта. Осим тога, интерно расељена лица са КиМ најчешће имају последње пријављено пребивалиште на КиМ, док је боравиште пријављено у некој од општина у Централној Србији или Војводини. За неке административне процедуре они ипак морају да иду на КиМ или у испоставе служби (које су најчешће на југу Србије), што за њих представља неприхватљив трошак.

Непоседовање докумената их онемогућава у учествовању у свим домаћим и међународним подстицајним програмима, а представља препреку и за поврат имовине за лица са КиМ.

Искуства представника центара за социјални рад препознају сиромаштво као тешко решив и дугорочан проблем ове популације:

– Тачно се види када дођу оданде, чисти, сређени, лепо обучени, у новим јакнама и патикама. Тамо их Немци мало доведу у ред. И кад се врате овде све за пар месеци се види као да потону, поново буду као пре. Стварно су у лошим условима овде. То ми баш буде жао, али просто је тако. (представник ЦСР, Србија)

– Докле изостаје подршка у виду неких системских решења, положај ће им бити тежак. Становање, запослење, образовање, а за све опет требају средства бити доступна. (представник, ЦСР БиХ)

– Није једноставно, неке од тих породица су се бавиле и криминалом, али не говоре то. Ипак јасно је да не могу лако да изађу из тог света. (представник ЦСР, Србија)

4.13. Планови повратника за будућност

Током разговора са испитаницима, део интервјуа је обухватао питања о њиховим плановима након емиграције. Под тим је превасходно планирано да се утврди да ли испитаници имају склоност секундарној емиграцији или не планирају даље да емигрирају. Међутим развој разговора са њима је генерисао и друга решења и планове који се тичу њихове егзистенције, а односе се на становање, рад, образовање.

Што се тиче поновне миграције, неки од испитаника (укупно њих 16) поново планирају да емигрирају, док доста њих (15) не планира поновни одлазак јер наводе да нису у потпуности задовољни боравком. Неки наводе (6) и да су задовољни али да не желе да живе на такав начин и да путују на сваких неколико месеци. Неки су као разлог навели године старости и умор (3), неки разочарење (4), а неки су и навели да су задовољни тренутним животом и радом.

– Не више, нисам за то. Ни ја ни жена, пробао сам, не вреди и доста је било. (М, 52)

– Ја не би покушавао више, кад видим да нас неће, нисмо пуно ни очекивали, али ето. Сад остајемо овде, имамо где да будемо. (М, 30)

– Ја мислим да не вреди ићи. Нисам нешто сигурна, а сама сам са децом, не знам шта бих тамо планирала. Што сам могла, мало сам уштедела, хоћу сад да нам средим ову кућицу. (Ж, 37)

– Не бих ни да идем, али не знам ни шта ћу овде. Немам идеје. Ни шта би да радим, ни како да преживим. Држава стално нешто обећава али ја не видим да мени може боље бити. (Ж, 28)

Известан број испитаника (10) је изразио жељу да покуша да емигрира, не ради азила, већ у складу са новим законом о раду који тек треба да се примењује, те да покушају да раде.

– *Ето сад иде по новом, од Нове године, па ја мислим да се може пробати. Нађеш посао, потврде ти, нађеш стан и идеш. ... Не, немаш азил, али ни не треба ми, ја хоћу нешто да радим и зарадим, а и да одем са фамилијом преко.* (М, 34)

– *Ја ћу да идем, обавезно, како знам и умем. Научићу и језик, већ мало знам. Радила бих на каси у неком маркету, тамо касирка има око 2000 евра плату, чула сам.* (Ж, 19)

– *Ја бих ишла, ал ћу сад да средим мађарски пасош. Тако ћу ваљда лакше да одем.* (Ж, 42)

Одговори испитаника показују, да они који имају намеру да емигрирају, планирају да то ураде најчешће као радни мигранти или другим административним путем, свесни тешкоћа остваривања права на азил. Односно, закључује се да је процедура остваривања права на азил оцењена као неефикасна, те да испитаници који планирају поновну емиграцију, трагају за другим механизмима.

Када су разговарали о начинима на који би желели да реше стамбено питање, често су наводили да нису ни сами сигурни о могућностима решавања, али да желе да побољшају услове становања:

– *Сад оно што би баш волела је велика лепа кућа, али овако била би срећа да нам општина нешто да, да има струја увек, да има грејање, да нема подземне воде.* (Ж, 28)

– *Па неку кућу би волели, да је суво, да је топло, прозори, столарија. Али највише би хтела да нам је место другачије. То где смо, насеље, да није ово депонија. Нека нормална улица, пут, сијалице ноћу. Ето, то је битно.* (Ж, 30)

– *Само да не прокишњава. Нешто за људе, нешто нормално. На коришћење да добијемо, да купимо не можемо.* (Ж, 22)

– *Ја бих волео и да општина да земљиште па да градимо, али не старе куће већ од почетка. И да ми правимо.* (М, 42)

– *Мени би биле добре и неке монтажне куће, али не да идемо на село, већ ближе граду. Због овог што радимо је то важно. Само зато.* (Ж, 42)

– *Ја конкретно мислим да је једино решење расељавање тог насеља. То је неусловно, лоше земљиште, својина градска, нема будућности за њих ту. Донације не могу да се добију због проблема земљишта. Зато не вреди продужавати агонију, да ни они сами не улажу у то.* (представник НВО, Србија)

Већина испитаника (36) се изјаснила да би желела да побољша услове становања. Свега 4 испитаника су задовољна стамбеним приликама и местом у коме живе. То су испитаници који су недавно изградили куће или станују у махали од рођења и не желе да мењају начин становања.

– *Ми смо сад кућу подигли. Ево, то је све ново, дали смо доста за то. Али мене је страх за папире, јер смо у Риту.* (мајка испитаника)

– *Мени је у реду овде, мало јесте гужва али то јер нас је много. Да је још нешто дозидати само можда, али не жалим се.* (Ж, 54).

5. Концептуализације и праксе поводом миграција азиланата у земљама Западног Балкана

С обзиром на претходно поменуте споразуме о реадмисији које су земље Западног Балкана потписале са европским земљама у процесима придруживања ЕУ, једне од мера на које се овим споразумима обавезују јесу поновни прихват лица која су незаконито боравила или су изгубила право на останак у земљама боравка. У исто време се од земаља Западног Балкана очекује спречавање даљих, секундарних миграција, те у ту сврху правовремено и адекватно збрињавање повратника. У мере спречавања секундарне миграције између осталог спадају и активности на интеграцији популације азиланата, те су у ту сврху истражене земље донеле одговарајуће стратешке документе. Њихов циљ је унапређење положаја повратника и њихово укључивање у друштво. Међутим, подаци из пракси и непосредних активности са повратницима показују да је очекивани процес интеграције углавном непотпун и неуједначен.

Током истраживања, а поготово прикупљања података међу организацијама и институцијама, издвојиле су се праксе које се могу разликовати по основу два дискурса – институционалног и хуманитарног. На ова два дискурса су упућивали постојећи извори, поготово у области права и хуманитарних организација, међутим, ово разликовање постаје најочљивије приликом истраживања рада институција и организација. Тачније, ради се о два нивоа приступа проблематици реадмисије, а у исто време и приступа питању сиромаштва, депривације, људских права и дискриминације.

5.1. Институционални приступ азилантима и праксе

Основно начело у управљању процесом реадмисије јесте обезбеђивање адекватног прихвата повратника и старања о њима у земљи у коју се враћају. Овај концепт је био полазиште за читав низ стратешких докумената којима су земље Западног Балкана планирале основне мере и циљеве у процесу реадмисије и бризи о повратницима (Табела 30).

Претходна анализа је показала да се рад институција у земљама пријема азиланата заснива на прокламованим начелима селективности и привремености миграција, док се повратници као одбијени тражиоци азила враћају у земље порекла којима се препушта надлежност над питањима реадмисије.

Табела 30. Подаци о надлежностима и раду у области реадмисије у одабраним земљама

Држава	Основни документ	Надлежно тело	Приоритети у раду
Србија	Стратегија реинтеграције повратника по основу споразума о реадмисији	Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије	Евиденција и праћење процеса реадмисије Одржива интеграција
Босна и Херцеговина	Стратегија Босне и Херцеговине за прихват и интеграцију држављана који се враћају по основу споразума о реадмисији	Министарство за људска права и избеглице Министарство избеглица и расељених лица Републике Српске	Координација и праћење процеса реадмисије Евиденција повратника Укључивање локалних самоуправа у рад са повратницима
Северна Македонија	Програма за помош и подршка при реинтеграција на повратници во Република Македонија согласно реадмисионите договори Programa za socijalna integracija na povratnici od zapadno evropskite zemji	Министарство за труд и социјалну политику	Надгледање реадмисије и планирање даљег спровођења мера Делегирање активности за спровођење реадмисије и интеграцију повратника

Подаци о процесу реадмисије у земљама које су истражене показују да се политика спровођења овог процеса заснива на снажној улози државе у планирању и постављању циљева реадмисије, и у складу са смерницама ЕУ, а да су постигнућа скромна на локалном нивоу. У случају све три земље се ради о стратегији за

ре/интеграцију повратника по основу споразума о реадмисији као „крвном“ документу којим се предвиђају циљеви и смернице за надлежне.

У исто време формирају се и радна тела која су задужена за праћење спровођења ових стратегија, а према нивоу власти налазе се на најопштијем, централном нивоу државне управе. С обзиром да су радна тела централистички и опште постављена, резултати у непосредном раду са повратницима често одступају од циљева који су прокламовани.

Основе карактеристике ових докумената се састоје у предвиђању надлежности и основних задатака институција у праћењу процеса реадмисије, предлоге мера за умрежавање институција и спровођење планова интеграције.

У њима се идентификују неке од основних области приоритета у раду са повратницима а то су становање, запошљавање, образовање, приступ здравственим услугама и спречавање даљих миграција.

Међутим, када се план реадмисије сведе на ниво непосредног рада са повратницима и ниво локалних самоуправа идентификују се бројне тешкоће које утичу на неуједначен ток процеса интеграције.

Проблеми наведени у Табели број 31. су препознати од стране институција које су учествовале у истраживању. За сваку државу су систематизовани одговори који су забележени током истраживања.

Табела 31. Идентификовање основних проблема у раду са повратницима у јавним институцијама

Држава	Проблеми које идентификују званичне институције
Србија	<ul style="list-style-type: none"> – Ограничени капацитети ЈЛС за прихват повратника – Могућност злоупотреба у коришћењу бенефиција и социјалне помоћи – Недостајуће евиденције – Проблеми искључености из света рада и образовања
Босна и Херцеговина	<ul style="list-style-type: none"> – Недостатак адекватних обука за рад са повратницима – Недостатак адекватног смештаја за повратнике – Неизграђеност интегративних програма за повратнике – Непотпуне евиденције
Северна Македонија	<ul style="list-style-type: none"> – Сиромаштво – Незапосленост – Недостатак евиденције

Извор: архива истраживања међу организацијама из Србије, БиХ и Северне Македоније

Разговори са представницима институција које су учествовале у истраживању, упућују на закључке о непотпуним капацитетима локалних самоуправа у које се враћају азиланти, недостајућим материјалним средствима, понекад и о недовољној сензибилности службеника за питања повратника. Ово посебно илуструју неки од аутентичних одговора представника:

– *За нас је ово значајно, али сада је пало мало постало скрајнуто с обзиром на масовне транзитне миграције кроз Босну. То се директно очитује у материјалном давањима, ми сада за реадмисију имамо мање средстава.* (представник институције БиХ)

– *Занимљиво је можда, али ја не видим ту много тога да се истражује. За мене то није нека посебна прича. Роми, просто тако, навикли да се селе. Покретни су, спремни увек да крену, виђали смо их у свакаким стањима, али иду, са све децом.* (представник институције, Србија)

– *Посебан нам је проблем са НВО, они увек све знају боље од нас. Тако једном читав је проблем био због наводно породице повратника на напуштеном салашу, близу границе. Наводно су били сами у лошим условима. Скроз изоловано, колегиница и ја смо ишле, једва смо дошле до салаша, а тамо нигде никог. Били су можда мало, па отишли. Можда су и прешли границу, ко зна. Али ето, они кад дигну галаму, ми морамо да реагујемо. Тако да је то по мени лоша сарадња, само трошимо време, нема нормалне комуникације између сектора.* (представник институције, Србија)

Међутим, недостаци у бављењу проблемима повратника у земљама порекла, у све три земље потичу од недостајуће евиденције о повратницима, што их чини непрепознатим у систему. Овај проблем су идентификовале институције у све три земље. Ово потиче од форми рада јавних институција чији рад захтева дугорочније буџетско планирање, засновано на обухвату корисника и остваривању права на основу доказа о статусу. Јавне институције из Србије, које су учествовале у истраживању су зато нагласиле и проблем спречавања злоупотреба у коришћењу помоћи.

– *Наша служба нема званично ни једног регистрованог повратника у општини, тако да не можемо говорити о конкретним мерама. Они као да не постоје као група. Тако да се третирају као и сви Роми, социјално угрожени.* (представник институције БиХ)

– Ми немамо евидентиране, а надлежни смо за то. Поента је да се они нама сами, као добровољно требају да јављају кад стигну у општину. Само, у пракси то није тако. Боје се да кажу, а и не виде сврху. Јављају се само ако су начули да постоји неки програм помоћи који могу да добију. Ето сад их имамо 40 на евиденцији, а из ромских насеља је већина била емигрирала. (представник институције, Србија)

– Евиденција је кључна, али уради се и то. Само не постоји план за даље, шта са људима када се врате. Треба добро разрађен програм, и наравно донација. (представник институције, Северна Македонија)

– Потребна је што боља контрола и евидентирање. Тако би се спречиле злоупотребе социјалне помоћи. Зато они све крију, неће да кажу где су били. То је оптерећење за систем. (представник институције, Србија)

Показује се да у систему локалних самоуправа повратници нису препознати као посебна категорија угрожених. Ово се односи на системе центара за социјални рад и локалних одсека који се баве миграцијама. Центри за социјални рад се повратницима баве као социјално угроженом популацијом, најчешће без посебних програма за повратнике, те они подлежу примени редовних механизма. У исто време већина повратника сама не жели да се изјасни на овај начин нити да говори центру о својој емиграцији, што посебно утиче на изостанак мера за повратнике.

Ово је последица непотпуности евиденције о повратницима у све три земље, која се заснива на државном нивоу и обухвата само мали део повратника. Том приликом, након евиденције непосредно након реадмисије, већина повратника постаје даље „невидљива“ за систем јер одлази у различита места пребивалишта. Овде долази до изражаја улога локалних самоуправа у евиденцији повратника, односно закључује се да је њихова надлежност од значаја и код формирања евиденције и код програма интеграције повратника.

5.2. Приступ питању реадмисије у хуманитарним организацијама

Истраживање међу представницима организација у хуманитарном и невладином сектору је показало другу димензију феномена реадмисије.

Невладин сектор нпр., иако препознаје овај недостатак, није у својим запажањима наглашавао толико питање евиденције. Разлог за ово се налази у начину функционисања невладиних организација чији је рад мање формализован и чешће је заснован на непосредном раду са повратницима. То значи да рад представника и активиста ових организација није ускраћен непостојањем евиденције повратника, јер они до њих долазе на друге, мање формалне начине, путем рада „на терену“. Такође, идентификују се неки проблеми који се откривају управо у директној комуникацији са повратницима (Табела 32).

Табела 32. Проблеми препознати од стране представника организација

Држава	Проблеми које идентификују представници НВО сектора
Србија	<ul style="list-style-type: none"> – Недовољно фокусираности на узроке одласка из Србије ради тражења азила у земљама ЕУ – Потреба за унапређењем система евидентирања повратника у јединицама локалне самоуправе – Непостојање локалних акционих планова за повратнике, недостатак средстава у буџетима ЈЛС – Проблем мале партиципације повратника у локалним заједницама у које су се вратили – Проблем услова становања Рома – Проблем (ре)интеграције деце повратника школског узраста у образовни систем – Проблем могућности запошљавања повратника – Недовољно развијени локални механизми за пружање подршке повратницима приликом реинтеграције на локалном нивоу (повећати партиципацију координатора за ромска питања и ромских удружења, укључити локалну заједницу у мобилизацију ресурса за ову намену)
Босна и Херцеговина	<ul style="list-style-type: none"> – Нерегулисан приступ правима – Недовољно програма за ублажавање сиромаштва – Проблем запослености – Недовољна приступачност административних процедура
Северна Македонија	<ul style="list-style-type: none"> – Неинформисаност повратника о процедурама након повратка – Недостатак правне помоћи и системских решења након повратка – Недостатак евиденције о повратницима – Изостанак планираних средстава за помоћ повратницима – Недовољна укљученост нво у питања одлучивања на државном и међународном нивоу

Извор: архива истраживања међу организацијама из Србије, БиХ и Северне Македоније

Конкретније, препознати су неки од проблема на следећи начин:

– *Наша организација није имала пројекте за повратнике, нисмо имали донацију за то. Радили смо са повратницима директно, кроз програме за Роме, преко наших волонтера на терену, највише у насељу Шуто Оризари.* (представник НВО, Северна Македонија)

– *Координација фали, потребна је добра комуникација и план када се они врате. Треба да буду боље информисани о правима, могућностима, шта их чека, шта има се може пружити.* (представник НВО, Северна Македонија)

– *Нико се не бави стварним проблемима ових људи, разлозима што одлазе. Остаје доста тога нерешено и зато се њихова миграција понавља.* (представник НВО, Србија)

Готово све НВО које су учествовале у истраживању, имају искуства у непосредном раду са повратницима, кроз хуманитарне активности.

Оне исто тако не користе увек личне податке о повратницима те они немају однос неповерења и страха према хуманитарним организацијама. У исто време, активисти ових организација су често припадници ромске мањине која у хуманитарном раду у подстандардним насељима лакше остварује комуникацију.

Ове активности су се састојале у пружању саветодавне или материјалне подршке. Материјална подршка се састоји у виду прехранбених и хигијенских пакета, а у неким случајевима организације обезбеђују једнократну новчану помоћ повратницима. Саветодавна подршка се састоји у правној помоћи коју неке од организација пружају повратницима, у виду информисања о правима, помоћи у прибављању личних исправа, превођењу докумената. Исто тако у многим ситуацијама представници ових организација посредују у комуникацији између повратника и јавних служби. О томе су говорили неки од представника организација:

– *Ми смо имали случај да школа није хтела да упише дете јер још није имало извод из МКР, иако закон то допушта, односно обавезује. Када смо се ми укључили и позвали се на закон, онда су пристали.* (представник НВО, Србија)

– *Ми учествујемо кад треба поразговарати са Центром нпр., они су навикли да имају социјалног радника који све уради за њих. То код нас није случај, радници су заузети. А некад повратници не знају ни језик добро па им ми помогнемо.*
(представник НВО, Србија)

– *Пружамо им правне савете, некад превођење и са институцијама често имамо комуникацију. Они многа питања не умеју да реше самостално.*
(представник НВО, Северна Македонија)

Занимљиво је да су и један и други вид подршке, облици који представљају краткорочне интервенције за ублажавање сиромаштва и регулисање основних права. То су мере које се могу окарактерисати као интервентне за помоћ повратницима и њихово сналажење након доласка. Питања њихове интеграције и превазилажења ситуације угрожености остају у домену тражења системских решења за ублажавање сиромаштва. То је најзад област у којој је незаобилазна улога институција.

Наиме, за решавање суштинских области за социјално искључене као што су образовање, становање, запошљавање, држава је надлежна у смислу омогућавања права на школовање, спречавање дечијег рада, расељење или легализацију подстандардних насеља, креирању политике запошљавања.

Неке од организација ипак реализују пројекте са циљем одрживости и унапређења положаја повратника кроз samozapošljavanje што је анализирано раније у раду. Међутим показује се да је за овај вид подршке мањи број заинтересованих и повратника који су успешно реализовали планове. Овај вид подршке је најчешће заснован на критеријумима и захтевима донатора, те се реализује у складу са тим приоритетима.

Подаци представника невладиних организација говоре да су њихови програми мање ограничени административним оквирима у односу на јавне службе, те се чешће спроводе програми непосредног рада са повратницима. Ови подаци су приказани у Табели 33. Ово даље омогућава бољи увид у проблеме и потребе корисника и могућност даљих пројекција за рад што је у интересу рада организација и повратника. Притом, посебно се уочава улога програма који имају дугорочне утицаје на интеграцију, као нпр. образовање.

Табела 33. Програми НВО организација по државама

Држава	Учешће у изради стратешких докумената	Програми подршке повратницима
Србија	<ul style="list-style-type: none"> – Стратегија реинтеграција повратника по основу споразума о реадмисији – Национална стратегија за унапређење положаја Рома 	<ul style="list-style-type: none"> – Подршка у пријављивању личних докумената – Подршка приступу здравственом систему и услугама социјалне заштите – Унапређење услова становања – Подршка деци повратника у образовању, мере економског оснаживања путем самозапошљавања, – Саветовање и подршка у коришћењу могућности легалних миграција
Босна и Херцеговина	<ul style="list-style-type: none"> – Strategija Bosne i Hercegovine za prihvati i integraciju državljanina koji se vraćaju po osnovu sporazuma o readmisiji 	<ul style="list-style-type: none"> – Подршка у непосредном раду са повратницима – информисање – Подршка посредством програма рада са ромском популацијом
Северна Македонија	<ul style="list-style-type: none"> – Programa za socijalna integracija na povratnici od zapadno evropskrite zemji. – Vo teke e postapka za ozmeni I dopolnuvanje na Zakona za vnatresna kontrola 	<ul style="list-style-type: none"> – Информисање и правна помоћ за повратнике – Програми обуке и преквалификација ради запошљавања

Извор: архива истраживања међу организацијама из Србије, БиХ и Северне Македоније

Међу подацима о улози невладиних организација у раду са повратницима, једино је у БиХ уочен мали број програма које реализују ове организације у односу на Србију и Македонију. Једини програми који се односе на рад са повратницима обухватају активности организација које се баве ромском популацијом те посредно обухватају и питања реадмисије. Мање ангажовање невладиног сектора у БиХ се може објаснити и мањим бројем повратника у овој земљи на шта су указали подаци, али и актуелношћу мигрантске кризе у БиХ где се у протекле две године актуелизује рута преко ове земље (MLJPI, 2014).

5.3. Култура сиромаштва у земљама порекла као чинилац цикличности и реверзибилности миграција азиланата

Досадашња анализа миграција азиланата показала је да се као фактор одбијања јавља тежак материјални положај и социјална искљученост ове популације. Овим су азиланти најчешће квалификовани као економски мигранти, што их чини даље стигматизованим у земљама дестинације и повратка. На тај начин изостаје даља проблематизација њиховог положаја и констелација у којима се јавља социјална угроженост, а која је сложена и вишезначна. Као један од основних опосредујућих феномена миграција сиромашних може се издвојити присуство културе сиромаштва на коју су указали подаци о истраженој популацији.

Теорија културе сиромаштва се заснива на становишту Оскара Луиса који је проучавао живот сиромашних и утврдио карактеристике специфичне „поткултуре“ ове популације. Наиме, он је истражујући животе породица у сиромашним предграђима закључио да њихов начин живота одликују специфични породични односи, организација становања, однос према образовању, однос према потрошњи (Luis, 1985).

Према његовом схватању (Lewis, 1966), главне карактеристике културе сиромаштва су: осећај маргиналности, беспомоћност, зависност и снажна оријентација на садашњост са малом способношћу да се одложи задовољење потреба.

Услови живота у којима се јавља култура сиромаштва су:

- економија заснована на новчаном плаћању, раду за најамнину и производњи ради профита,
- веома висока стопа незапослености и недовољне запослености неквалификованих радника,
- низак ниво најамнина,
- неуспех да се обезбеди друштвена, политика и економска организација било на добровољној основи или помоћу државне принуде за становништво са ниским приходима, оквире,
- систем вредности код владајуће класе који преферира акумулацију богатства (Луис 1966, према Radovanović, 1976).

Доприноси ове теорије су значајни јер су коначно скренули пажњу на анализу начина живота сиромашних и формирање специфичних образаца у њиховом друштвеном животу, те је указано на постојеће друштвене неједнакости у

капиталистичком друштву. У овом раду је присутно ослањање на теорију културе сиромаштва због њеног нагласка на карактеристикама проучаване појаве које превазилазе националне и етничке оквире.¹²³

За културу сиромаштва се везују дакле незапосленост, повремена запосленост, нередовни приходи, социјалноекономска несигурност, неквалификованост, бедно плаћени најамни рад, одсуство или низак ниво образовања, живот у изолованим сегрегираним, пренатрпаним насељима, лоши хигијенски услови становања што укупно чини карактеристике популације која је истражена међу азилантима. Секундарни подаци такође су показали да су ово и карактеристике положаја азиланата из БиХ и Македоније.

Код популације азиланата из земаља Западног Балкана социјална искљученост и сиромаштво се налазе у вишеструкој вези. Наиме подаци о положају азиланата, њихових сегрегираних насеља, неукључености у систем образовања, указују на социјалну искљученост популације, и у исто време се могу уочити елементи културе сиромаштва. На то указују пасивизација, оријентација појединаца на социјална давања, рано напуштање система образовања, породично насиље. Живот у сиромаштву је утицао на формирање низа образаца живљења који ову популацију даље пасивизују и отежавају њено друштвено укључивање и способности за самостално превазилажење егзистенцијалних тешкоћа.

– Социјала је таква, све се своди на добијање. Док год могу нешто да користе, али тако су научили, то није лако превазићи. То је често социјала која репродукује социјалу, понавља се генерацијама. (представник институције, Србија)

– Потребни су активни програми, не може се без подршке изаћи из сиромаштва, значи баш треба улагања за то. (представник НВО, Северна Македонија)

¹²³ На теорију културе сиромаштва се може надовезати и теорија о култури зависности коју је разрадио социолог Чарлс Мареј наглашавајући последице интервенција социјалне политике и државе благостања које кориснике социјалних давања пасивизују и обесхрабрују у самосталном превазилажењу тешкоћа (prema Vilić, Nišić, 2015).

– Они ни сами за другачије не знају, зато не можемо да их кривимо. Услови у којима они живе јесу недостојни човека и њихове жалбе на то јесу реалне.

(представник НВО, БиХ)

– На другој страни њихова права јесу угрожена, јер они сами ни не знају да се залажу за њих. Умеју само да кажу како лоше живе, али позадину свега, кад би умели образложити, слика би била другачија. Дискриминације некад има, али сиромаштво је у основи. (представник НВО, БиХ)

У складу са наведеним дискутабилни су термини који се односе на „реинтеграцију“ повратника, с обзиром да интеграција ове популације у друштво порекла готово да није постојала. Изостанак интеграције може се делом објаснити управо присуством културе сиромаштва која утиче на стално репродуковање социјалне угрожености одређене популације и њено постојање кроз више генерација.

На другој страни, цикличне миграције ове популације, представљају својеврсну „стратегију преживљавања“ за угрожене, али се појављују и као још један симптом културе сиромаштва. Ово се констатује јер подаци указују на привременост боравака, решења, планирања сиромашних, њихову сталну мобилност која отежава интеграцију, везивање за одређену средину, интеграцију у систем образовања. Краткорочни боравци у земљама дестинације са привременим мерама за интеграцију такође не доприносе ефектима интеграције и поново репродукују елементе културе сиромаштва након повратка.

5.4. Азиланти у јавном дискурсу земаља Западног Балкана и феномен „моралне панике“

Осим што у јавности земаља Западног Балкана, са актуелношћу мигрантске кризе постаје све чешћи дискурс о мигрантима као о опасности и претњи која би угрозила постојећи систем, морална паника се везује и за питање реадмисије и повратка великог броја азиланата у ове земље. Ово је делом последица заједничког узрока који се састоји у „јавном страху“, ксенофобији, негативном односу према сиромашнима, мањинама и корисницима бенефиција и перцепцији положаја земаља

кандидата у процесу евроинтеграција. Наиме, услови које земље кандидати морају да испуне у овом процесу између осталог подразумевају заштиту ЕУ граница од миграција и прихват својих грађана који су незаконито боравили у ЕУ.

Феномен моралне панике обрадио је Кенет Томпсон (Thompson, 2003) везујући ову синтагму за постојање јавног страха од појава у друштву које се перципирају као опасности по систем. Носиоци су најчешће медији, групе за притисак и центри моћи или креатори политика који опасност истичу као претњу рушења моралног и друштвеног поретка. Фокусирање на морална питања управо утиче на скретање пажње јавности са примарних узрока девијантности и друштвених проблема (Thompson, 2003).

Јавни дискурс повратнике по основу споразума о реадмисији препознаје као мигранте који су потенцијална опасност по безвизни режим земаља Западног Балкана.

С обзиром на евроинтеграције које су у овим земљама постављене као један од приоритета развоја, а укидање виза за њихове грађане представља корак ка успеху у интеграцијама, азиланти се стога идентификују као фактор дестабилизације овог процеса и претња по међународне односе. Негативан став према азилантима посебно подстиче чињеница да велики број ове популације чине припадници ромске мањине према којој већ постоји изражена социјална дистанца (Miladinović, 2008).

Овај однос према азилантима нарочито долази до изражаја током 2010. године, а претходе му изражени притисци органа ЕУ на владе земаља порекла азиланата, поготово према Србији и Македонији. Ово су биле реакције због великог броја поднетих захтева за азил из земаља Западног Балкана, те су се земље чланице ЕУ обратиле служби ЕУ за унутрашње послове. Овом приликом су од земаља Западног Балкана тражене информације о мерама које су предузете поводом спречавања миграција азиланата, при чему су земље упозорене у вези са негативним ставом појединих земаља чланица о визној либерализацији у датим околностима. Упоредо са овим процесом, реализована је уз велику пажњу медија, једна од депортација тражилаца азила из Белгије (Chachipe, 2012).

Наведена дешавања су на јавност у земљама порекла азиланата снажно утицала у смислу забринутости јавности поводом укидања безвизног режима и положаја земаља у процесу кандидатуре за приступање ЕУ.

Након тога је изражена намера да надлежни органи Србије и Македоније заједнички спроведу истрагу о превозничким предузећима и испитају да ли су

емиграције азиланата организоване. Србија је формирала и Комисију за праћење безвизног режима са ЕУ, а најављена је и појачана гранична контрола. Под овим се подразумевала контрола путника пре изласка из земље, приликом које су исти дужни да изложе оправданост и разлоге свог путовања, као и информације о средствима којима располажу (Ibid).

Осим планираних мера, спроведена је и информативна кампања која је имала за циљ да азилантима укаже да су њихови покушаји емиграције узалудни и да могу да снесу последице због тражења „лажног азила“.¹²⁴

Феномен моралне панике је нарочито дошао до изражаја поводом прихвата повратника у Србији. Приликом неких реакција поводом њиховог прихвата у друштву је изнет низ стереотипних констатација које се односе на обрасце живота ромске популације, њихову могућу склоност социјалној патологији, избегавању радне активности. Конкретно, Роми су идентификовани као „традиционално сиромашни“ у јавном говору, што имплицира да су сами одговорни за своје сиромаштво.¹²⁵ Ове констатације се иначе могу односити на појаве везане за културу сиромаштва и које се сусрећу код социјално угрожених слојева, без нужне повезаности са одређеном националном или етничком припадношћу.¹²⁶ За већину изјава је изостала адекватна реакција институција које су задужене за заштиту равноправности, што је једним делом јавности могло да упути поруку о реалној природи страха од повратника из иностранства који су ромске националности и постојању оправдања за нетрпељивост што је често доводило до отворених протеста са циљем да се спречи насељавање ове популације у одређеним срединама (Мандић Келијашевић, 2018).

На тај начин се у медијима репродукују илегализација и дехуманизација поводом миграција, те се често сусрећу називи као што су илегални мигранти, лажни азиланти.

¹²⁴, <http://www.politika.rs/vesti/najnovije-vesti/Savet-Roma-Svaki-pokusaj-trazenja-azila-bice-strogo-kaznjen.lt.html>

¹²⁵ <https://www.dw.com/sr/vu%C4%8Di%C4%87-romi-su-tradicionalno-siroma%C5%A1ni/a-18611554>

¹²⁶ <https://www.telegraf.rs/vesti/beograd/104088-dilas-zahvalio-belgijskom-gradonacelniku-sto-mu-je-otvorio-oci>

6. Феномен азила и оријентације миграционе политике у Европи

Питање азила у развијеним земљама остаје једно од најосетљивијих питања савремене миграционе политике. Поред прокламованих начела и вредности које су предвиђене међународним документима, приликом примене у земљама пријема долази до раскорака између ових вредности и практичних политика. Политике управљања миграцијама се примењују посредством деловања низа институција у развијеним земљама, док се дискурс о миграцијама креће од секуритарног до хуманитарног. У овом процесу миграционе праксе су у блиској вези и садејству са социјалним политикама земаља пријема, економским мерама и политикама запошљавања.

6.1. Социјална држава као фактор цикличних миграција из земаља Западног Балкана

Приликом посматрања савремених миграција, постоје за ову анализу значајна становишта која разликују економске и социјалне миграције. И једне и друге се одређују као кретања мотивисана очекивањем већег просперитета у земљи дестинације у односу на земљу порекла. Просперитет се исказује као побољшање економског статуса, а средства која се користе зарад циљева јесу запошљавање и коришћење социјалних програма (Josifidis et al., 2013).

Када се економске и социјалне миграције посматрају у ширим констелацијама, може се констатовати да су једне директна а друге индиректна последица либералне миграционе политике.

Либерални приступ миграцијама садржан је у начелу о слободи кретања у оквиру ЕУ за њене грађане, а касније је приступ проширен на слободу кретања за грађане земаља кандидата, при чему су постављене битне разлике у погледу дужине трајања боравка, јер је сваки боравак преко 3 месеца у земљама ЕУ посебно условљен (Novičić, 2006).

Ова миграциона политика је конципирана као отворенија за имигранте са циљем постизања флексибилности тржишта рада. Међутим, на другој страни отварање граница је, у исто време показало високу стопу имиграције у развијене земље, при чему је изванредан број имиграната, осим укључивања на тржиште рада, користио

предности социјалних система ових земаља. Ово је на једној страни идентификовано као оптерећење по социјални систем земаља пријема, али и као израз злоупотребе од стране имиграната и њихова пасивизација.

Социјалне услуге које користе имигранти при том, не подразумевају само коришћење бенефиција за незапослене и социјалне помоћи, већ су у питању сви социјални сервиси и мере социјалне заштите који су намењени осетљивим категоријама. Азиланти из земаља Западног Балкана, представљају категорију становништва која је изложена вишеструкој угрожености и чији положај говори о потреби за мерама социјалне државе. Извори о тражиоцима азила из земаља Западног Балкана показују да је у питању социјално угрожено становништво из осетљивих категорија (ЕНО, 2007; Vuković, 2009), те да је економско благостање у земљи дестинације један од фактора привлачења у овим миграцијама.

Када се анализирају ефекат социјалне државе и чиниоци економског благостања у земљи пријема битно је да се упореде стандарди социјалне државе у Европи и бенефиције које су намењене азилантима, односно шта представља фактор привлачења за ову групу и у каквом је односу према социјалној држави.

Ентони Гиденс (Gidens, 2009) примећује да је, социјална регулатива система Европске уније, позната као European Social Model (ESM), модел заснован на класичним концепцијама државе благостања и одликује се:

- развијеном интервенционистичком државом која је финансирана релативно високим порезима
- снажним социјалним системом који штити све грађане, а нарочито оне посебно угрожене
- ограничавањем или сузбијањем економских и осталих облика неједнакости (Gidens, 2009).

Суштину ових одлика, Гиденс види у непостојању јединствене концепције, плана или програма, већ свођењу на мешавину вредности, опредељења и жеља, које се према степену и начину примене разликују од једне европске државе до друге (Ibid).

У складу са тим, искуства испитаника и постојећи подаци о тражиоцима азила у Европи показаће да постоје извесне разлике између социјалних мера у овим државама. Такође и да је међу земљама дестинације Немачка најзаступљенија за емигранте из одабраних земаља западног Балкана.

Међутим, када се посматрају социјалне мере у другим земљама у Западној Европи и искуства испитаника, констатује се да постоје социјални системи који су дугорочно посматрано обухватнији у смислу мера за популацију имиграната, али да као земља дестинације ипак доминира Немачка. Даље се може закључити да основни фактор привлачења, није социјална држава схваћена у ширим констелацијама, већ да су то мере непосредног прихвата и збрињавања најугроженијих.

То се може закључити и на основу објашњена испитаника да су Немачку одабрали за дестинацију највише због чињенице да након доласка добијају могућности за смештај и храну, да нису велики трошкови пута и да боравак не изискује велике трошкове. Насупрот Немачкој, у осталим земљама дестинације постоји дуга процедура одлучивања о статусу, при чему се не остварује право на смештај и помоћ током овог периода. То значи да би социјално угрожене породице морале да обезбеде средства за живот у иностранству у трајању од више месеци, а што нису у могућности осим у случају подршке сродника у овим земљама.

– Швајцарска је добра земља, стварно смо имали услове, али и да се ради. Социјално је јако добро (говори о односу службеника према азилантима), све ти покажу, све те науче, да сам знаш. Објаснили су ми где да купујем, како да распоређујемо паре. Само тешко је тамо остати, ма немогуће. Али кад бих могао да бирам, тамо бих отишао, одмах без размишљања. Ево и она каже (показује на супругу), баш смо лепо живели. (М, 50)

– Мени је ето Шведска била добра, тамо ми се свидело, систем ми је добар, само треба пара да одеш. Није тако лако, док не добијеш азил, ако га и добијеш, мораш ко зна који пут да одеш, а ми немамо пара. (М, 34)

– У Француској кажу можеш некад да добијеш азил, има шансе, али немаш хајм, немаш да једеш, мораш стан да плаћаш док не добијеш азил, а то траје и по 6 месеца. Замисли сад за нас толке колико ти пара треба да седиш у Француској. (М, 36)

Ипак, Гиденс износи запажање да културне разлике у друштву могу да умање спремност имућнијих грађана да подржавају сиромашне кроз социјална давања.

Управо у културно разноликим друштвима, са великим уделом популације мањина и имиграната, управо се међу овом популацијом, која је материјално депривирана, јавља потреба за социјалном помоћи. Међутим лица из ове популације се не перципирају као чланови исте заједнице (Gidens, 2009).

Тако се показује да европска миграциона политика тежи резервисаности приликом примене права која су једнака правима домицилног становништва, док се на другој страни тежи укључивању имиграната на тржиште рада, што такође подлеже посебним мерама контроле и рестрикције. Тачније, „опрез“ миграционе политике је садржан у рестриктивном ставу према свим мерама које имигранте приближавају статусу равноправног са осталим грађанима, односно домицилним становништвом.

Такође, занемарује се чињеница да овакве мере у развијеним земљама представљају основне мере заштите и права грађана на подршку, односно да су ови сервиси креирани са наменом бриге управо о категоријама становништва које су посебно осетљиве, и да њихово коришћење не представља злоупотребу социјалне државе од стране имиграната.

6.2. Сиромаштво између социјалне и миграционе политике у савременој Европи

Подаци о категорији миграција која се истражује у овом раду, показали су да је социјална угроженост једна од основних карактеристика положаја ових миграната. Подаци о тражиоцима азила из друге две земље Западног Балкана такође говоре о сиромаштву ове популације. У исто време ово је један од главних чинилаца који су утицали на одлуку о емиграцији, али је у исто време и отежавајући чинилац приликом интеграције миграната. Разлог за ово се може наћи у специфичном карактеру „културе сиромаштва“ која се уочава код сиромашне популације, али и у посебном положају сиромаштва у формулисању јавних политика у европским државама. За сада ће се анализа задржати на тумачењу сиромаштва као предмета социјалне и миграционе политике.

Сиромаштво је најопштије схваћено као стање непоседовања довољно финансијских ресурса за достојанствен живот или као недостатак финансијских средстава за задовољење основних животних потреба. Првобитно одређење сиромаштва из Ровентријеве студије из 1901. године, као оскудица доходних добара

је временом проширено и почело да узима у обзир и недоходовне ускраћености, као што су приступ образовању, здравственим услугама (Томић, 2007). Гиденс (2007) сиромаштво тумачи као последицу неравномерне расподеле ресурса у друштву и истиче одговорност друштва за његово искорењивање. Он сматра да узрок сиромаштва није у појединцу и да не постоје карактеристике које би биле његове индивидуалне одреднице.

С обзиром на више савремених теоријских приступа сиромаштву, не постоји једнозначна дефиниција овог појма. Најчешће се сусрећу теорије сиромаштва на макро, микро и мезо нивоу које објашњавају пре свега узроке, али и последице сиромаштва, начин живота сиромашних и јавне политике које су усмерене на решавање проблема сиромашних.¹²⁷

Када се сиромаштво тумачи у односу на савремене миграције, занимљиви су приступи према којима миграције нису карактеристичне за сиромашне друштвене слојеве и да ова популација због ограничених материјалних могућности одлази евентуално у суседне земље. Међутим, у случају азиланата из земаља Западног Балкана показано је да су миграције ове популације интензивне. Оне су мотивисане социјалном угроженошћу, факторима привлачења у земљама дестинације који се огледају у бољем материјалном стандарду. Ово се такође примећује и код савремених миграција из афричких земаља преко медитеранске руте где се догађају честа страдања миграната и излагање великим ризицима током емиграције. Сматра се да у оквиру ове категорије миграција доминирају економски мигранти чија је емиграција такође реакција на лошу егзистенцијалну ситуацију у земљама порекла (DFID, 2007).

На тај начин се показује да економске неједнакости могу имати снажан ефекат на миграције, који се може граничити са присилношћу.

¹²⁷ Најопштије, теорије сиромаштва се могу поделити на оне које узорке сиромаштва траже у карактеристикама појединаца и оне које узроке истражују у ширим друштвеном констелацијама (Bradshaw, 2006). Познате су теорија неједнакости, теорија расподеле дохотка, теорија стратификације, теорија релативне депривације, теорија културе сиромаштва, теорија девијације. Најзаступљеније социолошке теорије су теорија депривацијског круга, теорија културе сиромаштва и теорија ситуационе присиле (Towsend, 1979; Družić Ljubotina, Kletečki Radović, 2011). Таусенд (Towsend) издваја и теорију мањинских група, ортодоксне економске теорије, теорије дуалног тржишта рада и радикалне теорије. Брадшо (Bradshaw, 2006) има типологију која се нешто разликује и обухвата пет теорија усмерених на пет подручја која представљају узроке сиромаштва – сиромаштво узроковано личним чиниоцима, сиромаштво као последица културних фактора, узрок у економским, политичким чиниоцима и дискриминацији, географски чиниоци и кумулативни, циклични међутицаји.

Званична миграциона политика у Европи, осим што је рестриктивна по питању доласка нових миграната, поводом тражилаца азила реализује специфичне мере. Ове мере се при том односе на привремени третман тражилаца азила, пре свега док су они у поступку утврђивања права. Досадашњи подаци су показали да су у питању непосредне мере збрињавања, смештаја и бриге о осетљивим категоријама миграната. Ове мере се не могу сматрати активним облицима миграционе политике. Активности које се предузимају према тражиоцима азила се показују као нужне социјалне мере краткорочног ефекта, односно које су намењене привременом боравку миграната.¹²⁸

Осим смештаја и средстава за привремени боравак, азилантима је омогућено похађање школе језика, али ово није случај у свакој општини пријема. Неки од разговора са испитаницима су показали да су школе које су деца похађала, облици привремених сервиса за чување деце при чему је било наглашено да деца не стичу права да похађају редовне школе.

Осим ових мера, питање односа према запошљавању такође указује на привремени карактер мера. Односно, готове све мере и активности према азилантима, представљају политику чији је циљ обезбеђивање неопходног минимума заштите током привремених миграција.

Може се констатовати да су разлози за привремене мере и недостатак интегришућих активности између осталог и кратко време боравка азиланата, односно природа цикличних миграција које онемогућавају азиланте да се позиционирају у заједници и да буду корисници дугорочнијих мера. Међутим, с обзиром да је у питању социјално угрожено становништво и популација која је у потрази за заштитом, тешкоће социјалног положаја се додатно продубљују, јер у овом процесу сиромаштво не подлеже активним мерама које би омогућиле његово превазилажење. Непосредном помоћи и политикама које су превасходно компензација за изостанак адекватног збрињавања и азилног статуса, сиромаштво наставља да се репродукује чиме се одржава постојање „зачараног круга“ сиромаштва кроз више циклуса емиграције и реадмисије.

Време које азиланти проведу у емиграцији није у функцији њихове еманципације, оснаживања и активног укључивања у друштво. Према подацима о мерама у земљама пријема и сведочењима испитаника, показује се да је њихов положај

¹²⁸ Разговори са представницима ЦСР у Србији и БиХ.

у бројним случајевима, у основи изван друштвених токова и шанси за даљу интеграцију.

На примеру азиланата из земаља Западног Балкана се показује да ни миграциона ни социјална политика према мигрантима не предузима активне и интегришуће мере. Разлози за ово се налазе у самој основи концепта управљања миграцијама, а он се састоји, како је уочено, у контроли, усмеравању и привременом третману и организацији повратка у земље порекла.

6.3. Цикличне миграције као стратегија преживљавања азиланата из земаља Западног Балкана

Досадашња анализа миграција азиланата и процеса реадмисије је показала да се ове миграције свODE на привремене боравке, да имају повратни и циклични карактер под утицајем европских миграционих пракси. Под концептом цикличних миграција се подразумева допуштење мигрантима за улазак у земљу под одређеним условима, са неопходним условом да се после извесног времена врате у земљу порекла (Ernst, Kramer, 2012).

Постојећи подаци су показали да ова кретања често прелазе у секундарне миграције, које се дакле понављају уз повратке кући, што даље даје циклични карактер кретањима. Већина повратника по основу споразума о реадмисији је емигрирала више пута, са покушајем добијања азила, а неретко се радило о вишеструкој емиграцији у различите земље. Са протоком времена, показало се да су шансе за добијање азила готово немогуће, али су миграције и даље настављене и попримиле су реверзибилни и циклични карактер (Grupa 484, 2005; APC/CZA, 2013b).

Део разлога за ово се налази у даљим покушајима миграната за остваривањем статуса азила, али могу се издвојити и азиланти који су цикличне миграције свесно користили као „стратегију преживљавања“ (Grupa 484, 2012:38).

Под стратегијом преживљавања се сматрају све стратешки одабране радње које социјално угрожени појединци и домаћинства бирају како би обезбедили додатна средства или их уштедели и превазишли егзистенцијалне проблеме. При том се под стратегијом не подразумева да појединци строго и рационално контролишу своје

изборе, а међу више категорија ових стратегија издвајају се и међународне миграције (Snel and Staring, 2001).

Наиме, након што је постало готово извесно да не постоје могућности за трајан останак у земљама дестинације, азиланти из земаља Западног Балкана привремене боравке почињу да користе за краткорочне видове самопомоћи и директног ублажавања сиромаштва. То може бити исказано кроз привремени боравак у иностранству током зиме, с обзиром на веома неповољне стамбене прилике у земљама порекла.

Такође стратегију преживљавања може да представља и боравак азиланата у иностранству ради прикупљања средстава за унапређење животних услова у земљи порекла или за основне трошкове током године.

Известан број испитаника у истраживању је истакао чињеницу да су након више боравака у Немачкој или некој другој земљи, те су након суочавања са немогућношћу останка, усмерили своје активности на прикупљање новца који би након повратка улагали у побољшање услова становања. Међутим, показало се да програми намењени овој врсти миграција, у складу са европском идејом цикличних миграција, не предвиђају нарочите мере за интеграцију миграната у друштво, с обзиром да се не очекује њихов трајан боравак, те се и сам концепт цикличне миграције осуђује на неуспех (Ernst Kramer, 2012).

Међутим, привремени карактер миграције и немогуће шансе за добијање статуса азила, нису одвратиле азиланте од секундарне миграције. Они су само модификовали сопствене механизме сналажења у друштвима у којима заузимају депривирани положај. Циклични вид међународних миграција, постао је алтернатива азилу са циљем да се користе социјалне могућности и превазиђу најосетљивије егзистенцијалне тешкоће – у неким случајевима су то недостатак стамбеног простора, средстава за живот, здравствени проблеми и недостатак медицинске неге.

У исто време развијање наведених стратегија преживљавања не утиче подстицајно на интегративне факторе за социјално угрожену популацију. Њихова усмереност на социјална давања делује пасивизирајуће на сиромашне, стална мобилност омета укључивање деце у образовни систем, док понекад долази и до раздвајања породице.

Показује се да европски концепт у вези са цикличним миграцијама имплицира недостатке адекватног социјалног старања и мера интеграције у друштво, што

дестимулишуће утиче на миграције радне снаге, али подстиче миграције најугроженијих слојева. Овој популацији минимум социјалних мера представља довољно снажан фактор привлачења у односу на услове екстремног сиромаштва у којем најчешће живе, без обзира на сложеност поступка и захтеве које циклична мобилност носи. На овај начин је идеја цикличних миграција која би осигурала потребну радну снагу у европским земљама, почела да поприма облике сталних миграција као стратегије преживљавања.

IV Закључна разматрања

Основни закључци анализе миграција азиланата из земаља Западног Балкана могу се систематизовати према главним чиниоцима цикличног и реверзибилног карактера ових миграционих кретања. Наиме, основне претпоставке овог рада заснивале су се на тумачењу сличности миграција популације азиланата из Србије, Босне и Херцеговине и Северне Македоније, њиховог сиромаштва, општег друштвеног положаја и формираних образаца понашања у овом процесу.

Као значајни елементи за закључну анализу истраженог феномена издвојиће се разматрање миграција азиланата у спектру европских политика, положаја у земљама порекла и сопствених образаца који чине сложену динамику кретања ове популације. Проблематика концептуализација у овом процесу и креирања политика је анализирана посредством постојећих научних, правних и административних извора о миграцијама азиланата.

Проблематика миграција азиланата са ових простора је сложена јер је одређена деловањима локалних заједница, државне политике и европске миграционе политике и праксама земаља пријема. У исто време улогу у миграцијама имају и карактеристике популације азиланата, њиховог друштвеног положаја, мрежа и односа. Такође се на нивоу посматрања појединачних случајева могу уочити чиниоци миграција који су садржани у усвојеним обрасцима, друштвеној неједнакости, искључености и сиромаштву ове популације.

Основна карактеристика која се уочава код ових миграција јесте да велики удео у овој популацији чине припадници ромске мањине и интерно расељена лица са Косова и Метохије, који су најчешће социјално угрожени.

Земље Западног Балкана, осим што имају дугу традицију радних миграција у земље Западне Европе, због ратних сукоба и каснијим процесом визне либерализације постале су земље из којих је велики број лица затражило азил у другим земљама. Поред избеглица са простора бивше Југославије од којих су неки добили статус и регулисали својостанак или се вратили у земље порекла, велику пажњу званичника и креатора политика је привукао феномен социјално угрожених тражилаца азила са ових простора, међу којима доминирају припадници ромске мањине. На тај начин се у анализи миграција азиланата преплићу питања сиромаштва, социјалне искључености,

неједнакости, дискриминације, депривираниости. Азиланти се упућују у развијене земље Европе, где покушавају да остваре право на азил због угрожености у сопственој земљи порекла. Међутим, њихова емиграција је најчешће препозната као економска и неоправдана зарад остваривања права на азил. Њихово кретање представља пример мешовитог миграционог тока, где се мигрант појављује и као економски, и као избеглица или интерно расељено лице, или као радни мигрант, концепција утврђивања угрожености не препознаје довољно елемената за оправданост уточишта. Разлог за ово се највећим делом налази у одређењу сигурне земље порекла, а у које спадају и земље истражене у овом раду.

Подаци о миграцијама азиланата из земаља Западног Балкана су показали да се ради о феномену са великим међународним, политичким, културним и социјалним значајем. Постојећи извори су показали да је у питању категорија миграната о којој не постоје социолошка истраживања, чији број није прецизно утврђен, коју чини социјално угрожено становништво које има тешкоће интеграције и у земљи порекла и земљи дестинације. У складу са тим истраживање је експлоративно оријентисано и одабран је квалитативни метод у истраживању. На овај начин је омогућено проучавање неистраженог феномена када није могуће прецизно формулисати хипотезе у истраживању. Оне следе оквир који се поставио у овом истраживању, а односи се на основни циљ истраживања.

Основни циљ истраживања је била анализа цикличности и реверзибилности миграција азиланата у земљама Западног Балкана, при чему се појава посматра у својој целовитости ради утврђивања индивидуалних, породичних, културних, правних и административних чинилаца ових кретања. Специфични циљеви су се односили на контекстуалне основе миграција азиланата, делања учесника миграција, друштвеног положаја азиланата, карактеристике ограничења миграционих кретања, улогу социјалног капитала у миграцијама азиланата, могућности за изградњу сопствених капацитета и стратегија за позиционирање у процесу миграција.

Дакле, истраживање је опредељено за усмереност на квалитативну анализу једног неистраженог феномена на овим просторима који у исто време обухвата популацију која се сматра недовољно истраженом и која је искључена у односу на ширу заједницу. Из тог разлога истраживање је реализовано посредством 40 дубинских интервјуа међу азилантима који су се вратили у Србију, као и интервјуисањем 30 представника организација и институција из све три земље.

Коришћење квалитативних метода у истраживању није нужно захтевало тестирање хипотеза, те су постављене претпоставке била начелно формулисана у складу са експлоративним карактером истраживања. Резултати истраживања су показали да су азиланти, односно повратници, у највећем броју случајева из најсиромашнијих слојева становништва, да су изложени екстремном сиромаштву, да не поседују квалификације и да је њихова емиграција мотивисана потребом за побољшањем егзистенцијалне ситуације. На тај начин су потврђене неке од следећих претпоставки:

- Да миграције азиланата са ових простора карактеришу елементи културе сиромаштва;
- Да миграције тражилаца азила које су препознате као економске, у основи садрже елементе потребе за азилом у смислу добијања уточишта и заштите;
- Да се азиланти из земаља Западног Балкана суочавају са вишеструком друштвеном искљученошћу током процеса миграција и повратка у земљу порекла;
- Да на њихову емиграцију битно утичу институционална ограничења и званичне политике;
- Да и поред постојећих ограничења, ова категорија азиланата успева да развије сопствене стратегије преживљавања.

Дакле, положај испитаника у земљи порекла говори о њиховој социјалној угрожености и друштвеној депривацији. Утврђено је да су у питању најчешће припадници ромске популације, који станују у издвојеним, нехигијенским насељима, без адекватне инфраструктуре. У питању су породице које живе сличним начином живота кроз више генерација, те се може говорити о постојању елемената културе сиромаштва која посебно отежава могућност самосталног превазилажења социјалних тешкоћа.

Ови елементи посебно долазе до изражаја у процесу емиграције. Наиме, подаци о боравку у емиграцији указују на боље материјалне услове живљења за популацију азиланата, али у исто време се не уочавају механизми који овој популацији обезбеђују интеграцију у друштво. Постојање културе сиромаштва, недостатак квалификација, мрежа са заједницом овој популацији отежава интеграцију у друштво пријема и води их самоизолацији.

Резултати истраживања су показали да код популације азиланата осим социјалне неједнакости, постоји одређени ниво угрожености и депривације, који међутим у земљама азила нису разматрани. Осим постојања културе сиромаштва као „унутрашњег“ чиниоца друштвене искључености и отежане интеграције, идентификовани су неки од системских и институционалних чинилаца депривације популације азиланата, који показују имплицитне основе потребе за азилом. Сва обележја угрожености азиланата у земљама порекла, заснивају се на односу неједнакости и друштвене искључености по више основа, а сваки од њих може бити анализиран посредством дискурса људских права.

У раду је размотрено неколико области које могу објаснити постојање депривације и социјалне угрожености код популације азиланата.

Иако су азиланти из земаља Западног Балкана у Европи перципирани као економски мигранти, економски моменат није утврђен у свим случајевима као једини чинилац миграција азиланата. Показало се да је мотив за емиграцију азиланата потреба за бољим квалитетом живота, а он се не одређује искључиво економским параметрима.

Поред изложености екстремном сиромаштву у земљама порекла, као и постојању елемената културе сиромаштва популација тражилаца азила суочена је са друштвеном искљученошћу у областима становања, приступа институцијама, остваривању права на документа, права на здравствену и социјалну заштиту. Ово је делом последица сиромаштва као отежавајућег чиниоца за даљи интеграцију, али и неадекватног одговора јавних политика на потребе угрожене популације.

Истраживање је показало да већина испитаника станује у подстандарним насељима где најчешће живе припадници ромске мањине. Ова насеља су инфраструктурно неопремљена, нехигијенска и издвојена из градских средина. Један део популације испитаника јесу лица која су претходно расељена са Косова и Метохије, те су након интерног расељавања остала без решеног стамбеног питања и препуштена смештају у сламовима и другим неформалним насељима. Положај азиланата у области становања, као последица неуспеха или непостојања адекватне стамбене политике за сиромашне и интерно расељене може представљати на овај начин својеврсни вид урбане сегрегације. Њихово излагање неадекватним условима живљења, нехигијенским сламовима, штетним материјама на депонијама указује на угроженост ове популације.

Такође је утврђено да се ова популација суочава са бројним тешкоћама у приступу институцијама и остваривању права на документа. Уочене су препреке од стране система управе које популацији социјално угрожених азиланата отежавају могућност за пријаву пребивалишта а што је основни услов за даље издавање личних докумената. Начин на који су азиланти ускраћени за остваривање овог права производи нове ускраћености за ову популацију и препреку за остваривање других права.

Једна од посебних административних тешкоћа за азиланте, а која је карактеристична за ромску мањину јесте и појава апартидије. Особе које су без држављанства постају „невидљиве“ за систем, те су изостављене и код коришћења свих програма јавних политике, и у исто време ускраћене за остваривање основних права. Апартидија је такође последица неадекватних мера администрације као и миграционе политике где многи од миграната који су интерно расељени, у транзиту или повратници, односно њихова деца, остају без држављанства.

Такође се уочава значај питања угрожености и њене идентификације у процесу тражења азила. Већ је наглашено да европску миграциону политику карактерише изражена рестриктивност по питању нових имиграната. Ова рестриктивност се посебно односи на мигранте који су препознати као економски и који потичу из не-ратних подручја. Ово се односи на земље Западног Балкана, те се захтеви њихових држављана, поготово социјално угрожених квалификују као неосновани. Мотивација мигрирања социјално угрожених се тада директно повезује са економским мотивима, док се питања везе сиромаштва и дискриминације или занемаривања људских права ових категорија не преиспитују. Тумачење за то се може наћи и традицији неолибералне идеологије која узроке за сиромаштво и депривацију налази у појединцима, при чему се и кривица и терет сиромаштва обично препуштају угроженима. У питању су лица која тешко самостално превазилазе тешку егзистенцијалну ситуацију и уз дистанцирање система најчешће остаје у „зачараном кругу сиромаштва“.

Дакле, закључује се да угроженост потиче једним делом од неких карактеристика које су иманентне сиромашнима, али и да читав низ друштвених околности може произвести механизме искључивања из заједнице и депривације који неједнакости дају нову димензију. Из тог разлога доминантни политички дискурс изједначава потребу за заштитом са економским интересом и трансформише економске мотиве миграције у лошу праксу и намеру (Castles & Miller, 2003). Тачније

доминантне неолибералне политике не чине јасније разграничавање социјалне угрожености, потребе за егзистенцијалном сигурношћу од економских интереса. На тај начин се утиче на легитимизацију ограниченог приступа капиталу у земљама пријема и представља инструмент друштвеног искључивања, а потреба за социјалном сигурношћу се поима као капитал коме приступ треба ограничити.

Међутим, поред ограничавајућих чинилаца код саме популације азиланата, уочена су веома значајна институционална ограничења њиховој интеграцији. Ово се односи на праксе земаља порекла у које се азиланти враћају. У све три земље су уочене тешкоће у планирању и спровођењу мера интеграције повратника, те недостатак средстава за ове мере. Већину пракси и хуманитарних активности спроводе невладине организације које идентификују проблеме и потребе популације повратника, али најчешће нису укључене у процесе креирања политика и доношења одлука у њиховој интеграцији. Мањи степен активности ових организација поводом реадмисије је утврђен код организација БиХ и то се објашњава доминацијом проблема транзитних миграција у БиХ у периоду истраживања.

Истраживање најзад показује да су миграције азиланата из земаља Западног Балкана преваходно одговор на неједнакост. Неједнакост положаја ове популације која је уочена на више подручја друштвеног живота.

У складу са Хелдовим (Held, 1997) тумачењем, глобална подручја друштвене неједнакости идентификују се у међународном праву, интернационализацији политичког одлучивања, безбедности, глобалној економији и националном и културном идентитету.

Неједнакост као генератор савремених миграција најчешће бива препозната у демографском, економском и правно-политичком подручју (Velev, 2007).

У складу са трендом демографског раста у савременом друштву одвија се и процес модерних миграција које представљају начин замене и обнове популације, компензације радне снаге, а који су међусобно повезани. На исти начин се демографска неједнакост изражава на локалном нивоу у миграцијама азиланата. Том приликом они дакле напуштају пренасељене, неуређене и неусловне средине и крећу се ка развијеним земљама, где опет бивају лоцирани у местима где је констатовано опадање популације.

Економска неједнакост се може тумачити кроз призму критике неолибералног капитализма. Попут пораста светске популације, раст светског капитала није

равномерно распоређен, те се одређене економски развијеније земље монополистички позиционирају. Популације из мање развијених земаља се крећу ка развијеним, при чему доминирају радне миграције, иако је крајем 20. и почетком 21. века међу миграцијама избеглих констатовано много економских миграција. Овде је интересантно становиште Лизе Малки (Malkki, 2005) која истиче да су сиромаштво и искљученост последице глобалних друштвених промена и неједнакости, те да стога и њихове последице требају бити третиране као глобалне (Malkki, 2005). Миграције азиланата из балканских земаља су мотивисане економским разлозима, али су на другој страни уочене друштвена искљученост и угроженост које су у блиској вези са економским положајем.

Постојеће констелације европске политике управљања миграцијама су показале да се ова политика развија у складу са заштитом граница као основним начелом, али да није јасно и транспарентно формулисана. Постављена је као начелни оквир који може да даје легитимитет разнородним праксама у земљама чланицама. Само начело ове политике јесте засновано на темељним и прокламованим вредностима ЕУ као заједнице слободе и равноправности. Међутим, кроз праксе земаља чланица се уочава да се ова зона елитистички конципира као област чији грађани уживају право на предности слободе и једнакости овог простора, док се у исто време имплицитно указује на опасност од нарушавања овог система од долазака изван ове зоне.

Саме праксе су показале да се питање азила, као једно од европског начела заштите безбедности појединца и његових права, не поставља као релевантно за појединачно разматрање. На тај начин захтеви азиланата из земаља Западног Балкана постају обесмишљени и тумаче се као покушај злоупотребе система азила. Систем азила овим не проблематизује питање социјалне угрожености, економске искључености, мањинске депривираниости. Тиме се прокламовано поштовање људских права у ЕУ доводи у вези са националним пореклом, односно остваривање људских права, у овом случају права на азил условљено је националном припадношћу. Тиме се ова пракса манифестује кроз форме методолошког национализма, који националну државу поставља као природну и неопходну модерну друштвену форму. Тиме се наглашава улога националне државе у модерном друштву, тако и у креирању миграционе политике док су остали фактори депласирани (Stojić Mitrović, 2016).

Саме миграције су у овој концепцији исказане као капитал који није свима једнако доступан, при чему се преферирају миграције радника и студената у складу са потребама европских тржишта рада и универзитета.

У исто време ЕУ користи читав низ механизма за контролисање граница, при чему су у питању службе које су националне, међународне, некад и приватне. Такође је за предострожност при контролисању непожељних улазака странаца у Шенген зону, ЕУ потребна блиска сарадња са трећим државама.

Овде до изражаја долази значај положаја земаља Западног Балкана. Наиме, у питању су земље које се налазе у процесу придруживања ЕУ и већи део њихове званичне политике јесте подређен овом циљу. То се односи и на миграциону политику као и поступање са повратницима, сопственим држављанима који нису остварили право на останак у ЕУ. Анализа показује да су све истражене земље Западног Балкана потписници споразума о реадмисији којима се обавезују на прихват својих држављана након депортације или добровољног повратка. Оно што ситуацију са процесом реадмисије чини посебно сложеном јесте чињеница да се овај процес одвија паралелно са процесом транзитних миграција избеглица са Блиског Истока ка ЕУ. Због тога су земље Западног Балкана морале да конструишу одређене механизме за управљање овим миграционим токовима, а све у склопу политике проширења ЕУ. Политике ових земаља су углавном формулисане кроз отварање преговарачких поглавља или кроз визну либерализацију, остављајући веома мало простора Србији, Македонији и БиХ за аутономију миграционих политика. Њихове миграционе политике овим представљају инструменте европске миграционе политике.

У исто време тражиоци азила из балканских земаља су представљени као лажни азиланти од стране држава дестинације, а у земљама порекла и као потенцијални кривци за тешко успостављени систем визне либерализације. Дакле сама чињеница да изврстан број становника земаља Западног Балкана легално подноси захтев за азил у ЕУ, тумачи се као довољан разлог за увођење обавезних виза свим грађанима ових земаља.

Овде се анализа може надовезати са правним и политичким елементима неједнакости, које су изражене управо у дискурсу који утиче на квалификацију кретања као присилног, добровољног, економског, оправданог, нелегалног. Положај тражилаца азила се на тај начин налази у раскораку између дискурса људских права који разматра питање њихове равноправности и могућности за интеграцију у друштво

и на другој страни дискурса јавних политика које су усмерене интересима очувања граница, социјалног система, бирократске и економске ефикасности.

V LITERATURA:

1. Akkerman, M. (2018). Expanding the fortress: The policies, the profiteers and the people shaped by EUs borders externalisation programme. Amsterdam: Transnational Institute – TNI.
2. Allen, R. (2016). Support for IDPs in Serbia – Summary Report and Proposals. UNHCR.
3. Anderson, B. (2008). Illegal immigrant: Victim or Villain? ESRC Centre on Migration, Policy and Society Working Paper No. 64, University of Oxford
Dostupno na:
http://www.compas.ox.ac.uk/fileadmin/files/Publications/working_papers/WP_2008/WP0864%20Bridget%20Anderson.pdf
4. Antonijević, D. (2013). *Stranac ovdje stranac tamo – antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*. Beograd: Srpski genealoški centar.
5. APC/CZA (2013a). *Nadležnosti i praksa u azilnom sistemu Srbije*. Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila (APC/CZA).
6. APC/CZA (2013b). *Tražiocima azila u Srbiji i srpski tražiocima azila u Evropi, Usporedna analiza profila, potreba i sistema podrške*. Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila (APC/CZA).
7. Apitzsh, U. & I. Siouti (2007). *Biographical Analysis as an Interdisciplinary Research Perspective in the Field of Migration Studies*. Francfurth: Johan Wolfgang Goethe University.
8. Arango, J. (2000). Global Trends and Issues – Explaining Migration: A Critical View, in: *International Social Science Journal*, Vol. 52, No. 3, pp. 283–296.
9. Babović, M. (2011). *Socijalno uključivanje: koncepti, stanje, politike*, Beograd: Secons.
10. Bačić, N. (2013). Dublinska uredba i problemi pograničnih država članica Europske unije. U: *Prvih deset godina razvoja sustava azila u Hrvatskoj (sa osvrtom na sustave azila u regiji)*. Župarić-Iljić, D. (ur), 47–62. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Centar za mirovne studije i Kuća ljudskih prava.
11. Bade, K. J. (2003). *Migration in European History*. Malden, Oxford and Carlton: Blackwell Publishing.
12. Bakalović, V. (2013). Razlikuje li Kvalifikacijska direktiva verodostojne od neverodostojnih izbjeglica? U: *Prvih deset godina razvoja sustava azila u Hrvatskoj*

- (sa osvrtom na sustave azila u regiji). Župarić-Iljić, D. (ur), 63–80. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Centar za mirovne studije i Kuća ljudskih prava.
13. Балић, О. (2008). Индивидуални сакпуљачи секундарних сировина као модел и шанса Рома и Србије у економском развоју. *Теме*. г. XXXII. бр.1. стр. 175-180.
 14. Batić Očovaj, S. (2016). Psihološke determinante emigracije visokoobrazovnih osoba iz Republike Srbije. *Doktorska disertacija*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
 15. Bauder, H. (2013). Why We Should Use the Term Illegalized Immigrant. RCIS Research Brief 1. Dostupno na: http://www.ryerson.ca/content/dam/rcis/documents/RCIS_RB_Bauder_No_2013_1.pdf, 18. 10. 2018.
 16. Беловски, П. (2020). Македонија под сериозна закана од мигрантска криза, алармираат експертите. *Телма*. 1.март 2020. доступно на <https://telma.com.mk/trpe-stojanovski-evropa-da-ne-ja-ostava-makedonija-na-tsedilo-ako-migrantite-od-trutsija-preku-grtsija-trgnat-po-balkanskata-ruta/>
 17. BFPE (2016). Pogled preko horizonta: Suočavanje sa migrantskom i izbegličkom krizom. Beograd: Beogrdski fond za političku izuzetnost.
 18. Bijak, J. (2011). *Forecasting International Migration in Europe: A Bayesian View: A Bayesian View* (Vol. 24). Springer Science & Business Media.
 19. Бобић, М. (2007). *Демографија и социологија – веза или синтеза*. Београд: Службени гласник.
 20. Bobić, M. (2013). Imigracija u Srbiji: stanje i perpspektive, tolerancija i integracija. *Demografija* vol. X: 99–115.
 21. Bobić, M., Babović, M. (2013). *Međunarodne migracije u Srbiji – stanje i politike*. Sociologija vol. LV (2): 209–228.
 22. Bobić, M., Vesković Anđelković, M., Kokotović Kanazir, V. (2015). *Studija o spoljnim i unutrašnjim migracijama građana Srbije sa posebnim osvrtom na mlade*. Међународна организација за миграције – ИОМ.
 23. Бобић, М., Весковић Анђелковић, М. (2016). Профил и ставови потенцијалних миграната из Србије. *Гласник Етнографског института САНУ*. v. 64. n 3. p 469– 491. доступно на <http://www.ei.sanu.ac.rs/index.php/gei/article/view/108>, приступљено 3. 2. 2020.
 24. Boccagni, P. (2012). Revisiting the „Transnational” in Migration Studies: A Sociological Understanding. *Revue européenne des migrations internationales*. vol.

28 - n^o1 / 2012 *Migrations, transnationalisme et diaspora : théorie et études de cas*, :
<http://journals.openedition.org/remi/5744>

25. Bogdanović, M. (1993). *Metodološke studije*. Beograd: Institut za političke studije.
26. Boed, R. (1995). A JOURNEY TO ASYLUM. *Human Rights*, 22(1), 26-50. Retrieved March 10, 2020, from www.jstor.org/stable/27879886
27. Bojadžijev, M. (2006). *Da li je savremenom kapitalizmu potreban rasizam?*, dostupno na <http://translate.eipcp.net/strands/02/bojadzije-stands01en>
28. Bornarova, S. (2011). Returning migrants in the Republic of Macedonia: the issue of reintegration. Skopje: *Domovini*. No 34. pp 127–136.
29. Bradshaw, T. (2006). *Theories of Poverty and Anti-Poverty Programs in Community Development*, RPRC (Working paper, No 06-05).
30. Burdije, P. (1999). *Signalna svetla: Prilog za otpor neoliberalnoj ideologiji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
31. Van Hear, N. (2011). *Mixed Migration: Policy Challenges*. Migration Observatory: Oxford. Dostupno 11. 10. 2018. na:
<http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/sites/files/migobs/Mixed%20Migration%20Policy%20Primer.pdf>
32. Vedriš, M. (1980). Suvremene vanjske migracije iz SFRJ. *Revija za sociologiju*. Vol X. No 3–4. Str. 123–130.
33. Velez, G. (2007). Osnovne karakteristike, trendovi i razvoj migracione politike. *Master rad*. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.
34. Vertovec, S. (2007). Introduction: New directions in the anthropology of migration and multiculturalism. *Ethnic and Racial Studies* 30(6): 961–978.
35. Vilić, D., Nišić, V. (2015). Siromaštvo – društvena pojava (i proces) u globalnom društvu, *Radovi*, br. 21, sv. 1.
36. Volerstin, E. (2012). *Moderni svetski system*. Beograd: CID.
37. Вујаклија, М. (1980). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.
38. Vukorepa, I. (2018). Migracije i pravo na rad u Europskoj uniji. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 68 (1), 85–120. Preuzeto sa <https://hrcak.srce.hr/195559>
39. Vuković, D. (2009). Readmisija i upravljanje migracijama. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 2009, vol. 3, br. 3, str. 569–583.

40. Vuksanović-Macura.Z., Macura.V. (2007). *Stanovanje i naselja Roma u Jugoistočnoj Evropi: prikaz stanja i napretka u Srbiji*. Beograd: Društvo za unapređivanje romskih naselja.
41. Вуксановић, Г. (1997). *На путу до куће*, Одсек за социологију – Филозофски факултет, Нови Сад.
42. Вуксановић, Г. (2001). *Југословенске избеглице – између жеље и могућности за повратком*, Катедра за социологију – Филозофски факултет, Нови Сад.
43. „Vučić: Lažni azilanti neće posao, već novac“ (2015). *RTS vesti*. 12 Sept. 2015. dostupno na <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/2036057/vucic-lazni-azilanti-neze-posao-vec-novac.html>
44. VUČIĆ NEMCIMA: Lažnim azilantima samo dajte manje para i rešićete problem (2015). *Kurir*. 3.09.2015. dostupno na <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/1917961/vucic-nemcima-laznim-azilantima-samo-dajte-manje-para-i-resicete-problem>
45. Gaćeša, N. (1984). *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948*. Novi Sad: Matica srpska.
46. Gidens, E. (2009). *Evropa u globalnom dobu*. Beograd: Clio.
47. Giufrida, A. (2018). Berlusconi pledges to deport 600,000 illegal immigrants from Italy“. 5 Feb. 2018. *The Guardian*. Dostupno na <https://www.theguardian.com/world/2018/feb/05/berlusconi-pledges-to-deport-600000-illegal-immigrants-italy-election>
48. Golubović, N. (2007). *Izvori društvenog kapitala*. Sociologija. Vol. L (2008), N° 1. pp. 17–34.
49. Granovetter. M. (1973). The Strenght of Weak Ties. *American Journal of Sociology*. 78:1360–80
50. Grupa 484 (2005). *Povratak iz Zapadne Evrope građana Srbije i Crne Gore kojima je odbijen zahtev za azil ili ukinuta privremena zaštita*. Beograd: Grupa 484.
51. Grupa 484 (2012). *Iregularno može biti regularno – migracije s juga Srbije*. Beograd: Grupa 484.
52. Grupa 484 (2011). *Izazovi prisilnih migracija u Srbiji – položaj избеглица, interno raseljenih lica, povratnika i tražilaca azila*. Beograd: Grupa 484.
53. Gud, V. i Het, P. (1966). *Metodi socijalnog istraživanja*. Beograd: Vuk Karadžić.

54. Davidović Primorac, M. (1982). O povratku naših radnika iz inostranstva. *Sociološki pregled*. Broj 1-2. Beograd. Str. 3-42.
55. Davinić, A. (2014). Lažni azilanti iz Preševa: promene ime pa pljuju po Srbiji u EU. *Kurir*. 26.11.2014. dostupno na <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/1623336/lazni-azilanti-iz-preseva-promene-ime-pa-pljuju-po-srbiji-u-eu>
56. De Genova, N.(2002). Migrant illegality and deportability in everyday life. *Annal Review of Anthropology* 31. pp 419–447.
57. De Haan, A. (1997). Rural-Urban Migration and Poverty: The Case of India. *IDS Bulletin*. Volume 28. Issue 2. pp 1–105.
58. de Haan, A. (1999). Livelihoods and poverty: The role of migration – a critical review of the migration literature. *Journal of Development Studies, Taylor & Francis Journals*, vol. 36(2), pages 1–47.
59. De Haan, A.; Yaqub, S. (2009). Migration and Poverty: Linkages, Knowledge Gaps and Policy Implications. *Social Policy and Development Programme Paper Number 40*. United Nations Research Institute for Social Development. [http://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/\(httpPublications\)/82DCDCF510459B36C12575F400474040?OpenDocument](http://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/(httpPublications)/82DCDCF510459B36C12575F400474040?OpenDocument)
60. De Haas, H. (2005). International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts, *Third World Quarterly*, 26 (1269–1284).
61. de Haas, H. (2007). Impact of International Migration on Social and Economic Development in Moroccan Sending Regions: *Review of Empirical Literature. Working Paper 3*. Oxford: International Migration Institute, University of Oxford.
62. De Haas, H. (2008). Migration and Development – A Theoretical Perspective, *IMI Working paper 9*, Oxford: International Migration Institute, University of Oxford. <http://www.imi.ox.ac.uk/about-us/people/hein-de-haas#sthash.a1hos6MU.dpuf>
63. de Haas, H. (2014). Migration theory: Quo vadis? *IMI Working Paper No. 100 / DEMIG Project Paper No. 24*. Oxford: International Migration Institute.
64. De Haas, H.; Flahaux, M.L.; Villares, M.V.; Czaika, M.; Mahendra, E. et al.. International Migration: Trends, Determinants, and Policy Effects. *Population and Development Review*, Wiley-Blackwell, In press, ff10.1111/padr.12291ff. ffhal-02310518
65. Delijež, R. (2012). *Istorija antropologije*. Beograd: Biblioteka XX vek.

66. Desai, V.;Potter, R. (2006). *Doing Development Research*. London: Sage Publications Ltd
67. DFID (2007). Moving out of poverty – making migration work better for poor people.
68. Družić Ljubotinja, O., Kletečki Radović, M. (2011). Siromaštvo i socijalni rad – Koliko je siromaštvo doista tema socijalnog rada?, *Ljetopis socijalnog rada*, br. 18(1), str. 5–29.
69. Đorđević, D. B. (2004). Pozadinske pretpostavke integracije Roma. *Teme*, 28(3), 189–202.
70. Đurić,S. (1995). *Izvori za istraživanje krvne osvete na Kosovu i Metohiji*. Beograd: Sociologija. Vol. XXXVII. br. 2. str.175–196.
71. Đurić, S. (1998). *Osveta i kazna – Sociološko istraživanje krvne osvete na Kosovu i Metohiji*. Niš: Prosveta.
72. Đilas zahvalio belgijskom gradonačelniku "što mu je otvorio oči" (2012). *Telegraf*. 6.03.2012. dostupno na <https://www.telegraf.rs/vesti/beograd/104088-dilas-zahvalio-belgijskom-gradonacelniku-sto-mu-je-otvorio-oci>
73. EASO (2015). *Asylum applicants from the Western Balkans: Comparative analysis of trends, push-pull factors and responses – Update*. European Asylum Support Office, dostupno na https://www.easo.europa.eu/sites/default/files/public/Asylum-Applicants-from-the-Western-Balkans_Update_r.pdf
74. EASO (2016). *An Introduction to the Common European Asylum System for Courts and Trbunals – A Judicial Analisis*. European Asylum Support Office.
75. EASO (2018). International protection in the EU+: 2018 overview. European Asylum Support Office. Dostupno na <https://easo.europa.eu/asylum-trends-annual-report-2018>
76. ECHR (2011). *Information Note on the Courts case – law*. Council of Europe. No 142. European Court of Human Rights.
77. ECHR (2012). *Reports of judgments and desicions*. Council of Europe. European Court of Human Rights.
78. EC (1997). Treaty of Amsterdam. Luxemburg: European Communities. Dostupno na <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>
79. EHO (2007). *Kršenja ljudskih prava Roma vraćenih u Srbiju po osnovu sporazuma o readmisiji*. Novi Sad: Ekumenska humanitarna organizacija – EHO.

80. ESLJP (2016) *Azil*. Strazbur: Evropski sud za ljudska prava. Dostupno na: https://www.echr.coe.int/Documents/COURTalks_Asyl_Talk_SRP.PDF, pristupljeno 20. 11. 2019.
81. European Commission (2009). *Moving Europe: EU research on migration and policy needs*. European Commission.
82. EK. Zajednički popis EU-a sigurnih zemalja porekla. Evropska Komisija. Dostupno na https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/2_eu_safe_countries_of_origin_hr.pdf
83. Ernst, C., Kramer, L. (2012). Evropska imigraciona politika – uvek ista priča, u „*Od migracije do deportacije – prilog kritičkoj analizi politike prema romskim migrantima i migrantkinjama u Evropi*“, ur. Vladan Jeremić, Rosa Luxemburg Stiftung.
84. ERRC (2011). *Abandoned Minority: A Report by the European Roma Rights Centre -ERRC*.
85. Žunić, Ž. (2008) *Nacija i nacionalizam*, Ne u moje ime, Odbor za građansku inicijativu, Niš, Srbija.
86. Закон о азилу и привременој заштити (2018). Службени гласник РС. бр. 24/2018.
87. Закон о потврђивању Споразума између Републике Србије и Европске заједнице о readmisiji lica koja nezakonito borave (2007). „Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 103/2007.
88. Закон о потврђивању Споразума о стабилизацији и придруживању између европских заједница и њихових држава чланица са једне стране и Републике Србије, са друге стране (2008) „Сл. гласник РС - Међународни уговори“, бр. 83/2008 .
89. Zelinsky, W (1971). The hypothesis of the mobility transition. *The Geographical Review LXI*, 219-249.
90. Zimel, G. (1996). O Strancu. *Teorija*, vol. 39, br. 3.
91. Zirojević, M., Nikolić, O. (2017). Migration and terrorism – The problem and possible solutions. U: *M. Gjurovski (ur) Security concepts and policies – new generation of risks and threats*, Skopje: University „St. Kliment Ohridski” Bitola, Faculty of Security-Skopje, Vol. I: 139–146.

92. Ilić Gasmi, G. (2006). EU standardi migracione politike, vize i situacija na Zapadnom Balkanu. u Grečić, V. (prir) *Politika viza i Zapadni Balkan*. IMPP. Beograd.
93. ИЕПС (2018). *Предизвиците на Ромите – Повратници во Македонија*. Скопје: Институт за европска политика.
94. IOM (2004). *Glossary on Migration*, Second Edition, International Migration Law N°25. International Organization for Migration. (IOM, 2004).
95. IOM (2015). *Global Migration Trends: Factsheet*. GMDAC: IOM's Global Migration Data Analysis Centre.
96. Izbeglička kriza obeležila godinu za nama (2015). *RTS vesti*. 18. Dec. 2015. dostupno na <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2145622/izbeglicka-kriza-obelezila-godinu-za-nama.html>
97. Izbeglica iz Sirije prva osoba koja je dobila azil u 2017. (2017) *NI*. 6.09.2017. dostupno na <http://rs.n1info.com/Vesti/a315954/Izbeglica-iz-Sirije-prva-osoba-koja-je-dobila-azil-u-2017.html>
98. Jakobi, T. (2017). *Zašto nas ne vidite: analiza pisanja medija o povratnicima*. Beograd: Centar za istraživanje javnih politika.
99. IOM. Missing migrants data. Dostupno na <https://missingmigrants.iom.int/region/mediterranean>
100. Jakobi, T., Marković, D. (2017). *Mediji i ranjive grupe: kratka analiza odnosa prema Romima povratnicima i migrantima*. Beograd: Centar za istraživanje javnih politika.
101. Jakšić, B. Lj. (2002). Romi između diskriminacije i integracije – društvene promene i položaj Roma. *Filozofija i društvo*, br. 19–20, str. 333–355.
102. Јеринић. J. (2017). Правни аспекти становања Рома у нелегално изграђеним или насељеним објектима. У: *Становање Рома у Србији, Стање и изазови*. Београд: САНУ. Стр. 89–110.
103. Josifidis, K., Hall, J., Berenger, V., Supić, N. (2013). Eastern migrations vs western welfare states – (un)biased fears. *Panoeconomicus* 60. no. 3. pp: 323–345
104. Jovanović, S. (2014). *Procena stanja u podstandardnim romskim naseljima u 21 opštini u Srbiji*. Novi Sad: Ekumenska humanitarna organizacija – EHO.
105. Jovašević, D. (2018). Ekstradicija i azil u svetlu zaštite ljudskih prava migranata. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja 2018 / Vol. XXXVII / 2 / 55–67*.

106. Jukić, N., Mitrović, Lj., Džumhur, J. (2018). *Specijalni izvještaj o stanju u oblasti migracija u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine.
107. Kamberi, I. (2017a). *Concepts for Registration of Returnees*. Skopje: EPI – European Policy Institute.
108. Kamberi, I. (2017b). *Roma in The Visa Free Regime*. Skopje: EPI - European Policy Institute.
109. Katunarić, V. (1978). Socijalno-obrazovni položaj radnika migranata u zemljama rada. *ROM*. Broj 47. Zagreb. Str.23-58.
110. КИРС – Табеларни преглед избеглица, ратом угрожених лица и интерно расељених лица са КиМ по општинама у Србији према пописима избеглица из 1996. и 2001. године, регистрацији избеглица 2004/5 године и регистрацији ИРЛ са КиМ 2000. године, доступно на <http://www.kirs.gov.rs/media/uploads/Dokumenti-i-publikacije/Statistike/izbirl2018.pdf>
111. King, R. (2002). Towards a New Map of European Migration. *International Journal of Population Geography*. Vol 8. pp 89–106.
112. КИРС (2012). *Испитивање ставова грађана према тражиоцима азила*. Београд: Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије.
113. КИРС (2011). *Процена потреба интерно расељених лица у Србији*. Београд: Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије.
114. КИРС (2013). *Преглед стања у формалним колективним центрима у Републици Србији*. Београд: Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије
115. КИРС (2014). *Миграциони профил Републике Србије за 2014. годину*. Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије.
116. КИРС (2015). *Национална стратегија за решавања питања избеглица и интерно расељених лица за период од 2015. до 2020.године*. Београд: Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије.
117. КИРС (2015). *Став грађана Републике Србије према тражиоцима азила*. Београд: Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије.
118. КИРС (2019). *Извештај Канцеларије за реадмисију за 2019. годину*. Београд: Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије.

119. КИРС (2018). *Извештај Канцеларије за реадмисију за 2018. годину*. Београд: Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије.
120. КИРС (2017). *Извештај Канцеларије за реадмисију за 2017. годину*. Београд: Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије.
121. КИРС (2016). *Извештај Канцеларије за реадмисију за 2016. годину*. Београд: Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије.
122. Klinar, P., Mežnarić, S.; Švara, S. i Toš, N. (1975). Slovenci u Njemačkoj – izvještaj o istraživanju. *Bilten*, broj 8. Ljubljana: FSPN.
123. Klinar, P. (1975). Sociološki vidijqi mednarodnih migraicj v luči odnosov med imigmntsko družbo .in imigmnlsko skup.nostj .o. Maribor: Obzorja.
124. Kok, P. (1999). The definition of migration and its application: making sense of recent South African census and survey data. *SA Journal of demography* 7 (1). pp 19–30.
125. Kolin, M. (2008). Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropske unije, *Sociologija*, Vol L, No 2., pp.191–206.
126. Korać, M. (2012). *U potrazi za domom*. Београд: ISI FF.
127. Kovačević, K. (2003). Mađarske избеглице u Jugoslaviji 1956–1957. godine. *Tokovi istorije* 2003, br. 1–2, str. 91–124.
128. Kovačević, B., Petrović, J. (2018). *Siromaštvo i migracije (bosanskohercegovačka perspektiva)*. Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
129. King, R. (2012). Theories and Typologies of Migration: An Overview and a Primer. *Willy Brandt series of working papers in international migration and ethnic relations*, 3, 12.
130. Kirk, D., & Huyck, E. (1954). Overseas Migration from Europe Since World War II. *American Sociological Review*, 19(4), 447–456. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2087465>, pristupljeno 14. 02. 2019.
131. Kozar, L. (2007). *Funkcije društvenog sukoba*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
132. Kropp, M., Striethorst, A. (2012). Migracije Roma u Evropskoj uniji: etnička manjina kao domen evropske politike. U „*Od migracije do deprotacije*“, ur. Jeremić, V., Београд: Rosa Luxemburg Stiftung Souteast Europe, str. 25–40.

133. Lažni azilanti ozbiljno ugrpžavaju beli Šengen (2011). 021. 21. 02. 2011. dostupno na <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/20191/Lazni-azilanti-ozbiljno-ugrozavaju-beli-Sengen.html>
134. Lažni azilanti postali profesija (2012). B92. 18.10.2012. dostupno na https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=10&dd=18&nav_category=1262&nav_id=652773
135. Lažni azilanti iz BiH sve češće putuju avionima. (2014). Nezavisne. Dostupno na <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Lazni-azilanti-iz-BiH-sve-cesce-putuju-avionima/262014>
136. Liempt, Van I. (2007). *Navigating Borders: Inside Perspectives on the Process of Human Smuggling Into the Netherlands*, Amsterdam University Press.
137. Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*. Vol. 3.No 1. pp. 47–57.
138. Lembovska, M. (2016). *Predizvici za reintegracija na povratnicite vo Makedonija soglasno dogovorite za readmisija*. Skopje: Analytica.
139. Lewis, O. (1966). The Culture of Poverty, *The Scientific American*, No 4, Vol 2015. Pp 19–25.
140. Leonard, S. (2012). The Role of Frontex in European Homeland Security. In *European Homeland Security*. Edited by Kaunert, C., Leonard, S. and Pawlak, P. London: Routledge.
141. Lokalni akcioni plan za unapređenje položaja Roma 2017–2020. Subotica: Grad Subotica.
142. Локални акциони план за унапређење положаја Рома у Граду Нишу 2016-2018. Ниш: Град Ниш.
143. Lopandić, D., Janjević, M. (1996). *Sporazum iz Šengena – za Evropu bez granica*. Beograd: Međunarodna politika. NIU Službeni list SRJ. Fakultet političkih nauka.
144. Loury, G. (1977). A Dynamic Theory of Racial Income Differences, u: Wallace, P. A., i A. Le Mund (eds). *Women, Minorities, and Employment Discrimination*. Lexington, MA: Lexington Books, 94–107.
145. Lucas, R., Stark, O. (1985). Motivations to Remit: Evidence from Botswana, *Journal of Political Economy*, 93.
146. Luis, O. (1985) *Kultura bede*, Kultura, br. 70, str. 14–27.
147. Лукић, В. (2005). *Избегличке миграције из Босне и Херцеговине у Београд*. Београд: Географски институт “Јован Цвијић” САНУ (130 стр.):20-21.

148. Лукић, В. (2015). *Две деценије избеглиштва у Србији*. Београд: Републички завод за статистику.
149. Lukić, Vesna (2016). Understanding transit asylum migration: Evidence from Serbia. *International Migration*. 54(4): 31-43.
150. Maboguje, A. L. (1970). „Systems Approach to a Theory of Rural-Urban Migration”, *Geographical Analysis* 2 (1–18).
151. Macura, V. (2002). *Pregled romskih naselja Beograda*. Београд: Друштво за unapređivanje romskih naselja.
152. Macura-Milovanović, S. (2008). Specifični problemi u obrazovanju romske dece. *Uzdаница*, 5, 2.
153. MacGregor, M. (2018). Switzerland: Why asylum seekers are put off. *Infomigrants*. Dostupno na <https://www.infomigrants.net/en/post/12548/switzerland-why-asylum-seekers-are-put-off>
154. Malkki, L.(2005). Izbeglice i egzil. U *Studije o izbeglištvu*. ur. Mileković, I. Београд: Група 484. str.19–79.
155. Maksimović, A., Macanović, N. (2017). Intervju u kvalitativnim pedagoškim istraživanjima. *Zbornik Odseka za pedagogiju*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Sveska 26 / 2017. str. 175–187.
156. Мандић Келијашевић, Љ. (2018). Елементи друштвених сукоба у перспективи савремених миграционих кретања. *Гласник Етнографског института САНУ*, 65(3), 543-557.
157. Marinković, D. (2012). Čikaška škola sociologije: artikulacija disciplinarnog identiteta. U: Marinković, D. (ur) *Čikaška škola sociologije 1920–1940*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
158. Marjanović, D. (2015). Migracija radne snage i njen uticaj na demografsku sliku i tržište rada u Srbiji. Међународна организација за миграције – IOM.
159. Marković, D. (2012). Readmisija i deportacija u Srbiju; u Jeremić, V. (ur) „*Od migracije do deportacije*“. Београд: Rosa Luxemburg Stiftung.
160. Marković, D. (2016). Region u 2015 godini: Migrantska kriza, terorizam, međudržavni sporovi, izbori. 1.01.2016. *Vesti online*. Dostupno na <https://arhiva.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/542318/Region-u-2015-godini-Migrantska-kriza-terorizam-medjudrzavni-sporovi-izbori>
161. Marković Savić, O. (2012). Друштвени положај ратних ветерана у Србији. *Докtorska*

- disertacija*. Beograd: Filozofski fakultet.
162. Massey, D.; Arango, J.; Hugo, Graeme; Kouaouci, Ali; Pellegrino, Adela, Taylor, Edward, (1993): „*Theories of International Migration: A Review and Appraisal*”, *Population and Development Review*, Volume 19, Issue 3, 431–466, <http://www2.scedu.unibo.it/colombo/dida/materiali/massey%20et%20al%201993.pdf>
 163. Migrantska kriza prijeti da uzdrma Evropu; uživo sa tursko-grčke granice (2020). *Info Srpska*. 3.03.2020. dostupno na <https://infosrpska.ba/migrantska-kriza-prijeti-da-uzdrma-evropu-uzivo-sa-tursko-grcke-granice-video/>
 164. Mobayed, T. (2018). European Refugees In The Middle East: Looking For Safety During World War 2. MVSLIM.INSPIRES., June 20, 2018. dostupno na <https://mvslim.com/european-refugees-in-the-middle-east-looking-for-safety-during-world-war-2/>
 165. Masters, J., Mezzofiore, G. (2018). Silvio Berlusconi says migrants causing 'serious social alarm' in Italy. CNN. 5 February 2018. Dostupno na <https://edition.cnn.com/2018/02/05/europe/silvio-berlusconi-italy-shooting-migrants-intl/index.html>
 166. Matković G., Mijatović B., Petrović M. (2010). *Uticao krize na tržište radne snage i životni standard u Srbiji*, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Centar za liberalno demokratske studije, Beograd.
 167. Mesić, M. (2002). *Međunarodne migracija: tokovi i teorije*, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb.
 168. Mesić, M. (2003). *Neuspjeh europske migracijske politike: neuspjeh politika imigracijske kontrole sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća*, *Migracijske i etničke teme*, 19(4), 343–361.
 169. Mežnarić, S. (1974). Social change and ntergenerational mobility of women. U zborniku: *Some Yugoslav papers presented to the VIII ISA Congres Toronto*. Univerza u Ljubljani. Str 276-304.
 170. Mežnarić, S. (1977). Motivi odlaženja slovenskih radnika na rad u Njemačku. *Revija za sociologiju*, broj 1–4, 1977. Zagreb, str. 20–43.
 171. Mežnarić, S. (1977). Za politiku emigracije i vraćanja. *Pitanja*. Broj 6–7. Zagreb. Str. 84–87.

172. Mežnarić, S. (1985). Jugoslavenska sociologija (vanjskih) migracija – pokušaj sistematizacije. *Migracijske i etničke teme*, 1 (1), 77-96. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/128931>
173. Mežnarić, S. (1986). *Bosanci – A kuda idu Slovenci nedeljom?*, Beograd: Filip Višnjić.
174. Mežnarić, S. (2003). Migracijske aktualnosti: stanje, problemi, perspektive paradigmi istraživanja. *Migracijske i etničke teme* 19 (2003), 4: 323–341.
175. Migracioni profil BiH za 2017. godinu (2017). Ministarstvo sigurnosti BiH.
176. Migracioni profil BiH za 2018. godinu (2018). Ministarstvo sigurnosti BiH.
177. Miladinović, S. (2008) *Etnička i socijalna distanca prema Romima*, Sociološki pregled, XIII(3), str. 417–437
178. Milas, G. (2009). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim naukama*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
179. Милашиновић, С., Андрић, С. (2016). Студија случаја у изучавању политичких појава. *Култура полуса*, год. XIII (2016), бр. 30, стр. 431–442.
180. Milić, V. (1996). *Sociološki metod*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
181. Milić, A. (2010). Vreme porodica: sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
182. Milojević, A. (1975). Stambena izgradnja kao jedna ekonomska alternativa povratka radnika. *Naše teme*. Broj 6. Zagreb. Str. 1036 – 1049..
183. Milošević, B. (2010). Uticaj seoba na (dez)integraciju srpskog društva (Sociološko razumevanje karakterističnog primera istorije dugog trajanja), *Zbornik radova Filozofskog fakulteta, rezimei sa Međunarodnog naučnog skupa Kosovo i Metohija u civilizacijskim procesima*, u organizaciji Filozofskog fakulteta, Kosovska Mitrovica, XXXVIII.
184. Milovanović, I. (2015). Ka reaffirmaciji metoda slučaja. *Sociologija*. Vol LVII. No 1. str. 152–167.
185. Mićović, J. (2017). Reintegration into the Serbian society. *NEWSLETTER November 2017*. Caritas Srbije.
186. MLJPI (2013). Uputstvo o načinu privremenog zbrinjavanja državljana BiH po osnovu sporazuma o readmisiji. *Službeni glasnik br. 39/13*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice.

187. MLJPI (2015). Strategija za prihvata i integraciju BH državljana koji se vraćaju po osnovu Sporazuma o readmisiji. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice.
188. MLJPI (2019). Izvještaj o prihvatu i integraciji bosanskohercegovačkih državljana koji se vraćaju u Bosnu i Hercegovinu po osnovu Sporazuma o readmisiji za 2018. godinu. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice.
189. MLSP (2010). *Programme for Reintegration of Macedonian Returnees under the Readmission Agreements*. Government of the Republic of Macedonia.
190. Morokvašić, M. (1970). Jugosloveni u Francuskoj – Istraživanja veze između predstave o nacionalnoj pripadnosti i adaptacije stranaca na novu sredinu. *Sociološki pregled*, broj 1, str. 89–104.
191. Mršević, Z., Janković, S. (2018). Migrantkinje. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja 2018 / Vol. XXXVII / 2 / 55–67*.
192. Muller, S. (2020) Roma face brunt of Western Balkans demographic crisis. Reporting democracy. Dostupno na <https://balkaninsight.com/2020/01/30/roma-face-brunt-of-western-balkans-demographic-crisis/>
193. Намален бројот на лажни азиланти од Македонија (2013). Фактор. 3. јуни 2013. доступно на <https://faktor.mk/namalen-brojot-na-lazhni-azilanti-od-makedonija/ova-se-profesii-na-idninata->
194. Nikitović, V., & Lukić, V. (2010). Could Refugees Have a Significant Impact on the Future Demographic Change of Serbia? *International Migration*, 48(1), 106-128.
195. Novičić, Ž. (2006). Evropski standardi slobode kretanja. U Grečić, V. (prir). *Politika viza i Zapadni Balkan*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu. Evropski pokret u Srbiji. Grupa 484.
196. NSHC (2006). Integracija kao dugoročno rešenje za izbeglice i raseljena lica u Srbiji. Novi Sad: Novosadski humanitarni centar.
197. Odluka o ratifikaciji Sporazuma između Bosne i Hercegovine i Evropske zajednice o readmisiji lica koja borave bez dozvola. (2007). Službeni glasnik BiH – Međunarodni ugovori. Br. 13/2007.
198. Paech, N. (2016). Zašto je koncept „sigurnih zemalja porijekla“ u suprotnosti sa osnovnim pravom na azil. U Nimalo sigurno – kritika koncepta sigurnih zemalja porijekla, Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.
199. Park, R. (1928). Human Migration and the Marginal Man. *American Journal of Sociology*, 33(6), 881–893. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2765982>

200. Patnam, R. (2008). *Kuglati sam: slom i obnova američke zajednice*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
201. Pavlica, B. (2005) *Migracije iz Jugoslavije u Nemačku*. MP 1–2. Vol. LVII, br. 1–2, pp. 121–158
202. Pavlović, Z. (2018) Medijski diskurs o migrantskoj krizi i migrantima. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*. Godina XXXVII. br. 2
203. Pravilnik o evidenciji državljana Bosne i Hercegovine koji se vraćaju po snovu Sporazuma o readmisiji (2011). *Službeni glasnik BiH*. Br. 63/2011.
204. Transnational Networks, Transnational Entrepreneurship and the Role of The State: The Cases of Serbia and Albania. (2014). (Tanja Pavlov, Jelena Predojević Despić i dr.) Beograd: Grupa 484 - Centar za migracije i Institut društvenih nauka.
205. Петровић, Р., Благојевић, М. (1989). *Сеобе Срба и Црногораца са Косова и Метохије*. Београд: САНУ.
206. Petrović, J. (2005) Osobe sa invaliditetom i društveno okruženje, u *Osobe sa hendikepom: prava, mogućnosti, razvoj*. Niš: OGI.
207. Petrović, D. (2014). Fenomen izbjeglištva u modernom političkom sistemu. *Glasnik Etnografskog instituta SANU LXII* (2): 49–66.
208. Petrović, T. (2010). Dugo putovanje kući: Reprezentacije „Zapadnog Balkana“ u političkom i medijskom diskursu. *Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja Reč*. No 80/26.
209. Петровић, М. (2017). *Стамбена искљученост Рома у централној и југоисточној Европи и Србији*. У: Становање Рома у Србији, Стање и изазови. Београд: САНУ. Стр.111–131.
210. Pinos, J. C. (2009). *Buliding Fortress Europe? Schengen and The Cases of Ceuta and Melilla*. Centre for International Border Research.
211. Poleti, D. (2013). Savremene radne migracije u evropskom kontekstu – ekonomski i politički aspekti. *Sociologija*. Vol. LV. No 2. str. 333–348
212. Pravna enciklopedija (1979). Beograd: Savremena administracija.
213. Predojević Despić, J. (2009). „Migrantske mreže: nezaobilazna perspektiva u proučavanju savremenih međunarodnih migracija“, *Sociološki pregled*, 43 (2).
214. Predojević Despić, J. (2010). Ka razumevanju determinanti međunarodnih migracija danas – teorijska perspektiva. *Stanovništvo*. 1/2010. str. 25–48.

215. Premur, K. (2005). Liberalizam i ljudska prava. *Kolo* 1. Dostupno na <http://www.matica.hr/kolo/300/liberalizam-i-ljudska-prava-20373/>
216. Програма за помош и подршка при реинтеграција на повратници во Република Македонија согласно реадмисионите договори (2010). Скопје: Влада на Република Македонија.
217. Пријети ли БиХ колапс система због миграната?(2018) Радио телевизија Републике Српске (РТРС). 23.05.2018. доступно на <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=298893>
218. Radovanović, M. (1976). *Teorija kulture bede, Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, br. 33/34, str. 54–72.
219. Relja, R. (2009). Sociološka i filozofska temeljenja etnografskog istraživanja. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*. 2/3. (2009/2010) str. 113–133.
220. Regional Refugee Instruments & Related (2005). *Declaration of Regional Ministerial Conference on Refugee Returns ("Sarajevo Declaration)* available at: <https://www.refworld.org/docid/451a5acc4.html>
221. Roščić, D. (2015) Vučić: Romi su tradicionalno siromašni. *DW*. 28. 07. 2015. dostupno na <https://www.dw.com/sr/vu%C4%8Di%C4%87-romi-su-tradicionalno-siroma%C5%A1ni/a-18611554>
222. РЗС (2016). *Статистика пресељавања становништва у Републици Србији – унутрашње миграције*.
223. РЗС (2019). Унутрашње миграције 2018. *Саопштење. број 179 - год. LXIX*. Статистика становништва. Београд: Републички завод за статистику.
224. Sassen, S. (2000). Regulating Immigration in a Global Age: A New Policy Landscape. *Parallax* 2005, vol. 11, no. 1, 35–45, dostupno na <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Regulating-Immigration-in-a-Global-Age.pdf>, pristupljeno 10. 09. 2018.
225. Sigona, N., Trehan, N. (2009). Introduction. Romani Politics in Neoliberal Europe, in: *Romani Politics in Contemporary Europe. Poverty, Ethnic Mobilization, and the Neoliberal Order*, Palgrave Macmillan, pp. 1–22.
226. Silver, H. (1994) Social exclusion and social solidarity: three paradigms, *International Labour review*, vol. 133, 5–6, pp. 531–578
227. Simmel, G. (2001/1908a). Ekskurs o strancu. U: Katunarić, V. (ur) *Kontrapunkti kulture*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

228. Slijepčević, Lj.(2018) Azilanti u domaćem, međunarodnom pravu s osvrtom na pravo na spajanje porodice koje štiti Zakon o azilu i privremenoj zaštiti, Zakon o strancima i odredba člana 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima i praksu ESLJP. Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja 2018 / Vol. XXXVII / 2 /55–67.
229. SLEU (2007). Sporazum između Europske zajednice i bivše jugoslavenske republike Makedonije o ponovnom prihvatu osoba bez boravišne dozvole. Službeni list Europske unije. 11/sv.122. dostupno na [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:22007A1219\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:22007A1219(01)&from=EN)
230. Slukan Altić, M. (2011). Hrvatska kao Zapadni Balkan – geografska stvarnost ili nametnuti identitet. Zagreb: *Društvena istraživanja*. God. 20. br. 2, str. 401–413.
231. Snel, E. i Staring, R. (2001), Poverty, Migration and Coping Strategies: An Introduction, *Focaal – European Journal of Anthropology*, 38, str. 7–22.
232. Sokolovska, V. (2010). *Akulturacija etničkih grupa u Vojvodini*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
233. Sotiroski, K., Hristoski, I. (2014). *Statistical Performances of Population in the Republic of Macedonia at the Beginning of 21. Century*. Migracijske i etničke teme. Godina 30. Br.1. str. 33–65.
234. Stanković, V. (2006). „Opšte i metodološke napomene o popisu“, u: G. Penev, (ured) *Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine* (Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije – Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja – Društvo demografa Srbije), 7–29.
235. Stojić Mitrović, M. (2016). Azil i neregularne migracije u Srbiji na početku XXI veka: kulturne paradigme, *doktorska disertacija*, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
236. Stojšin, S. (2014a). Osnovne dimenzije pojmova socijalne isključenosti i siromaštva – problem indikatora, u *Strukturne promene u savremenim društvima*, ur. S. Šljukić i D. Ristić, Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju, str.74–98.
237. Стојшин, С. (2014б). Интернет као предмет истраживања и/или средство за прикупљање података – са освртом на електронски упитник, у Интернет и друштво, међународни тематски зборник радова, приредили Д. Тодоровић, Д. Петровић, Д. Прља, Београд: Српско социолошко друштво: Институт за упоредно право; Ниш: Универзитет, Филозофски факултет.

238. Stojšin, S., Mandić, Lj. (2017). Porodični odnosi i funkcije socijalno ugroženih porodica u savremenom srpskom društvu – studija slučaja. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Knjiga XLII – 2
239. Стојшин, С. (2018). *Становништво – социолошка перспектива*. Нови Сад: Филозофски факултет.
240. Storia, D. (2009). *EU Values: The Roma Migration Challenge – Italy Report*, OsservAzzione.
241. Стратегија реинтеграције повратника по основу Споразума о реадмисији (2009). Службени гласник РС. бр.15.
242. Strategija IUG 2006. . Strategija integrisanog upravljanja granicom u Republici Srbiji. 05 Број: 28-402/2006 Dostupno na:
http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/strategija_granice.pdf
243. Strategija IUG 2012. Strategija integrisanog upravljanja granicom u Republici Srbiji. 05 Број: 28-7831/2012. Dostupno na:
http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/strategija_integrisanog_upravljanja_granicom.pdf
244. Sturm-Martin, I. (2014). *Migration of European History. EUI Forum. The „Lampedusa Dilema“: Global Flows and Closed Borders. What Should Europe do?*. Florence: EUI.
245. Savet Roma: Svaki pokušaj traženja azila biće strogo kažnjen, *Politika online*; 28. 10. 10, dostupno na <http://www.politika.rs/vesti/najnovije-vesti/Savet-Roma-Svaki-pokusaj-trazenja-azila-bice-strogo-kaznjen.lt.html>
246. Svilar, P. (2010). „Zapadni Balkan“ – Medijski kontekst i politička upotreba. *Sociološki pregled* 2010, vol. 44, br. 4, str. 503–540.
247. Svilar, P. (2011). *Medijska konstrukcija Zapadnog Balkana*. Novi Sad: Mediterran publishing.
248. Thomas, W. & Znaniecki, F. (1996 [1918–1920]). *The Polish Peasant in Europe and America. A Classic Work in Immigration History*. Illinois:University of Illinois Press.
249. Thompson, K. (2003). *Moralna panika*. Beograd: Clio.
250. Todaro, M. (1980). *Internal Migration in Developing Countries: A Survey. u Population and Economic Change in Developing Countries*, Richard A. Easterlin, editor. University of Chicago Press.

251. Tomić, V. (2007). Siromaštvo i socijalna isključenost – osnovni pojmovi i indikatori, *Sociološka luča*, I-2, str. 149–166.
252. Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom – A Survey of Household Resources and Standards of Living*, Penguin Books, <http://www.poverty.ac.uk/system/files/townsend-book-pdfs/PIUK/piuk-whole.pdf>.
253. Ćopić, S., Ćopić, S. (2018). Zaštita prava migranata u Srbiji: od humanitarnog zbrinjavanja ka integraciji i socijalnoj inkluziji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*. Godina XXXVII br. 2.
254. Ćurčić, D. (2015). *Izveštaj o sprovoenju javnih politika prema povratnicima po osnovu Sporazuma o readmisiji*. Novi Sad: EHO.
255. UNHCR (1951). *Konvencija o statusu izbeglica*. Visoki komesarijat ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR), dostupno na <http://www.unhcr.rs/media/1951RefugeeConventionSer.pdf>
256. United Nations (2007). *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*. Third Edition, United Nations, New York.
257. УН (1999). Резолуција Савета безбедности 1244 (1999) о ситуацији у вези са Косовом. *Резолуција број 1244*. Доступно на https://www.tuzilastvorz.org.rs/upload/Regulation/Document_sr/2016-05/rezolucija_1244_cir.pdf
258. UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), The Dublin II Regulation. A UNHCR Discussion Paper, April 2006, available at: <https://www.refworld.org/docid/4445fe344.html> [accessed 27 November 2019]
259. UNSPECIFIED (1957) *Treaty establishing the European Economic Community. Rome, 25 March 1957*. [EU Other], dostupno na <http://aei.pitt.edu/id/eprint/37139>
260. UNSPECIFIED (2012). Consolidated version of the Treaty of the functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*, 326. dostupno na https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_2&format=PDF
261. UNSPECIFIED (2009). Regulation (EC) of the European Parliament and of the Council. *Official Journal of the European Union*. No 223/2009. dostupno na <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:087:0164:0173:en:PDF>

262. Faist, T. (2000). *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Clarendon Press.
263. Friganović, M., Morokvašić, M. i Baučić, I. (1972). *Iz Jugoslavije na rad u Francusku, Migracije radnika*, knjiga 3, Institut za geografiju Sveučilište to u Zagrebu, Zagreb.
264. Fukujama, F. (1997). *Sudar kultura*. Beograd: Zavod za udžbenike.
265. Hanžek, M. (1976). Slovenski radnici u Zapadnoj Njemačkoj – usporedba stvarne i percipirane mobilnosti. *Bilten Migracije*, broj 13. Ljubljana: Raziskovalni institut FSPN.
266. Hannan, C. A. (2015). Illegalized Migrants. In *H. Bauder and J. Shields (Eds), Immigrant Experiences in North America: Understanding Settlement and Integration* (pp. 144-163). Toronto: Canadian Scholars' Press.
267. Hannan, C. A.; Bauder, H.; Shields, J. (2016). „Illegalized“ migrants workers and the struggle for living a wage. Alternate routes. *Journal of critical social research*. Vol. 27. pp.109–136. Dostupno na <http://www.alternateroutes.ca/index.php/ar/article/view/22395/18202>
268. Haslam, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 252–264, dostupno na https://journals.sagepub.com/doi/10.1207/s15327957pspr1003_4
269. Hovy, B. 2011. „Koliko ih je napustilo zemlju? Raseljavanje građana bivše Jugoslavije“ U *Migracije krize i ratni sukobi na Balkanu s kraja 20. veka*. Beograd: Društvo demografa Srbije.
270. Holzer, V. (2012). *The 1951 Refugee Convention and the Protection of People Fleeing Armed Conflict and Other Situations of Violence*. UNHCR, dostupno na <https://www.unhcr.org/504748069.pdf>
271. Castles, S. & Miller, M. J. (2003). *The Age of Migration*, 3rd., New York, London: The Guilford Press.
272. Castles, S. (2003). Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation. *Sociology*, 37(1), 13–34. <https://doi.org/10.1177/0038038503037001384>
273. Chachipe a.b.s.l. (2012). *Selective freedom Visa liberalisation and restrictions on the right to travel in the Balkans*. Chachipe,

https://romarights.files.wordpress.com/2012/07/chachipe_visa_liberalisation_report_270612.pdf

274. Christoph, W.; Jeremić, V. (2016). Kako podsticanje straha od „lažnih azilanata“ doprinosi daljoj diskriminaciji?. U *Nimalo sigurno. Kritika koncepta sigurnih zemalja porijekla*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe
275. Costello, C. (2015). Migrant, refugee or human? The unsettled issue of human rights in Europe. Dostupno 29. 08. 2018. na: <http://blog.oup.com/2015/12/migrant-detention-rights-europe/>
276. Cvejić, S. (2014). *Procena potreba interno raseljenih lica u Srbiji*. Beograd: Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice – UNHCR.
277. Czaika, M., De Haas, H. and Villares-Varela, M. (2017). The Global Evolution of Travel Visa Regimes: An Analysis Based on the DEMIG VISA Database. in *IMI Working Paper 134*. Oxford, UK: International Migration Institute (IMI), University of Oxford.
278. Čaldarović, O. (2012). *Čikaška škola urbane sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski Turk.
279. Čekić Marković, J. (2016). *Analiza primene afirmativnih mera u oblasti obrazovanja Roma i Romkinja i preporuke za unapređenje mera*. Beograd: Vlada Republike Srbije . Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva.
280. Žunić, Ž.(2008) *Nacija i nacionalizam*, Ne u moje ime, Odbor za građansku inicijativu, Niš, Srbija.
281. Škara, Lj. (1972). Ekonomska emigracija stanovništva kao negativan fenomen društvenog i privrednog razvoja Srbije. *Sociologija* 1 (1972); str. 5–31.
282. Šljukić, S., Šljukić, M. (2017). Migrantska kriza i društveni sukobi. *Kultura polisa*. посебно издање. Godina XIV. str. 195–206.
283. Шљукић, М. (2018). *Фабрика – Индустија у пост-социјалистичкој Србији*. Ново Милошево: Банатски културни центар.
284. Šporer, Ž. (2004). Koncept socijalne isključenosti. *Revija za sociologiju*. Zagreb.
285. Yin, R. (2007). *Studija slučaja – dizajn i metode*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
286. Yin, R. (2011). *Qualitative Research from Start to Finish*. New York: Guilford Press.

287. Yaqub, S. (2010). Does age-at-migration in childhood affect migrant socioeconomic achievements in adulthood?. *MPRA Paper 27935*. доступно на https://mpra.ub.uni-muenchen.de/27935/1/MPRA_paper_27935.pdf
288. Yurom centar (2010). Saopštenje sakupljača sekundarnih sirovina. Avgust 2010. Niš. Dostupno na <http://www.mc.rs/upload/documents/pdf/yurom.pdf>
289. Walker, S. (2019). Viktor Orbán calls for anti-migration politicians to take over EU. *The Guardian*. 10 jan. 2019., dostupno na <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/10/viktor-orban-calls-anti-migration-politics-take-over-eu-matteo-salvini>

VI Списак скраћеница

- APC-CZA Asylum protection center – Центар за заштиту и помоћ тражиоцима азила
- БиХ – Босна и Херцеговина
- КиМ – Косово и Метохија
- CEAS Common European Asylum System – Заједнички европски азилни систем
- DW – Deutsche Welle
- EASO – European Asylum Support Office
- EEZ – Европска економска заједница
- EK European Commission – Европска комисија
- ESLJP – Evropski sud za ljudska prava
- EZ – Европска заједница
- ИОМ International Organization for Migration – Међународна организација за миграције
- ИПЛ – Интерно расељена лица
- ИРО – International Refugee Organisation
- КИРС – Комесаријат за избеглице и миграције РС
- ЛАП - Локални акциони план
- МР– Миграциони профил
- МЛЈПИ – Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice (БиН)
- ОСЦЕ (ОЕБС) Organization for Security and Co-operation in Europe – Организација за европску безбедност и сарадњу
- УН – United Nations – Уједињене нације
- УНХЦР United Nations High Commissioner for Refugees – Високи представник Уједињених нација за избеглице
- ЦСР– Центар за социјални рад
- ЕХО – Екуменска хуманитарна организација

НСХЦ – Новосадски хуманитарни центар

РАЕ – Роми, Ашкалије и Египћани

РЗС – Републички завод за статистику

VII ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1.

Приче испитаника

Нови Сад

1.

Повратница је из Новог Сада, припадница ашкалијске мањине, стара 31 годину, а супруг (28 година) се доселио у Нови Сад са Косова. Упознали су се у Новом Саду. Обоје од стручне спреме имају непотпуну основну школу. Породицу чине она, супруг и четворо деце. Живе у скромној кући у новосадском подстандардном насељу, али је домаћинство адекватно опремљено техником, уређајима, простором и садржајима за децу. Проблем представља слаб напон електричне енергије те апарати нису увек у функцији.

Боравили су као тражиоци азила 4 године у Немачкој, а вратили су се 2014. године. Боравили су малом граду поред Штутгарта. Прво је отишла испитаница са децом и сместила се у привремени смештај, а муж је дошао после два месеца. Сматрали су да су тако веће шансе, да се прво смести жена са децом, а муж да им се придружи касније, те да се позову на значај спајања породице. На одлазак их је подстакла лоша материјална ситуација и сведочења пријатеља и родбине који су отишли у Немачку. Током боравка у Немачкој им се родило најмлађе дете, што је утицало на могућност продужетка боравка. Након 4 године им је захтев ипак коначно одбијен те су морали да се врате у Србију. Након повратка су имали део уштеђевине из Немачке, а укључени су и у један од програма за унапређење положаја, који је подржан од стране Немачке. На тај начин су успели да отворе малу продавницу мешовите робе у свом насељу. У насељу спадају у породице са бољим материјалним положајем. Супруг се бави вођењем продавнице, а супруга не ради.

2.

Испитаница из Новог Сада стара 28 година. Супруг је пореклом из Македоније, из које се преселио на Косово, а потом у Нови Сад. Живи са супругом и шесторо деце у скромној кући и лоше опремљеном домаћинству. Услови живота су им били веома лоши и пре емиграције те су од пријатеља чули да се у Немачкој боље живи. Супруг је имао много пријатеља и фамилије са Косова који су током сукоба емигрирали у Немачку, те их је то посебно подстакло на одлуку о одласку. Тада су имали троје деце и отишли су на пут аутобусом. Боравили су у Регенсбургу 11 месеци и након тога су им захтеви за азил одбијени. Након повратка нису успели да унапреде своје услове живота. Станују у малој кући чији својински односи нису регулисани. Корисници су социјалне помоћи и дечијег додатка, а супруг се издржава и сакупљањем секундарних сировина.

3.

Испитаник је мушкарац из Новог Сада стар 43 године. Са породицом је провео 18 месеци у граду Каселу у Немачкој. Породицу чине он, супруга, петоро деце и женини родитељи. Испитаник има завршену основну школу, а у младости је радио у једној фабрици као радник. Након процеса приватизације је међу првима остао без посла као радник без квалификација. Наводи да му овај вид запослења недостаје и да би волео да и данас постоји могућност да ради за плату.

Он и супруга су се определили за одлазак у Немачку с обзиром на тешку материјалну ситуацију. Наводе да су у Немачкој били веома задовољни као и да су имали богат друштвени живот. Дружили су се са људима са Балкана и из Турске.

Захтев за азил им је одбијен као неоснован те су се вратили у Србију. Када су се вратили уочили су да им је кућа срушена.

Пре емиграције ова породица је живела у селу поред Новог Сада, међутим својински односи нису били решени, а кућа је била саграђена на државном земљишту тако да су након повртака затекли срушену кућу. Као правно неуки грађани, ову ситуацију нису успели у потпуности да разумеју нити да је реше и нађу алтернативно решење за становање. Из тог разлога су се настанили код жениних родитеља на периферији Новог Сада. Кућа је пространа и опремљена основним кућним апаратима,

али је окућница неугледна. Поред куће спонтано настаје мања депонија. Испитаник се бави сакупљањем секундарних сировина.

4.

Испитаник стар 18 година, живи у новосадском насељу са породицом. Разговор је вођен са свим члановима породице. Домаћинство чине његови родитељи, два брата и сестра. Пре две године су се вратили из Немачке. Боравили су две године у граду Трир. Пре емиграције су били подстанари у овом насељу и у веома тешкој материјалној ситуацији. Када су отишли у Немачку, родитељи су користили сваку прилику да ипак раде иако им то није било дозвољено док су у поступку азила. Мајка је спремала куће и локале, до посла су долазили преко пријатеља. Мајка је такође била хоспитализована два пута због здравствених проблема и оперисана је. То је утицало на могућност продужетка боравка у Немачкој. Међутим њена одлука после лечења је била да се врате у Нови Сад. У Немачкој нису имали много рођака а здравствени проблеми су утицали на то да мајка жели да буду ближе фамилији и сународницима.

Након повратка су успели да саграде мању кућу, од чврстог материјала и у потпуности опремљену, која спада у једну од квалитетнијих у овом насељу. Наводе да је томе допринела чињеница да сви у породици раде, и деца и родитељи. Емиграција у Немачку и повратак у Србију су утицали да деца прекину даље школовање, тако да имају завршену основну школу.

5.

Испитаница је пореклом са Косова, у Нови Сад се доселила са породицом 2000. године. Сада има 65 година и представља једну од ретких старијих испитаница у истраживању. Удовица је, живи са синовљевом шесточланом породицом у новосадском насељу.

Боравила је са породицом пре две године у Немачкој у градићу близу Берлина. Није задовољна утисцима из Немачке. Сматра да су услови добри за млађе породице и да су омогућене добре шансе за децу, али се она сама није осећала задовољно тамо. Емигрирала је са породицом на њихов наговор, како не би остала сама у Новом Саду а и из разлога нарушеног здравља и старости јер су сматрали да би потреба за њеном

негом могла омогућити продужетак боравка. Тачније, захтев за азил су покушали да образложе немогућностима лечења у Србији. Захтев за азил није одобрен, али је и она сама инсистирала на повратку. Након повратка нису много успели да побољшају услове живота. Баве се сакупљањем секундарних сировина, сви у породици су без квалификација и без завршене основне школе. Домаћинство је скромно опремљено, кућа је мале квадратуре (35 м²) и својински односи нису регулисани јер је кућа на државном земљишту.

6.

Мушкарац 45 година стар из Новог Сада. Живи у Новом Саду са супругом и троје деце. Најстарије дете је одрасло и живи самостално али у истом домаћинству. Породица је материјално ситуирана. Он и супруга имају завршену основну школу и запослени су. Он ради у јавном предузећу на физичким пословима, а супруга је спремачица. Нису имали велике примедбе на свој материјални статус пре емиграције. Одлуку о одласку је донео самостално из безбедносних разлога. Бавио се „приватним послом“ и дошао је у сукобе са „неким људима“ из локалне заједнице. Пошто је увидео да може довести и породицу у неприлике одлучио је да са супругом и двоје деце затражи азил у Немачкој као припадник ромске мањине. Утисци из Немачке су позитивни, међутим захтев за азил им је одбијен након 6 месеци, али и сам наводи да им основни циљ није био да остану за стално већ да се на неко време „склоне“ из свог насеља и града.

7.

Мушкарац 30 година стар, пореклом са Косова. Нема завршену основну школу, али је похађао неколико разреда као дете. Бави се сакупљањем секундарних сировина. Живи у скромној кући са супругом и троје деце. Боравили су до пре годину дана у Белгији, а боравак је трајао годину дана. Тамо су били смештени у колективном смештају, а затим у згради са социјалним становима. Примали су социјалну помоћ и нису радили током боравка. Имали су пријатеље и рођаке који су већ живели у Белгији, али приликом доласка као азиланти били су смештени у друго место где нису никог познавали. Сматрају да су успели да остану и добију азил, после би се повезали са

рођацима и преселили ближе њима. У случају боравка док су били у поступку утврђивања права на азил, нису били задовољни јер су били потпуно сами и нису никог познавали. Услови смештаја, помоћ и социјалне услуге су били задовољавајући али наводе да су се осећали јако само и несигурно.

8.

Жена, 26 година старости, живи у новосадском насељу на периферији са супругом и троје деце. Издржавају се од сакупљања секундарних сировина, најстарији син је укључен у ову врсту рада. Такође су корисници социјалне помоћи и дечијег додатка. Боравили су као тражиоци азила у Немачкој, пре две године. Боравак је трајао 9 месеци. Наводе да су били задовољни боравком у Немачкој, и да су били смештени у колективу. Након три месеца су, знајући да им захтев неће бити одобрен, остали у Немачкој „на црно“, кријући се од власти како би избегли депортацију. Међутим, сматрају да кратак боравак у Немачкој није био довољан да изграде довољно механизма за сналажење те су се ипак добровољно вратили у Србију. Тешко су долазили до средстава и стана за рентирање а мрежа контаката коју су остварили је била веома сужена. Повратак у Србију значио је у исто време забрану уласка у Шенген зону због прекорачења дозвољеног периода боравка.

9.

Мушкарац 34 године стар, пореклом са Косова. Завршио је основну школу и тренутно се издржава коришћењем социјалне помоћи. Сам је у домаћинству. Станује у дворишном стану у Новом Саду код тетке. Био је више пута у емиграцији у Италији, Француској и Немачкој. Има широку мрежу познаника и контаката, што је допринело његовом сналажењу у процесу миграција. Ови контакти су и били подстицај мобилности овог испитаника. Свака емиграција је била мотивисана потребом за бољим животом, као и недовољном везаношћу за средину у коју се доселио након напуштања Косова. Приликом сваког одласка је боравио по неколико месеци, свестан тешкоћа доласка до статуса азила. И поред привременог боравка, задовољан је сваким одласком у иностранство и сматра их корисним за себе. Има планове за поновни одлазак у Немачку.

10.

Испитаница 22 године стара, станује у новосадском насељу са супругом и двоје деце. Живе у скромној кући и корисници су социјалне помоћи и дечијег додатка. Она и супруг немају завршену основну школу. Супруг је рођен на Косову и као дете је досељен са родитељима у Нови Сад. Неки од сродника ове породице су већ емигрирали у Немачку и Француску, те је то утицало и на њихову одлуку за одлазак. Боравили су пре годину дана у Немачкој, у малом граду близу Штутгарта. Нису били задовољни боравком и могућностима. Сматрају да постоје бројна ограничења када бораве као азиланти. Трудиле су се да уштеде нешто новца од помоћи док су боравили у Немачкој, али након што су одбијени нису се трудиле да пролонгирају боравак. Сад планирају нове одласке, у складу са новим прописима, али не као азиланти већ са циљем да раде. Информисани су о новим прописима за 2019. годину који ће олакшати радне миграције.

Суботица

11.

Испитаница (22 године) је пореклом из Приштине. Станује у урбаном делу Суботице, домаћинство је прикључено на електричну и водоводну мрежу. КиМ је напустила са родитељима у току оружане сукобе. У Суботицу се доселила након више селидби у Србији, у различитим општинама. Домаћинство чине она, супруг и петоро деце. Удала се са 14 година и није завршила основну школу. Никад није радила. Корисници су социјалне помоћи, а супруг ради додатно, физичке послове. У емиграцији су били једном, 7 месеци, у Немачкој. Вратили су се како наводи и јер су видели да не постоје шансе за трајни останак, а и зато што нису имали са ким да се друже. Истиче да су били смештени у малом граду у Немачкој и да боравак тамо не памте као занимљив период. Каже да јој је тешко пало то што није имала са ким да се дружи. Не планирају поново да емигрирају. Њени родитељи живе у Немачкој већ више година и сматра да може да рачуна повремено на њихову материјалну подршку.

12.

Мушкарац стар 37 година пореклом из Обилића са КиМ. У домаћинству је 10 чланова, он, супруга, његова мајка и 7 деце. Вратили су се пре 4 године из Белгије. Боравили су 9 месеци у малом месту недалеко од Брисела. Тамо се родило једно од деце. Сматра да су били убеђени да дођу. Нису били задовољни боравком. Отишли су на подстицај рођака јер су тада у Србији јако лоше живели. Код рођака су били смештени, покушали су да бораве у Белгији на црно. Такође су покушали да остваре већу зараду додатним пословима, међутим нису успевали. То их је мотивисало да се сами врате у Србију. Томе је допринело и незадовољство свеукупном ситуацијом у емиграцији. Након повратка у Суботицу су успели да развију посао са трговином отпадом и старим гвожђем. Процењују да су битно поправили своју материјалну ситуацију. Из тог разлога не планирају да емигрирају више. Живе у урбаном делу Суботице, где поред ромског станује и неромско становништво. Домаћинство је опремљено струјом, водом и електричним апаратима. Породица поседује два возила за потребе посла.

13.

Мушкарац стар 34 године, рођен у Суботици. Завршио је основну школу. Боравио је у Немачкој пре две године, 7 месеци. Није успео да оствари право на азил. Живи сам у домаћинству, станује код рођака у Суботици. Корисник је социјалне помоћи, повремено се бави физичким пословима у Суботици. Задовољан је боравком у Немачкој, има рођаке који тамо живе и њихова искуства су га мотивисала да емигрира. Није задовољан јер му није било дозвољено да тамо ради, јер би волео да је могао да ради, упозна људе ван смештаја и да заради више пара. Сазнао је за више фирми које се баве чишћењем и одржавањем простора, а које запошљавају имигранте. Поднео је захтев за азил, након што је захтев одбијен покушао је да се посаветује са адвокатом, али је увидео да су шансе за добијање азила мале. Његов циљ како наводи, није био да користи помоћ и да је доноси у Србију како би побољшао услове живота, већ му је било посебно стало да остане да живи у Немачкој. И даље планира да оде да живи у Немачку, овог пута има очекивања од новог закона који допушта миграцију због рада.

Брине се само да ли ће успети да обезбеди посао одавде, с обзиром на недостатак квалификација. Волео би када би могао да одлази да ради у Немачку бар сезонски.

14.

Испитаник има 29 година. Пореклом је са Косова као и остали чланови његове породице. У кући их је укупно деветоро, то су његови родитељи, браћа и сестре и очева мајка. Није ожењен и нема децу, завршио је основну школу. У породици је само он емигрирао. До сада је три пута био у емиграцији као тражилац азила. Једном у Аустрији, два пута у Немачкој.

Задовољан је боравком у Немачкој, наводи да му је било забавно, да се дружио са доста људи различитих нација. Последњи пут је био смештен у Штутгарту, зато сматра да му се боравак свидео, јер је био у већем граду. Захтев за азил је поднео из „чисте радозналости“, није очекивао да ће заиста остварити то право. Наводи да му и није посебно стало до тог статуса, те зато и није хтео да „даје паре на адвоката“. Одговара му ова форма боравка у иностранству, тако да не планира да остаје за стално у другој земљи. Планира да поново оде у Немачку, али да се врати после пар месеци, јер му је овде породица, али му је „занимљиво да путује и мало промени средину“.

15.

Мушкарац стар 52 године, пореклом са Косова. У породици је четири члана, он супруга и двоје деце. Има још троје деце која су одрасла и не живе са њима. Незавршена основна школа, на Косову је био запослен 15 година у пољопривредној задрузи која се касније „угасила“. Сада се бави сакупљањем и продајом старог гвожђа. Када су напустили Косово прво су се доселили у Београд, а потом у Суботицу.

У Суботици су већ имали рођаке те су мислили да ће се боље снаћи него у Београду. Услови живота и даље нису били задовољавајући, те су покушали да траже азил у Немачкој. Остали су годину дана, одбијени су за статус азила након 6 месеци, али су наставили да се сакривају у Немачкој како не би били депортовани. Један дан су открили њихову адресу где су били подстанари и наложили им да се врате. Не желе више да емигрирају, сматра да је стар за то. Решили су стамбено питање у оквиру

општинског програма доделе старих кућа. Осим сакупљања старог гвожђа он и супруга повремено продају ствари на бувљој пијаци. Такође су корисници социјалне помоћи.

16.

Испитаница има 42 године. Живи у Суботици, корисница је социјалне помоћи. Такође се бави сакупљањем секундарних сировина. Није завршила основну школу, похађала је само два разреда. Рођена је у Сенти, то више пута наглашава, наводећи да јој је мајка Мађарица и да није као „ови“ Роми са Косова. Има шесторо деце, али се тренутно стара само о четворогодишњем сину. Троје деце је одрасло и самостално. Двоје деце је у хранитељским породицама, јер наводи да није имала могућности да се стара о њима, а ни муж са којим тренутно живи не би прихватио толико деце.

У првом браку је била изложена свакодневном насиљу од стране мужа. Касније јој се нарушило и здравље. Брат који живи у Немачкој јој је саветовао да дође тамо. Боравила је тада 1,5 годину и радила је у агенцији која се бави чишћењем и одржавањем базена. Боравила је на црно јер јој је одбијен захтев за азил. У једном периоду је успела да продужи боравак јер је син рођен у Немачкој у том периоду. Такође је имала једну здравствену интервенцију. Међутим, вратила се самоиницијативно због смрти ујака. Сматра да је била непромишљена јер после тога је схватила да не може никако да се врати поново. Засновала је заједницу са једним мушкарцем код којег тренутно живи, али наводи да није задовољна њиховим односом и да то трпи из егзистенцијалне нужде. Планира да поново емигрира и да искористи здравствено стање као разлог, као и да покуша да изради пасош Мађарске.

17.

Испитаник стар 42 године, без завршене основне школе. Има деветоро деце, поред њега и супруге у домаћинству. Пореклом су са Косова. Прво су се доселили у Београд, а потом су након три године прешли у Суботицу. Издржавају се од социјалне помоћи, дечијег додатка и продајом ствари на бувљој пијаци. Боравили су једном у Немачкој у трајању од 2,5 године. Тамо се родило двоје деце и то је био један од разлога продужења боравка. Нису радили док су били у емиграцији. Након свих покушаја саопштено им је да морају да се врате у Србију или ће их депортовати. Након

повратка успели су да купе стару рушевну кућу, али су од општинског програма помоћи добили грађу за реновирање. Сматрају да је било добро да то прихвате јер су многочлана породица и нису сигурни да ли би икада добили азил. Међутим, веома им се свидело тамо и волели би да живе у иностранству. Испитаник се нада да ће неко од деце успети да оде да живи „преко“. За једног од синова покушава да уговори брак са девојком чији су родитељи у Немачкој па се нада да ће „бар он моћи да живи тамо“.

18.

Испитаник стар 24 године, повратник из Аустрије. Живи са супругом и троје деце. Живе у породичној кући са широм породицом. У Аустрији су били само он и супруга са децом. Имају родбину у Бечу те су зато отишли и покушали „да се снађу“. Испитаник је фризер, самоук, радио је у једном салону код газде из Турске. Нису се слагали те се није задржао на том послу. Нису задовољни боравком у Аустрији. Задовољан је уређеношћу земље, али је огорчен због лоших међуљудских односа међу емигрантима. Сматра да не може да се снађе онај ко је поштен и ко неће да краде. Разочарали су се у више пријатеља и „земљака“. Такође му се не свиђа актуелна политика према повратницима у Србији. Сматра да је званична политика лицемерна и да ни Србија није сигурна земља порекла и да није у реду да Србија тражи да се врате азиланти а Немачка је рекла да прихвата мигранте. Такође каже да је неправедно што су у центру пажње данас „мигранти Сиријци“, а да на повратнике и расељене са Косова нико не обраћа пажњу. Такође тврди да брига о мигрантима није праведна према домаћем социјално угроженом становништву и Ромима.

Тренутно се издржава од социјалне помоћи и продајом ствари на бувљој пијаци. Рођаци из Аустрије им повремено шаљу пакете половне гардеробе коју они продају на пијаци.

19.

Испитаница стара 45 година. Живи у домаћинству са супругом и троје деце. Има још троје деце која су одрасла и не живе са њима. Боравили су пре 4 године, у периоду од 2 године у Немачкој. Једно дете се тамо родило.

Овде су живели веома тешко и примали су социјалну помоћ. Отишли су јер су „чули од других“ да су у Немачкој бољи услови. Није јој се свидео живот у Немачкој, не зна језик и није имала са ким да комуницира. Што се тиче услова живота, тврди да је боље него овде. Највише је контактирала са социјалним радником и преводиоцем. Наводи да су сви били јако љубазни према њима, а посебно у болници кад је ишла да се породи. Ипак не осећа се „нормално“ у тој земљи, али би остала да их нису на крају депортовали. Каже да јој је највише жао због 18-годишње ћерке која се лепо тамо сналазила и ишла у школу, савладала језик. Не планира поново да емигрира, али се нада да ће бар неко од деце отићи. Након повратка су купили плац на периферији Суботице и направили „привремену“ кућу. Кућа је од импровизованих материјала и нема струју. Предност плаца који није у типичном сламу, је што имају могућности за гајење поврћа и стоке.

20.

Испитаник има 20 година. Живи у Суботици у подстандардном делу насеља са породицом, родитељима и сестром и два брата. Бави се сакупљањем секундарних сировина. У Суботицу су дошли из другог насеља исте општине. Прекинуо је похађање основне школе због помагања родитељима, рада са сировинама, као и путовања у иностранство.

Са породицом је три пута био у емиграцији. Покушавали су да добију азил у Француској, Немачкој и Италији. Сматра да је живот бољи у другим земљама, али и да му се чини да за њих као ромску мањину нема пуно шанси ни тамо. Наиме није задовољан начином доделе статуса азила и процедуре која све то прати. Такође увиђа да је проблем сиромаштва „много већи“ и да се не решава лако чак ни у иностранству. Наводи да се осећао као грађанин друго реда и тамо као и овде. Сваки боравак у иностранству је завршен депортацијом као и санкцијама због боравка без дозволе. Сматра да је емиграција његове породице оштетила и њега самог, не само због школовања већ и због самог сналажења и припадања. Тренутно не планира да емигрира и бави се сакупљањем секундарних сировина.

Београд

21.

Испитаник има 46 година. У Београд је дошао 1999. године са Косова. Има седморо деце, живи са супругом и децом у домаћинству. Тада су били подстанари. У почетку је радио различите физичке послове, затим је почео да ради у градској чистоћи, али су му након три године оболела плућа. Има брата који живи у Немачкој од 1980. године, те их је он наговорио да дођу. Прво су били месец дана код њега, па су се пријавили служби као тражиоци азила. Након 6 месеци су схватили да није могуће да остану легално у Немачкој, што им је потврдио и адвокат кога су ангажовали. Нису били задовољни боравком у Немачкој јер су се јако лоше сналазили. Не планирају поново да емигрирају, испитаник сматра да је то за млађе.

Сад живе у својој кући у насељу Мали Лесковац, наводи да су је прво правили од импровизованих материјала, па су је касније надограђивали јер им је помогао брат из Немачке. И даље се ослањају на његову помоћ. Корисници су социјалне помоћи, дечијег додатка и сакупљају секундарне сировине. На плацу гаје козе и кокошке.

22.

Испитаник стар 29 година. У домаћинству живе он, супруга и шесторо деце. Није завршио основну школу. Рођен је на Косову које је напустио са породицом 1999. године. Прво су отишли у Црну Гору код рођака, па су тек после тога дошли у Београд. Тешко су се сналазили, сакупљали су секундарне сировине, а после се запослио у градској чистоћи. Међутим, с обзиром да су многи из окружења одлазили „у азил“, решили су да покушају. Сместили су се у мали град поред Франкфурта. Задовољни су боравком у Немачкој. Наводе да су сви били љубазни према њима и да су имали пуно поверења у социјалне раднике. Није им се свидело што су у малом граду и што никог не познају. Након 4 месеца су добили одбијеницу, ангажовали су адвоката са циљем да продуже боравак. Након два месеца су морали да напусте Немачку.

Сада живе у подстандардном делу насеља Мали Лесковац у кући од импровизованих материјала. Баве се сакупљањем секундарних сировина и корисници су социјалне помоћи и дечијег додатка. Планирају поново да емигрирају, можда у другу земљу, па зато и не улажу у кућу у којој тренутно живе.

23.

Испитаник има 45 година. Удовац је, има четворо деце. Рођен је у Београду, у другом насељу. Бави се физичким пословима, а корисник је и социјалне помоћи и дечијег додатка. Пре више од 10 година је служио затворску казну, због „неких својих глупости“. После изласка из затвора му је доста тешко било, а како наводи када је супруга умрла још теже. Покушао је да оствари азил у Немачкој. Боравили су 6 месеци у месту код Хамбурга, али им је захтев одбијен. Задовољан је боравком у Немачкој, иако није „најсјајније“. Сматра да је та земља боље решење за његову децу. Не планира поново да емигрира због година, али се нада да ће се деца снаћи и отићи једног дана.

Станује у подстандардном делу насеља, деца помажу око одржавања домаћинства.

24.

Испитаница стара 21 годину, рођена у Београду, станује са родитељима, сестром и братом у урбаном делу насеља Мали Лесковац. Завршила је средњу школу. Са родитељима је једном учествовала у покушају одласка у Немачку, а једном је била у емиграцији самостално, три месеца у Немачкој.

Породица јој није социјално угрожена, али се ослањају на помоћ рођака из иностранства. Такође мисли да иако нису угрожени, имали су доста тешкоћа у заједници као ромска мањина. Наводи тешкоће долажења до посла након завршене средње школе. Из тог разлога жели да оде у иностранство, највероватније Немачку, али наводи да би волела да живи и у Белгији и Француској. Жели да ради као трговац, у својој струци. Разочарана је овдашњим платама и жели да има плату као „касирка у Немачкој“. Сматра да ни Немачка није идеална, али да јој је главни мотив новац, а тамо су давања много већа у свим областима. Такође жели да оде јер ће имати прилику да упознаје разне људе и да се дружи.

25.

Испитаница стара 30 година. Живи са супругом и двоје деце у београдској општини Палилула. Из Београда су. Завршила је основну школу. Никад није радила.

Покушавали су да остваре право на азил једном у Аустрији и два пута у Немачкој. Живе у скромној кући и корисници су социјалне помоћи. Материјална ситуација им је увек била лоша и зато су решили да оду из Србије. Након 4 месеца су добили одбијеницу у Аустрији и налог да се врате. Оба пута у Немачкој су се задржали 4 месеца. Наводе да им је потпуно јасно да нема шанси да остваре право на азил, али планирају поново да оду, бар на тај период чекања на азил, јер тамо могу да „презиме“. Такође успеју да уштеде „нешто пара“ и да онда то троше када се врате. Муж се бави сезонским пословима, тако да преко зиме нема посла и тај период им је најпроблематичнији да премосте. У Немачкој им се свиђа и волели би кад би могли тамо да се преселе за стално.

26.

Испитаник стар 34 године. Похађао је основну школу до 7. разреда. У домаћинству живе он, супруга и петоро деце у Орловском насељу у Београду. Кућа је од чврстог материјала, мале квадратуре, садржи две собе и купатило.

Породица је била у емиграцији два пута, једном у Шведској, једном у Немачкој. Оба пута су се задржали око годину дана у емиграцији. Били су корисници социјалне помоћи пре емиграције. Задовољни су боравком у обе земље, али му се ипак више свиђа у Шведској. Из Немачке су депортовани и одузети су им пасоши. Сада не може да поново емигрира док не регулише пасош, али наводи да планира да оду поново.

Тренутно су такође корисници социјалне помоћи. Испитаник се бави и сезонским физичким пословима.

27.

Испитаница је стара 28 година, особа са инвалидитетом. Креће се уз помоћ помагала и има протезу на нози. Живи са супругом и четворо деце у згради у којој су смештени након расељавања из насеља Белвил. Рођена је у Београду али је као дете била у емиграцији у Немачкој са родитељима. Били су 10 година у Немачкој, али је на крају цела породица депортована. Разлог је осим нерешеног статуса био и тај што је

неко од чланова породице имао порблема са законом. Након повратка из Немачке населили су се у Белвил и живели у баракама. Ту је испитаница упознала свог садашњег супруга који је расељено лице са Косова.

Када је оболела решили су да покушају да добију статус азила у Немачкој из разлога потребе за лечењем. То је значило да би били раздвојени, јер је испитаница упућена у град у којем је некад боравила са родитељима, а супруг са децом у други град. Наводи да је тражила да буде са њима, али да у том граду није имала адекватне услове за лечење. Такође су били веома лоши услови у смештају и ни њој ни супругу се ту није свидело. Не планирају поново да емигрирају, само ако буду могли и морали ради лечења.

28.

Испитаник стар 33 године, пореклом са Косова. Нема завршену основну школу. Живи са супругом и троје деце у згради у Орловском насељу. Пре тога су живели у насељу Белвил.

Били су у емиграцији у Швајцарској и Немачкој. Оба пута су се задржали 6 месеци.

Статус азила нису могли да остваре, али планирају да покушају поново. У Швајцарску су отишли на наговор пријатеља, јер су чули да у тој земљи може и да се ради и да се заради. Међутим нису остварили могућност дужег боравка тамо. У Немачкој су такође покушали да остваре право на азил, али наводе да нису имали среће. Били су смештени у малом граду и доста лошем смештају, покушали су да продуже боравак тамо, али им није било посебно стало, јер им се није свидело. Планирају да поново оду, да покушају да добију неки други град.

29.

Испитаник стар 30 година, живи са супругом и 4 деце у Орловском насељу. Рођен је у Београду, као и супруга. Пре емиграције су живели у насељу Белвил и бавили се сакупљањем секундарних сировина.

Одлуку о емиграцији су донели „из забаве“. Наводи да свакако немају нека средства нити послове, те да кад сви већ иду, могу и они да оду да пробају. Мотив им

је био и да виде неку другу земљу и како се живи негде друго. Задржали су се 6 месеци. Задовољни су смештајем и условима које су имали. Надлежним службама за азиланте су посебно задовољни и наводи да су им потпуно веровали, да су им они били доста блиске особе од поверења као и да би волели да имају такву сарадњу са службеницима у Србији. Након што им је захтев одбијен, обавештени су од стране социјалног радника и полиције да морају да напусте земљу. Вратили су се авионом и добили џепарац.

Поново би отишли, али само на пар месеци преко зиме и у неки други град или државу.

30.

Испитаница има 25 година. Станује са супругом и четворо деце у Београду, није завршила основну школу и није никад радила. Муж ради у градској чистоћи.

У Немачкој су били два пута. Видели су да сви одлазе па су и они решили. Живот у Београду свакако није био задовољавајућ, бавили су се сакупљањем секундарних сировина. Први пут су провели три месеца у Немачкој и добили су одбијеницу. Није им се свидело у смештају, али су мислили да ће бити боље следећи пут. Након другог одласка у Немачку су се разочарали. Сами су се вратили након 4 месеца. Нису успели ништа да уштеде, а није им одговарало ни окружење у којем су били. Наводе да Немачка последњих година више улаже у помоћ избеглицама са Истока и да се осети да су за Роме много лошији услови.

Не планира поново да оде. Корисници су социјалне помоћи и муж ради. Сматра да ће се сналазити као и до сад.

Ниш

31.

Испитаник има 21 годину. Завршио је основну школу, средњу је започео и напустио. Живи у махали, у насељу Сточни трг у Нишу. Није ожењен, живи са родитељима, браћом и сестрама.

Био је у емиграцији пре годину дана, тада су се вратили. Ишли су заједно, цела породица у Немачку, а боравак је трајао 6 месеци.

Задовољан је боравком у Немачкој, али се родитељима није толико свидело. Били су смештени у Хановеру, и сматра да је тај град добар за младе. Родитељима је било теже јер нису навикли, не знају језик, тешко уче. Али су се сви млађи чланови породице „уклапали“ у средину. Након што су одбијени за азил, покушали су да продуже боравак уз помоћ адвоката, али су после 6 месеци морали да прекину боравак.

У Нишу нису задовољни животом. Сматра да ни у иностранству не може да им се промени живот „преко ноћи“ али је занимљивије.

32.

Испитаница стара 37 година. Живи у подстандардном делу насеља Сточни трг у Нишу. У домаћинству је сама са двоје деце. Станују код њене мајке у скромној кући од импровизованих материјала. Супруг их је напустио пре неколико година. Није завршила основну школу. Корисници су социјалне помоћи и дечијег додатка. Бави се сакупљањем секундарних сировина.

Били су у емиграцији годину дана, вратили су се прошле године. Планирала је да остане са децом што дуже, мислила је да ће им више изаћи у сусрет јер је самохрана, али су схватили да нема могућности за добијање азила. Вратили су се са мањом уштеђевином коју улаже у сређивање друге „кућице“ коју јој је мајка дала. Жели да се издвоји да ту буде сама са децом. Није у потпуности одустала од одласка у иностранство, али није сигурна да ли ће ићи. Највише би волела да оду због деце како би живела у бољим условима. Волела би да нађе неки пристојан посао овде, али можда ипак покуша да оде у Немачку, као радни мигрант кад ступи на снагу нови закон.

33.

Испитаник има 50 година. Живи у насељу Црвена звезда у Нишу са супругом. Има четворо деце која су сада одрасла. Завршио је 4 разреда основне школе. Када је био млад радио је у фабрици али већ дуги низ година је без посла.

У емиграцији су били 4 пута, у Луксембургу, Шведској, Немачкој и Швајцарској, у периоду од 2011. до 2018. године. У Немачкој нису подносили захтев за азил, већ су користили „туристички боравак“ у трајању од два месеца.

У осталим земљама су подносили захтеве за азил, покушавали су да продуже боравак. У Луксембургу им није било посебно стало да остану, нису се лепо сналазили, тамо су отишли само због родбине. У Шведској нису имали могућност да остану дуже од шест месеци. Најдуже су остали у Швајцарској. Тамо је супруга радила у дому за старе. Највише су задовољни системом у овој земљи. Морали су да се врате јер су пропустили да регулишу продужење, због здравствених проблема које је испитаник имао.

Сада више не планирају да одлазе, надају се само да ће деца да се снађу. Живе скромно од социјалне помоћи и повремено „нешто раде и препродају“.

34.

Испитаница има 54 године. Живи у махали у нишком насељу Сточни трг. Нема завршену основну школу, никад није радила званично. Повремено је радила у граду по становима и зградама, спремање и чишћење простора. Има петоро деце која су одрасла. Сада живе само она и супруг у домаћинству, а са њима је и петочлана породица од једног сина, али како наводи „они живе за себе“. Породица сина такође повремено одлази у Немачку на пар месеци.

У емиграцији су били кад су деца била млађа, сви породично, три пута. Једном у Француској, два пута у Немачкој. Задовољни су условима и могућностима тамо, али им смета то што нису могли трајно да остану и да раде. Сматра да је јако незгодно то што људи раде и морају да одлазе по више пута па се враћају. Сад више не жели да иду, али каже да није искључено можда и да оду, из здравствених разлога. И њој и мужу је нарушено здравље па не знају да ли ће можда морати да се оперишу.

Више се не баве физичким ни сезонским пословима, живе од социјалне помоћи и понекад „нешто продају“. Деца раде и сналазе се, и одлазе повремено „у азил“ те им они помажу. Волела би да породице њихове деце успеју да оду у Немачку или Француску да живе.

35.

Испитаница има 19 година. Живи у махали нишког насеља са вишегенерацијском породицом свог супруга. Имају једно дете. Завршила је основну школу. Средњу школу је шелела да упише али није могла управо због емиграције протеклих година док је још бла са својим родитељима. Такође је планирана и њена удаја па школа „није била најважнија“.

Са родитељима је била два пута у емиграцији у последњих 5 година. Једном у Француској, други пут у Немачкој. У Француској су били код рођака а у Немачкој у смештају који је за то предвиђен. Оба пута су одбијени поводом захтева за азил. У Немачкој су прекорачили дозволу останка те су добили забрану уласка у ЕУ. Сматра да се у иностранству боље живи али да за жене, поготово Ромкиње то не значи много. Не види перспективу за сиромашне Роме, мисли да су у лошем положају свуда. Зато не жели да одлази негде поново. Задовољна је у породици где живи.

36.

Испитаник има 35 година. Рођен је на Косову, 1999. је са породицом напустио Косово те су преко Црне Горе и Босне отишли у Немачку. У Немачкој је са породицом провео 10 година. Након овог периода им је укинут статус привремене заштите (дулдунг). Пошто су одбили да добровољно напусте земљу, депортовани су у Србију. Испитаник се иначе у међувремену у Немачкој оженио и засновао своју породицу. Супруга је такође рођена на Косову. Имају троје деце. У Немачкој су користили помоћ али су и радили у зони „сиве економије“. Наводи да им је било јако тешко након доласка у Србију. У Нишу нису најбоље прихваћни од локалне заједнице као ашкалијска мањина. Сматрају да постоји много предрасуда у нишкој ромској заједници. Живе у мањој, скромној кући у нишком насељу, коју су направили недавно. Након доласка у Србију су дуго били подстанари. Корисници су социјалне помоћи. Испитаник такође ради сезонске послове.

Након доласка у Србију су покушали да поново оду у Немачку и затраже азил, али су се након три месеца вратили. Схватили су да се азил не може добити и сматрају

да је то неправедно јер они нису хтели да дођу ту. Посебно истичу проблем који су деца имала због лошег знања српског језика и похађања наставе.

37.

Испитаница има 37 година. Завршила је основну школу. У нишком насељу живи са супругом и четворо деце. Боравили су у Немачкој 4 месеца и покушали да остваре право на азил. Разлог за одлазак је била лоша материјална ситуација и то што имају много рођака у Немачкој и Белгији. Чули су да се боље живи и да доста тога може да се добије. Задовољни су боравком у Немачкој и мисле да систем добро функционише.

Испитаница не ради, повремено спрема куће. Муж је радио у једном ЈКП у Нишу. После више година је отпуштен. Размишљају да се позову на његов случај и да то представља разлог за азил. Наиме запослен је био члан једне политичке партије док је била на власти, а отпуштен је кад се власт променила. Чули су за случајеве ромских координатора из Србије који су имали оваква искуства и добили азил, као угрожени „из политичких разлога“.

Кућа у којој живе је од чврстог материјала, мале квадратуре. Имају струју и воду. Желели би да оду у Немачку, Француску или Белгију.

38.

Испитаница има 52 године. Рођена је у Нишу. Живи са супругом, има 5 деце. Деца сада имају своје породице. Покушала је да оствари право на азил у Немачкој због болести и потребе за адекватним лечењем 1995. године. Очекивала је да ће моћи да се обезбеди операција у Немачкој. Тамо је имала рођаке. Чула је за случајеве људи који су се тамо лечили, у државним клиникама и да су задовољни. Након 6 месеци захтев за азил је одбијен. Тврди да им је преводилац направио проблем јер је Хрват и није хтео да преводи како она говори.

После тога су били још два пута у Немачкој, последњи пут пре 5 година. Захтев за азил је одбијен оба пута после 4 месеца. Није задовољна боравком тамо, сматра да услови нису тако добри а да су критеријуми бесмислени и строги.

Корисник је социјалне помоћи. Живи у кући у махали. Кућа је од чврстог материјала и опремљена.

39.

Испитаник има 50 година. Живи у махали у нишком насељу. У домаћинству су он, супруга и два сина и њихове породице. Има још две ћерке које су удате и не живе ту.

Нема завршену основну школу, похађао је школу до 6. разреда. Први пут су емигрирали 1994. када је старији син био болестан. Остали су 6 година, боравили су без дозволе. Радио је послове „на црно“ и примали су социјалну помоћ. Депортовани су због боравка без дозволе. Пре 5 година поново су отишли у Немачку. Поднели су захтев за азил па су одбијени. Сматрају да је живот тамо бољи, али задовољни су јер су бар успели да донесу „нешто пара“ и среде кућу у којој живе.

И сада су корисници социјалне помоћи, синови поред тога раде, тргују гвожђем. Домаћинство је опремљено техником, поседује струју и текућу воду. Не планира да поново емигрира.

40.

Испитаник има 36 година. Живи у подстандардном делу насеља (Мраморска) Сточни трг у Нишу са супругом и четворо деце. Завршио је основну школу. Бави се сакупљањем секундарних сировина.

Три пута је са породицом емигрирао у Немачку и подносио захтеве за добијање азила. После првог пута му је било јасно да неће остварити право на азил, али су одлазили још два пута да лакше „презиме зиму“ и да уштеде нешто пара како би средили кућу.

Кућа у којој живе је мала, од импровизованих материјала, само је једна соба озидана. У тај део куће су уложили уштеђевину и опремили је модерним намештајем, гипсаним сводом, тв полицом, пвц прозором, модерном кухињом. Међутим, дошло је до пожара у кући и већи део ствари је уништен. Очекују помоћ од општине. Нису сигурни да ли би поново емигрирали јер ни последња два пута им није било добро тамо, само су трпели због зиме и новца. Сматрају да су се услови за азиланте у Немачкој јако покварили, а и да није праведан начин на који додељују азил.

ПРИЛОГ 2. Основа за дубински интервју

I Општи социодемографски подаци

Пол:

Годиште:

Место рођења и живљења:

Период проведен у емиграцији:

Брачно стање:

Број деце:

Подаци о домаћинству:

Правни статус куће:

1. Сопствени легализовани објекат
2. Бесправно саграђен објекат на сопственом плацу
3. Бесправно саграђен објекат на државном земљишту
4. Изнајмљен објекат

Квадратура куће:

Да ли кућа поседује струју? Да Не

Да ли кућа има водовод? Да Не

Да ли кућа поседује купатило? Да Не

Уређаји које домаћинство поседује:

1. Шпорет на дрва
2. Електрични шпорет
3. Машина за прање веша
4. Машина за прање судова
5. Телевизор
6. LCD Телевизор
7. Рачунар
8. Лап топ
9. Таблет

Подаци о испитанику

Школска спрема:

Занимање:

Радно искуство:

II Пре емиграције

1. Састав домаћинства.
2. Како су живели пре емиграције?
3. Статус осталих чланова домаћинства.
4. Односи у домаћинству.
5. Ко ме се најчешће обраћају за савет и помоћ?
6. Начин издржавања, располагања средствима.
7. Стање у домаћинству пре одласка у иностранство.
8. Стамбено питања пре одласка.
9. Комуникација и везе са дијаспором пре емиграције.
10. Статус и односи домаћинства за време боравка у земљи дестинације.
11. Односи са земљом порекла за време емиграције.
12. Располагање средствима у иностранству.

III Процес емиграције

1. Начин доношења одлуке о одласку.
2. Начин избора земље.
3. Да ли су нешто знали о земљи дестинације?
4. Како су се информисали пре одласка?
5. Контакти и мреже приликом процеса одласка.
6. Начин транспорта и канали преласка граница.

IV Прилике и статус у земљи дестинације

1. Околности прихвата у земљи дестинације.
2. Град боравка.
3. Где су желели да буду смештени?
4. Место и начин смештаја.
5. Комуникација у земљи пријема.
6. Контакт са администрацијом у земљи пријема.
7. Да ли је поднет захтев за азил?
8. Које су разлоге за тражење заштите наводили?
9. Да ли су имали правну помоћ? НВО или адвокате?
10. Ко их је саветовао пре и током процедура решавања статуса?
11. Бенефиције и примања

12. Сфера рада – да ли су били у могућности да раде?
13. Да ли су желели да раде?
14. Уколико су радили, које послове?
15. Са ким су сарађивали?
16. Шта су желели да раде?
17. Са ким су желели да раде?
18. Положај у свету рада.
19. Начин провођења времена у земљи пријема.
20. Мреже сународника.
21. Са ким су се дружили?
22. Здравствена заштита у земљи пријема.
23. Чување и школовање деце у земљи пријема.
24. Лични утисак и став о боравку у земљи пријема.
25. Да ли су се суочавали са препрекама и којим?
26. У кога су имали највише поверења?
27. Кома су се обраћали за помоћ?
28. Разлози повратка.
29. Начин повратка.
30. Правно/административне последице.

V Прилике након повратка у земљу порекла

1. Смештај након повратка.
2. Контакт са институцијама.
3. Регулисање докумената.
4. Примања и бенефиције у земљи повратка.
5. Радни статус након повратка.
6. Учествовање/заинтересиваност у програмима преквалификације и усавршавања.
7. Контакти са хуманитарним организацијама у земљи повратка.
8. Материјални статус након повратка.
9. Школовање деце у земљи повратка.
10. Планови и очекивања за децу.
11. Општи утисак поводом повратка.

12. Планови за наредни период.
13. Где желе да живе?
14. Где би одабрали да живе у земљи порекла?
15. Како би желели да реше стамбено питање (реновирање, куповина куће, стана)?
16. Шта би желели да раде?

ПРИЛОГ 3.

Upitnik za eksperte i organizacije

Poštovani,

S obzirom na značaj Vašeg stručnog rada i doprinosa u oblasti koju istražujemo, molimo Vas da učestvujete u ovom naučnom istraživanju, koje ima za cilj da prouči ciklične migracije tražilaca azila sa ovih prostora i njihov položaj u procesu readmisije.

Na neka pitanja su ponuđeni odgovori i Vi samo treba da obeležite odgovarajući odgovor koji odražava Vaš rad i stav, dok na neka pitanja treba sami da upišete odgovor.

Rezultati ovog istraživanja će se koristiti isključivo u naučne svrhe, za izradu doktorske disertacije Ljupke Mandić Kelijašević pod nazivom „Cikličnost i reverzibilnost migracija azilanata u odabranim zemljama Zapadnog Balkana“ koja je odobrena na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu (prilog).

Unapred zahvaljujemo na saradnji.

1. Naziv institucije/organizacije:
2. Grad:
3. Vaše zanimanje
4. Vaša pozicija u instituciji/organizaciji:

5. Osnovna delatnost institucije/organizacije je:
 1. Upravljanje migracijama
 2. Socijalna zaštita
 3. Socijalna politika
 4. Obrazovanje
 5. Podrška osetljivima kategorijama u nevladinom sektoru
 6. Nešto drugo. Šta?

7. Od kada Vaša institucija/organizacija u svom radu obuhvata pitanja migracija?
 1. Više od 20 godina
 2. Više od 10 godina
 3. Više od 5 godina

4. Od početka aktuelne migrantske krize

8. Na koji način se ostvaruje komunikacija sa ciljnom grupom?

1. Kao neposredan rad sa azilantima
2. Kao indirektan rad sa azilantima

9. Na koji način su pitanja migracija azilanata i readmisija obuhvaćeni u Vašem radu?

1. Posredstvom opštih programa u oblasti Vašeg rada
2. Posredstvom programa koji su namenjeni isključivo povratnicima po osnovu Sporazuma o readmisiji
3. nešto drugo.....

10. Koji su osnovni ciljevi programa koje realizujete?

1. Podrška radi prevazilaženja trenutne nepovoljne situacije nakon povratka u zemlju porekla
2. Podrška radi integracije na tržište rada
3. Podrška radi integracije u obrazovni sistem
4. Prevencija sekundarne migracije
5. Evidencija povratnika i stvaranje baze podataka
6. Nešto drugo:

11. Na koji način su programi koje realizujete usmereni na podršku povratnicima po osnovu sporazuma o readmisiji? (mogućnost više odgovora)

1. Kreiranje javnih politika
2. Novčana pomoć prilikom povratka u zemlju porekla
3. Podrška tokom izrade dokumenata i regulisanja zdravstvenog osiguranja
4. Pravna pomoć i savetovanje
5. Usluge prevođenja
6. Obuke i kursevi radi sticanja radnih kvalifikacija
7. Programi podrške samozapošljavanju
8. Programi unapređenja uslova stanovanja
9. Nešto drugo.

12. Da li ste Vi ili Vaša institucija/Organizacija učestvovali u procesu predlaganja i/ili izrade nekog od strateških dokumenata u vezi sa pitanjima tražilaca azila i readmisije?

1. Da
2. Ne

- Ukoliko je odgovor Da molimo Vas da navedete nazive dokumenata u čijoj izradi ste učestvovali
-

13. Da li saradujete sa nekom od organizacija u zemljama destinacije azilanata?

1. da
2. ne

14. Ukoliko je odgovor na prethodno pitanje Da, na koji način se realizuje saradnja?

1. Putem razmene informacija
2. Realizacijom zajedničkih projekata
3. Realizacijom podrške od strane međunarodne organizacije

15. Molimo Vas da navedete neke od najznačajnijih programa koje ste realizovali povodom tražilaca azila i njihove readmisije.

16. Molimo Vas da u skladu sa Vašom delatnošću i iskustvom navedete osnovne probleme koje smatrate prioriternim za rešavanje od strane Vaše organizacije/institucije u vezi sa tražiocima azila i readmisijom.

17. Molimo Vas da navedete prioritne probleme u vezi sa tražiocima azila i readmisijom u Vašoj zemlji.

18. Molimo Vas da navedete pitanja za koja smatrate da su prioritna za probleme tražilaca azila i redmisije na međunarodnom nivou.